

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

Filozofická fakulta

Ústav germanistiky, nordistiky a nederlandistiky

Obor habilitace:

Dějiny germánské literatury

HABILITAČNÍ PRÁCE

**Život ve třicátých a čtyřicátých letech dvacátého století
v multikulturních regionech střední Evropy na základě
autobiografických próz německy píšících autorů
– Ota Filip, Horst Bienek a další**

Autor: Mgr. Jan Kubica, Ph.D.

Pracoviště: Ústav cizích jazyků, německá sekce
Pedagogická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci

Olomouc 2019

Obsah

Úvod	6
1. Ota Filip a Horst Bienek.....	9
2. Rodinné prostředí	
2.1. Ostrava očima Oty Filipa.....	13
2.2. Horst Bienek a jeho Horní Slezsko a Hlivice.....	19
3. Dětství a mládí v době války	
3.1. Ota Filip.....	28
3.2. Horst Bienek.....	46
4. Poválečné období	
4.1. Ota Filip.....	82
4.2. Horst Bienek.....	118
4.3. Ztráta vlasti u Oty Filipa.....	138
5. Další autoři	
5.1. Úvod	146
5.2. Frank Sikora.....	150
5.3. Eva Althammer-Švorčíková.....	169
5.4. Hubert Sigmund.....	192
5.5. Gerold Tietz.....	218
Závěr.....	232
Výběrový jmenný rejstřík.....	243
Bibliografie.....	252
Výběrová bibliografie autorů.....	260
Další studijní literatura.....	263

Úvod

Život ve třicátých a čtyřicátých letech dvacátého století je tématem mnoha knih – románů, autobiografických románů, případně autentických výpovědí německy píšících autorů. Je to téma především generace pamětníků, kterých se toto složité období týká, ať už byli v inkriminované době seniory, dospělými nebo dětmi.

Toto období je nedílnou součástí česko-německých vztahů. Oblast střední Evropy však v sobě zahrnuje na relativně malém území poměrně velký počet států, jejichž příhraniční regiony spojují často hranice více než dvou států. Proto tato práce pojednává o dvou autorech, kteří pocházejí z pohraniční oblasti dnešního Moravskoslezského kraje a Katovického vojvodství – Otovi Filipovi a Horstu Bienkovi – dříve se v tomto regionu stýkaly hranice Moravy a Horního Slezska.

Tito autoři reprezentují literární vyprávění a v této práci se budeme zabývat hlavně jejich prózami s autobiografickými prvky neboli literárními autobiografiemi. Vedle textů těchto autorů zohledníme také texty dalších stejně či podobně zaměřených autorů, autorek, pamětníků, publicistů a historiků.

Téma života ve zmíněném historickém regionu ve třicátých a čtyřicátých letech dvacátého století vyplyne tedy nejen z literárního vyprávění, ale i ze spontánního vyprávění pamětníků (orální historie) a z odborných historiografických textů.

Všechny výše uvedené druhy vyprávění souvisejí, každý podle svého zaměření, více či méně, se vzpomínkami, tedy s minulostí. Velmi výstižně se, podle našeho názoru, k tomu vyjádřila Michaela Peroutková: *„Náš každodenní život je od minulosti oproštěn jen zdánlivě, neboť do něj neustále zasahují vzpomínky na minulé události. To, jak jim rozumíme a jaký postoj k nim zaujímáme, ovlivňuje náš současný život i naše představy a přání vztahující se k době budoucí.“*¹

Tento citát nám ukazuje význam vzpomínání a důležitost poznání minulosti a právě těmito fenomény se zabývá také tato práce.

Orální historii vysvětluje Peroutková jako „[...] způsob vhledu do minulosti [, který] skýtá fenomenologické osvětlení minulých událostí, jehož zdrojem je zkušenost. Orální historie vychází ze zkušeností a zážitků lidí, kteří nám ve svých výpovědích zprostředkovávají uplynulé události a často nabízejí jiný obraz minulosti než

¹ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 13.

historikové. Jeho součástí jsou osobní vzpomínky na rodinné zázemí, na prostředí, kde pamětníci vyrůstali, a na prožité vztahy. Tyto individuální příběhy odkrývají každodenní život, náladu a mentalitu tehdejší doby a v neposlední řadě i životní postoje a názory tehdejších lidí.“²

Z této citace mimo jiné vyplývá, že literární vyprávění zahrnuje také prvky orální historie, protože literáti jsou vedle své profese také „obyčejnými lidmi“, tedy pamětníky, kteří mají potřebu se podělit o své zážitky, dojmy a traumata s ostatními. Často nalezneme v jejich textech každodenní rodinný život a lidi z blízkého okolí (sousedy, spolužáky, učitele, služebné) s jejich náladami, charakterovými rysy a politickou orientací.

Peroutková srovnává orální a literární vyprávění následovně: *„Srovnatelný fenomenologický vhled nám ale může poskytnout též literární tvorba, zejména beletrie. I ona zprostředkovává minulé zkušenosti a umožňuje nám nahlédnout do tehdejších mentálních světů. Literární dílo má mimetický charakter, což znamená, že ve svém ztvárnění napodobuje lidský svět v celé jeho složitosti. Čím více se literární příběh přiblíží otázkám lidského bytí a lidskému zápolení, tím je poutavější a hodnotnější. Literární příběh vykresluje lidské životy ve všech jejich modalitách, a poskytuje nám tak obraz světa, ve kterém se sice momentálně nenacházíme, ale s nímž jsme lidsky spjati.“³*

Peroutková se při svém uvažování o vzpomínání na minulé události, vyprávění o nich, případně o jejich písemném ztvárnění odvolává na Paula Ricoeura a jeho konstatování, že toto vyprávění je vlastně společné pro historiky i pro literáty. Historikové ovšem také pracují s archivními materiály, případně s dokumentací orální historie, tedy s výpověďmi pamětníků. Literární vyprávění o minulosti má ovšem často epickou formu, která se podle Ricoeura blíží historickému vyprávění (PEROUTKOVÁ 2008: 14–15).

Václav Petrbock také, podobně jako Michaela Peroutková, poukazuje na závěry Paula Ricoeura (PETRBOK 2014: 135–136) a přitom se trefně vyjadřuje k pojetí vytváření individuální a kolektivní paměti s odkazem na Pierre Nora: *„V paměti zůstává zachováno, co se předává dále, co se dále vypráví, ať je to událost prožívaná v pozitivním či negativním slova smyslu. Tento předávaný obraz od někoho jiného si tedy osvojujeme a přijímáme ho jako svůj vlastní. Stejně tak jako jde o individuální obraz a vytváření kolektivní paměti, jak se vyjádřil Pierre Nora, ´artikulovanou sítí*

² PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 14–15.

³ PEROUTKOVÁ, Michaela: dtto, 15.

těchto různých totožností, nevědomou organizací kolektivní paměti, kterou máme za úkol přivést k uvědomění si sebe sama. Místa [paměti] jsou naším okamžikem národní historie.”⁴

U výše uvedených autorů je možno říci, že autenticita jejich literárních autobiografií je do určité míry ovlivněna fabulací, a tak autenticita jejich textů „ztrácí na hodnotě“ vlivem fantazie (srov. KUBICA 2010: 101).

Ota Filip a Horst Bienek patří k jedné generaci – oba autoři se narodili v roce 1930, a je tedy možno říci, že zažili aktivně druhou světovou válku. Oba ve svých textech popisují život krátce před válkou a během ní. Hlavním tématem poválečného období je u O. Filipa odsun Němců a H. Bienek popisuje odchod z rodných Hlivic v Horním Slezsku do německé Východní zóny. V první až čtvrté kapitole budeme sledovat jejich osudy v tematicky zaměřených oddílech (rodinné prostředí, dětství a mládí za války, poválečné období).

V páté kapitole se budeme zabývat dalšími autory, jejichž texty rovněž tematizují předválečné a válečné poměry, ztracený domov, případně traumatické zážitky z divokého odsunu nebo odsunu.

Dříve než se dostaneme ke kapitolám, ve kterých budeme srovnávat jednotlivá životní období výše uvedených autorů a především jejich reflexi v autobiografických prózách, následují krátké medailony.⁵

⁴ PETRBOK, Václav: *Obraz a vzpomínka. Několik poznámek k odsunu/transferu/vyhánění sudetských Němců v české a německojazyčné beletrii*. In: *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin*. eds. M. POLIAKOVÁ, J. RAŠKA, V. SMYČKA, Praha 2014, 130–152, zde 135.
https://www.academia.edu/34715209/Obraz_a_vzpom%C3%ADnka_N%C4%9Bkolik_pozn%C3%A1mek_k odsunu_transferu_vyhn%C3%A1n%C3%AD_sudetsk%C3%BDch_N%C4%9Bmc%C5%AF_v_%C4%8Desk%C3%A9_a_n%C4%9Bmeckojazy%C4%8Dn%C3%A9_beletrii (citováno 22. 1. 2019).

⁵ Tato habilitační práce je rozšířenou a přepracovanou verzí textu, který vyšel pod titulem KUBICA, Jan: *Život ve 30. a 40. letech dvacátého století v multikulturních regionech střední Evropy na základě autobiografických próz německy píšících autorů – Ota Filip, Horst Bienek a další*. Olomouc 2016.

1. Ota Filip a Horst Bienek

Ota Filip se narodil v roce 1930 ve Slezské Ostravě do česko-polské rodiny. Jeho otec Bohumil byl českého původu a provozoval kavárnu. Filipova matka, Marie Filipová (roz. Mikolajczyk), pocházela z Polska.

V roce 1936 začal Filip chodit ve Slezské Ostravě do české školy, kterou musel o tři roky později změnit na školu německou, protože jeho otec v té době přijal německou národnost. Filip tenkrát ještě neuměl německy a vnímal nové školní prostředí jako nepřátelské, spolužáci se mu smáli a toto trauma pak opakovaně zpracovává ve svých prózách i publicistice.

Filip pokračoval ve studiu od roku 1940 na německém gymnáziu v Moravské Ostravě a v roce 1944 přestoupil jako hostující žák na české gymnázium v Praze na Žižkově. Zde se zase potýkal s českou gramatikou. Fenomén vícejazyčnosti se stal jedním z určujících témat jeho raných děl (KUBICA 2009: 1).

Po maturitě v roce 1948 začal Filip pracovat jako sportovní redaktor deníku *Mladá fronta* v Praze. Kvůli svému buržoaznímu původu sloužil v letech 1951–1953 u jednotek PTP a v roce 1953 se oženil s Marií Ledvinovou. O rok později se jim narodil syn Pavel.

V letech 1954–1956 pracoval Filip jako redaktor okresních novin *Budovatel Podbořanska*. Další dva roky strávil jako redaktor Československého rozhlasu Plzeň v Karlových Varech a zároveň v Praze studoval dálkově žurnalistiku, kterou dokončil v roce 1962.

V roce 1957 byl Filip z rozhlasu propuštěn kvůli udržování písemného styku se Západem. V témže roce se Filipům narodila dcera Hana a v následujícím roce se stěhují z Podbořan do valašské obce Střelná. Filip nastoupil na místo redaktora okresních novin ve Valašských Kloboukách.

O dva roky později se rodina přestěhovala do Slavičína (opět na Valašsku), kde Filip získal místo redaktora časopisu místního zbrojního závodu *Zbrojovka*. V roce 1961 byl Filip označen za „buržoazně-dekadentního jedince“ a z tohoto důvodu byl také propuštěn z redakce.

Filip si v této době intenzivně dopisuje s německými literáty Horstem Bienkem a Gertrud Fussenegger a začíná psát pro exilový tisk a pro rádio *Svobodná Evropa*.

V letech 1964–1965 pracoval Filip jako stavbař v Kopřivnici a v této době začal, údajně z dlouhé chvíle, psát svůj první „ostravský“ román *Cesta ke hřbitovu* (1968). V této autobiografické próze autor živě popisuje společenské poměry v Ostravě od počátku války do jejího konce. Ostravsko bylo do roku 1945 multikulturním regionem, kde vedle sebe žili Češi, Němci, Poláci a Židé. Národnostně pestré je také rodinné prostředí, ve kterém vyrůstá hlavní hrdina Jan Haboň – autor se s touto postavou částečně identifikuje a poukazuje zejména na rozdílnosti mezi jednotlivými členy rodiny – politické a sociální. Můžeme říci, že mikrosvět Haboňovy rodiny svým způsobem reflektuje „velký svět“ ostravské společnosti.

Druhý „ostravský román“ *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* napsal autor až po osmnáctiměsíčním trestu odnětí svobody, který mu byl vyměřen za údajné podvracení republiky. Kniha vyšla ovšem nejdříve v Německu pod titulem *Die Himmelfahrt des Lojzek aus Schlesisch Ostrau* v roce 1973 a česky o rok později v exilovém nakladatelství Index v Kolíně nad Rýnem a v disidentské edici Petlice v Praze ve stejném roce.

Také v autobiografickém románu se Filip identifikuje s postavou Lojzka. Tato kniha zasahuje ve srovnání s prvním „ostravským“ románem delší časové období, a to od roku 1928 do šedesátých let dvacátého století.

Především tyto dvě autobiografické prózy budou východiskem pro sledování životních osudů Oty Filipa.

Ota Filip byl po propuštění sledován StB a v roce 1974 byl vyzván k vystěhování na Západ, a tak v červenci téhož roku vycestoval s rodinou do Spolkové republiky Německo a usadil se v Mnichově, kde hned začal pracovat jako novinář a lektor v nakladatelství S. Fischer. Od roku 1999 žije v Murnau v Horním Bavorsku.

Horst Bienek

Horst Bienek se narodil v roce 1930 v Hlivicích v dnešním Polsku jako nejmladší syn do rodiny německy mluvících Horních Slezanů. Měl pět sourozenců, jeho otec byl strojívedcem a matka vyučovala příležitostně hru na klavír. Rodina žila do roku 1945 v Hlivicích (něm. Gleiwitz) – toto město se po rozdělení Horního Slezska v roce 1921 nacházelo na hranici německé a polské části této oblasti. Bienkovi rodiče uměli také polsky, a tak bylo jeho dětství ovlivněno dvěma jazykovými prostředími.

Po příchodu sovětské armády do Hlivic byl Bienek údajně nuceně nasazen na demontážní práce v místním průmyslu, který se stal válečnou kořistí.

V roce 1946 Bienek odešel do Köthen/Anhalt v tehdejší německé Východní zóně a začal se věnovat literatuře.

V roce 1948 získal autor společně s Christou Reinig literární cenu pro mladé autory v soutěži východoněmeckého Kulturního svazu (Kulturbund). O rok později pracuje jako praktikant v redakci listu *Tagespost* v Postupimi.

V této době také vydal Alfred Kantorowicz Bienkovu první drobnou prózu v jednom z posledních čísel časopisu *Ost und West* a Bienkovy básně vyšly v časopise *Sinn und Form*, který redigoval Peter Huchel (GREGOR-DELLIN 1990: 185, 187).

Od roku 1951 byl Bienek žákem Bertolda Brechta v Berliner Ensemble, a v témže roce je zatčen německou státní bezpečnostní službou (SSD) a předán sovětské NKVD. Po sedmiměsíční vyšetřovací vazbě byl v roce 1952 odsouzen sovětským vojenským soudem kvůli údajné protistátní činnosti na pětadvacet let nucených prací v sibiřském táboře Workuta. Z tábora je propuštěn v roce 1955 díky amnestii a odchází do Spolkové republiky Německo.

Autor pracoval nejprve od roku 1957 jako redaktor literárního vysílání Hessenského rozhlasu ve Frankfurtu nad Mohanem a o rok později začal vydávat s Hansem Platschekem časopis *blätter und bilder* (URBACH 1990: 239–240).

Od roku 1962 žil Bienek v Mnichově, kde se stal lektorem nakladatelství dtv (Deutscher Taschenbuch Verlag) a v témže roce vydal knihu rozhovorů s patnácti soudobými literáty (např. H. Böll, G. Grass, M. Frisch, M. L. Kaschnitz, F. Dürrenmatt, K. Zuckmayer).

V roce 1969 vyšla autorovi kniha *Die Zelle* (Cela), ve které zpracoval svůj pobyt ve vyšetřovací vazbě v padesátých letech. V této době také začal přemýšlet o literárním zpracování svého dětství v Horním Slezsku.

O pět let později vydal Bienek první román tzv. hlivické tetralogie (Gleiwitzer Tetralogie) pod názvem *Die erste Polka* (První polka). Při práci na této knize autor zjistil prostřednictvím korespondence s Otou Filipem, že tento také pracuje na svém autobiograficky laděném „ostravském“ románu *Cesta ke hřbitovu*, a tak se oba autoři vzájemně povzbuzují (KUBICA 2010: 20–21).

Poslední díl tetralogie vyšel v roce 1982. Horst Bienek zemřel v Mnichově v roce 1990.

Hlivická tetralogie zahrnuje časové období od vypuknutí druhé světové války do jejího konce. Autor sleduje osudy středostavovské německy mluvící hlivické rodiny Piontků, vedle ní si také všímá života jiných rodin z různých společenských vrstev nejen z německého, ale i polského prostředí. Hlivice jsou tedy podobně jako Ostrava multikulturním městem.

Román *Die erste Polka* se odehrává v jednom dni – prvního září 1939, kdy právě fingovaným přepadením hlivického rozhlasového vysílače začíná druhá světová válka. Druhý díl *Septemberlicht* (Zářijové světlo) tematizuje dramatické období prvních dnů války. Třetí díl *Zeit ohne Glocken* (Čas bez zvonů) se odehrává také v jednom dni – na Velký pátek v roce 1943, kdy jsou snímány zvony pro potřebu válečného průmyslu, a poslední díl *Erde und Feuer* (Země a oheň) obsahuje poslední fázi války, kdy rodina Piontků prchá před Rudou armádou.

Bienek se v těchto autobiografických prózách střídavě ztotožňuje s několika postavami.

Především z hlivické tetralogie budou pocházet citace, které ilustrují autorovo dětství a mládí.

2. Rodinné prostředí

2.1. Ostrava očima Oty Filipa

Rodinné prostředí Oty Filipa bylo středostavovské – jeho otec Bohumil provozoval kavárnu v areálu nové ostravské radnice, kde pracovala také Filipova matka Marie. Tento rodinný podnik je hlavním místem děje Filipova prvního „ostravského“ románu *Cesta ke hřbitovu* a v tomto smyslu je výstižnější název německé verze této knihy z roku 1972 *Das Café an der Straße zum Friedhof* (Kavárna u cesty ke hřbitovu).

Filipův otec se hlavně vlastním úsilím vypracoval na prosperujícího podnikatele, což ovlivnilo jeho pragmatické politické postoje. To potvrzuje autor ve svém autobiografickém románu *Sedmý životopis* (2000) a také ve své prvotině v dialogu se štamgastem a českým fašistou Houžvou: „Víte, pane Houžva, škrtil táta hlas, my živnostníci sloužíme všem, všem stejně poctivě; my nehledíme ani vpravo ani vlevo [...]

[Houžva:] *bud' proti nám, nebo s námi, ale kdo by se postavil proti, s tím z a t o č í - m e, my například víme, pokračoval pan Houžva, že bratr vaší ctěné paní je komunista...*“⁶

Z ukázky vyplývá, jaké různé postoje mohl kavárníkův syn Jan, tedy autor sám,⁷ sledovat ve svém nejbližším okolí. Strýc Franta často svou sestru, Janovu matku, navštěvoval, a tak mohl být Jan svědkem sporů mezi podnikatelem a levicově orientovaným proletářem: „Táta se s Frantou, maminčíným bratrem, nesnášel a oba měli k vzájemné averzi hned několik podložených důvodů: Franta byl pro tátu jen docela obyčejný flákač, jemuž se nechce dělat, a hledí si proto jen holek a politiky, což byla pravda. A Franta ze svého třídního hlediska strany bolševiků měl také kus pravdy:

⁶ FILIP, Ota: *Cesta ke hřbitovu*. Ostrava 1990, 16.

⁷ K autobiografičnosti se vyjadřuje František Valouch následovně: „Lze-li mluvit o určité autostylizaci, pak právě tato postava je nepochybně uměleckou inkarnací prožitků, pocitů a obav z doby mládí, autor stejně jako vypravěč prožíval v těchto letech své nejnámavější období, časové a životní horizonty se zde v mnohém překrývají, nicméně bylo by ošidné tvrdit, že jde o autobiografickou projekci.“ (VALOUCH 1993: 4–5) Podle našeho názoru, zejména po přečtení Filipova *Sedmého životopisu*, lze považovat postavu Jana Haboně za částečně autobiografickou.

K autobiografičnosti *Sedmého životopisu* se vyjadřuje také Jiří Urbanec: „[...] v knize *Sedmý životopis*, který nazval 'románem', ačkoliv první část je dosti podrobná autobiografie, teprve druhá polovina týkající se padesátých let je zčásti fikcí.“ (URBANEC 2005: 24).

táta byl pro něho zbohatlík, odrodilec, nepřítel dělnické třídy, protože největší nepřátelé dělnické třídy jsou ti, kdož se z ní vyšvihli.“⁸

Vzhledem k tomu, že rodiče tráví většinu dne v kavárně, splývá do určité míry rodinné prostředí s rodinným podnikem, ve kterém tráví mnoho času také jejich syn, a tak na něho působí i kavárenské prostředí. Dokládá to následující citát: *„Nejvíc jsem se naučil od našich štamgastů, kdepak v gymnáziu, tam do nás hustili vědomosti, s nimiž bych v lokále asi neuspěl; když byla v lokále řeč o politice, tak jsem moc dobře a pozorně poslouchal; bolševici, ale těch k nám nechodilo moc, jen tu a tam se někdo objevil, velebili Stalina, kolektivizaci zemědělství, proklínali zrádce, co je v Moskvě soudili – a jakýsi agrárník, nájemce velkostatku kdesi za městem, řval vzteky při těch řečech, benešovec hledal kompromis, zastánci Führera Adolfa Hitlera pronášeli hesla, že chtějí domů do říše, Gajdovi černokošiláci se sesedli v rohu, blýskali očima a tvářili se sveřepě, ale všichni do jednoho pili tátovo víno [...] táta, dobrý duch podniku, ochotný vyslechnout všechny: zanícené bolševiky, vypasené agrárníky, nafoukané benešovce, uřvané henleinovce i vyžrané fašisty.*“⁹

Mikrosvět Janovy rodiny je doplněn prostředím rodinné kavárny, která mu svým způsobem supluje vnější svět, a vzhledem k pragmatickému přístupu jeho otce se Jan může seznámit se všemi aktuálními tendencemi v ostravské společnosti.

Štamgasti otcovy kavárny nepředstavují jen světonázorovou, ale také multikulturní pluralitu – katolický farář Kempf konvertoval od judaismu, soukromé hodiny němčiny dává Janovi sudetoněmecký intelektuál Klimesch a po vypuknutí války podnik pravidleně navštěvuje říšský Němec, Sturmbannführer SS Berger (KUBICA 2004: 8).

K postavě otce ještě ocitujeme výrok F. Valoucha: *„To, jak válka pokrivila lidské charaktery a jak z nich učinila poddajné nástroje strachu a konformismu, Filip sugestivně zobrazil v postavě vypravěčova otce, majitele kavárenského lokálu. Tato postava je jako vyjmuta z rejstříku morálně zpuštěných lidí, jimž jedinou mírou prospěchu je způsob, jak odrat svého bližního, případně jak si zakalkulovat do ziskové bilance i jeho odchod na onen svět.*“¹⁰

Dalším rysem multikulturality je vícejazyčnost. Jak bylo výše uvedeno, v Ostravě se komunikovalo česky, německy, polsky a v jidiš.¹¹ Jan se pohybuje především v česko-

⁸ FILIP, Ota: Cesta ke hřbitovu. Ostrava 1990, 16.

⁹ FILIP, Ota: dtto, 22.

¹⁰ VALOUCH, František: První román Oty Filipa – Cesta ke hřbitovu. In: Tvar 4, 2.12. 1993, 4–5.

¹¹ V Moravské Ostravě žilo v roce 1930 asi 125 000 obyvatel, z toho 73,65% Čechů a Slováků, 0,37% Poláků, 17,35% Němců, 1,81% židů (JIRŮ, PITRONOVÁ 1967: 434).

německém a částečně i v polském jazykovém prostředí, jak ukazuje i následující citát: „V zásadě byla naše ulice vedoucí ke hřbitovu demokratické zařízení, nejen svou funkcí, protože každý jí jednou musel projít v černém za rakví nebo ho tudy vezli naposledy do velké brány, kterou se jen vcházelo, ale i svým, řekl bych národnostně harmonickým uspořádáním. Bydleli tady všichni: Němci, Češi, několik ‘vaserpoláků’ a židů i pan Arturo Caire, Ital a majitel konkurenčního podniku ‘U brány’.“¹²

Také další citát nám ukáže, jak se spontánně rozvíjela vícejazyčnost mezi dětmi, které když si chtěly spolu hrát, musely více méně ovládat dva jazyky: „V ulici to bylo zařízení tak, a bylo to velmi prospěšné, že kluci kolem šesti sedmi mluvili plynně německy i česky, tedy: němečtí kluci se nutně museli naučit česky a my zase německy; nebyla to nijak zvlášť elegantní němčina, co jsem tehdy znal, na uhlazenost vyjadřování se v partě příliš velký ohled nebral, ono šlo v podstatě o čistě funkční jazyk, schopný vyjádřit, že ten nebo onen je vůl nebo osel, či o možnost stručné dohody, na které zvonky budeme dnes zvonit, aby domovník měl vztek.“¹³

Janovi tato „funkční“ němčina zjevně postačovala, ovšem pocházel ze středostavovské rodiny solidního kavárníka a střední třída v té době zjevně považovala za nutné ovládat německý jazyk na určité „solidní“ úrovni. A tak Janovi rodiče zajistili svému synovi soukromou výuku: „Když maminka zjistila katastrofální stav mé němčiny, posílala mě pilně za panem Klimeschem, abych se něco od něho přiučil. [...] Nejedno odpoledne jsme tak spolu proseděli a rozprávěli o všem možném a aniž bych pozoroval, osvojoval jsem si pomalu a natrvalo způsob mluvy pana Klimesche, trochu jsem v němčině i ráčkoval, naučil jsem se písničku ‘Am Brunnen vor dem Tore’ a zpívám ji dodnes a je mi při ní docela hezky a smutno; a než přešel rok, mluvil jsem pěknou němčinou, že se mě začali kluci z dobrých německých rodin stranit; mluvil jsem totiž příliš vybraně.“¹⁴

Z tohoto citátu také vyplývá, že i „pěknou“ němčinu si Jan osvojil spontánní a zábavnou formou a zároveň uspokojil potřebu svých rodičů, kteří si tak chtěli upevnit svůj společenský status.

Díky dvěma štamgastům z Anglie, jejichž hovorům Jan naslouchal a kteří ho naučili několik slov, se dostal k dalšímu cizímu jazyku, což opět podpořili i jeho rodiče: „To mi bylo necelých osm let, do lokálu začali chodit dva angličtí inženýři ze železáren a

¹² FILIP, Ota: Cesta ke hřbitovu. Ostrava 1990, 49.

¹³ FILIP, Ota: dtto, 49.

¹⁴ FILIP, Ota: dtto, 50.

*pili mnoho kořalky; celé odpoledne proseděli za velkými plachtami novin, že by do nich zabalili celý náš chladicí pult; těm Angličanům dělalo náramný špás, že po nich opakují kdejakou anglickou nadávku, ale brzy se smát přestali a naučili mě několik slovíček, což mi dělalo radost a mamince taky, takže mi najala učitele angličtiny; takový hromotluk žid to byl, učil na dívčím gymnáziu, ale za tři roky, než ho potom ve čtyřicátém roce gestapo sebralo, mě naučil docela slušně anglicky.*¹⁵

Díky další příležitosti se mohl Jan naučit i rusky a jeho strýc – komunista Franta s výukou začal, a tak si Jan osvojil několik slovíček a naučil se azbuku. Janův otec však tomu nepřál, protože jako živnostník komunisty neměl rád a když mu jednoho dne někdo v kavárně odcizil peněženku, obvinil z krádeže přítomného Frantu a ruštinu svému synovi zakázal. Při této příležitosti byl Jan svědkem další „lekcce“ na téma kapitalismus a komunismus, která vyplynula z vypjaté výměny názorů mezi Janovým otcem a strýcem, který byl obviněn z krádeže peněženky: „Ven, bolševiku, zloději, zařval otec.

*Pane kavárníku, řekl Franta klidně, když se vám ztratila včera ta šrajtofle s penězi, tak vás ujišťuji, že jsem to neukradl já a nenechám se proto urážet, ale až vám po revoluci zaberem celý lokál a vás pošleme do kolchozu, abyste si vydělával poctivou práci na své živobytí, nebo vás šoupneme na Sibiř, pak se k tomu přidám – ano, to udělali bolševici!*¹⁶

K tomuto citátu můžeme doplnit údaj, že KSČ měla v městské části Slezská Ostrava, kde v té době rodina bydlela, po posledních předválečných volbách v roce 1935 největší zastoupení. V rámci celé Ostravy se v zastupitelstvu umístila KSČ na třetím místě za Československou sociálně demokratickou stranou dělnickou a Německou volební pospolitostí.¹⁷

Závěrem můžeme říci, že hlavní postava – vypravěč, se kterým se autor částečně ztotožňuje, byl formován středostavovským živnostenským prostředím a díky možnosti pozorování štamgastů se mohl seznámit s různými politickými postoji. Toto prostředí je také výrazně ovlivněno multikulturním charakterem Ostravska, který ve společenském i všedním životě ovlivňuje hlavně vícejazyčnost.

¹⁵ FILIP, Ota: Cesta ke hřbitovu. Ostrava 1990, 50.

¹⁶ FILIP, Ota: dtto, 51.

¹⁷ Konkrétní počty hlasů jednotlivých stran: Čsl. sociálně demokratická strana dělnická (14 881), Německá volební pospolitost (12 201), KSČ (6888), Čsl. strana národně socialistická (6719), Národní sjednocení (6119), Čsl. strana lidová (4166), Strana židovská (2793), Čsl. Živnostensko-obchodnická strana středostavovská (2761), Národní obec fašistická (2594), Volební skupina nepolitická (1483), Německá sociálně demokratická strana dělnická (1252) (JIRÍK, PITRONOVÁ 1967: 445, 501).

V pasáži věnované O. Filipovi zmiňujeme, že v době, kdy psal svůj první „ostravský“ román, si o tom dopisoval s H. Bienkem, který v té době pracoval na první části své hlivické tetralogie *Die erste Polka*, a oba se tak navzájem při psaní podporovali. Svědčí o tom i nedatovaný dopis, který Filip napsal pravděpodobně v zimě roku 1966. V něm se snaží Bienka při psaní povzbudit, a dále se mu svěřuje, jaký volí přístup při psaní svého románu (KUBICA 2010: 20–21): „*Ich will immer eine ganz genaue und persönliche Aussage schreiben – darum mache ich mir diese Sache schwer. Doch das ist der einzig richtige Weg – für mich.*“¹⁸

Ostrava byla ve třicátých letech dvacátého století nejen průmyslovým, ale také kulturním a multikulturním centrem. Radovan Lipus k tomu píše: „*Toto město totiž nebylo ve své historii nikdy ‘pouze’ hornickým městem, ale také místem, kde před druhou světovou válkou maloval Oskar Kokoschka, hráli Igor Stravinskij, Sergej Prokofjev nebo Paul Hindemith. Své plány a projekty zde realizovali architekti a urbanisté evropského formátu – Erich Mendelsohn, Camillo Sitte, Wunibald Deininger a další. Z domácích se do tváře města výrazně zapsali bratři Šlapetové, Kamil Hilbert, Josef Gočár, Karel Kotas, Bohuslav Fuchs atd. To mimo jiné výmluvně dokazuje, že tu kromě zjednodušeně vnímané masy horníků a hutníků vždy byla dostatečně početná vrstva obyvatel nejen solventních, ale také umělecky vysoce náročných.*“¹⁹

V roce 1932 vycházelo v tomto městě 117 periodik a z toho bylo 36 s politickým zaměřením. Z těchto politických periodik bylo 26 českých, 1 slovenské, 6 polských a 3 německé. Z 81 nepolitických periodik bylo 50 českých, 2 slovenské, 5 polských a 11 německých (JIŘÍK, PITRONOVÁ 1967: 480).

Vedle Národního divadla moravskoslezského bylo druhou stálou divadelní scénou divadlo německé, které vedl Spolek německého divadla. Obě scény však sídlily v budově Národního divadla moravskoslezského, což vyústilo do sporu, po němž obdržela německá scéna od města Moravské Ostravy subvenci, která umožnila zřízení stálého jeviště v Německém domě (JIŘÍK, PITRONOVÁ 1967: 482).

K situaci ostravských divadelních scén se kriticky vyjadřuje Lipus: „*Jak dokazuje divadelní almanach z roku 1929, zmocnili se Češi inkriminované budovy specifickým způsobem, v němž jim velice pomohla ‘blahovlnná passivita’ úředníků Správní komise. Netřeba dodávat, že takovýto ‘zápas’ nemůže být ‘vítězně vybojován’ (jak by se na*

¹⁸ FILIP, Ota: dopis, zima 1966?, Bayerische Staatsbibliothek, München.

„*Stále chci napsat zcela přesnou a osobní výpověď – proto si tuto věc ztěžuji. Přesto je to – pro mne – ta jediná správná cesta.*“ (překl. aut.).

¹⁹ LIPUS, Radovan: Scénologie Ostravy. Praha 2006, 17–18.

dramatickou situaci slušelo), ale 'úspěšně vyřízen' ... Výsledek byl jediný – Češi žádnou 'novou budovu pro české divadlo' ve městě příštích 80 let nepostavili – byť byla dokonce vypsána (a zajímavě obeslaná!) architektonická soutěž. Theaterverein se musel spokojit s divadelním sálem v Německém domě, který byl těsně po druhé světové válce zcela zbytečně zbořen a beze zbytku rozebrán. V důsledku zápasu o jedno jeviště je tak dnes vlastně Ostrava o dvě potenciální divadla chudší...“²⁰

Kromě časově do nedávné doby dovedené kritiky situace ostravských divadel obsahuje tento citát poválečný odmítavý postoj českého etnika k projevům němectví.

Hmatatelným projevem multikulturality v Ostravě byly spolkové národní domy jednotlivých ostravských etnik – český, německý a polský. Německý byl, jak výše zmiňuje Lipus, po válce zbořen. V bývalém Českém národním domě dnes sídlí Divadlo Jiřího Myrona a v bývalém Polském domě je v současné době umístěn hotel (LIPUS 2006: 22–24).

Ke kulturnímu životu patřily také ostravské kavárny. Za všechny zmíníme kavárnu Elektra v centru Ostravy, kterou navštěvovali ostravští i mimoostravští herci. Patřili k nim mezi jinými i Jan Werich s Jiřím Voskovcem, kteří byli hosty Františka Čepka, děda herce Petra Čepka (LIPUS 2006: 66).

Lipus k osobě Františka Čepka cituje ve své knize *Scénologie Ostravy* z monografie Jaroslava Vostrého o Petru Čepkovi. Z citátu vyplývá, že F. Čepeček byl nejen kavárníkem, ale i politicky a publicisticky činným: „*František Čepeček byl důležitým činitelem sociálně demokratické strany, která měla v dělnické Ostravě za první republiky vedoucí postavení. Byl šéfredaktorem ostravského sociálnědemokratického Ducha času (jednoho z nejvýznamnějších a nejrozšířenějších periodik z těch 117, která v obvodu policejního ředitelství Moravská Ostrava ve třicátých letech vycházela), a také nájemcem kavárny Elektra v Hornickém domě.*“²¹

Informace v tomto citátu také doplňují výše uvedená fakta o zastoupení politických stran a o situaci politického tisku v Ostravě.

²⁰ LIPUS, Radovan: *Scénologie Ostravy*. Praha 2006, 25.

²¹ LIPUS, Radovan: dtto, 66 podle VOSTRÝ, Jaroslav: *Petr Čepeček, Talent a osud*. Praha 1996, 5.

2.2. Horst Bienek a jeho Horní Slezsko a Hlívce

Horst Bienek pochází stejně jako Ota Filip ze středostavovské rodiny, která však sociálně patří spíše do nižší střední třídy. Otec byl strojvedoucí, kvůli astmatu však předčasně penzionován (BIENEK 1986: 59).

Bienkova matka, kterou autor označuje za energickou a lehce excentrickou osobu, vyučovala hru na klavír, sama nejráději hrála Chopina a příležitostně vystupovala v městském divadle v Hlivicích jako pěvkyně (BIENEK 1987: 7).

Bienkova otec můžeme částečně ztotožnit s postavou Franze Ossadnika, který je také strojuvůdcem a jeho rodina je v kontaktu s rodinou Piontků, kteří stojí v centru dění celé hlivické tetralogie. Bienkova matka se podobá postavě Valesky Piontek, učitelky klavíru, která vyučuje hře na klavír talentovanou Ullu – dceru z rodiny Ossadniků. Autora je možno identifikovat s několika postavami tetralogie – Joselem, synem Valesky a Leo Maria Piontek nebo s Andreasem, synem Anny a Franze Ossadnik. Ludwig Harig k tomu píše: „*Den Büchern vorangestellt lesen wir den Satz: 'Personen und Handlung des Buches sind frei erfunden. Vielleicht auch nicht.' Die 'vielleicht – auch – nicht' erfundene Person kann gut und gerne der junge Josel Piontek sein, der sich so aufmerksam mit Dostojewski beschäftigt, oder womöglich auch Andreas Ossadnik, der auf eine eigenartige Weise die Leiden Christi nachleben möchte; diese 'vielleicht – auch – nicht' erfundene Person ist für mich jedenfalls Horst Bienek selbst, denn er ist ja, der von verlorener Kindheit, von verschwundenem Paradies erzählt.*“²²

Postava Josela je svým zaměřením na literaturu zjevně blízká autorovi, který se k tomu sám vyjadřuje ve třetí osobě: „*Im Boromäus-Verein konnte er für fünf Pfennige Bücher ausleihen, und er las alles in jener Zeit, was ihm unter die Hände kam, am liebsten Sir John Retcliffe und Zane Grey und Dostojewski, und die wunderlichen Reden eines Mannes, der Zarathustra hieß.*“²³

²² HARIG, Ludwig: Gleiwitz am Kilimandscharo. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 83–89, zde 86.

„*Románům vždy předchází věta: 'Osoby a děj jsou vymyšleny. Snad také nikoliv.'* Tato 'snad také nikoliv' vymyšlená postava může být dost dobře mladý Josel Piontek, který se tak pozorně zabývá Dostojevským, nebo případně také Andreas Ossadnik, který svým zvláštním způsobem chce prožít Kristovo utrpení; touto 'snad také nikoliv' vymyšlenou postavou je pro mne každopádně samotný Horst Bienek, protože on je tím, kdo vypráví o ztraceném dětství, o ztraceném ráji.“ (překl. aut.).

²³ BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987, 11.

Na postavě Andrease Ossadnika Bienek ukazuje velký vliv katolické víry, která je zjevně pevnou součástí hornoslezské identity: Při vzpomínkách na své dětství postavil katolicismus na první místo před sexualitu a fašismus – pojmy, kterými své dětství vymezil (BIENEK 1987: 8).

Autor se také ztotožňuje s postavou židovského básníka Arthura Silbergleita, autentické postavy, která představuje tragický osud židovského etnika v době národního socialismu. Walter Dimter k tomu píše: „*Mit nie nachlassender Dezenz geht Bienek nun im Schatten des jüdischen Dichters durch die Stadt seiner Kindheit.*“²⁴

Ke skutečnosti, že se Bienek ztotožňuje s více postavami, sám poznamenal: „*In den Gleiwitzer Romanen, die eine Kindheit beschreiben im Krieg, meine Kindheit, verstecke ich mich in zahlreichen Figuren, vor allem in Halbwüchsigen, die ich mir immer wieder aufs Neue erfand. Um nicht ich selbst sein zu müssen? In ihnen allen ist etwas von mir. Und in ihnen allen ist nichts von mir. Ich bin da und entziehe mich. Ich porträtiere einen andern und meine mich. Ich zeige einen andern vor und bin es (vielleicht).*“²⁵

Z tohoto výroku vyplývá nejen běžná skutečnost, že se spisovatel „schovává“ za více postav, ale také naléhavá potřeba odstupu od určitých traumatických zážitků z válečného období, kterým se budeme věnovat v kapitole Dětství a mládí v době války.

Podobně jako v případě Filipovy rodiny i v té Bienkově se vyskytovala dvojjazyčnost, kterou však autor „nezdědil“. Jak jsme již naznačili v úvodu, Bienkovi rodiče ovládali němčinu a polštinu, protože to vyplývalo z regionu, ve kterém žili. Bienek k tomu poznamenává: „*Der Vater, ein Lokomotivführer der preußischen Staatsbahn, zog nach der Volksabstimmung in Oberschlesien im Jahre 1921 aus dem*

„*Ve spolku Boromäus si mohl za pět feniků půjčovat knihy, a v té době četl všechno, co mu přišlo pod ruku, nejraději autory jako Sir John Retcliffe a Zane Grey a Dostojevský, a podivuhodné promluvy muže, který se jmenoval Zarathustra.*“ (překl. aut.).

²⁴ DIMTER, Walter: Der Autor, der in vielen Stimmen spricht. Zur Dichterpräsenz in Horst Bieneks *Gleiwitzer Tetralogie*. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 70–81, zde 79.

„*S neutuchající úctou kráčí Bienek ve stínu židovského básníka městem svého dětství.*“ (překl. aut.).

²⁵ BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987, 19.

„*V hlivických románech, které popisují dětství za války, mé dětství, se ukrývám v početných postavách, především v těch nedospělých, které jsem si vždy znovu vymýšlel. Abych nemusel být sám sebou? V každé z nich je něco ze mne. A v žádné z nich není ze mne nic. Jsem v nich přítomen a vzdaluji se jim. Portrétuji někoho jiného a míním tím sebe (snad).*“ (překl. aut.).

*kleinen Städtchen Lublinitz, das jetzt zum polnischen Lublinice wurde, in eine aufstrebende Stadt gleich hinter der neugezogenen Reichsgrenze, nach Gleiwitz.*²⁶

Nedlouho po tomto plebiscitu došlo ke Třetímu polskému povstání, které vypuklo 3. května roku 1921. Den předtím proběhla velká stávká, které se zúčastnilo 80% dělnictva v Horním Slezsku a do 5. května obsadili povstalci území po Cosel (Kedzierzyn–Kozle) a Ratiboř. Do Horního Slezska pronikají jednotky Freikorps „Oberland“ z Bavorska a dochází k protiúderu. Následuje bitva u Annaberku (21. 5.) a u Coselu (4. 6.). Poláci se dostávají až ke Hlivicím, kde jsou zastaveni neutrálními Francouzi. Dne 20. října dochází k dělení Horního Slezska („Ženevský diktát“) (BIENEK 1986: 48–49).

Bienkův otec se tedy přizpůsobil novým poměrům po dělení Horního Slezska a přesídlil do jeho německé části.

Přirozenou dvojjazyčnost líčí Bienek u postavy Valesky v první části hlivické tetralogie *Die erste Polka*. Valeska také pochází z malého města ve východní části Horního Slezska, kde se hovořilo polsky: *„Valeska war in einer kleinen Stadt an den Ufern eines Flusses aufgewachsen, in deren östlichen Teil polnisch gesprochen wurde, über den Fluß hinweg auf der westlichen Seite, wo sie zu Hause war, hauptsächlich deutsch, jenes breite, die Konsonanten rollende und die Lippen nach unten ziehende Deutsch, das mit vielen polnischen Wörtern durchsetzt war, aber sich nach dem deutschen Satzbau richtete, worauf man gerade in ihrer Familie stolz war, denn die meisten Leute dieser Gegend balancierten ihre Sätze halb in der deutschen, halb in der polnischen Syntax, und denen gegenüber fühlten sie eine gewisse Überlegenheit, die sie freilich nicht hervorkehrten – denn der Vater, als Tuchhändler, war auf sie als Kunden angewiesen –, oder jedenfalls nur ganz selten, bei besonderen Gelegenheiten, in amtlichen Gesprächen bei Behörden etwa oder am Sedanstag, oder wenn Besuch aus dem Reich da war.*²⁷

²⁶ BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987, 7.

„Otec, strojvůdce pruské státní dráhy, se přestěhoval po referendu v roce 1921 z malého městečka Lublinitz v Horním Slezsku, které se teď stalo polskými Lublinicemi, do rozvíjejícího se města hned za nově vytyčenou říšskou hranicí, do Hlivic.“ (překl. aut.).

Tento plebiscit se konal 21. 3. 1921 a z 1 186 758 platných hlasů se přihlásilo k Německu 60,3% obyvatel a 39,7% k Polsku (BIENEK 1986: 48–49).

²⁷ BIENEK, Horst: Die erste Polka. München 1990, 100.

„Valeska vyrostla v malém městě, které se rozkládalo na březích jedné řeky. Ve východní části se hovořilo polsky, za řekou na západní straně, kde bydlela, se hovořilo hlavně německy, a to takovou němčinou, která drmolí souhlásky a stahuje rty. Tato němčina byla proložena mnoha polskými slovy, ale řídila se německou syntaxí, na což byla Valesčina rodina hrdá, protože většina zdejších lidí balancovala

Z tohoto citátu vyplývá, že i v rodině Valesky stejně jako v rodině kavárníka Haboně ve Filipově autobiografickém románu znamenalo ovládní něhovorové němčiny určitý společenský status, který Valesčín otec jako obchodník potřeboval. Měl obchod se sukrem nedaleko hranice mezi německou a polskou částí Horního Slezska, a tak ovládní obou jazyků bylo pro jeho obrat důležité: „*Valeskas Vater war Tuchhändler, und wenn sein Laden auch auf der westlichen Seite war, so kamen doch zahlreiche Leute von drüben zu ihm, um etwas Besonderes zu kaufen, englischen Tweed oder französische Seidenwaren [...] Im Laden sprach er Polnisch genauso fließend wie Deutsch, ja er konnte, wenn mehrere Kunden da waren, ganz rasch, inmitten des Satzes, von der einen Sprache in die andere fallen. Valeska hatte das immer bewundert [...]*.“²⁸

Obdiv Valesky k dvojjazyčnosti jejího otce pramení hlavně z toho, že ona, stejně jako Bienek, tuto schopnost neovládá.²⁹ Pozoruhodné je také diferencované užívání němčiny a polštiny v Bienkových vzpomínkách na matku (vzhledem k tomu, že autor na sebe vzpomíná ve třetí osobě, jsou takto zmiňovány i děti): „*[...] und trat gelegentlich sogar im Stadttheater als Sängerin auf, um das Haushaltsgeld etwas aufzubessern und die Kinder in solche Kleider zu stecken, daß sie nicht aussahen wie aus der Hultschinsky-Siedlung, sondern wie aus der vornehmen Weststadt – und sie achtete drauf, daß sie deutsch fluchten und polnisch beteten – beides fragmentarisch.*“³⁰

Z tohoto citátu vyplývá nejen to, že děti alespoň lámaně ovládaly polštinu, ale také snaha matky se alespoň oblečením přiblížit vyšší střední třídě.

svými větami napůl mezi německou a napůl mezi polskou syntaxí, a oproti nim pociťovala Valesčína rodina jistou nadřazenost, kterou však přirozeně nedávala najevo – protože otec jako obchodník se sukrem byl závislý na zákaznících – nebo se tak projevovala jen velmi zřídka, při zvláštních příležitostech, při jednáních na úřadech nebo při výročí bitvy u Sedanu, nebo když přijela návštěva z říše.“ (překl. aut.).

²⁸ BIENEK, Horst: Die erste Polka. München 1990, 102.

„Valesčín otec byl obchodníkem se sukrem, a i když byl jeho obchod na západní straně, přesto přicházelo mnoho lidí k němu z druhé strany, aby nakoupili něco zvláštního, anglický tvíd nebo francouzské hedvábní [...] V obchodě hovořil polsky stejně plyně jako německy, dovedl dokonce, když zde bylo více zákazníků, velmi rychle uprostřed věty, přejít z jednoho jazyka do druhého. Valeska to vždy obdivovala [...].“ (překl. aut.).

²⁹ Vícejazyčnost v obchodech byla běžná také v Ostravě, sám autor této stati si vzpomíná, jak jeho babička, narozená v roce 1908, vyprávěla, že většina obchodníků reagovala jazykem, ve kterém zákazník pozdravil – tedy česky, německy nebo polsky.

³⁰ BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987, 7.

„[...] a vystupovala dokonce příležitostně v městském divadle jako pěvkyně, aby o něco vylepšila domácí rozpočet a aby děti mohla navléci do takových šatů, které by nesevěděly o tom, že vypadají jako ze čtvrti Hultschinsky, ale jako z panské čtvrti Západní město – a dbala na to, aby nadávaly německy a modlily se polsky – obojí lámaně.“ (překl. aut.).

V následující citaci se dozvíme, že ještě za Bienkova dětství probíhala procesí dvojjazyčně v duchu zásady, že víra nezná hranic: „*Prozessionen hinter Kirchenfahnen zum Annaberg und nach Piekary, mit deutschen und polnischen Wallfahrtsliedern – denn der eine Anbetungsort war deutsch, der andere polnisch, doch beide waren katholisch.*“³¹

Další zajímavý příspěvek k vícejazyčnosti v Horním Slezsku nám přináší scéna z románu *Die erste Polka*, v níž vystupuje také Andreas, Joselův bratranec, který na přechodnou dobu bydlí u Piontků, protože jeho otec ovdověl a hledá nové bydlení. Andreas pochází z Breslau (Wroclaw) – metropole Dolního Slezska a hornoslezské Hlivice jsou pro něho neznámým provinčním městem. Nezvyklým zážitkem je pro něho v této oblasti běžná dvojjazyčnost. Sleduje hovor dvou dvou místních žen, kterému rozumí jen zčásti: „*Kaum hatte er sich von ihnen abgewandt, fielen die beiden Frauen wieder in eine ihm fremde Sprache, es war Polnisch, er hörte jedenfalls das Wort Wojna heraus, das kannte er schon.*“³²

Andreas se seznamuje s Ullou Ossadnik, která přitom umravňuje poblíž si hrající malé děti, které se perou a nadávají si polsky, a ona přitom také plyně přechází do polštiny: „*Schluß damit! schimpfte jetzt Ulla wirklich. Und auf deutsch.*

Ist das polnisch, wie du mit ihnen redest? staunte Andreas.

Ja, sagte Ulla, das verstehn die besser.

Und woher kannst du das?

Ooch, das kann hier jeder. Ulla machte das eher verlegen.“³³

Tento citát nám ukazuje, podobně jako v případě pasáže z Filipova „ostravského“ románu (viz s. 15, cit. 13), že dvojjazyčnost je při dětských hrách naprosto přirozená.

Na závěr k dvojjazyčnosti Horního Slezska ještě poznámka od H. W. Sabaise: „*Man war diessseits der Grenze wohl deutsch, manchmal sogar übertrieben deutsch, aber*

³¹ BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987, 8.

„*Procesí kráčející za chrámovými korouhvemi k Annabergu [Gora Swietej Anny] a do města Piekary s německými a polskými poutními písněmi – protože jedno zastavení bylo německé a druhé polské, ale obě byla přece katolická.*“ (překl. aut.).

³² BIENEK, Horst: Die erste Polka. München 1990, 119.

„*Sotva se od nich odvrátil, přešly obě ženy opět do jemu neznámého jazyka, byla to polština, slyšel každopádně slovo wojna, které již znal.*“ (překl. aut.).

³³ BIENEK, Horst: dtto, 120.

„*A už dost!, zlobila se teď skutečně Ulla. A to německy.*

Je ten jazyk, kterým s nimi mluvíš, polština?, divil se Andreas.

Ano, řekla Ulla, té rozumějí lépe.

A jak to, že umíš polsky?

Ále, polsky tady umí každý. Ulla byla přitom trochu rozpačitá.“ (překl. aut.).

doch anders als die Deutschen, und man wußte es, war stolz darauf. Man sprach polnisch oder jedenfalls einen polnischen Dialekt auf den Dörfern, der hieß Wasserpolnisch, eigentlich Oderpolnisch, in den Städten hingegen sprach man ein etwas hartes Deutsch.“³⁴

Z tohoto citátu vyplývá, že se v Horním Slezsku hovořilo německy spíše ve městech a na venkově buď polsky nebo „vaserpolsky“ neboli „oderskopolsky“, což je vlastně směs polštiny a němčiny. V poznámce je uveden fragment makarónského písňového textu, který je velmi podobný naší písni *Pes jitrničku sežral*.³⁵

Otec Josela, Leo Maria Piontek, je fotografem a na konci prvního dílu hlivické tetralogie umírá, vzhledem k tomu, že děj tohoto románu trvá jeden den, můžeme říci, že vliv na jeho syna vyplývá ze vzpomínek. Josel tedy přichází každý den k posteli umírajícího a vzpomíná na to, co spolu prožili: „[...] *so hatte er ihn gern in Erinnerung, als er ihn beim Photographieren begleiten durfte, draußen, bei den Türmen, wenn er, eingezwängt in seinen schwarzen Salonik, mit langen ausgreifenden Bewegungen die Entfernungen maß, die Geräte auf- und abbaute und immer neue Perspektiven suchte, und er ihm geduldig irgend etwas nach, das Stativ, eine Platte, ein Stück Holz, manchmal auch nur seine Freude, dabeisein zu dürfen.*“³⁶

Autor se částečně ztotožňuje také s otcem románové postavy Josela, který byl fotografem – Bienkovi byla blízká záliba ve fotografování. Kromě svých kolegů spisovatelů navštěvoval v ateliérech také své známé výtvarné umělce, kterým fotografoval ruce (BIENEK 1990: 225).

³⁴ SABAIS, Hans Winfried: Bieneks epischer Schauplatz. In: Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk. Ed. Michael KRÜGER, München 1980, 50–63, zde 53.

„*Lidé na této straně hranice tedy tíhli k německví, někdy až přespříliš, ale přece jen jinak než Němci, a to se vědělo, a lidé na to byli hrdí. Lidé zde hovořili polsky nebo každopádně polským dialektem na venkově, říkalo se tomu vaserpolština, vlastně oderská polština. Ve městech se naproti tomu mluvilo poněkud tvrdou němčinou.*“ (překl. aut.).

³⁵ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 129.

*Ein Piesz kam in die Kuchnia
und stahl dem Koch ein Chlyb
da nahm der Koch Widoka
und tat den Piesz zabitsch*

*Pes přišel do kuchyně
a ukradl kuchaři chléb
a když to kuchař zjistil
tak rovnou psa zabil* (překl. aut.).

³⁶ BIENEK, Horst: dtto, 28.

„[...] *tak na něho rád vzpomínal, když ho mohl doprovázet při fotografování, venku, když fotil věže, byl oblečen do tmavého obleku a dlouhými rozmáchlými pohyby měřil vzdálenosti, stavěl a skládal fotoaparáty a stále hledal nové perspektivy, a Josel mu trpělivě vždy s něčím pomohl – se stativem, s fotografickou deskou, s kouskem dřeva, někdy s ním jen sdílel radost, že mohou být spolu.*“ (překl. aut.).

Než se dostaneme k charakteristice města Hlívce, uvedeme několik údajů k oblasti Slezska, případně Horního Slezska, které Bienek často zmiňuje. Bienkovo Horní Slezsko je dnes vlastně historickým pojmem, protože v současné době již fakticky neexistuje. Slezsko jako takové mělo v minulosti multikulturní charakter a tento ráz neztratilo ani v současnosti. Je to dáno, mimo jiné, jeho zeměpisnou polohou: *„Schlesien als Region spielte und spielt für Polen (vor allem wirtschaftlich und politisch) eine außergewöhnlich wichtige Rolle. Schlesisches Gebiet gibt es allerdings nicht nur in Polen; kleine Teile davon befinden sich auch in Deutschland und Tschechien. Das schlesische Gebiet in Polen besteht aus Oberschlesien, Niederschlesien und aus dem Oppelner Schlesien.“*³⁷

Hlívce leží nedaleko Katovic, které jsou v současné době hlavním městem Slezského vojvodství.³⁸

V minulosti tato hraniční oblast střídala své majitele, a patřila tedy k různým státním útvarům Polska, Čech, Rakouska, Pruska a Německa.³⁹

Ve srovnání s údaji o velikosti ostravských etnických skupin, které se definovaly převážně podle jazyka, uvádí H. W. Sabais, že obyvatelstvo Hlívce bylo ve třicátých letech dvacátého století jazykově smíšené (SABAIS 1980: 50). Sám si je ovšem vědom problematičnosti jazyka jako kritéria etnické příslušnosti: *„[...] ‘Selbst die Sprache, sonst Bindung und Ausdruck volklichen Bewußtseins, verliert im Grenzland ihre Geltung. Ein Mensch, der mühsam deutsch radebrecht, erklärt: Ich bin ein Deutscher,*

³⁷ TRZCIELIŃSKA-POLUS, Aleksandra: Schlesien – das Migrationsland. In: Migration in Geschichte und Gegenwart. Ed. Rudolf WICHARD, Frankfurt am Main 2006, 85–98, zde 85.

„Slezsko jako region hrál a hraje v Polsku (především hospodářsky a politicky) mimořádně důležitou roli. Oblast Slezska se nerozkládá jen v Polsku; malé části se nacházejí také v Německu a Česku. Polská oblast Slezska se skládá z Horního a Dolního Slezska a z Opolského Slezska.“ (překl. aut.).

³⁸ TRZCIELIŃSKA-POLUS, Aleksandra: Schlesien – das Migrationsland. In: Migration in Geschichte und Gegenwart. Ed. Rudolf WICHARD, Frankfurt am Main 2006, 85–98, zde 85. *„Nach der polnischen Verwaltungsreform, d.h. ab dem 1. Januar 1999, wurde Schlesien in drei Regionen – Wojewodschaften – geteilt: die schlesische Wojewodschaft mit der Hauptstadt Katowice (Kattowitz), die niederschlesische Wojewodschaft mit der Hauptstadt Wrocław (Breslau) und die Oppelner Wojewodschaft mit der Hauptstadt Opole (Oppeln).“*

„Podle polské správní reformy, tj. od 1. ledna 1999, bylo Slezsko rozděleno do tří regionů – vojvodství: Slezské vojvodství s hlavním městem Katovicemi (Katowitz), Dolnoslezské vojvodství s hlavní městem Vratislaví (Breslau) a Opolské vojvodství s hlavním městem Opolí (Oppeln).“ (překl. aut.).

³⁹ TRZCIELIŃSKA-POLUS: dtto, 86. *„Schlesien war seit Jahrhunderten Grenzgebiet. Die staatliche Zugehörigkeit dieser Region änderte sich im vergangenen Jahrtausend mehrfach. Es gehörte zeitweise zu Polen, zu Böhmen, zu Österreich, zu Preußen und zu Deutschland. Hier regierten einst die Piasten, die Luxemburger (für kurze Zeit auch die Jagiellonen), die Habsburger und die Hohenzollern. Immer aber war Schlesien Randgebiet des jeweiligen Staates, zu dem es gerade gehörte.“*

„Slezsko bylo po staletí pohraniční oblastí. Státní příslušnost této oblasti se několikrát změnila v průběhu minulého tisíciletí. Slezsko patřilo určitý čas k Polsku, Čechám, Rakousku, Prusku a k Německu. Vládli zde Piastovci, Lucemburkové (krátký čas také Jagelonce), Habsburkové a Hohenzollernové. Slezsko bylo ale vždy okrajovou oblastí právě toho státu, ke kterému momentálně patřilo.“ (překl. aut.).

ein anderer, der geläufig und rein deutsch spricht: Ich bin Pole. Eheleute, Eltern und Kinder, Geschwister bekennen sich zu verschiedener Nationalität. Das las ich bei Otto Utitz in dem Buch 'Oberschlesien, Aus einer Geschichte.' [...]"⁴⁰

Tento citát názorně vystihuje charakter nejednoznačnosti jazyka pro určení etnika v pohraniční oblasti, jak jsme se již o tom přesvědčili ve výše uvedených pasážích o vícejazyčnosti v Bienkově rodině, a tedy také u jeho románových postav.

V jiném zdroji však nalezneme, že po plebiscitu v březnu roku 1921 se ze 40 000 odevzdaných hlasů v tomto městě hlásilo 32 000 k německému etniku a 8 558 k polskému, přičemž v roce 1925 žilo v Hlivicích přes 81 000 obyvatel (BIENEK 1986: 36).

Když si uvědomíme, že jen v Moravské Ostravě v roce 1930 žilo asi 125 000 obyvatel (viz s. 14, pozn. 11), vidíme, že byly Hlivice ve srovnání s ostravskou aglomerací o poznání menším městem, které však mělo s Ostravou mnoho společného. Hlivice a jejich blízké okolí byly hutním a hornickým průmyslovým centrem.

Toto město však mělo i bohatý kulturní život. Vycházely zde v letech 1828–1945 dle nákladu nejúspěšnější noviny Horního Slezska *Der Oberschlesische Wanderer* (GRÖSCHEL 1993: 40).⁴¹

Další významný deník *Oberschlesische Volkstimme* (1875–1939) reprezentuje v Horním Slezsku nejvlivnější stranu Centrum, která je výrazně katolicky zaměřená (GRÖSCHEL 1993: 97).⁴²

V souvislosti s výše zmíněnou katolickou stranou uvádíme volební výsledky v Horním Slezsku z roku 1932. Na prvním místě byla katolická strana Centrum před NSDAP a Komunistickou stranou (SABAIS 1980: 54).⁴³

⁴⁰ SABAIS, Heinz Winfried: Bieneks epischer Schauplatz. In: Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk. Ed. Michael KRÜGER, München 1980, 50–63, zde 57.

„[...] *Řeč sama o sobě, která je jinak vazbou a výrazem národního uvědomění, ztrácí v pohraniční oblasti tuto funkci. Člověk, který sotva mluví lánaně německy, o sobě prohlašuje: jsem Němec, druhý, který hovoří plyně a čistě německy, tvrdí: jsem Polák. Manželé, rodiče a děti, sourozenci se hlásí k různým národnostem. To jsem četl v knize Otta Utitze 'Horní Slezsko, Z dějin.'* [...]“ (překl. aut.).

⁴¹ Byly to liberální noviny s nákladem 40 000 v roce 1932.

⁴² Tyto katolické noviny měly náklad 26 500 v roce 1932.

⁴³ SABAIS, Hans Winfried: Bieneks epischer Schauplatz. In: Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk. Ed. Michael KRÜGER, München 1980, 50–63, zde 54.

„Bei den letzten freien Reichstagswahlen 1932 erhielt das katholische Zentrum 238 000 Stimmen, die NSDAP 178 000, die Kommunisten 112 000, die Sozialdemokraten 61 000, die Deutschnationalen 53 000 Stimmen.“

„Při posledních svobodných volbách do říšského sněmu v roce 1932 získalo katolické Centrum 238 000 hlasů, NSDAP 178 000, komunisté 112 000, sociální demokraté 61 000, Německá nacionální strana 53 000.“ (překl. aut.).

Důležitou kulturní institucí bylo hlivické divadlo (Gleiwitzer Stadttheater), postavené v roce 1900. Jeho scéna byla původně součástí Hornoslezského zemského divadla (Oberschlesisches Landestheater) s hlavním sídlem v Bytomi (Beuthen). Později se postupně osamostatnilo jako Hornoslezské činoherní divadlo města Hlívce (Oberschlesisches Schauspieltheater der Stadt Gleiwitz) a z Bytomi přijížděl hostovat operní a operetní soubor (BIENEK 1986: 75).

Na závěr zmíníme několik významných osobností – rodáků z Horního Slezska. Z vědců je to Kurt Adler, nositel Nobelovy ceny za chemii (1950). Za literáty můžeme jmenovat Gustava Freytaga a Arnolda Zweiga (SABAIS 1980: 51–52).

3. Dětství a mládí v době války

3.1. Ota Filip

Počátek nového školního roku 1939 znamenal pro Otu Filipa zásadní změnu v dosavadním životě, protože po třech letech v české škole ve Slezské Ostravě začal navštěvovat od září školu německou. Důvodem k tomu byla skutečnost, že se jeho otec Bohumil v létě tohoto roku z pragmatických důvodů přihlásil k německé národnosti (KUBICA 2004: 1).

Tento traumatický zážitek opakovaně zmiňuje ve svých prózách, publicistice i na svých autorských čteních. Vinu v tomto směru připisuje svému otci také v autobiografickém románu *Sedmý životopis*: „[...] mnohé úcty mezi mnou a otcem Bohumilem zůstávají pořád otevřeny, bolí mě i po více než půl století. Asi se jich už nezbavím a nikdy je nesplatím, jako třeba ten z pátku dne 1. září 1939, jednoho z mých nejnešťastnějších dnů, kdy mě otec Bohumil násilím vytrhl z české řeči a přesadil do německé.“⁴⁴

Jak již bylo zmíněno v úvodu, Filip v té době neuměl německy, a proto byl častým terčem posměchu spolužáků.

Autorovo dětství však nebylo poznamenáno jen změnou ve školní docházce, ale ještě několik měsíců předtím německou okupací, která začala v Ostravě 14. března 1939. Tento den má Filip také živě v paměti: „Určitě jsem si zase vzpomněl na mrazivě vlhký podvečer v úterý 14. března 1939, zapáchající po německém spáleném benzínu, na frenetický řev ostravských nácků před cukrárnou a kavárnou mého otce Bohumila – *Ein Volk, ein Reich, ein Führer!*“⁴⁵

Vedle německé školy potkalo v té době Filipa ještě další trauma v podobě členství v odnoži národně socialistické mládežnické organizace Hitlerjugend (HJ) Jungvolk, který navštěvovali chlapci ve věku od deseti do čtrnácti let (FILIP 2000: 46). Byla to vlastně nutnost, vyplývající z otcovy německé státní příslušnosti, a Filip ji trpěl neméně než docházku do německé školy: „Zostuzen a jakoby popliván jsem v sobotu dne 20.

⁴⁴ FILIP, Ota: *Sedmý životopis*. Brno 2000, 30.

⁴⁵ FILIP, Ota: *dtto*, 33.

dubna 1940 se zataženou hlavou pochodoval v poslední řadě roty Jungvolku kolem našeho bytu v Johanného ulici číslo 36 směrem na náměstí před Novou radnicí, kde jsme my, desetiletí, museli při příležitosti Hitlerových jedenapadesátých narozenin přísahat vůdci a říši věrnost až do hrobu.“⁴⁶

Vraťme se teď opět do Filipova německého školního prostředí, které ho deptalo například v osobě národněsocialistického učitele Herberta Nitschkeho. Tento pedagog Filipa ponižoval typickým způsobem, kdy ho oslovoval jménem „Polívka“, což bylo v té době běžné hanlivé označení Čechů Němci: „*Poslední týden adventu roku 1939 pro mě začal katastrofou: když mě mrkvožravý obrlehrer Herbert Nitschke opět před celou třídou vyvolal k tabuli jako Polívku, cosi ve mně prasklo, slyšel jsem ten šleh v hrudi i v hlavě, a vykřikl jsem česky, protože německy bych to nesvedl, že nejsem Polívka!*“⁴⁷

Podobně špatné vzpomínky má Filip na učitelku němčiny Birgit Lenzovou, která ho nutila přednášet vlastenecké (tedy národně socialistické) básně z *Deutsche Landeszeitung* (FILIP 2000: 56). A když chtěl Filip údajně jednou přednést verše Petra Bezruče v překladu Rudolfa Fuchse, byl přerušen a učitelka byla pobouřena, že cituje židovského překladatele (FILIP 2000: 58).

Smíšené vzpomínky má Filip na vánoční hodinu v roce 1939, kdy měli žáci přednášet vánoční básně, zpívat vánoční písně a vyprávět, jak doma slaví Vánoce. Filipa nadchla svým zpěvem jeho tajná školní láska Eva Schubertová, na kterou ostatně vzpomíná dodnes i při svých autorských čteních (FILIP 2000: 43). Tento pozitivní zážitek ovšem zkazil opět učitel Nitschke, když oslovil žáka Filipa: „*Tak Polívka, teď jsi na řadě ty. Řekni nám třeba, jak vy, čušové, slavíte Vánoce.*

Celá třída se smála nebo chichotala, jen Eva Schubertová ne.

Nojo, čušové a vasrpolaken, a Polívka jakbysmet, asi vůbec neví, co jsou Vánoce!“⁴⁸

Tento citát obsahuje další hanlivé označení Čechů Němci „Čušen“ a také Poláků „Vasrpolaken“.⁴⁹

V následujícím citátu nám Filip ukáže, že nejen někteří učitelé měli přezíravý vztah k Čechům, ale podporovali ho i u svých žáků. Je to výrok jednoho z Filipových spolužáků, kterého v negativním vztahu k Čechům zjevně ovlivnilo i rodinné prostředí:

⁴⁶ FILIP, Ota: Sedmý životopis. Brno 2000, 46.

⁴⁷ FILIP, Ota: dtto, 40.

⁴⁸ FILIP, Ota: dtto, 44.

⁴⁹ Tento výraz existuje i v češtině ve tvaru „Vasrpoláci“ a bylo to hanlivé označení Poláků Čechy z období pohraničních sporů ve 20. a 30. letech dvacátého století, kdy polští nacionalisté považovali řeku Ostravicí za hranici, která dnes dělí Ostravu na moravskou a slezskou (dříve polskou). (pozn. aut.).

„Prosím, pane obrlerer, je možné, řekl mi tatínek, že čuši jsou jako slovanští untrmenšen ortodoxní a že slaví Vánoce až za čtrnáct dní po nás, árijských křesťanech. Anebo jsou už tak židobolševickou propagandou zpitomělí – Maier použil slova verblödet, což se mi tak zamlouvalo, že jsem si ho hned zapamatoval – že o Ježíšově zrození nic nevědí, nebo nechtějí vědět.

*Velmi dobře, Maier! Sedni si!*⁵⁰

Filip chce v následující pasáži kriticky poukázat také na svého otce, který patrně nebyl a ani dost dobře nemohl být protičesky zaměřený, když se v té době stal tzv. papírovým Němcem, ale je pragmatik, a tak chce ve vztahu k učiteli Nitschkemu ukázat svou loajalitu nejen zápisem svého syna do německé školy, ale také „poněmčením“ svého křestního jména. Používání německých variant křestních jmen i příjmení bylo u takových lidí za války poměrně rozšířené: „Styděl jsem se za otce Bohumila tak moc, že jsem zapomněl brečet; hanbil jsem se za jeho nemohoucí němčinu, za jeho česko-německé koktání, za jeho pot, za jeho rudě naběhnutý obličej, za jeho dobrovolné ponížení se před obrlererem v uniformě SA, za jeho skoro patolízalský škleb ve chvíli, kdy ho mrkvožravec Herbert Nitschke s nezakrytou škodolibostí, aby otce Bohumila co nejmíce zdeptal, oslovoval v jednom kuse Herr Polivka sem, Herr Polivka tam. A to nejhorší přišlo nakonec; když mě Herbert Nitschke zapisoval do třídní knihy, zvedl oči a zeptal se, ačkoliv dobře věděl, jak se otec Bohumil jmenuje: a vaše meno?

*Otec Bohumil se bezmocně nadechl a vyrazil ze sebe: Bohumil... ale radši tam napište Gottlieb Filip.*⁵¹

K pasáži o multikulturalitě Moravské Ostravy ve třicátých letech ve druhé kapitole (viz s. 14, pozn. 11 s údaji o početním stavu etnických skupin) teď můžeme doplnit údaje o školství.⁵² Struktura škol v podstatě odpovídala etnickému složení obyvatelstva a pro válečné období bylo příznačné, že byly do německých škol dosazovány národněsocialistické kádry, jak o tom vypovídají výše uvedené pasáže z Filipovy autobiografie.

Pro Otů Filipa je příznačné, že se vždy snaží být objektivní nebo jinými slovy stejně kritický k německému i českému extrémnímu nacionalismu. Svědčí o tom skutečnost,

⁵⁰ FILIP, Ota: Sedmý životopis. Brno 2000, 44.

⁵¹ FILIP, Ota: dtto, 38.

⁵² V roce 1925 bylo v Moravské Ostravě 30 českých a 10 německých obecných škol, 13 českých a 7 německých občanských škol. Ze soukromých škol byly 4 polské, 2 německé a 1 židovská obecná škola a 1 polská občanská škola.

Ze šesti středních škol v Moravské Ostravě byly tři české – klasické gymnázium, střední reální škola a nové reformní reální gymnázium a tři německé – dívčí reformní gymnázium, státní gymnázium a střední reální škola (JIRÍK 1993: 332). Německé gymnázium navštěvoval také O. Filip. (pozn. aut.).

že ve své románové prvotině *Cesta ke hřbitovu* líčí zapáleného českého a slovanského nacionalistu v postavě učitele Mikeše, zvaného též Střelený: „[...] podle profesora Mikeše byli slovanští předkové nejkulturnější výkvět lidstva a ostatní národy se jim nemohly rovnat, snad jen Sparta ve starověkém Řecku našla trochu milosti před přísným soudem Střeleného; a v zeměpisu jsem se opět dozvěděl, že my Češi musíme dříve nebo později uplatňovat ohromné územní požadavky, protože nám po právu patří asi tak půl Německa, celé Rakousko a Maďarsko.“⁵³

Podobné nacionální postoje, které se konfrontačně vymezují k údajnému nebezpečí germanizace a polonizace pohraničního území Ostravska, se vyskytují v českém hraničním románu (*Grenzlandroman*), který definuje Karsten Rinas.⁵⁴

Rinas poukazuje na tyto postoje v románu Františka Sokola-Tůmy *Na kresách*⁵⁵ a také cituje dvě výstižné pasáže: „Zajeďte si do Ostravy, do Orlové, Karviné a do všech obcí revíru černého království. Tam poznáte, že polovina kněžstva germanisuje a polonisuje a polovice učitelstva českého germanisuje... Jedinou snahou je tu vyhubit, vyknožit, za každou cenu zgermanisovat.“

Zatímco ve výše uvedeném citátu vidí autor nebezpečí germanizace a polonizace na stejné úrovni, v následujícím považuje germanizaci za dominující českému i polskému etniku: „Polonisace je předvoj germanisace. I při naší rozháranosti, tato by nás nezdolala, ale polonisace nás prostoupí, německo jí zkyprí půdu a ona kořeny zapustí, ujme se, vzroste a jako plevel zesílí. Potom jí Němci pomohou uplatnit vládu v obci a když se tam usadí, pomalu se převede do německých kolejí – to už není tak těžké a německá obec je hotova. Česká obec se ztratila – ale polská též.“⁵⁶

⁵³ FILIP, Ota: *Cesta ke hřbitovu*. Ostrava 1990, 101.

⁵⁴ „Germanisierung auf verschiedenen Ebenen (Wahlen, Sprachenverordnungen, Schule, ökonomische Distanz), Renegatentum – das sind die typischen Komponenten eines Grenzlandromans. Sokol-Tůmas Werk lässt sich eindeutig diesem Genre zuordnen. Und es ist gespickt mit deutschen- und polenfeindlichen sowie antisemitischen Äußerungen. Wir führen hier nur einige Belege an, die für Dutzende vergleichbare Ausführungen in diesem Werk stehen mögen. Wiederholt wird behauptet, dass in Schlesien eine quasi staatlich bzw. behördlich organisierte Germanisierung erfolge.“ (RINAS 2008: 137).

„Germanizace na různých úrovních (volby, jazyková nařízení, škola, ekonomické rozdíly), renegátství – to jsou typické prvky hraničního románu. Dílo Sokola-Tůmy můžeme jednoznačně zařadit do tohoto žánru. Je prodchnuto protiněmeckými a protipolskými stejně tak i antisemitskými výroky. Uvádíme zde jen některé příklady, které mohou zastupovat tucty srovnatelných závěrů v tomto díle. Opakovaně se zde tvrdí, že ve Slezsku dochází téměř ke státům případně úřady organizované germanizaci.“ (překl. aut.).

⁵⁵ RINAS, Karsten: Die andere Grenzlandliteratur. Zu einigen tschechischen Romanen mit antideutscher Tendenz. In: Brücken. Germanistisches Jahrbuch. Tschechien – Slowakei 2008. Neue Folge 16, 1–2. Ed. Steffen HÖHNE, Marek NEKULA, Milan TVRDÍK, Roman MIKULÁŠ, Weimar, Regensburg, Prag, Bratislava 2008, 115–163, zde 137 podle SOKOL-TŮMA, František: *Na kresách*. Původní román z kraje Bezručova. Praha 1922 [1929].

⁵⁶ RINAS, Karsten: Die andere Grenzlandliteratur. Zu einigen tschechischen Romanen mit antideutscher Tendenz. In: Brücken. Germanistisches Jahrbuch. Tschechien – Slowakei 2008. Neue Folge 16, 1–2. Ed. Steffen HÖHNE, Marek NEKULA, Milan TVRDÍK, Roman MIKULÁŠ, Weimar, Regensburg, Prag,

Výše uvedené nacionální postoje Sokola-Tůmy dokládá také Jiřík citací Grobelného: „*Varovný prst zvedal i František Sokol-Tůma v novinách, které redigoval. Stále častěji opakoval, že nutno s pomocí českého kapitálu udělat průlom do postavení židovského a německého, tehdy v podstatě všemocného.*“⁵⁷

Ve druhé kapitole jsme si ukázali, že se Ota Filip v románu *Cesta ke hřbitovu* částečně ztotožňuje s postavou Jana Haboně a svět pro něho představuje kavárna jeho otce se štamgasty různých národností a politických názorů.

Nyní se blíže dostáváme k Filipovu druhému „ostravskému“ románu *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy*, abychom si ukázali další pasáže, které ukazují autorovo dětství a mládí za války v Ostravě. V tomto románu se Filip částečně ztotožňuje s Lojzkem Lapáčkem, synem pekaře a jednatele fotbalového klubu F.C. Slezská Ostrava, který se narodil právě v den důležitého fotbalového zápasu o postup v roce 1928 – a tak začíná i samotný román. Již tady máme první náznak autobiografičnosti, protože autor se narodil jen o dva roky později.

Lojzkovi tedy představuje svět hlavně fotbalová jedenáctka výše uvedeného týmu, která přirozeně také odráží multikulturní charakter Ostravy. Tato skutečnost však koncem třicátých let začala některým hráčům vadit, protože znemožňovala jejich začínající politickou kariéru. Jednalo se například o učitele Wenzela Deutschera, který se dříve psal Václav a hrál za S.C. Moravská Ostrava a měl přestoupit do F.C. Slezská Ostrava, ovšem jak již napovídá jeho „poněmčení“ křestního jména, rozhodl se pro kariéru v německé Národněsocialistické straně: „*Wenzel Deutscher v té době už pomalu zanechával fotbalu, protože se rozhodl svůj další život zasvětit nikoli planému pobíhání za merunou, ale velké věci vůdce německého lidu Adolfa Hitlera. Deutscher vstoupil do Sudetoněmecké strany, pořídil si krátké kalhoty a bílé punčochy, což mu moc slušelo, protože měl z fotbalu svalnaté nohy.*“⁵⁸

Ve výše uvedeném citátu se vyskytuje mimo jiné pro Filipa typický smysl pro ironii, kterou je možné pocítit i v následující pasáži, když poukazuje na neslučitelnost multikulturality s „monokulturním“ národním socialismem: „*Je pravděpodobné, že ještě v roce tisíc devět set třicet pět by Wenzel Deutscher své plány politické kariéry odložil a přestupní lístek do F.C. Slezská Ostrava podepsal, ale problém spočíval v tom,*

Bratislava 2008, 115–163, zde 138 podle SOKOL-TŮMA, František: Na kresách. Původní román z kraje Bezručova. Praha 1922 [1929].

⁵⁷ JIŘÍK, Karel (ed.): Dějiny Ostravy. Ostrava 1993, 228 podle GROBELNÝ, A.: Národně politický život v Ostravě a na Ostravsku v 2. polovině 19. století. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, 4. sv. Ostrava 1967, 109-111.

⁵⁸ FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 22.

*že F.C. s ním počítal na pravou spojku, takže by árijec Deutscher musel hrát se záložníkem – Židem v zádech, s Davidem Wiesenthalem, majitelem kořalny U dubu, a s bolševikem Ádou Lakubcem na křídle.*⁵⁹

Oba citáty nám ukazují, jak se koncem třicátých let přiostrují politické a společenské poměry, což má negativní vliv na multikulturní vztahy nejen ve společenském měřítku, ale také na osobní vztahy (KUBICA 2004: 19).

V následující pasáži si pro srovnání ukážeme problematiku multikulturality v době klidnější, kdy se fotbalový hráč Jan Krajiczek, který pochází ze smíšeného manželství, nemůže jednoznačně rozhodnout pro svou národností identitu: *„Jan Krajiczek byl člověk trpící četnými komplexy, z nichž hlavní a základní spočíval ve skutečnosti, že nevěděl, kam národnostně patří. Byly dny, kdy se Krajiczek hrdě hlásil k polské národnosti, ale v období deprese se kajícíně doznával, že se vlastně cítí jako Němec, po mamince. V každém přestupním termínu dolézali za Krajiczkem lanáři z polského F.C. Karviná, podstrkovali Janovi přestupní lístek a dovolávali se jeho polské národní hrdosti polského táty. Ve stejné dny navštívili Krajiczka také funkcionáři německého S.C. Moravská Ostrava a hučeli do Jana, aby se vzchopil, pomyslel na svou německou mámu, dal volný průchod volání krve a podepsal přestup. Jednatel F.C. Slezská Ostrava Jaroslav Lapáček, můj táta, ale již učinil opatření, podstrčil Krajiczkovi pár stovek, a posílil tak jeho pocit sounáležitosti k žlutým barvám místního klubu.*⁶⁰

V tomto citátu používá autor o poznání jemnější ironie, protože nerozhodnost fotbalisty je přirozená a kluboví funkcionáři se jí snaží využít jen ve prospěch sportovní úrovně svých mužstev.

Tato pasáž nám také ukazuje v pohraničních oblastech běžný jev – smíšená manželství, která v politicky a společensky klidných dobách nepůsobila nikomu žádné skutečné potíže. V dalších kapitolách, které pojednávají o konci války a o době poválečné, si ukážeme, že členové smíšených manželství a rodin – polskoněmeckých nebo českoněmeckých – zažívali často velké životní tragédie.

Dalším příkladem ostravské multikulturality, jak ji ztvárnil Ota Filip ve svém románu o Lojzkovi, je epizoda o pěveckém sboru Slavík. Podobně jako fotbalová jedenáctka F.C. Slezská Ostrava i tento sbor je etnicky smíšený, což má výhodu pestrého repertoáru, který může uspokojit všechny etnické skupiny. Nevýhoda se

⁵⁹ FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 22–23.

⁶⁰ FILIP, Ota: dtto, 9.

projevů, podobně jako u výše uvedeného problému s přestupy fotbalistů, v době nastupujícího národního socialismu.

Nejprve si uvedeme pasáž, ve které je popsána flexibilita tohoto sboru: „*Pro úplnost musím také povědět, že o německých pohřbech nebo před německým obecenstvem vystupoval Slavík pod jménem Die Nachtigall, před Poláky a Židy však užíval svého českého označení.*

Na židovských pohřbech zpíval Slavík několik překrásných písní v jidiš, čímž si zajistil bohaté peněžní dary zazobaných židovských rodin, kterým vůbec nevadilo, že sbor nezpívá jidiš zcela správně, protože velká většina izraelitů tento jazyk neovládala.“⁶¹

Ve třicátých letech se začaly projevat první nepřátelské postoje vůči tomuto sboru ze strany tzv. Prajzáků.⁶² V následujícím citátu Filip ironicky komentuje ztotožnění se obyvatel Hlučínska s Německou říší: „*Své hlavní nepřátele měl soubor na prajzkém břehu řeky Odry, kde vystupoval pouze pod českým jménem, což se tam chápalo jako provokace, poněvadž uprostřed třicátých let se Prajzáci opět národnostně probouzeli; tentokrát však právě usoudili, že nikdy nikam jinam vlastně nepatřili než do velké rodiny germánských kmenů.*“⁶³

Autorova ironie vůči Hlučíňanům je v kontextu jeho psaní pochopitelná. Nedá se ovšem říci, že by se paušálně všichni stali příznivci národního socialismu. Tato zvláštní etnická skupina, která je dnes rozptýlena zčásti na Hlučínsku a zčásti v Polsku, měla v minulosti velmi svébytnou jazykovou identitu, a proto bylo v případě Hlučíňanů velmi problematické a vlastně nemožné ztotožňovat jejich jazyk s národnostmi, případně se státní příslušností, protože v minulosti patřilo jejich území Rakousku, Prusku a Slezsku. Jazyková problematika Hlučíňanů je ještě o něco složitější než u Horních Slezanů, jak jsme si ukázali u Horsta Bienka nebo u Ostravana Oty Filipa. Hlučíňané totiž používali paralelně či střídavě jazyky dva: „*Před rokem 1920 bylo celkové smýšlení obyvatelstva na Hlučínsku německé. Hlučíňané o sobě říkali, že jsou Moravci, ale smýšlením byli Němci. Hlásili se ke své moravské řeči. Byli však přesvědčeni, že se hodí jen do rodiny a do kostela, kdežto do školy a úřadů patří*

⁶¹ FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 179.

⁶² Hanlivé označení pro obyvatele Hlučínska (Hultschiner Ländchen), je to zkomolenina odvozená od slova Prusové. Hlučínsko bylo po první Slezské válce připojeno v roce 1742 k Prusku a v roce 1921 bylo připojeno k ČSR. Obyvatelstvo hovořilo německy a moravsky (proto se jim také říkalo Moravci). V prosinci 1938 se stalo Hlučínsko součástí Německé říše a všichni jeho obyvatelé narození před rokem 1910, kteří zde měli 10. 10. 1938 stálé bydliště, získali automaticky německou státní příslušnost, a tak pak muži v odvodovém věku museli narukovat do německé armády (PLAČEK 2007: 9, 10, 87).

⁶³ FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 179.

němčina. V souladu s tím dávali ve volbách své hlasy především německé křesťanské konzervativní straně Centrum a pokládali nadále za své přirozené vůdce katolické duchovenstvo.“⁶⁴

Z citátu vyplývá, že politicky byli Hlučíňané orientovaní stejně jako Horní Slezané, jak je uvedeno v této kapitole (viz. s. 26, pozn. 43).

Používání dvou jazyků souvisí s jejich historickou zkušeností, kulturou a úředním jazykem. Tato specifická dvojjazyčnost a skutečnost, že se většina Hlučíňanů necítila ani Němci ani Čechy, ale právě Moravci, ztěžovala situaci úřadům ČSR po připojení Hlučínska k Československu.

Tyto úřady se snažily prosadit teorii, že Moravec je totožný s Čechem, s nímž se většina Hlučíňanů přirozeně ztotožnit nemohla. Projevilo se to také při sčítání lidu na Hlučínsku v roce 1921, kdy se ze 47 263 občanů přihlásilo k moravské nebo české národnosti 39 209, tedy 82,95%. K národnosti německé se přihlásilo 7 707 občanů, tedy 16,3%, k polské 309, tedy 0,65% a k ostatním národnostem 38 občanů (PLAČEK 2007: 40). Jedná se o oficiální výsledky, které však byly v podstatě úředně zfalšovány.⁶⁵ Pro srovnání uvedeme rozdíl skutečných a oficiálních výsledků ve větší typické hlučínské obci Dolní Benešov – ze 78,2% občanů přihlášených k německé národnosti zůstalo po úředním „zpracování“ jen 12% (PLAČEK 2007: 40).

S teorií, že Moravec je totožný s Čechem, se nechtěl smířit jeden farář z hlučínského venkova a obrátil se na české úřady, které mu ukázaly svou moc.⁶⁶

Jak už bylo výše uvedeno, jazyk jako kritérium národnostní identity je problematický, ovšem ve dvacátých letech, jak ostatně uvádí i Vilém Plaček, byla jiná doba: *„Nelze ovšem na podmínky, v nichž probíhalo sčítání, klást dnešní měřítko. Tehdy se mateřský jazyk skutečně při zjišťování národnosti pokládal za rozhodující*

⁶⁴ PLAČEK, Vilém: Prajzáci aneb k osudům Hlučínska. Háj ve Slezsku 2007, 35.

⁶⁵ „Tyto výsledky je však třeba brát s určitou rezervou. Nahlédnutím do sčítacích archů z roku 1921, uložených ve Státním okresním archivu v Opavě, bylo konstatováno, že u mnoha sčítaných osob, hlásících se k národnosti německé, byla tato národnost přerazítkována na moravskou, čili českou.“ (PLAČEK 2007: 40).

⁶⁶ „Pod kola se dostal rovněž ten, který nechtěl nebo neuměl pochopit, že Moravec rovná se Čech. Např. P. Alois Bitta, farář z Ludgeřovic, který patřil rovněž mezi ty nechápající, byl 17. března 1921 hlučínským hejtmanským pokutován částkou 2 000 Kč. V případě nezaplacení mu hrozilo vězení v délce 20 dnů. Vládní komisař pro Hlučínsko jeho odvolání odmítl a potvrdil uložený trest. Teprve nejvyšší správní soud rozhodl 10. ledna 1922 o zrušení tohoto výměru. Ne všichni postižení ovšem měli kuráž jako P. Bitta ohradit se proti svévolné aplikaci zákonných opatření. Velká většina souhlasila pod opakovaným nátlakem, že jsou Moravci – tedy Češi.“ (PLAČEK 2007: 40–41).

znak. A 'svérázný' výklad zákonných ustanovení při sčítání se pokládal za zcela legitimní.⁶⁷

K tomuto výroku je třeba poznamenat, jak vyplývá z citátu č. 64, že Hlučíňané, vzhledem k jejich kultuře a specifické geopolitické situaci jimi obývaného území, měli v podstatě dva mateřské jazyky a skutečnost, že většina z nich se úředně cítila Němci, nevyhovovala českým úřadům. Plaček k tomu výstižně konstatuje: „Je třeba ještě dodat, že vše probíhalo v euforickém ovzduší nově zrozeného státu, Československé republiky. Řešení uvedeného problému však nové demokracii na kráse nepřidalo.“⁶⁸

Vraťme se k Filipovu románu a následně k pasáži, ve které opět Hlučíňany interpretuje jako proněmecky a patrně i národněsocialisticky zaměřené: „Prajzáci tedy rezolutně žádali, aby Slavík v jejich obcích vystupoval pod jménem Die Nachtigall a aby ze svého programu vyřadil všechny české, polské a židovské písně. Němečtí občané Slezské i Moravské Ostravy však Prajzáky v jejich požadavcích tehdy ještě nepodpořili, protože Prajzáci byli pro ně jen cosi jako národnostní odpadový materiál, který pouze kazí rasu. Prajzáci se tak ocitli v izolaci – a tím vehementněji se domáhali zrovnoprávnění se zazobanou německou menšinou v Ostravě.“⁶⁹

I z tohoto citátu vyplývá přezíravý postoj k Hlučíňanům, tentokrát ze strany ostravských Němců, kteří potom něco podobného pociťovali ze strany říšských Němců, kteří přišli do města po okupaci.

Jazykovému sporu ve spojení se sborem Slavík⁷⁰ věnuje Filip ve svém druhém „ostravském“ románu celou kapitolu. Tento spor probíhá na stránkách tisku, kde se střídavě napadají český učitel Tenkler, národní socialista Wenzel Deutscher a polský nacionalista dr. Staniolowský.

Pro názornost uvedeme pasáž, ve které reaguje Deutscher na článek Tenklerův. Ten vytýká sboru, že v něm přítomní Němci komolí výslovnost při zpěvu českých písní (FILIP 1994: 178): „Dva dny poté, kdy vyšel Tenklerův článek v Českém slově,

⁶⁷ PLAČEK, Vilém: Prajzáci aneb k osudům Hlučínska. Háj ve Slezsku 2007, 41.

⁶⁸ PLAČEK, Vilém: dtto, 41.

⁶⁹ FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 179–180.

⁷⁰ FILIP, Ota: Verspätete Abrechnungen. Mit einem Beitrag von Walter Schmitz sowie einer Biographie. Dresden 2012, 106–107.

Epizodu o trojjazyčně smíšeném pěveckém sboru Slavík, která pochází z jeho románu *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy*, autor poměrně často zmiňuje na svých čteních. Tento sbor však neexistoval a tedy i jazykový spor, vedený na stránkách ostravského tisku českým, polským a německým nacionalistou, je Filipova fabulace.

V Ostravě ve skutečnosti působilo několik českých, polských a německých pěveckých sborů. V jednom českém a v jednom německém zpíval Filipův otec Bohumil a matka Marie byla členkou sborů české a německé operní scény v Moravské Ostravě.

*odpověděl pan Wenzel Deutscher, bývalý hráč S.C. Moravská Ostrava, v německém Landeszeitungu. Pan Deutscher elegantním slovním obratem naznačil, že pan učitel Josef Tenkler je vlastně ignorant, jelikož nepochopil, že čeština je jazyk primitivní jak po stránce lexikální, což lze prokázat ohromným množstvím necitlivě převzatých slov, tak i po stránce gramatické, protože vykazuje takové nesmysly, jakými jsou slovesný vid, nejasnosti ve skloňování, zcela nelogické nepravdivosti v psaní měkkého i a tvrdého y.*⁷¹

Tento nikoli vědecký, ale emotivně vypjatý charakter mají i příspěvky polského kritika sboru Slavík, a tak nám následující pasáž ukáže vedle německé i polskou tendenci k zpochybňování svébytnosti české kultury v ostravském prostoru: „V polském krajanském časopise *Sprawiedliwosc* uveřejnil pan dr. Staniolowský článek, který vyšel pod titulkem: *Ostrawica – granica!* [...]

Dále pan dr. Staniolowský podal důkaz o nesmírné vitalitě polského slovesného umění zdejšího lidu, který, ač bestiálně zotročován českou menšinou, uchovává svou řeč a vydává překrásné plody v písních, které vyrůstají z podvědomí nezničitelného velkopolského cítění obyvatel na pravém břehu Ostravice, jež vždy patřil tam, kam patřila srdce statečných lidí: k Polsku.

*Jako důkaz publikoval pan dr. Staniolowský text písně V polské Ostravě na mostě zabil žid svini.*⁷²

V tomto citátu vidíme vedle nacionálního zápalu pana Staniolowského také narážku na „vodní“ hranici mezi dříve Polskou, později Slezskou Ostravou a Moravskou Ostravou, kterou polští nacionalisté považovali za hranici mezi Polskem a Československem.⁷³ S touto skutečností souvisí i vznik hanlivého označení takových Poláků Čechy – „Vasrpoláci“ (viz tato kap., s. 29, pozn. 49).

Názvu *Polská Ostrava* odpovídala i struktura národnostních skupin – v roce 1910 zde žilo z celkového počtu 22 892 vedle Čechů 19,51% Poláků a 6,66% Němců (JIŘÍK 1993: 583).

Celý tento spor je možné zakončit ještě jedním citátem z kritického článku Staniolowského: „*Je hanbou, psal pan doktor, že pěvecký spolek Slavík se stal*

⁷¹ FILIP, Ota: FILIP, Ota: *Verspätete Abrechnungen. Mit einem Beitrag von Walter Schmitz sowie einer Biographie.* Dresden 2012, 180.

⁷² FILIP, Ota: *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy.* Praha 1994, 181.

⁷³ Dnešní Slezská Ostrava byla do roku 1327 součástí Polského státu, od roku 1380 se nazývá Slovanskou Ostravou, od roku 1434 se poprvé objevuje název *Polská Ostrava*, přičemž se název *Slovanská Ostrava* ještě objevuje v matrice z roku 1615. Název *Polská Ostrava* se mění roku 1919 na *Slezská Ostrava* (JIŘÍK 1993: 569, 589).

*nástrojem nejkrutějšího národnostního útlaku, k němuž se propůjčuje česká menšina zrazující slovanské zájmy tím, že zpívá společně s Němci, a ještě k tomu pod taktovkou licoměrného zlatníka Friedricha Tietzeho.*⁷⁴

V průběhu třicátých let se spory mezi českými, polskými a německými nacionalisty začaly vyostřovat, což Filip zachytil v další epizodě svého románu vylíčením sporu o Slezskoostravský hrad na stranách ostravského tisku: „*Na podzim roku jeden tisíc devět set třicet sedm pan dr. Staniolowský v polské Sprawiedliwosci aspoň tvrdil, že hranici říše polské tvořila řeka Ostravice. Svá tvrzení pan dr. Staniolowský publikoval pod titulkem Zvůle Čechů. Impuls k rozhořčenému výpadu pana dr. Staniolowského dala obecní rada města Slezská Ostrava, která rozhodla, aby hrad na soutoku řek byl ponechán svému osudu, popřípadě rozebrán na stavební materiál.*“⁷⁵

Na tento článek reaguje Josef Tenkler, který ve svém příspěvku prezentuje pozici Čechů proti Polákům a Němcům: „*V nedělním vydání Českého slova odpověděl panu dr. Staniolowskému pan učitel Tenkler. Stručně se dá článek charakterizovat poslední větou: Náš stát je dostatečně silný, aby odrazil nájezdy velkopolských šovinistů a zfanatizovaných hakenkrajclerů!*“⁷⁶

Pomyslnou korunu tomuto sporu nasadil Wenzel Deutscher výrokem, který je vystavěn na stejném principu jako příspěvky jeho soků – vymezuje zájmy své etnické skupiny proti oběma „nepřátelským“: „*Německá píle a smysl pro pořádek, psal pan Deutscher, dokázaly i v tomto prostoru vytvořit dílo ojedinělé v Evropě. Štvavé útoky české a polské menšiny podlamovaly a sabotovaly po desetiletí výsledky tvořivé práce německých inženýrů, úředníků a kvalifikovaných dělníků. Český a polský lid, rozeštván svými nezodpovědnými agitátory, se nyní dal svést ze správné cesty a opomenul, že jeho historickým posláním v této průmyslové oblasti je společně s Němci a pod jejich odborným vedením pracovat na díle rozvoje a rozkvětu.*“⁷⁷

Z tohoto citátu samozřejmě číší německý šovinismus. Pro srovnání si můžeme ocitovat pasáž o ostravských Němcích z pera místního historika Richarda Drapaly, která byla otištěna v *Mährisch-Schlesische Landeszeitung*, tiskoviny, do které přispíval také pan Deutscher: „*Ostravský Němec je jako pohraniční Němec přirozeným bojovníkem o životní prostor. Není žádná změkčilá, ke kompromisu nakloněná povaha a tím se blíží celým způsobem svého bytí bojovnému říšskému Němci. Proto také hnutí*

⁷⁴ FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 181.

⁷⁵ FILIP, Ota: dtto, 235.

⁷⁶ FILIP, Ota: dtto, 235–236.

⁷⁷ FILIP, Ota: dtto, 236.

Adolfa Hitlera mohlo zde v dřívější době vytvořit pevnou půdu a sjednotit naše německo.“⁷⁸

Ovšem i v dobách klidnějších působila skutečnost, že většina průmyslu patří německým a židovským podnikatelům, určité společenské napětí, jak o tom svědčí i výše uvedený výrok F. Sokola-Tůmy (viz tato kap., s. 32, cit. 57). Pro názornost můžeme citovat K. Jiříka k situaci ve Slezské Ostravě, která byla největším hornickým městem v ČSR (Jiřík 1993: 589): *„Němci sice tvořili svým počtem nejmenší národnostní skupinu, avšak svým vlivem skupinu nejsilnější. Německý kapitál vlastnil zde všechny doly a pokoušel se prostřednictvím svého úřednictva a techniků a také nespravedlivého volebního systému ovládnout zdejší obecní správu a národnostně utiskovat české a polské obyvatelstvo.*“⁷⁹

Nebyly to ovšem jen spory a nepřátelství, kterými by se dal charakterizovat vztah mezi etnickými skupinami v Ostravě třicátých let. Ve druhé kapitole (viz s. 17–18, cit. 20) jsme se zabývali sporem mezi českou a německou divadelní scénou ve dvacátých letech, který vyústil v přesunutí německé scény do Německého domu. Tato scéna měla ve svých počátcích na novém působišti značné organizační problémy a střídalo se tam často vedení (JIŘÍK 1967: 482). Ovšem ve třicátých letech se situace značně zlepšila a úroveň německé scény se podstatně zvýšila a tato scéna se zařadila mezi přední německá divadla v Čechách a na Moravě.⁸⁰

Tato scéna však také právě ve třicátých letech zaujala vstřícný vztah k české kultuře a umění: *„Vedle klasického a moderního německého repertoáru uvedlo divadlo i řadu premiér z české dramatické tvorby (F. Langer, K. Čapek, V. Werner) [...] Na sklonku buržoazní republiky vznikla mezi těmito [německými] herci a jejich českými kolegy těsná družba, která vyústila r. 1937 v založení Klubu českých a německých divadelních pracovníků.*“⁸¹

Tento citát názorně ukazuje, že společné sdílení kulturních statků může překonat stereotypy a antipatie etnického charakteru – je to také pozitivní příklad multikulturního soužití, které je dnes běžné v evropském prostoru.

Na politické úrovni se však situace stále vyostřovala, a tak ji ztvárnil Filip v další románové epizodě, kdy v roce 1938 probíhaly před krajským soudem v Ostravě

⁷⁸ JIŘÍK, Karel: Dějiny Ostravy. Ostrava 1993, 362.

⁷⁹ JIŘÍK, Karel: Dějiny Ostravy. Ostrava 1993, 583–584.

⁸⁰ *„Umělecká stabilizace nastala teprve po příchodu ředitele R. Zeisla, který se zavázal provozovat jenom činohry a nanejvýše ještě malé muzikální komedie. Scéna tak získala pevnou uměleckou linii a patřila v 30. letech mezi nejlepší německá divadla v republice.“* (JIŘÍK 1967: 482–483).

⁸¹ JIŘÍK, Karel: Dějiny Ostravy. Ostrava 1993, 482–483.

protestní akce kvůli projednávání vzájemných žalob pánů Tenklera, Staniolowského a Deutschera: „*Během prvního stání na jaře roku jeden tisíc devět set třicet osm došlo před krajským soudem v Moravské Ostravě postupně k německé, polské a české provokaci, z toho byla policie tumpachová. Ani pan policejní inspektor Hebrle, který si jinak vždy, i v těch nejspletitějších zmatcích zachovával přehled nad událostmi, naráz nerozpoznal, kdo vlastně koho provokuje.*

Dal tedy příkaz k pendrekovému útoku na celé frontě, přičemž došlo k dalším malérům, jelikož se ukázalo, že policajti, dezorientováni vzájemnými provokacemi tří skupin, zmlátili omylem jednoho komunistického poslance, dva henleinovské senátory, a ještě navíc jednoho českého vlastence, poslance za stranu národně socialistickou [...]“.⁸²

Nepokoje naznačené v tomto citátu je možné do určité míry ztotožnit se skutečnými událostmi u ostravského soudu v roce 1938, které měly zprvu lokální charakter, ale důsledky se nakonec řešily v Praze: „*Protifašistická aktivita neustávala ani v zářijových dnech roku 1938. Agresivní postoje vůči Československu však stupňovala i Sudetoněmecká strana jako hlavní představitelka německých fašistických živlů v československém pohraničí. 7. září, krátce po předložení v pořadí čtvrtého kompromisního návrhu československé vlády henleinovcům, zorganizovali henleinovci v Moravské Ostravě před věznicí krajského soudu incident, který se měl stát záminkou k přerušení vyjednávání s československými vládními kruhy. U soudu byla internována skupina sudetských Němců, kteří se podíleli na pašování zbraní z Německa v prostoru pohraniční Vidnavy. Do Moravské Ostravy přijela zvláštní komise poslanců Sudetoněmecké strany, aby tu 'prošetřila' uměle vykonstruované obvinění z násilného zacházení se zatčenými.*“⁸³

Provokační akce a pašování zbraní v pohraniční oblasti uvedené v tomto citátu byly poměrně rozšířeným jevem v celém českém pohraničí té doby. Akce henleinovců se stupňovaly a měly také samozřejmě odezvu na české straně.⁸⁴

⁸² FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 236.

⁸³ JIŘÍK, Karel: Dějiny Ostravy. Ostrava 1993, 324.

⁸⁴ „*Paralelně s touto akcí byla před budovou soudu zorganizována provokace několika set henleinovců. Policie obnovila pořádek, ale její zákrok byl vzápětí vydáván za další důkaz násilí na Němcích. Ústředí Henleinovy strany v Praze ještě téhož dne oznámilo, že přerušuje jednání s československou vládou. Bezprostřední odpovědí na 'ostravský incident' a na celkový, stále tragičtější se zauzlující vývoj situace se stal 9. září mohutný protifašistický tábor v Moravské Ostravě na Masarykově náměstí. Účast byla odhadována na 50 tisíc osob.*“ (JIŘÍK 1993: 324–325).

Situace byla obdobná také na Hlučínsku, kde se vyvíjela v podstatě stejně jako v oblasti Sudet. Důsledky hospodářské krize dopadaly více na německé obyvatelstvo, z čehož profitovala Sudetoněmecká strana⁸⁵.

Také na Hlučínsku docházelo k zatýkání příznivců Sudetoněmecké strany, kteří se dopouštěli nezákonných protičeských aktivit.⁸⁶ Situace se nadále vyostřovala také v průběhu roku 1938: „K větším nepokojům docházelo na Hlučínsku zejména po vyhlášení Henleinova Karlovarského programu v dubnu 1938, který obsahoval ultimativní požadavky vůči čsl. vládě. V tuto dobu byl na Hlučínsku zpracován tzv. Pamětní spis o Hlučínsku, adresovaný vedení Henleinovy SdP a podporující mj. Hitlerovy požadavky vůči ČSR.“⁸⁷

Na akce německých šovinistů reagovala také česká strana Dnem brannosti na Hlučínsku 21. června 1936 v Koberčicích a manifestací 30 000 občanů v Hlučíně dne 11. září 1938 (PLAČEK 2007: 80).

Na Hlučínsku se v té době, podobně jako v jiných pohraničních oblastech, intenzivně budovalo bunkrové opevnění. Bylo k tomu zapotřebí pochopitelně mnoho pracovních sil, ovšem vzhledem k výše uvedeným skutečnostem bylo poměrně složité najít v té době vhodné pracovníky mezi Hlučičany, protože budování takových staveb podléhá utajení.⁸⁸

Vraťme se teď k Lojzkovi a k jeho traumatu, které prožíval během války, tedy ke službě v Hitlerjugend. V románu Filip líčí zážitek z konce války, kdy byly do nesmyslných bojů proti Sovětské armádě nasazovány jednotky Volksturm, ve kterých sloužili muži převážně v důchodovém věku a mládež z HJ.

Také v bojích o Ostravu, jak je líčí Filip, je nasazena skupina chlapců z HJ, aby vyzbrojeni ručními střelnými zbraněmi zastavili postup sovětských tanků. Tuto epizodu autor nezažil (byl v té době v Praze), ale snaží se do ní vžít prostřednictvím Lojzka,

⁸⁵ „Po parlamentních volbách 19. května 1935, v nichž získala Henleinova Sudetoněmecká strana (Sudetendeutsche Partei) na Hlučínsku 62,5% hlasů, dostal zde sled událostí rychlý spád, směřující k mnichovskému diktátu a posléze spolu s územím tzv. Sudet v říjnu 1938 k připojení Hlučínska k Německu.“ (PLAČEK 2007: 78).

⁸⁶ „Koncem roku 1937 byli v opavském a v ostravském vězení již 92 zatčení z Hlučínska, stíhaní většinou podle zákona na ochranu republiky. Šlo o trestnou činnost, která zde zesílila po nástupu Hitlera k moci, jako vyvěšování praporů s nacistickými symboly, styky s nacistickými organizacemi v Německu [...]“ (PLAČEK 2007: 79).

⁸⁷ PLAČEK, Vilém: Prajzáci aneb k osudům Hlučínska. Háj ve Slezsku 2007, 80.

⁸⁸ „Tato výstavba pevností se stala i zdrojem pracovních příležitostí pro málo industrializované pohraniční kraje. Z Hlučičanů však byli na tyto práce přijímáni jen ti, kteří ovládali češtinu a bylo o nich známo, že nejsou členy německých spolků a nehlásí se k německé národnosti.“ (PLAČEK 2007: 80).

protože tuto akci zažili jeho spolužáci a Filip to mohl prožít také, kdyby v Ostravě zůstal.⁸⁹

V této epizodě poukazuje autor nejen na nesmyslnost nasazování tak mladých lidí do nerovného boje, ale také na problematiku Lojzkovy národní identity. Jak už jsme výše naznačili, je to nejen dvojjazyčnost prostředí, ale také nucená služba u Hitlerjugend, německé organizace, která vlastně z Lojzka dělá jakoby „skutečného“ Němce.

V následující pasáži Filip výstižně líčí postavení příslušníka HJ, jehož velitel Kurt ho osobně zná a vzhledem k vypjaté situaci si patrně nemůže být jistý Lojzkovou loajalitou s německou stranou, a tak se ho přirozeně ptá, kdo jsou pro něho „naši“: *„Dobrá otázka, myslel jsem si, moc dobrá otázka, Kurte. Třeba chceš slyšet, že naši jsou pro mě Rusové, ale já tohle neřeknu, ačkoliv mám právě velkou chuť říct: ano, Kurte, naši jsou pro mě Rusové.“*

[...] ano, naši, to jsou pro mě bolševici. Ale neřeknu to. Kdybych tohle řekl, byl bys, Kurte, moc spokojen. Mohl bys povědět, že jsi měl vždycky pravdu, když jsi o mně tvrdil, že jsem cosi jako polobolševik. [...] Mohl bych ti také povědět, že naši jsou pro mě Němci. [...]

Nikde nemám ty své, nikam nepatřím, je mi úplně jedno, jaké tanky jedou kolem, já na ně budu střílet, ať jsou či jsou.“⁹⁰

Problém nejednoznačnosti národní identity, typický pro pohraniční regiony, může mít tragické důsledky, jak vyplývá z tohoto citátu. Stejný problém v hornoslezské oblasti si ukážeme také u jedné literární postavy Horsta Bienka, která má narukovat do německé armády a bojovat proti polské, přičemž si uvědomuje, že má na polské straně příbuzné.

Nejsou to jen traumatické zážitky hlavních Filipových postav jeho prvních dvou „ostravských“ románů, do kterých autor také částečně promítá své vlastní zkušenosti. Neméně traumatizující byly v době války také další jevy, které Filip pozoruje prostřednictvím svých literárních hrdinů.

⁸⁹ „Za zavřenýma očima, té noci obdařenýma schopností vidět do budoucnosti, jsem v tichu po divoké střelbě viděl bídný konec svých šestnácti spolužáků z moravskoostravské obršule v jejich prvním a posledním boji za tisíciletou říši: zahynuli v ranním šeru ve čtvrtek dne 26. dubna 1945 pod pásy tanků 1. československého armádního sboru v Sovětském svazu. Pod vedením mrkvožravce Herberta Nitschkeho se patnáctiletí kluci, polovina třídy, postavili jako poslední překážka před rozbahněnými břehy řeky Odry na odpor tankům, které podél silnice z Opavy prorážely k Moravské Ostravě.“ (FILIP 2000: 55).

⁹⁰ FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 193.

U Oty Filipa se jedná především o dva jevy – diskriminace Židů od začátku okupace, transporty a následná likvidace židovského obyvatelstva a poválečná diskriminace Němců, divoký odsun.

Filip popisuje v románu o Lojzkovi příběh Židovky Preisové – vdovy po Nathanu Preisovi a živnostnice se slušným majetkem, který přitahoval jiného podnikatele. Tento autodopravce Pastrňák příliš schopným živnostníkem nebyl, a tak se rozhodl využít nebo spíše zneužít situace. Následující pasáž je názorným příkladem nepravosti, která byla za války běžná: *„Jednoho zimního dne v roce jeden tisíc devět set čtyřicet jedna, byla ještě tma před svítáním, stála paní Preisová se svým pinglem a s Erichem v chodbě a čekali na pana Karla Pastrňáka, tehdy už autodopravce, který je měl odvézt na nádraží autem, které koupil od paní Preisové před lety na dluh, ale pořád se ještě nedostal k tomu, aby ho zaplatil. V zimě roku jeden tisíc devět set čtyřicet jedna pan Pastrňák usoudil, že je zbytečné vyrovnávat staré dluhy, zvláště když bylo zřejmé, že paní Preisová nebude v pracovním táboře na Východě potřebovat peníze, poněvadž jí a Erichovi celé další zaopatření poskytne přímo Velkoněmecká říše.“*⁹¹

K tomuto citátu nezbyvá než dodat, že i v tomto případě Filip osvědčil svou schopnost, kousavou ironií podrhnout vážné téma, kdy pragmatický postoj podnikatele vítězí nad morálkou.

Diskriminace Židů v Ostravě začala na jaře 1939, kdy byli nuceni pracovat na regulaci řeky Ostravice, od května do června téhož roku byly vypáleny synagogy v ostravských čtvrtích Vítkovice, Přívoz, Mariánské Hory a modlitebny v Zábřehu a v Hrušově (JIŘÍK 1993: 375).

V roce 1939 již začala také příprava transportů Židů do Niska nad Sanem, na kterou osobně dohlížel Adolf Eichmann.⁹²

V souvislosti s pronásledováním Židů v Ostravě stojí za zmínku skutečnost, že ne všichni místní mu nečinně přihlíželi: *„Antisemitismus vskutku neměl v českých zemích širokou základnu. Ukázalo se to i v době příprav odsunu 1223 Židů z Moravské Ostravy v druhé polovině října 1939 do Niska nad Sanem. Tehdy vznikly v Moravské Ostravě solidaritní demonstrace českého obyvatelstva proti gestapu.“*⁹³

⁹¹ FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 17.

⁹² „První transport, čítající 1000 mužů, odjel 18. října 1939 a vezl stavební materiál. Na místě deportované očekávali příslušníci gestapa a armády, pod jejichž dozorem začali s výstavbou baráků a oplocením. Druhý transport byl z Moravské Ostravy vypraven 27. října 1939.“ (JIŘÍK 1993: 376).

⁹³ JIŘÍK, Karel: Dějiny Ostravy. Ostrava 1993, 376.

Nicméně v průběhu války se objevili prospěcháři, ani to nemuseli být vždy antisemité, kteří – jako výše zmíněný Pastrňák – z diskriminace Židů profitovali. V následující pasáži se k němu přidá i Lojzkův otec a Filip se v ní ještě jednou vrací k podvodné koupi auta: „*Pan Pastrňák, který zkrachoval jako sodovkář na našem dvorku, se přece jen nějak zdrchal na nohy, od paní Preisové koupil na dluh, který nikdy nesplatil, nabourané auto, v němž se zabil Nathan Preis, obchod se starým železem a papírem, ale bral i hadry, kosti, kůže. Za války si pan Pastrňák pomohl ještě víc, pořídil si tři auta na plyn, šest párů koní a navíc rozsáhlý dvůr se skladištěm a několika garážemi, což všechno lacino koupil za pomoci mého táty, který se k firmě připojil jako tichý společník, od jedné židovské firmy, jejíž majitel odešel pracovat na Východ.*“⁹⁴

Rok 1941, kdy odchází Preisová do transportu, je v historických pramenech dobou úředního převzetí kontroly nad židovskými podniky v Ostravě. Filipův citát si tedy můžeme doplnit pro názornost konkrétními údaji v poznámce.⁹⁵

Ota Filip vzpomíná na své traumatické zážitky z války i v jednom vzpomínkovém textu na Horsta Bienka z roku 1990,⁹⁶ ve kterém popisuje, jak v zimě roku 1944 na jednom cyklistickém výletu s dvěma kamarády, které také ztvárnil v románu o Lojzkovi, uviděl svého prvního mrtvého.⁹⁷ Vedle tohoto zážitku v uvedeném textu ještě vzpomíná na to, jak viděl v lednu 1945 na ostravském nádraží transport s vězni z Osvětimi. V textu také ukazuje na jedné Bienekově básni z jeho autobiografické

⁹⁴ FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994, 32.

⁹⁵ „*Policejní ředitelství převzalo kontrolu nad židovskými živnostmi a již 7. a 17. dubna 1941 podávalo oberlandrátovi zprávu o jejich stavu. Do té doby ještě fungovalo v obvodu policejního ředitelství 12 židovských hostinců, které spravovali dočasně árijci, ale bez povolení oberlandráta. Dalších 38 živností různého výrobního zaměření čekalo na přidělení správce. Byly to především krejčovské (10), obuvnické (8) a hodinářské dílny (5). Dále bylo zavřeno 21 židovských obchodů, jejichž zboží bylo policejně převzato pro obchodníky určené oberlandrátem. Pouze dvěma židovským zasílatelům byly živnosti ještě ponechány.*“ (JIRÍK 1993: 376–377).

⁹⁶ URBACH, Tilman: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. München 1990.

⁹⁷ „*Auch ich sah 1944 meinen ersten Kriegstoten. Heinz Kupka, der heute Offizier der Staatssicherheit in Ost-Berlin sein soll, Miloš Flanderka, 1968 Botschafter der ČSSR irgendwo in Afrika – wie ich gehört habe – und ich fuhren vor Weihnachten 1944 mit den Fahrrädern Richtung polnische Grenze bei Bohumín. Das Wetter war mild, die Sonne war warm. Im Nordosten hörten wir die Kanonen donnern. An einem Baum hing ein deutscher Soldat mit dem Schild um den Hals: Ich bin ein Deserteur, ein Verräter, die rechtzeitig desertieren und sich zu retten versuchen, viel lieber als lebensgefährdende Helden.*“ (FILIP 1990: 211).

„*Také já jsem viděl v roce 1944 svého prvního mrtvého v době války. Heinz Hupka, který je dnes patrně důstojníkem Státní bezpečnosti ve Východním Berlíně, Miloš Flanderka, roku 1968 velvyslanec ČSSR někde v Africe – jak jsem slyšel –, a já jsme jeli před Vánoce roku 1944 na kolech směrem k polské hranici u Bohumína. Počasí bylo příjemné, slunce hřálo. Na severovýchodě jsme slyšeli dunět děla. Na jednom stromě visel německý voják s cedulí na krku: Jsem dezertér, zrádce, z těch, kteří včas dezertují a zkoušejí se zachránit, mnohem raději než životunebezpeční hrdinové.*“ (překl. aut.).

sbírky *Gleiwitzer Kindheit*,⁹⁸ že tentýž transport pozoroval také Bienek v Hlivicích o den dříve: „*Ich habe die gestreiften Toten und Halbtoten aus Auschwitz einen Tag später als Horst Bienek, am 20. Januar 1945 auf offenen Eisenbahnwaggons auf dem Bahnhof in Mährisch Ostrau gesehen. Von einer Brücke über den Gleisen warfen wir, Heinz Kupka, Miloš Flanderka und ich Brotscheiben, Zucker, und getrocknetes Obst auf die unbeweglichen, frostbleichen Gesichter der Gestreiften. Mein Butterbrot schlug in ein Gesicht mit weit aufgerissenen Augen – und es rührte sich nicht.*“⁹⁹

Na závěr uvedeme k tématu pronásledování Židů v Ostravě, že další hromadné transporty probíhaly v září roku 1942 – směřovaly do Terezína, většina však vedla do Osvětimi. Podle odhadů zahynulo během okupace asi 8 000 ostravských Židů (JIŘÍK 1993: 377).

K dalšímu, výše zmíněnému Filipovu tématu – diskriminace a odsun Němců – se dostaneme v následující kapitole o poválečném období.

⁹⁸ BIENEK, Horst: *Gleiwitzer Kindheit*. Gedichte aus zwanzig Jahren. München 1976, 75.

⁹⁹ FILIP, Ota: Ein Schlesier mit einer schlawischen Seele. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 207–216, zde 211–212.

„*Mrtvé a polomrtvé v pruhovaném z Osvětimi jsem viděl o den později než Horst Bienek, 20. ledna 1945 na otevřených železničních vagónech na nádraží v Moravské Ostravě. Z mostu nad kolejemi jsme házeli, Heinz Hupka, Miloš Flanderka a já, krajíce chleba, cukr, a sušené ovoce na nepohyblivé, mrazem bledé obličejce pruhovaných. Můj chléb s máslem narazil do obličejce s otevřenýma očima – a nic se nepohlo.*“ (překl. aut.).

3.2. Horst Bienek

Horst Bienek prožívá, jak jsme už naznačili ve druhé kapitole (viz s. 19, cit. 22 a s. 20, cit. 24, 25), své dětství a mládí za války v několika postavách chlapeckých (Josel Piontek, Andreas Ossadnik) a v jedné dospělé (židovský básník Arthur Silbergleit). K výše zmíněným citátům můžeme ještě doplnit Bienkův výrok z jeho vzpomínek na psaní hlivické tetralogie: „*Die Ich-Figur des erzählenden Josel geht in zwei Figuren auf: in Josel, der aus Gleiwitz stammt und dem alles vertraut ist. Und in Andreas, den ich aus Breslau kommen lasse, der alles mit anderen Augen sieht.*“¹⁰⁰

Bienek je, podobně jako Filip, traumatizován službou v Hitlerjugend a dalšími válečnými zkušenostmi. V prvním díle hlivické tetralogie *Die erste Polka*, který se odehrává během jednoho dne, kdy právě začíná druhá světová válka přepadením rozhlasového vysílače v Hlivicích, autor využívá v citátu uvedeného odstupu a popisuje toto přepadení z pohledu Andrease.

V tomto památném dni se v rodině Piontků odehrává svatba jejich dcery Army, která si po velmi krátké známosti bere za muže vojáka Heika, který se vzápětí musí zapojit do bojů nové války.

Joselův bratranec z Breslau na čas opouští svatební oslavu, aby se prošel s Ullou Ossadnik a náhodou se stanou svědky přepadení vysílače. Jsou však poměrně daleko, takže jim není jasné, co vlastně viděli. Až později vyjde najevo, co tato akce znamená.

Horst Bienek se, podobně jako Ota Filip, snaží zachytit dramatické události odlehčeným způsobem – používá také často ironii nebo nechá odehrát dějinnou událost jako kulisu erotického zážitku hlavních protagonistů, což se stane i v případě přepadení vysílače. Andreas a Ulla si vlezou do vodovodní roury ležící na poli a pokoušejí se intimně sblížit, když je přítom jakoby vyruší pohyb kolem vysílače. Také k této epizodě nalezneme poznámku v Bienekových vzpomínkách: „*Ich erinnere mich, wie ich mich einmal als Kind in einer der großen Kanalaröhren aus Ton versteckt habe (solche Tonröhren wurden damals in den dreißiger Jahren für den Bau von überdeckten*

¹⁰⁰ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 27.

„*Vypravěč v první osobě – Josel se objevuje ve dvou postavách: v postavě Josela, který pochází z Hlivic a který se tam všude vyzná. A v postavě Andrease, kterého nechám přijet z Breslau, který vidí vše jinými očima.*“ (překl. aut.).

Wassergräben benutzt) und von da aus Augenzeuge einer Kopulation zwischen einem Soldaten (der nahe gelegenen Stadtwald-Kaserne) und einem Mädchen wurde.“¹⁰¹

Přepadení hlivického vysílače zinscenovala bezpečnostní služba jednotek SS, jako záminku pro napadení Polska. Příslušníci této služby přepadli v polských uniformách vysílač v noci z 31. 8. na 1. 9. 1939 a na místě nechali tělo již předtím zastřeleného komunistického vězně z koncentračního tábora jako důkaz násilí. V oficiálním německém tisku bylo uvedeno, že vysílač přepadli polští záškodníci a od rána 1. září 1939 vyhláší Německo Polsku válku (BROSZAT 1990: 104).

Stručně a výstižně shrnuje události toho dne H. W. Sabais: *„Die beunruhigt-vergnügte Gesellschaft, die am 31. August 1939 im noblen Hotel Haus Oberschlesien in Gleiwitz die Hochzeit der Irma Piontek, Tochter des Fotografen Leo Maria Piontek und der Klavierlehrerin Valeska Piontek, mit dem Wehrmachtsgefreiten Heiko Birkner 'aus dem Reich' feiert, geht jener 'großen Zeit' entgegen, die mit Gewalt einer Naturkatastrophe über die eng verwobenen Lebensverhältnisse der Menschen hereinbricht, das Barbarische entfesselt und am Ende nur Opfer überleben läßt.*“¹⁰²

Horst Bienek se školním zážitkům ve své hlivické tetralogii příliš nevěnuje, patrně z důvodu absence traumatických zážitků, které měl Ota Filip, když musel najednou vstoupit do jinojazyčného školního prostředí, které mu bylo zpočátku cizí. Bienek navštěvoval jako německy mluvící Horní Slezan německou školu, která však byla jako všude v této oblasti pod silným vlivem katolické církve. Vliv religiozity na hornoslezské školství dokládá i autor ve svých vzpomínkách: *„1936 wollten die Nazis die Kreuze aus den Schulen (Klassenzimmern) entfernen – es gab so etwas wie einen Aufstand, vor allem in O/S und im Münsterland; da wurde die Anordnung zurückgezogen.*“¹⁰³

¹⁰¹ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 19.

„Vzpomínám si, jak jsem se jednou jako dítě schoval do jedné z velkých keramických vodovodních rour (takové keramické roury se tehdy ve třicátých letech používaly na stavbu krytých vodních příkopů) a odtud jsem pozoroval soulož jednoho vojáka (z blízkých kasáren) a jedné dívky.“ (překl. aut.)

¹⁰² SABAIŠ, Hans Winfried: Bieneks epischer Schauplatz. In: Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk. Ed. Michael KRÜGER, München 1980, 50–63, zde 53.

„Znepokojeně-pobavená společnost slaví 31. srpna 1939 v noblesním hotelu Haus Oberschlesien v Hlivicích svatbu Irmy Piontkové, dcery fotografa Lea Marii Piontky a učitelky klavíru Valesky Piontkové, se svobodníkem Wehrmachtu Heikem Birknerem 'z Říše', a tato společnost jde vstříc oné 'velké době', která silou přírodní katastrofy naruší těsné propletené životní poměry lidí, a uvolní z nich to barbarské a na konci nechá přežít jen oběti.“ (překl. aut.)

¹⁰³ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 58.

„Roku 1936 chtěli nacisté odstranit ze škol (ze tříd) kříže – a bylo z toho něco jako povstání, především v Horním Slezsku a v oblasti kolem Münsteru; a tak bylo nařízení zrušeno.“ (překl. aut.)

V průběhu války však byla církev pod stále silnější kontrolou nacistických úřadů, které s ní mohly manipulovat ve svůj prospěch. Příkladem takové manipulace může být epizoda související s hlavním motivem třetího dílu hlivické tetralogie *Zeit ohne Glocken* (Čas bez zvonů). Děj tohoto románu se odehrává v jednom dni – na Velký pátek roku 1943, kdy dochází v Hlivicích ke snímání kostelních zvonů pro potřebu zbrojního průmyslu. Je zjevné, že toto opatření nemohla církev odmítnout, a tak alespoň využila možného „manévrovacího“ prostoru k tomu, aby z tohoto aktu vytvořila alespoň klidnou demonstraci. Proto byl zvolen významný církevní svátek, kdy většina věřících navštěvuje kostel.

Podívejme se na snímání zvonů z pohledu pana Thonka, funkcionáře NSDAP, který byl pověřen, aby na tuto akci dohlédl.¹⁰⁴ Při sledování dění kolem se s ním dá do hovoru jeden místní důchodce, pan Apitt, který vypadá, jako by chtěl Thonka trochu provokovat: *„Man erwartet von uns allen Opfer, sagte Herr Thonk. Auch die Kirchen gehören dazu. Die müssen jetzt die Glocken hergeben, sie kriegen sie nach dem Krieg ja wieder.*

Ach, ich dachte, die Kirche gibt freiwillig ihre Glocken her, sagte der Apitt.

Naja, ganz freiwillig gibt heutzutage niemand was her, also sagen wir besser: ´halb freiwillig´.

*Was nur ein anderes Wort für Zwang war. Das wußte man inzwischen.*¹⁰⁵

Z citátu vyplývá silná ideologická zabarvenost Thonkova stanoviska a typická manipulace jazyka obvyklá pro každou totalitu. K odvaze pana Apitta provokovat bychom měli dodat, že je to invalidní důchodce a účastník bojů v rámci třetího polského povstání u Annaberku (viz kap. 2, s. 21, 1. odst.) – a takové zásluhy nacisté uznávali.

¹⁰⁴ „Er hatte ohnehin den Erzpriester Pattas im Verdacht, daß der mit Absicht die Glocken am Karfreitag herunternehmen ließ, weil da das Ganze Volk auf den Beinen war. Die Leitung hatte Parteigenossen geschickt, die auf jedes Wort, das er sprechen würde, achten sollten, damit er die Leute nicht aufwiegelte. Dem Pattas war alles zuzutrauen. Der Kaplan Mikas durfte jedenfalls die nächsten Sonntage nicht von der Kanzel predigen, das hatte die Gestapo verboten.“ (BIENEK 1991: 151).

„Tak jako tak podezíral děkana Pattase z toho, že nechal sejmut zvonů záměrně na Velký pátek, protože byl celý národ na nohou. Vedení vyslalo členy strany, aby dávali pozor na každé slovo, které řekne, aby lidi nepopouzel. Od Pattase se dalo čekat všechno. Kaplan Mikas každopádně nesměl o následujících nedělích přednášet kázání z kazatelny, to zakázalo Gestapo.“ (překl. aut.).

¹⁰⁵ BIENEK, Horst: *Zeit ohne Glocken*. München 1991, 151–152.

„Od nás všech se očekávají oběti, řekl pan Thonk. S kostely se také počítá. Musí teď odevzdat zvonů, po válce je dostanou zpět.“

Aha, myslím jsem, že církev vydává své zvonů dobrovolně, řekl pan Apitt.

No, nikdo dnes nic nevydá dobrovolně, řekněme tedy raději: ´napůl dobrovolně´.

To bylo jen jiné slovo pro donucení. O tom se již mezitím vědělo.“ (překl. aut.).

V následující pasáži uvidíme, jak daleko může zajít fanatismus či odevzdanost národněsocialistického funkcionáře při získávání barevných kovů pro zbrojní průmysl: *„Es ist alles im Dienste einer höheren Idee, sagte Thonk. Auch das mit den Kirchenglocken. Alles für den Endsieg. Gucken Sie in Ihrer Wohnung noch mal nach, ob Sie nicht noch etwas an Messing oder Bronze finden, ich schick Ihnen einen Pimpf, es wird jetzt jedes Stück Buntmetall gebraucht. Ich hab in meiner Wohnung sogar die Türklinken aus Messing abmontiert und gespendet.“*¹⁰⁶

Při psaní této epizody Bienek oslovil ohledně snímání zvonů představitele katolické a evangelické církve a zjistil, že byly zvony snímány dříve, a to v letech 1939–1940. Nejdříve byly zvony snímány v Polsku, Belgii, Francii a Nizozemí a od roku 1942 v Německu (BIENEK 1986: 116).

Horst Bienek měl, podobně jako Ota Filip, problematický vztah k svému členství v Hitlerjugend. Vyplývá to z jeho rodinného prostředí, kde matka jako silně věřící podporovala jeho členství ve spolku Don Bosco a otec členství v HJ. Autor na to vzpomíná: *„Die Mutter begeisterte ich mit Erzählungen vom Don-Bosco-Bund, den Vater mit solchen vom ‘Hajott-Dienst [...]‘“*¹⁰⁷

Rostoucí vliv Hitlerjugend na mládež v Horním Slezsku naznačuje Bienek v prvním dílu hlivické tetralogie, kde uvádí v jedné epizodě rozhovor mezi knihkupkyní, slečnou Willimczyk, a Valeskou Piontek, ve kterém si knihkupkyně stěžuje, že příslušníci HJ se zajímají hlavně o povinnou četbu spisovatele H. Ch. Kaergla. Tento autor vyhovoval nacistickým ideologům, protože psal svá díla v duchu ideologie „Blut und Boden“ (Krev a půda). Ráda by přitáhla jejich pozornost zpět k spisovatelům umělecké prózy: *„Der Kaergel ist jetzt Pflichtlektüre bei der Hajott, und diese Jungs in den Uniformen, die stürmen unseren Laden, dabei sind wir doch eine katholische Buchhandlung... Man sah es ihren Augen an, daß sie damit nicht ganz fertig wurde, auch jetzt nicht. Sie hätte am liebsten dem Erzpriester einige ihrer Versuche vorgestellt, wie sie die Jungs in Hajott-Blusen von Kaergel weg zu Scholtis, zu Wiessalla oder wenigstens zu Gerhart*

¹⁰⁶ BIENEK, Horst: Zeit ohne Glocken. München 1991, 153.

„Děje se to všechno ve jménu vyššího ideálu, řekl Thonk. Také ta věc s kostelními zvony. Vše pro konečné vítězství. Koukněte se ještě jednou ve vašem bytě, jestli tam nenajdete ještě něco z mosazi nebo z bronzu, pošlu k Vám jednoho kluka, je zapotřebí každý kousek barevného kovu. Ve svém bytě jsem odmontoval dokonce kliky od dveří a odevzdal.“ (překl. aut.).

¹⁰⁷ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 61.

„Matku jsem nadchnul historkami ze spolku Don Bosco, otce zase těmi z Hitlerjugend [...]“ (překl. aut.).

Hauptmann bringen wollte. Aber da es schon in der Buchhandlung vergeblich gewesen war, schien es ihr hier noch aussichtsloser.“¹⁰⁸

Ve třetím díle hlivické tetralogie nalezneme pasáž, kde autor zaznamenává zánik chlapeckých part zvaných „Ferajnas“ (odvozeno od něm. slova Verein – spolek, pozn. aut.) ve prospěch oddílů Hitlerjugend. Ocitujme si pasáž, ve které Andi Ossadnik vzpomíná, jak zanikla „Ferajna“, kterou také určitý čas vedl: *Eine Zeitlang hat der Wonzak sie angeführt, aber sie zerfiel mehr und mehr, je stärker in ihrem Stadtteil die 'Hajott' wurde.*“¹⁰⁹

V Bienkových vzpomínkách se objevuje ještě jeden výrok o tom, jak navštěvoval všechna tři výše uvedená společenství: *„Einmal in der Woche ging er zum Don-Bosco-Bund. Zweimal in der Woche zum Hajott-Dienst. Doch jeden Abend war er bei seiner Bande, der 'Ferajna', und hörte den andern zu, die schon größer waren als er und neue, ungewohnte, unbekannte Abenteuer planten. Er machte mit; hielt sich aber am Rande.*“¹¹⁰

Podle H. W. Sabaise podporuje jak křesťanská, tak národně socialistická organizace vytváření národnostní nesnášenlivosti u mladých lidí: *„Unter den Jugendlichen, die in seltsamer Eintracht bei der Hitlerjugend ihren Pflichtdienst und bei der katholischen Don-Bosco-Jugend ihre Bildungskür absolvieren, wird unmerklich der Nationalhaß gezüchtet.*“¹¹¹

Skutečné traumatické zážitky ze služby v Hitlerjugend zažívá Bienek na konci války a odráží se to i na jeho literárních postavách. Tomuto tématu se budeme věnovat

¹⁰⁸ BIENEK, Horst: Die erste Polka. München 1990, 224.

„Kaergel je teď povinná četba u Hitlerjugend, a ti jejich kluci v uniformách berou náš obchod útokem, přitom jsme přece katolické knihkupectví...Bylo jí to vidět na očích, že se s tím nemohla tak úplně vyrovnat, a stejně tak teď. Nejráději by děkanovi představila některé ze svých pokusů, kterými chtěla hochy v uniformách Hitlerjugend dostat od Kaergla k Scholtisovi, k Wiessalovi nebo alespoň ke Gerhartu Hauptmannovi. Ale protože to bylo již v knihkupectví marné, připadalo jí to zde ještě bezvýchodnější.“ (překl. aut.).

¹⁰⁹ BIENEK, Horst: Zeit ohne Glocken. München 1991, 42.

„Po nějakou dobu ji vedl Wonzak, ale rozpadala se stále více a více, čím silnější byla v jejich čtvrti Hitlerjugend.“ (překl. aut.).

¹¹⁰ BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987, 10–11.

„Jednou týdně chodil do spolku Don Bosco. Dvakrát týdně měl službu v Hitlerjugend. A přece byl každý večer u své party, 'Ferajna', a poslouchal jiné, kteří byli větší než on a plánovali nová, neznámá dobrodružství. Účastnil se jich; ale držel se stranou.“ (překl. aut.).

¹¹¹ SABAIŠ, Hans Winfried: Bieneks epischer Schauplatz. In: Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk. Ed. Michael KRÜGER, München 1980, 50–63, zde 61.

„Mezi mládeží, která ve vzácné shodě absolvovala povinnou službu v Hitlerjugend a vzdělávací kúru v mládežnickém spolku Don Bosco, se neznatelně šířila nacionální nesnášenlivost.“ (překl. aut.).

později v této kapitole, protože se chceme soustředit na další jevy, kterých byl autor svědkem a zachytil je ve svých „hlivických“ románech.

Jedná se o jevy, které osobně nezažil, ale mohl je pozorovat. U Oty Filipa to bylo pronásledování Židů a v další kapitole se budeme ještě zabývat jeho reflexí diskriminace Němců po válce. U Horsta Bienka se zaměříme na sledování národně socialistické válečné mašinérie, které byl ve srovnání s Filipem mnohem blíže, protože Hlivice ležely v té době na hranici s Polskem a začaly tam boje druhé světové války. Dalším tématem bude, stejně jako u Filipa, pronásledování Židů, protože také v Hlivicích sídlila početná židovská komunita.

Specifický charakter pohraničního území se projevuje také těsně před vypuknutím války. Je to zřetelné i v následující pasáži, kdy Valeska Ossadnik hovoří se svým mužem Leem o přepadení hlivického vysílače a Valeska k tomu dodává poznatky, které získala krátce předtím v rozhovoru s německým vojákem: *„Heute mittag hatte sie mit einem Soldaten draußen gesprochen, und der hatte gesagt, es kann jeden Tag losgehen, vielleicht sogar schon heute nacht, die Polacken kriegen von uns eine auf die Goschen, sagte er. Von überall kommen die her, nur aus unserer Gegend sind keine dabei; die sie hier eingezogen haben, die schicken sie gleich ins Reich oder weiter in den Westen, dabei wäre es doch besser gewesen, sie hier ganz vorn an der Grenze zu lassen, die können doch wenigstens Polnisch.“*¹¹²

V tomto citátu je zřetelná snaha místní hornoslezské Němce, kteří hovoří polsky, nasazovat do jiných oblastí, což oslovený říšský voják nechápe, protože se na věc dívá pragmaticky z jazykového hlediska. K tomuto tématu se v této kapitole ještě dostaneme.

Nejprve můžeme ještě věnovat pozornost tématu hrdosti na vojenskou službu, která je pro tuto dobu typická a Bienek ji opakovaně zmiňuje ve svých „hlivických“ románech.

Téma odchodu sourozence do války je autorovi blízké, protože to zažil u svého staršího bratra a byl tím v té době v podstatě nadšen, protože ho jeho bratr bil (BIENEK 1986: 61).

¹¹² BIENEK, Horst: Die erste Polka. München 1990, 316.

„Dnes v poledne hovořila venku s jedním vojákem, a ten jí řekl, že to může vypuknout v nejbližších dnech, snad i dnes v noci, Poláci od nás dostanou po hubě, řekl. Odevšad přicházejí, jen ne z našeho kraje; ty, kteří zde narukovali, posílají do Říše nebo dál na západ, přitom by bylo lepší, kdyby je nechali právě tady vpředu na hranici, oni přece alespoň umí polsky.“ (překl. aut.).

Ve druhém románu hlivické tetralogie *Septemberlicht* nalezneme také epizodu, kdy odchází Tonik Ossadnik na frontu. Má z toho radost hlavně proto, že je to pro něho první možnost, kdy se může dostat z domu rodičů, a jeho otec si přitom vzpomíná, že sám zažil stejný pocit, když odcházel na frontu první světové války (BIENEK 1980: 24).

V následující pasáži se objeví i Tonikovo odhodlání a motivace pro boj proti Polákům, kteří údajně vzali německému Hornímu Slezsku část území – má patrně na mysli rozdělení Horního Slezska po Třetím polském povstání v roce 1921 na německou a polskou část: „*Wir werden den Polen das wegnehmen, was sie uns weggenommen haben, und noch ein ganzes Stück dazu, ´naturalnie´.*“¹¹³

V tomto citátu cítíme také silné sebevědomí Tonika spojené s úmyslem nejen získat zpět ztracené území, ale získat bojem i další.

Není to jen naivita a patrný vliv dobové propagandy, které Tonika Ossadnika motivují pro vstup do armády. V následující pasáži se nedozvíme, proč se Tonik dobrovolně hlásil k elitní jednotce Waffen-SS, ale zjistíme, proč se tam nedostal: „*Ich wollte doch zur Waffen-SS, und ich habe mich auch schon vor einiger Zeit freiwillig dazu gemeldet, hab nich darüber gesprochen, iss klar. Aber da muß man wohl blaue Augen haben, blonde Haare und zwei Meter groß sein, so ungefähr.*“¹¹⁴

Poté co Tonikovi nevyšel tento záměr, rozhodl se pro tankové vojsko, které ho přitahovalo uniformou a možností získat řidičský průkaz, který by se mu mohl hodit i po válce: „*Da hab ich gesagt, ich möcht zu die Panzer! Die Panzersoldaten haben schwarze Blusen und schwarze hochaufgeschlagene Hosen und schwarze Käppis, und außerdem kann man da den Führerschein machen und das kostet nichts, und weil doch ein Gleiwitzer Sprichwort heißt: Was du einmal gelernt hast, hast du für dein Leben gelernt! Ich könnt nämlich dann, wenn der Krieg vorbei ist, Taxichauffeur werden oder so was...*“¹¹⁵

¹¹³ BIENEK, Horst: *Septemberlicht*. München 1980, 25.

„*Vezmeme Polákům to, co oni vzali nám, a k tomu ještě jeden velký kus navíc, ´naturalnie´.*“ (překl. aut.).

¹¹⁴ BIENEK, Horst: dtto, 26.

„*Chtěl jsem přece k Waffen-SS a také jsem se k nim před časem dobrovolně hlásil, nemluvil jsem o tom, to se rozumí. Ale musíš prý mít modré oči, plavé vlasy a dva metry, tak nějak.*“ (překl. aut.).

¹¹⁵ BIENEK, Horst: *Septemberlicht*. München 1980, 26.

„*Tak jsem řekl, chci k tankům! Tankisti mají černé blůzy a černé vyhrnuté kalhoty a černé lodičky, a kromě toho si tam můžeš udělat řidičák a nic to nestojí, a protože přece jedno hlivické přísloví říká: Co se jednou naučíš, později jako když najdeš! Mohl bych se pak, když bude po válce, stát taxikářem nebo něco takového...*“ (překl. aut.).

Tonikovi nakonec nevyšla ani služba u tankistů, a tak byl zklamán – jeho otec se ho snažil uklidnit, že i pěchota, ke které se dostal, je již motorizovaná (BIENEK 1980: 26).

Ve třetí části hlivické tetralogie *Zeit ohne Glocken* se v do té doby válkou přímo nezasaženém Horním Slezsku objevují důsledky přímého dopadu války na Německo. V roce 1943 dochází ke spojeneckému bombardování Německa, a tak jsou odsud do Horního Slezska posílány děti v rámci programu KLV¹¹⁶ (BIENEK 1991: 44).

S jedním z těchto dětí, Hannesem, se také setkává Andi Ossadnik, kterého fascinuje skutečnost, že Hannes pochází z Bremerhavenu, což je pro Andiho „exotický“ přístav na konci Německa. Zároveň si Andi uvědomuje, že Hannes je s největší pravděpodobností v důsledku bombardování sirotek, a netroufá se ho proto přímo zeptat na jeho rodinu (BIENEK 1991: 46).

Nicméně v důsledku asociace přístavního města s mořem se Andi zasní a přemýšlí, jak by se k moři mohl dostat: *„Er hatte sich immer gewünscht, einmal das Meer zu sehen. Vielleicht würde er als Soldat sogar noch einmal dorthin kommen. Was seine Brüder Tonik und Paulek nicht schon alles gesehen haben als Soldaten! Die können von Glück reden! Der Paulek war sogar eine Zeitlang in Paris. Nicht zu glauben! Nur der Bruno hat nichts mehr davon, der liegt irgendwo in Griechenland begraben – wenigstens hat er vorher noch die Akropolis gesehen, von dort kam seine letzte Ansichtskarte.“*¹¹⁷

V tomto citátu vidíme naivní nadšení Andiho pro vojenskou službu, ve které vidí splnění svých romantických snů, ale zároveň si uvědomuje, že mu hrozí také smrt, která potkala jeho bratra, byť ještě předtím viděl Akropolis.

Kritický pohled na postavení Německa ve válce v roce 1943 představuje Bienek ve výroku invalidního obyvatele Hlivic pana Hrabinskeho v rozhovoru s Tonikem Ossadnikem, který je právě na dovolené z fronty: *„Weiß ich ja auch nicht, sagte*

¹¹⁶ Kinderlandverschickung – posílání dětí do oblastí, kde ve srovnání s územím Německé říše není tak velké riziko bombardování. (pozn. aut.).

Bienek si k tomuto tématu poznamenal: *„Luftangriffe im April 1945:*

In der Nacht zum 15. April auf Stuttgart. In der Nacht zum 17. April auf Mannheim/Ludwigshafen. In der Nacht zum 17. April auf Bremen. In der Nacht zum 21. April auf Stuttgart und Rostock.“ (BIENEK 1986: 114).

„Letecké útoky v dubnu 1945: V noci na 15. dubna na Stuttgart. V noci na 17. dubna na Mannheim/Ludwigshafen. V noci na 17. dubna na Brémy. V noci na 21. dubna na Stuttgart a Rostock.“ (překl. aut.).

¹¹⁷ BIENEK, Horst: *Zeit ohne Glocken*. München 1991, 46.

„Vždy si přál jednou vidět moře. Snad se tam někdy dostane jako voják. Co všechno už jeho bratři Tonik a Paulek jako vojáci viděli! Mohou hovořit o štěstí! Paulek byl dokonce nějakou dobu v Paříži. Neuvěřitelné! Jen Bruno už z toho nic nemá, leží pochovaný někde v Řecku – alespoň ještě před tím viděl Akropolis, odtamtud přišla jeho poslední pohlednice.“ (překl. aut.).

Hrabinsky, was wir haben zu suchen an der Wolga, in Afrika, in Narwik, in Kreta. Das wern wir doch nich alles halten können.“¹¹⁸

Tonik Ossadnik mu odpovídá, i když má za sebou zážitky z fronty, v podstatě se stejnou naivitou jako jeho mladší bratr Andi, který ještě nenarukoval. Také Tonika fascinuje na vojenské službě, byť během války, možnost poznávat exotické země: „*Kreta! sagte Tonik sehnsüchtig. Ja, da wäre er gern bei Fallschirmjägern gewesen, die die Insel aus der Luft erobert hatten. So von oben herunterschweben und dann mit dem Maschinengewehr losballern, bis die andern sich ergeben. Und dann in der Sonne am Meer liegen, so was hätte ihm schon gefallen. Außer zwei Monaten in Frankreich war er immer im Osten gewesen, das war Pech.*“¹¹⁹

Po těchto romantických představách následuje Tonikův pragmatický úsudek, který také můžeme označit jako konstatování člověka, který na civilní cestování nikdy neměl dost peněz jako většina jeho spoluobčanů z odpovídající sociální vrstvy v Horním Slezsku: „*Von Kreta hab ich mal ein Buch mit Bunt-Photos gesehen, Herr Hrabinsky, da muß es wunderbar sein. Wann kommt unsereiner schon dorthin, wenn nicht im Krieg?*“¹²⁰

Zajímavý pohled na vojenskou službu nám podává autor v osobě válečné vdovy Jutty Wiczorek, která dostala zprávu, že její muž padl na Krymu, a tak přemýšlí nad mapou, jak by asi na území větším než Horní Slezsko hledala jeho hrob. Myslí také na syna, který je zatím naživu – slouží ve Francii a občas posílá domů balíky se zbožím, které od vypuknutí války není v Hlivicích k dostání (BIENEK 1991: 258–259).

V rodině Pionků dostal povolávací rozkaz Josel, a tak podnikne před narukováním výlet s Ullou, při kterém potkává v tramvaji podobně starého vojáka bez pravé ruky. Dozvídá se od něho, že se zranil po dvou týdnech na východní frontě a v podstatě je rád, že se díky tomu dostal domů (BIENEK 1991: 74–75).

Josel ho pozorně vyslechl a sám přemýšlí, jak by se s případným zraněním vyrovnával on sám: „*Nicht den Verlust eines Armes, eines Beines, nicht einmal den*

¹¹⁸ BIENEK, Horst: *Zeit ohne Glocken*. München 1991, 249.

„*Taky nevím, řekl Hrabinsky, co máme co hledat na Volze, v Africe, v Narwiku, na Krétě. To všechno přece nemůžeme udržet.*“ (překl. aut.).

¹¹⁹ BIENEK, Horst: dtto, 249.

„*Kréta! řekl Tonik toužebně. Tam by byl rád u parašutistů, kteří dobyli ostrov ze vzduchu. Jen tak se vznášet zhora dolů a potom práskat ze samopalu, dokud se ti druzí nevzdají. A potom ležet na slunci u moře, něco takového by se mu jistě líbilo. Kromě dvou měsíců ve Francii byl vždy jen na východě, to byla směla.*“ (překl. aut.).

¹²⁰ BIENEK, Horst: dtto, 249.

„*O Krétě jsem jednou viděl knihu s barevnými fotkami, pane Hrabinsky, tam musí být nádherně. Kdy už se tam jinak našinec dostane, když ne za války?*“ (překl. aut.).

Verlust eines Auges fürchtete er. Er hatte Angst vor einer Verletzung am Kopf, Angst davor, blöd, verrückt, 'ogupnonc' zu werden, von dieser Angst kam er nicht los.“¹²¹

Toto přemýšlení o vojenské službě je úplně odlišné od výše zmíněných příkladů a je patrně ovlivněno sociální vrstvou, ze které Josel pochází.

Další součástí válečné mašinérie, vedle propagandy zaměřené na heroizaci vojenské služby, jsou v Bienkových autobiografických prózách patrné zmínky o působení národněsocialistických organizací v civilním prostředí. K tomuto tématu jsme se již dostali v této kapitole (viz s. 47, pozn. 103; s. 48, cit. 104 a cit. 105) v souvislosti s postavou pana Thonka, funkcionáře NSDAP.

Tato postava vystupuje také v románu *Septemberlicht* a snaží se upoutat pozornost čerstvé vdovy Valesky nejprve vzpomínkou na společnou cestu s Leem do Breslau (Wroclaw): „*Wir sind damals zusammen zum 'Breslauer Kongreß' der Schlesischen Werk tätigen gefahren, im März 1924. Ich bin dann in die NSDAP eingetreten, weil sie die einzige Partei war, die eine wirkliche Revolution für die Arbeiter versprochen hat: Anteil am Gewinn, Anteil am Besitz, Anteil an der Leistung, und sie war es ja auch, die schließlich die Arbeitslosigkeit abgeschafft hat, die unser Oberschlesien fast kaputt gemacht hat...wir hatten ja hier die höchste Rate.*“¹²²

Z tohoto citátu vyplývají nejen propagandistická hesla, ale také skutečnost, že Němci v Horním Slezsku byli, podobně jako sudetští Němci v českém pohraničí, postiženi velkou nezaměstnaností,¹²³ čehož využili národní socialisté ke své propagandě.

Příznačná je také reakce Valesky na výše uvedený výrok pana Thonka – uvědomuje si totiž moc tohoto funkcionáře NSDAP a zároveň chce ospravedlnit konání svého zemřelého muže: „*Leo Maria wäre auch in die Partei eingetreten, glauben Sie es mir,*

¹²¹ BIENEK, Horst: *Zeit ohne Glocken*. München 1991, 76.

„*Neobával se ztráty ruky, nohy ani ztráty oka. Měl strach ze zranění hlavy, měl strach z toho, že bude blbý, nepřičetný, 'ogupnonc', toho strachu se nemohl zbavit.*“ (překl. aut.)

¹²² BIENEK, Horst: *Septemberlicht*. München 1980, 236.

„*Jeli jsme tenkrát na 'Breslauer Kongreß' slezských pracujících v březnu 1924. Vstoupil jsem potom do NSDAP, protože byla jedinou stranou, která slíbila dělníkům skutečnou revoluci: podíl na zisku, podíl na majetku, podíl na výkonu, a také to byla ona, která konečně odstranila nezaměstnanost a tato naše Horní Slezsko téměř zničila... měli jsme ji zde přece nejvyšší.*“ (překl. aut.)

¹²³ „*Wojewodschaft Schlesien – nach 15.6. 1925 infolge deutschen Einfuhrstops für polnische Kohle in OS zunehmende Arbeitslosigkeit im Bergbau und Entlassungen insbesondere von deutschen Arbeitskräften; Auswanderungsbewegung ins Deutsche Reich; 1.4. 1935 – über 60% der deutschen Arbeiter und Angestellten arbeitslos.*“ (GRÖSCHEL 1993: 20, 31).

„*Slezské vojvodství – po 15. 6. 1925 v důsledku zákazu dovozu polského uhlí narůstala v Horním Slezsku nezaměstnanost v hornictví a propouštění se vyskytovalo především u německých pracujících; dochází k vlně vystěhování do Německé říše; k 1. 4. 1935 je přes 60% německých dělníků a zaměstnanců nezaměstnaných.*“ (překl. aut.)

aber er war einfach zu katholisch, es störte ihn, daß die Partei ständig gegen die katholische Kirche anging...aber sonst...glauben Sie mir, er war auf unserer Seite.“¹²⁴

Následující citát je pozoruhodný tím, že obsahuje ztotožnění německého národního socialismu se sovětským socialismem, stejně jako spojení obou zemí proti Západu – tento rozhovor se odehrává na přelomu srpna a září 1939, tedy nedlouho po uzavření německo-sovětského paktu o neútočení, který byl podepsán 23. 8. 1939 (GRÖSCHEL 1993: 39): *„Und sogar die Russen sind jetzt auf unserer Seite! Ich hab ja immer gesagt, rief er schrill, zwei sozialistische Länder, da kann der ganze plutokratische Westen einpacken!*“¹²⁵

Jiný příklad motivace pro členství v zájmové národněsocialistické organizaci představuje epizoda v románu *Septemberlicht* o dceři paní Valesky, Irmě, která se ze vzdoru, že nechce, aby ji matka učila hře na klavír, rozhodne pro vstup do BDM (Svaz německých dívek, překl. aut.), aby se dostala k baletu, a potom vstoupí do obdobného svazu pro německé ženy: *„Sie hatte die Zähne zusammengebissen und war in den Gymnastik-Kursus des BDM gegangen, wo sie nicht ganz schlecht abgeschnitten hatte, aber fürs Ballett war sie schon zu alt. Da hatte sie sich zum Reichsbund ‘Glaube und Schönheit’ gemeldet, und sie war damals viel unterwegs gewesen bei Bann- und Gaufesten, bis nach Glatz und Breslau und Görlitz, ja bis nach Wien und Prag war sie mit der Gruppe gefahren, wohin ihre Mutter niemals gekommen war, nicht einmal bei ihren Klavier-Wettbewerben, und zum ersten Mal in ihrem Leben hatte sie das Gefühl gehabt, daß man sie wirklich brauchte.*“¹²⁶

Z citátu vyplývá, že se dceři podařila nejen revolta proti matce, ale činnost v uvedeném svazu jí přináší radost z cestování a pocit prospěšnosti.

V následujících pasážích si ukážeme, podobně jako u Oty Filipa, problém národní identity u mužů v pohraniční oblasti, kteří odcházejí na frontu a vyrůstali ve dvojjazyčném prostředí, tedy v prostředí setkávání německého a polského etnika.

¹²⁴ BIENEK, Horst: *Septemberlicht*. München 1980, 237.

„Leo Maria by také vstoupil do Strany, to mi věřte, ale byl prostě příliš věřící katolík, vadilo mu, když Strana stále vystupovala proti katolické církvi... ale jinak... věřte mi, byl na naší straně.“ (překl. aut.).

¹²⁵ BIENEK, Horst: *Septemberlicht*. München 1980, 237.

„A dokonce Rusové jsou teď na naší straně! Vždycky jsem přece říkal, volal pronikavým hlasem, dvě socialistické země, to to může celý plutokratický západ zabalit!“ (překl. aut.).

¹²⁶ BIENEK, Horst: *ditto*, 267–268.

„Zatmula zuby a chodila do kursu gymnastiky při BDM, kde se jí nevedlo nejhůř, ale na balet už byla příliš stará. Tak se přihlásila do říšského svazu ‘Víra a krása’, a tak tenkrát hodně cestovala na okresní a župní slavnosti do Kladska a Wroclawi a Zhořelce, dokonce se dostala se svou skupinou až do Prahy a Vídně, kam se její matka nikdy nedostala, ani při svých klavírních soutěžích, a poprvé měla v životě pocit, že ji někdo skutečně potřebuje.“ (překl. aut.).

Ocitujeme si několik úryvků z rozhovoru mezi mladíkem Janoschem, který dostal povolávací rozkaz do německé armády, ale vzhledem k tomu, že má v polské části Horního Slezska příbuzné, neumí si představit, že by měl proti nim bojovat. Chce se proto se svým problémem svěřit duchovnímu. Než se k němu dostane, hovoří o svém problému se starší paní Lucíí.

Pro Lucii je příznačné, že si v souvislosti s vypuknutím války dovede představit boj proti Francii, protože byla svědkem pasivity francouzských vojáků v rámci Třetího polského povstání: *„Der Ernstfall war für sie der Krieg mit Frankreich. Sie war beim dritten polnischen Aufstand in Jastrzemb gewesen, und sie hatte erlebt, wie die Franzosen zusahen, als die Insurgenten das Rathaus besetzten und die Akten verbrannten. Seitdem hatte sie Wut auf die Franzosen.“*¹²⁷

Lucie se takto svěřila Janoschovi se svou historickou zkušeností, ten jí však objasňuje, z čeho má patrně oprávněnou obavu: *„Gegen die Franzosen will ich kämpfen. Aber was mache ich, wenn die mich an die Front nach Polen schicken.“*¹²⁸

Tímto Janosch naznačuje obávanou situaci, která je podobná té, do níž se dostal Filipův Jan, když se měl před svým velitelem vyjádřit, kdo jsou pro něho „naši“ (viz tato kapitola, s. 42, cit. 90). V následujícím citátu to Janosch jasně formuluje: *„Ich hab in Polen so viel Verwandte, unsre halbe Packasche ist doch drüben, der Josef, der Karol, der Simon, der Witold, die sind auch Soldaten, ich kann doch nicht auf sie schießen. Deshalb, verstehn Sie, muß ich mit dem Pfarrer Pattas reden...“*¹²⁹

Výčet Janoschových polských příbuzných není třeba komentovat, a tak se můžeme zaměřit na specifickou reakci Lucie, která v následujícím citátu zmíní Horní Slezsko ve spojení s Německou říší. Potom následuje vnitřní monolog, ve kterém se ukáže její tápání ohledně výše zmíněných pojmů a zároveň také intuitivní chápání národněsocialistické propagandy (KUBICA 2010: 107): *„Oberschlesien erwartet, daß Sie Ihre Pflicht tun – vom Deutschen Reich gar nicht zu reden!*

¹²⁷ BIENEK, Horst: Septemberlicht. München 1980, 280.

„V případě nutnosti si dovedla představit válku s Francií. Zažila Třetí polské povstání v Jastrzembu a byla u toho, jak Francouzi přihlíželi, když povstalci obsadili radnici a spálili akta. Od té doby nenávidí Francouze.“ (překl. aut.).

¹²⁸ BIENEK, Horst: dtto, 280.

„Chci bojovat proti Francouzům. Ale co si počnu, když mě pošlou na polskou frontu?“ (překl. aut.).

¹²⁹ BIENEK, Horst: dtto, 281.

„Mám v Polsku tolik příbuzných, je tam přece půlka našeho klanu, Josef, Karel, Simon, Witold, oni jsou taky vojáci, přece na ně nemůžu střílet. Proto, pochopte, musím mluvit s farářem Pattasem...“ (překl. aut.).

*Sie wußte nicht so genau, was das Deutsche Reich eigentlich war, aber es war gerade in der letzten Zeit so oft die Rede davon, daß es gut war, sich auf das ganze Deutsche Reich zu beziehen. Sie fühlte sich besser, nachdem ihr das eingefallen war.*¹³⁰

Z citátu vyplývá, že Německá říše je pro Lucii abstraktní pojem, vnucený propagandou. Výzvou, aby Janosch bojoval za Horní Slezsko, byť proti příbuzným v zájmu Německé říše, Lucie vlastně ignoruje problém, se kterým se jí Janosch svěřil, patrně, aby se nepostavila proti veřejně hláсанé národněsocialistické propagandě.

Janoschovo dilema vyplývá z otázky, jak chápat identitu v oblasti Horního Slezska. Toto území je odedávna hraniční oblastí tří národností – polské, německé a částečně i české. Z toho vyplývá, že národnost jako kritérium identity v této oblasti není a historicky vzato nikdy nebylo stabilní, a tak má identita v Horním Slezsku spíše charakter regionální.

Trzcielinska–Polus k tomu píše: *„In Schlesien, vor allem in Oberschlesien, waren und sind der Regionalcharakter, die regionale Identität sowie das Eintreten für die regionale Bewegung viel stärker sichtbar und spürbar als in anderen Regionen Polens. Aus den o.g. geschichtlichen Gründen ist in Oberschlesien die regionale Bindung stärker als die nationale.*¹³¹

Důležitost regionální vazby a specifičnost oblasti Horního Slezska zdůrazňoval také Horst Bienek ve svých vzpomínkách, když se připravoval k psaní hlivické tetralogie. Píše o „Rekonstrukci provincie“, kterou označuje za nejšílenější provincii starého Německa (BIENEK 1987: 99).

Autor má v tomto směru také záměr napsat kroniku: *„Die epische Chronik dieser ehemals österreichischen, ehemals preußischen, und jetzt muß man sagen: ehemals deutschen Provinzen Oberschlesien. Bis zu ihrem Untergang im Jahre 1945.*¹³²

¹³⁰ BIENEK, Horst: Septemberlicht. München 1980, 281–282.

„Horní Slezsko od Vás očekává, že budete konat svou povinnost – a to ani nemluvím o Německé říši!

Nevěděla sice přesně, co to je Německá říše, ale často se o ní právě v poslední době mluvilo, že je dobré se hlásit k Německé říši. Cítila se lépe poté, co ji to napadlo.“ (překl. aut.).

¹³¹ TRZCIELIŃSKA–POLUS, Aleksandra: Schlesien – das Migrationsland. In: Migration in Geschichte und Gegenwart. Ed. Rudolf WICHARD, Frankfurt am Main 2006, 85–98, zde 87.

„Ve Slezsku, především v Horním Slezsku, je regionální charakter, regionální identita stejně jako zapojení se do regionálního hnutí mnohem silněji viditelné a citelné než v jiných oblastech Polska. Z výše uvedených historických příčin je v Horním Slezsku vazba na region silnější než na národnost.“ (překl. aut.).

¹³² BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987, 99.

„Epickou kroniku této původně rakouské, později pruské, a nyní musíme říci: původně jedné z německých provincií Horního Slezska. Až po její zánik v roce 1945.“ (překl. aut.).

V tomto citátu Bienek naznačuje střídání „vlastníků“ Horního Slezska v minulosti a následně nás seznamuje se záměrem začlenit dění v této „provincii“ do kontextu světového dění: *„Beschreibung einer Kindheit. Und vielleicht mehr: Beschreibung deutschen Schicksals. Beschreibung der Verstrickung in deutsche, polnische, europäische Geschichte; in Weltgeschichte.“*¹³³

Dále se zaměříme na charakteristiku samotných Hornoslezanů, které v následujícím citátu popisuje Sabais: *„Romantische Vergangenheitsschau und mystagogischer Rassismus konnten im Grenzland mit seiner Mischbevölkerung, die ob Piontek oder Freitag, Schmidt oder Kowalski, Skrzypek oder Geiger, Knappe oder Gornik, Kuczera oder Kutscher, untereinander verwandt war und ihre Eigenart nicht verleugnete, nie ganz obenauf kommen.“*¹³⁴

Z tohoto výroku vyplývá jazyková promíšenost zdejších obyvatel, kterou autor výstižně dokládá konkrétními příklady dvojjazyčných variant jejich jmen.

Tuto jazykovou pestrost také najdeme v Bienkových autobiografických prózách. V románu *Die erste Polka* líčí autor v rámci svatební oslavy rozhovor říšského Němce, který se diví polským místním názvům a dělá si z nich legraci, se zdejšími duchovními, který zde žije třicet let: *„Sie machen sich lustig, fuhr der Pfarrer fort, über ein Paar Orts- und Städtenamen, weil diese über Ihre schwerfällige Zunge nur schwierig hinüberkommen. Aber, meine Herren, denken Sie daran, das hier ist eine Landschaft, die geschichtlich gewachsen ist, zwischen Germanen und Slawen, Deutschen und Polen, und jeder dieser Namen zeugt davon...Für einen, der hier aufgewachsen ist, der hier leben muß und auch gern hier lebt, Sie werden es sich vielleicht nicht vorstellen können, ist das wie Musik. Ich habe hier dreißig Priesterjahre hinter mir, alle in diesem Land Oberschlesien, und ich war überall, und überall habe ich die gleiche Liebe und Treue zur Heimat und zur heiligen Mutter Maria gefunden.“*¹³⁵

¹³³ BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987, 99.

„Popis dětství. A snad něco více: Popis německého osudu. Líčení prolínání s německou, polskou, evropskou historií; a rovněž se světovými dějinami.“ (překl. aut.).

¹³⁴ SABAIS, Heinz, Winfried: Bieneks epischer Schauplatz. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 90–101, zde 94–95.

„Romantické scény z minulosti a mystagogický rasismus nemohly mít úplně navrch v pohraniční oblasti s jejím smíšeným obyvatelstvem se jmény jako Piontek nebo Freitag, Schmidt nebo Kowalski, Skrzypek nebo Geiger, Knappe nebo Gornik, Kuczera nebo Kutscher, které bylo mezi sebou spřízněné a nezapíralo svou rázovitost.“ (překl. aut.).

¹³⁵ BIENEK, Horst: Die erste Polka. München 1990, 229.

„Děláte si legraci, pokračoval farář, z několika názvů obcí a měst, protože Vám nejdou na Váš těžkopádný jazyk. Ale, pánové, myslete na to, že zdejší kraj se historicky vyvíjel mezi Germány a Slovany, mezi Němci a Poláky, a svědčí o tom každé z těchto jmen... Pro někoho, kdo zde vyrostl, kdo zde musí žít a

V tomto citátu vysvětluje moudrý duchovní specifický charakter Horního Slezska a jeho obdiv k melodičnosti polských místních názvů jistě souvisí s Bienkovou zálibou v lyrice.

K tomuto tématu nalezneme poznámku také v Bienkových vzpomínkách, když se setkal v rámci svých čtení z románu *Die Zelle* s krajany z Horního Slezska a hovoří o melodii jejich jazyka a polozapomenuté vasrpolštině.¹³⁶

Vasrpolštině jsme se již věnovali u H. Bienka (viz kap. 2, s. 23–24, cit. 34; s. 24, cit. 35), kdy uvádí ve svých vzpomínkách ukázkou z písně, známé v češtině pod názvem *Pes jitrničku sežral*.

Autor se také pokouší tento specifický „jazyk“ následně definovat: „*Versuche herauszukriegen, was das eigentlich ist: Wasserpolnisch. Bekomme die überraschendsten Antworten. Und die verwirrendsten. Eine einheitliche Deutung gibt es da nicht. Auch was darüber geschrieben und gedruckt wurde, ist eher hilflos. Es ist kein Dialekt, auch keine eigene Sprache; eher Deutsch mit polnischer Syntax und (zufällig?) eingestreuten polnischen Wörtern...*“¹³⁷

Při pohledu na Bienkův pokus o definici vasrpolštiny je zjevné, že vychází z pojednání Norberta Reitera, jehož úryvek také uvádí ve svých vzpomínkách, kde Reiter nepovažuje tuto mluvu za dialekt a zmiňuje vliv polštiny na syntax.¹³⁸

Ve srovnání s výše uvedenou definicí je zajímavý postoj Trzcielinske-Polus, která píše o „schlesische Mundart“, tedy o slezském dialektu.¹³⁹

také zde žije rád, snad si to ani nedovedete představit, to zní jako hudba. Strávil jsem zde třicet let jako duchovní, všechna léta v této zemi Horní Slezsko, a byl jsem všude, a všude jsem našel stejnou lásku a věrnost k vlasti a k svatě panně Marii.“ (překl. aut.).

¹³⁶ „*Bei meiner Lesereise mit der 'Zelle' habe ich vor allem im Ruhrgebiet immer wieder die Gelegenheit gesucht, mit Oberschlesiern zu sprechen, ihrer Sprachmelodie zuzuhören, halbvergessene wasserpolnische Wörter aufzuzeichnen, Lieder aus jener Zeit, Spottverse, Sprichwörter, Redewendungen, Sprachfloskel, Flüche, Gebete, Ausrufe, Slang-Ausdrücke.*“ (BIENEK 1986: 24).

„*Při mé cestě na autorská čtení s románem 'Zelle' jsem především v Porúří vyhledával příležitost hovořit s Horními Slezany, naslouchat melodii jejich řeči, zapisovat si napůl zapomenutá vaserpolská slovíčka, stejně jako písně z dřívější doby, posměšné veršovanéky, přísloví, obraty, fráze, nadávky, modlitby, vyvolávání, slangové výrazy.*“ (překl. aut.).

¹³⁷ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 25.

„*Snažím se přijít na to, co to vlastně je: Vaserpolština. Dostávám ty nejpřekvapivější odpovědi. A ty nejvíc matoucí. Jednoznačné vysvětlení neexistuje. Také to, co je o tom napsáno a vytištěno, nepomůže. Není to ani dialekt, ale také ani samostatný jazyk; spíše němčina s polskou syntaxí a s (náhodou?) do ní rozptýlenými polskými slovíčky.*“ (překl. aut.).

¹³⁸ BIENEK, Horst: dtto, 41 podle REITER, Norbert: Sprachliche Analyse der polnischen Elemente im Deutschen.

„*Ich habe schon darauf hingewiesen, daß der Oberschlesier keine Mundart, sondern das in der Schule gelernte Schriftdeutsch spricht. Polnisch beeinflusst ist die Wortstellung des Oberschlesiens.*“

„*Už jsem na to poukázal, že Horní Slezan nehovoří žádným nářečím, ale spisovnou němčinou, které se naučil ve škole. Polština ovlivňuje slovosled Horního Slezana.*“ (překl. aut.).

Gerd Hentschel považuje slezštinu (vaserpolštinu) také za dialekt a rozlišuje v rámci tohoto dialektu tři regionální varianty – dialekt z oblasti Opole (Oppelner Raum), dialekt centrální průmyslové oblasti (Oberschlesien im engeren Sinn¹⁴⁰) a dialekt z oblasti Těšínska (Teschen¹⁴¹).¹⁴²

Poetičnost vasrpolštiny vnímá ještě další postava Bienkovy tetralogie, Georg Montag, právník a spisovatel židovského původu, který pracuje na biografii Wojciecha Korfantyho, od roku 1903 prvního polského poslance ze Slezska, který se dostal jako zástupce strany Zentrum (Centrum) do říšského sněmu a v době plebiscitu v roce 1921 byl jeho polským komisařem (BIENEK 1986: 49, 51).

V románu *Die erste Polka* si čte Montag rukopis Korfantyho životopisu a nalézá při tom vlastnoručně vyhotovený seznam hovorových výrazů ve vasrpolštině a němčině a slovo *Tuleja* – něm. Dummkopf, Trottel (hlupák) je pro něho následně inspirující: „*Er sagte es noch einmal laut vor sich hin: Tuleja. Er schrieb es noch einmal auf: TULEJA. Er dachte, man müßte ein Gedicht machen oder ein Buch schreiben, nur um dieses eine Wort darin zu verstecken.*“¹⁴³

Jak již bylo výše uvedeno, Horní Slezané žijí ve specifické hraniční oblasti, která je tedy multietnická a v průběhu historie patřila střídavě k různým státním útvarům, což se odráží přirozeně také v jejich historické zkušenosti, a bývají proto označováni jako Grenzvolk (obyvatelstvo pohraničí).

Bienek dochází k charakteristice tohoto obyvatelstva v epizodě románu *Septemberlicht*, ve které debatuje několik hlivických občanů, jak se bude vyvíjet situace, když bylo Polsko právě napadeno Německem. Jistou zkušenost s Poláky již mají, ale nevědí, co mohou čekat od Rusů, a z následující pasáže je zjevná především nedůvěra a skepse vůči slibům vůdců: „*Zwar hatte der Führer gesagt, kein feindlicher*

¹³⁹ „*Die Pflege des schlesischen Kulturerbes spielte und spielt für die Schlesier eine große Rolle. Lebendig bleiben dadurch die regionalen Traditionen, Sitten und Bräuche und vor allem die schlesische Mundart (ein altertümlicher polnischer Dialekt mit zahlreichen Germanismen).*“ (TRZCIELINSKA-POLUS 2006: 87).

„*Péče o slezské kulturní dědictví hrálo a hraje pro Slezana velkou roli. Při životě se tímto udržují regionální tradice, zvyky a především slezské nářečí (starý polský dialekt s četnými germanismy).*“ (překl. aut.).

¹⁴⁰ Horní Slezsko v užším smyslu, polsky Śląsk górny. Tímto dialektem dnes hovoří podle Hentschela asi 1, 5 milionu obyvatel.

¹⁴¹ Těšínsko (Těšín), polsky Cieszyn.

¹⁴² HENTSCHEL, Gerd: „Schlesisch“. In: Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens, Bd. 10: Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens. Ed. Lojze WIESER, Klagenfurt 2002, 437–442. <file:///E:/Academia.edu,%20Sprache,%20Schlesisch> . In: [Wieser Enzyklopädie des.pdf](file:///E:/Academia.edu,%20Sprache,%20Schlesisch) (citováno 8. 3. 2019).

¹⁴³ BIENEK, Horst: *Die erste Polka*. München 1990, 254–255.

„*Řekl si to ještě jednou nahlas pro sebe: Tuleja. Napsal si to ještě jednou: TULEJA. Pomyslel si, musela by se napsat báseň nebo kniha, jen aby se tam ukrylo toto jedno slovo.*“ (překl. aut.).

Soldat werde jemals wieder deutschen Boden betreten, aber sie hatten hier schon manche Führer und manche Versprechungen in den letzten dreißig Jahren erlebt, sie gaben nicht viel darauf, Grenzvölker werden zur Skepsis erzogen. Es gab welche, die holten für alle Fälle alte polnische Lehrbücher und Zeitungen aus dem Abstimmungskampf vom Wäscheboden herunter, es war gut, wenn man etwas da hatte. Andere holten ihre verrosteten Gewehre hervor, ölten sie und versteckten sich mit ihnen in den Kellern.“¹⁴⁴

Nedůvěra k autoritám, skepse a opatrnost vyplývají z tohoto citátu. Tyto postoje se projeví do určité míry i v následující pasáži, ve které se autor snaží zachytit různé reakce na v srpnu 1939 uzavřený pakt o neútočení mezi Německem a Sovětským svazem (viz tato kap., s. 56, cit. 125) a objeví se tam také teze o boji proti plutokracii (viz tamtéž): *„Aber jetzt, am vierten September, dachte niemand mehr an Polen. Sie dachten alle an das andere Land, an die andere Grenze, an die anderen Menschen, von denen sie nichts oder nur wenig wußten. Die meisten von ihnen hatten die Zeitungen vom 25. August aufbewahrt, in denen der Nichtangriffspakt mit der Sowjetunion veröffentlicht worden war, viele konnten es nicht begreifen, einige glaubten an einen Trick, andere an einen Sozialismus, der sich auf verschiedenen Ebenen gegen einen ‚Plutokratismus‘ zusammenfüge, manche glaubten einfach an den Führer.*“¹⁴⁵

K tématu vztahu Poláků k Němcům a k Rusům v roce 1939 si Bienek poznamenal: *„Mit den Deutschen verlieren wir unsere Freiheit, mit den Russen unsere Seele‘: Marschall Rydz-Smigly 1939, als Antwort auf die Frage, ob Polen mir den Deutschen oder den Russen paktieren werde.*“¹⁴⁶

Výstižně se o obyvatelích hranice vyjadřuje W. Frühwald, který označuje jejich skepsi za pomůcku při orientaci v pestré etnické směsici, ve které jsou jako místní schopni rozlišovat mezi „Poler“ (Polák) a „Polack“ (nadávka Hornímu Slezanovi, který

¹⁴⁴ BIENEK, Horst: Septemberlicht. München 1980, 227.

„Vůdce sice říkal, že již žádný nepřátelský voják nevstoupí na německou půdu, ale oni již zažili několik vůdců a slibů v posledních třiceti letech, příliš jim nevěřili, pohraniční národy jsou vychovávány ke skepsi. Někteří si pro každý případ snesli z půdy staré polské učebnice a noviny z doby plebiscitu, bylo to pro ně dobré, že něco takového měli. Jiní si vytáhli své rezavé zbraně, naolejovali je a ukryli se s nimi ve sklepích.“ (překl. aut.).

¹⁴⁵ BIENEK, Horst: Septemberlicht. München 1980, 227.

„Ale teď, čtvrtého září, již nikdo nemyslel na Polsko. Mysleli na jinou zemi, na jinou hranici, na jiné lidi, o kterých nevěděli nic nebo jen málo. Většina z nich měla schované noviny z 25. srpna, ve kterých byl zveřejněn pakt o neútočení se Sovětským svazem, mnozí to nemohli pochopit, někteří věřili, že je to trik, jiní věřili v socialismus, který se již formoval na různých úrovních proti ‚plutokratismu‘, někteří jendoduše věřili vůdci.“ (překl. aut.).

¹⁴⁶ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 37.

„S Němci ztratíme naši svobodu, s Rusy naši duši‘: Marschall Rydz-Smigly v roce 1939 s odpovědí na otázku, zda se Polsko spojí s Němci nebo s Rusy.“ (překl. aut.).

se cítí jako Polák), přičemž němečtí vojáci z Říše považují německé Horní Slezany za Poláky (FRÜHWALD 1990: 33)¹⁴⁷.

Zajímavé je vyjádření Oty Filipa ke slezské identitě. Vzpomíná na Horsta Bienka: „*Einen Schlesier aus mir machte eigentlich erst die Freundschaft mit Horst Bienek und ein bundesrepublikanischer schlesisch-deutscher Literaturhistoriker, der seine großangelegte Geschichte der schlesischen Literatur mit dem sonderbaren und so unterschiedlichen Dreigespann von 'schlesischen' Dichtern abschließt: Petr Bezruč, Horst Bienek und ich, Ota Filip.*“¹⁴⁸

Filip má v citátu na mysli *Geschichte der Literatur Schlesiens* (Dějiny slezské literatury) od Arno Lubose a sám se v následující pasáži podivuje, proč je tímto literárním vědcem považován za slezského autora. Přes tento Filipův postoj je Lubosovo zařazení na místě, protože se problematika Slezska poměrně často objevuje ve Filipových beletristických i publicistických textech a autor sám vyrůstal na hranici Moravy a Slezska.

V následujícím citátu definuje Filip také slezskou identitu Bezručovu a Bienekovu: „*Petr Bezruč, in Troppau geboren, ist ein tschechischer Schlesier, Horst Bienek, der Gleiwitzer, ist wieder ein deutscher Schlesier, aber wieso hält ein bundesdeutscher Wissenschaftler mich, der nur 20 Meter entfernt vom schlesischen Ufer des ekelhaft stinkenden Flußes Ostravica geboren wurde, am schlesischen Ufer nur die ersten sieben Tage seines Lebens verbrachte, für einen schlesischen Dichter; das ist mir ein Rätsel.*“¹⁴⁹

¹⁴⁷ „*Die zur Skepsis erzogenen Grenzbewohner – das Bild einer zweifelnden Moderne ist überdeutlich im gegen Ende der ERSTEN POLKA sich häufenden 'vielleicht' evoziert – haben freilich auch die Fähigkeit zur Differenzierung, den Sinn für die Nuance; sie unterscheiden sehr genau die 'Poler' von den 'Polacken', während die aus dem Westen Deutschlands nach Gleiwitz verlegten Soldaten die Oberschlesier schon für Polen halten.*“ (FRÜHWALD 1990: 33).

„*Ke skepsi vychovaní obyvatelé hranice – obraz pochybující moderny je víc než zřejmý ve slově 'snad', které se hromadí ke konci románu ERSTE POLKA – mají samozřejmě také schopnost rozlišovat, smysl pro nuanci; rozlišují velmi přesně mezi 'Poler' a 'Polacken', zatímco vojáci přeložení ze západu Německa do Hlivic považují Horní Slezany již za Poláky.*“ (překl. aut.).

¹⁴⁸ FILIP, Ota: Ein Schlesier mit einer slawischen Seele. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 207–216, zde 210.

„*Slezana ze mne udělalo teprve vlastně přátelství s Horstem Bienekem a jeden slezsko-německý literární historik ze Spolkové republiky, který uzavírá své velkolepě koncipované dějiny slezské literatury se zvláštní a tak různorodou trojicí 'slezských' básníků: Petr Bezruč, Horst Bienek a já, Ota Filip.*“ (překl. aut.).

¹⁴⁹ FILIP, Ota: Ein Schlesier mit einer slawischen Seele. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 207–216, zde 210.

„*Petr Bezruč, narozený v Opavě, je český Slezan, Horst Bienek, narozený v Hlivicích, je zase německým Slezanem, ale proč západoněmecký vědec považuje mě, který se narodil jen 20 metrů od slezského břehu odporně zapáchající řeky Ostravice, který strávil na slezském břehu jen prvních sedm dní svého života, za slezského básníka; to je mi záhadou.*“ (překl. aut.).

K údivu Filipa nad jeho zařazením k slezským literátům ještě můžeme dodat, že Lubos volil zjevně pro Filipovo zařazení nejen kritérium původu.

Také Bienek se krátce ve svých vzpomínkách zmiňuje o A. Lubosovi a diví se: „*Arno Lubos schickt mir sein Buch: 'Von Bezruc bis Bienek'. Etwas flüchtig geschrieben, eine tiefere Analyse fehlt. Interessant und höchst anregend aber der Grundgedanke: die Gemeinsamkeit von Schriftstellern wie Bezruc, Scholtis, Bienek, Filip etc., die zwar in verschiedenen Sprachen schreiben (tschechisch, polnisch, deutsch), aber alle aus einem Umkreis von fünfzig Kilometern herkommen.*“¹⁵⁰

Vraťme se nyní k obecné charakteristice Slezska a Horního Slezska a zdejších obyvatel z pohledu H. W. Sabaise: „*Ein historisches Recht auf Schlesien haben, läßt man den hier zweifelhaften Begriff Nation beiseite, eigentlich nur die Schlesier selbst. Bienek zitiert dazu August Scholtis, den 'Schlonsaken' aus dem tschechisch gewordenen Zipfel Oberschlesiens: 'Die Tragödie des Oberschlesiers ist, daß er weder Pole noch Deutscher ist, sondern eben Oberschlesier, und daß ihm in jedem Falle Unrecht getan wird, wenn er zu Polen oder zu Deutschland geschlagen wird.*“¹⁵¹

V tomto citátu Sabais správně označuje kritérium národnosti u Slezanů za problematické a dále vystihuje specifičnost postavení Hornoslezanů mezi Němci, Poláky a částečně i Čechy.

Takto vnímají své postavení Slezané podle Trzcielinske-Polus i dnes: „*Auf die Frage nach der Volkszugehörigkeit antworten viele Schlesier, dass sie weder Polen noch Deutsche sind. Sie wollen nur als Schlesier wahrgenommen werden.*“¹⁵²

Při sčítání lidu v roce 2002 uvedlo 170 000 lidí slezskou národnost, a tak se ukázalo, že jsou Slezané v Polsku početně největší,¹⁵³ zákonem neuznanou menšinou (TRZCIELINSKA-POLUS 2006: 88)¹⁵⁴.

¹⁵⁰ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 122.

„*Arno Lubos mi posílá knihu: 'Od Bezruče po Bienka'. Psáno trochu lehkým perem, hlubší analýza chybí. Zajímavá a velmi vzrušující je však základní myšlenka: Příbuznost spisovatelů jako Bezruč, Scholtis, Bienek, Filip atd., kteří sice píšou v různých jazycích (česky, polsky, německy), ale všichni pocházejí z okruhu padesáti kilometrů.*“ (překl. aut.).

¹⁵¹ SABAIS, Heinz, Winfried: Bieneks epischer Schauplatz. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 90–101, 95.

„*Pokud necháme stranou pochybný pojem národa, mají na Slezsko historické právo vlastně jen sami Slezané. Bienek k tomu cituje Augusta Scholtise, toho 'Schlonsaken' [Šlonsáka, pozn. aut.] z cípu Slezska, který se stal českým [Hlučínsko, pozn. aut.]: 'Tragédií Horního Slezana je, že není ani Polákem ani Němcem, ale právě Horním Slezanem, a tak se mu děje v každém případě bezpráví, ať je tlačen do Polska nebo do Německa.*“ (překl. aut.).

¹⁵² TRZCIELIŃSKA-POLUS, Aleksandra: Schlesien – das Migrationsland. In: Migration in Geschichte und Gegenwart. Ed. Rudolf WICHARD, Frankfurt am Main 2006, 85–98, 88.

„*Na otázku po národnosti odpovídá mnoho Slezanů, že nejsou ani Poláky ani Němci. Chtějí být vnímáni jen jako Slezané.*“ (překl. aut.).

K vývoji postavení slezské, případně německé menšiny uvádí Sabais jako důležitý mezník rok 1970, kdy byla podepsána Varšavská dohoda (Warschauer Abkommen). Od té doby si mohli Horní Slezané, které dohoda označuje za „autochtonní“, vybrat, zda zůstanou v Polsku nebo přesídlí do Německa, a toto dilema ilustruje Sabais následující úvahou: *„Wie sie sich, die Opfer einer vielhundertjährigen Feindschaft zwischen Deutschen und Polen entscheiden, – mit ihrem vandalischen Blond und ihrem illyrischen Braun, mit ihrem polnischen Temperament und ihrer mährischen Musikalität, mit ihrer fränkischen Dynamik und ihrer flämischen Standfestigkeit, mit ihrem tatarischen Pfeffer und ihrem jüdischen Salz –, wir sollten es respektieren. So leicht, wie es den Anschein hat, ist diese Wahl nie; denn der deutsche oder polnische oder tschechische oder romanische Familienname gibt selten einen wirklichen Anhalt für die nationale Herkunft.“*¹⁵³

I když podle zákona Slezané, případně Horní Slezané neexistují, přispělo jejich vědomí identity a vnímání německého kulturního prostředí jako blízkého identifikačního zázemí k významnému posílení pozice německé menšiny v Polsku: *„Schlesien wird heute oft das ‘Land unterm Kreuz’ genannt. Schlesien spielt die Rolle einer ‘Brücke*

¹⁵³ Pro srovnání uvádíme starší údaje o počtu Němců v Polsku – z pohledu Spolkové republiky Německo žilo v Polsku v roce 1983 asi 1,1 mil. občanů s německou státní příslušností a z pohledu Polské lidové republiky žilo v Polsku v roce 1957 asi 1,1 mil. „autochtonních“, přičemž za „autochtonní“ jsou považováni občané s německým státním občanstvím, kteří žili do roku 1945 v Horním Slezsku, v Ermlandu [pol. Warmia] a Mazurech, Kašubsku v Zadním Pomořansku a v Lebusu ve Východním Brandenbersku stejně jako v Dolním Slezsku, kteří poté obdrželi polské občanství. (BORN, DICKGIEßER 1989: 163 podle WEGNER 1987: 305-326).

„Rautenberg (1988:16) führt aus: Nach 1945 ‘wurden die in Oberschlesien, im südlichen Ostpreußen (Ermland und Masuren), im Danziger Raum, im Pommerellen und in der ehemaligen Grenzmark Posen–Westpreußen verbliebenen deutschen Staatsbürger von den polnischen Behörden als <Autochtone> betrachtet, d. h. als alteingesessene Bevölkerung ursprünglich polnischen Volkstums, die nach Jahrhunderten der Germanisierung im historischen Jahr 1945 zum Mutterland zurückgekehrt war [...]“ (BORN, DICKGIEßER 1989: 163).

„Rautenberg (1986:16) uvádí: Po roce 1945 bylo na německé státní příslušníky, kteří zůstali v Horním Slezsku, v jižním Východním Prusku (Ermland [pol. Warmia], Mazury), v oblasti Gdaňska, v Pomořanech a v bývalé pohraniční marce Poznaňsko-Západní Prusko pohlženo polskými úřady jako na <autochtonní>, tj. jako na starousedlíky s polským původem, kteří se po staletích germanizace přiklonili v historickém roce 1945 zpět ke své vlasti.“ (překl. aut.).

¹⁵⁴ *„Am 1. Mai 2005 ist das Gesetz über nationale und ethnische Minderheiten und über die regionale Sprache in Kraft getreten. In diesem Gesetz ist die schlesische Nationalität nicht anerkannt.“* (TRZCIELINSKA-POLUS 2006: 88).

„Prvního května 2005 vstoupil v platnost zákon o národních a etnických menšinách a o regionálním jazyku. Tento zákon neuznává slezskou národnost.“ (překl. aut.).

¹⁵⁵ SABAIS, Heinz, Winfried: Bieneks epischer Schauplatz. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 90–101, 96.

„Jak se rozhodnou oběti po mnoho staletí trvajících nepřátelství Němců a Poláků, – s jejich vandalskými plavými vlasy a jejich ilyrskou snědostí, s jejich polským temperamentem a jejich moravskou muzikalností, s jejich franskou dynamikou a jejich vlámskou odolností, s jejich tatarským pepřem a židovskou solí –, měli bychom to respektovat. Tak lehká, jak by se snad mohla zdát, nikdy tato volba není; protože německé nebo polské nebo české nebo románské přijetí jen zřídka nabídne oporu pro národní původ.“ (překl. aut.).

zwischen Deutschland und Polen'. Es wird sogar als 'Prüfstein der deutsch-polnischen Beziehungen' bezeichnet.¹⁵⁶

Trzcielinska-Polus uvádí právě historii Horního Slezska a dlouhou dobu, kdy patřila tato oblast pod německou správu jako faktory, které přispěly k dnešnímu postavení německé menšiny v Polsku, a tato oblast je tak vnímána i německou politickou reprezentací.¹⁵⁷

Na závěr si k tématu slezské identity můžeme ocitovat krátkou poznámku z Bienkových vzpomínek: „*In der Literatur immer wieder die Rede von der 'Doppelnatur des Schlesiens'. – Was ist damit gemeint? Die preußische Zucht und Strenge und Disziplin? Die slawische Lust am Feiern, an der Unordnung, an der Ausschweifung?*“¹⁵⁸

Podle tohoto citátu, podobně jako podle výroků Sabaise a Trzcielinske-Polus, stojí Hornoslezan, případně Slezan jako člověk žijící na hranici, se svou mentalitou mezi německým a slovanským živlem.

Horst Bienek sleduje osudy Židů v Hlivicích především prostřednictvím dvou osob, Georga Montaga a Arthura Silbergleita. Prvního z nich, Georga Montaga,¹⁵⁹ jsme krátce zmínili v souvislosti s citátem o vasrpolštině (viz tato kap., s. 60, cit. 137) – je to právník a spisovatel židovského původu, který se v průběhu děje hlivické tetralogie věnuje hlavně práci na životopise Wojciecha Korfantyho,¹⁶⁰ polského poslance, plebiscitního komisaře, stručně řečeno bojovníka za zájmy Poláků ve Slezsku.

¹⁵⁶ TRZCIELIŃSKA-POLUS, Aleksandra: Schlesien – das Migrationsland. In: Migration in Geschichte und Gegenwart. Ed. Rudolf WICHARD, Frankfurt am Main 2006, 85–98, 88.

„Slezsko se dnes často nazývá 'zemí trpící'. Slezsko působí jako 'most mezi Německem a Polskem'. Označuje se dokonce jako 'prubířský kámen německo-polských vztahů'.“ (překl. aut.).

¹⁵⁷ „Die komplexe Geschichte und die lange Zugehörigkeit zu Deutschland hatten zur Folge, dass die deutsche Minderheit – zahlenmäßig die stärkste der in Polen anerkannten nationalen Minderheiten – in Oberschlesien lebt. Nach den Worten des ehemaligen Kanzlers der Bundesrepublik Deutschland, Helmut Kohl, werden die deutsch-polnischen Beziehungen nach der Lage der deutschen Minderheit bewertet.“ (TRZCIELIŃSKA-POLUS 2006: 88).

„Celá historie a dlouhá příslušnost k Německu mají za následek, že je německá menšina – co do počtu – nejsilnější v Polsku uznaná národnostní menšina, žijící v Horním Slezsku. Podle slov bývalého kancléře Spolkové republiky Německo, Helmuta Kohla, se hodnotí německo-polské vztahy podle situace německé menšiny v Polsku.“ (překl. aut.).

¹⁵⁸ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 83.

„V literatuře se stále opakovaně mluví o 'dvojím charakteru Slezana'. – Co se tím míní? Pruská výchova a přísnost a disciplína? Slovanská radost slavit, radost z nepořádku, radost z nevázanosti?“ (překl. aut.)

¹⁵⁹ Bienek při rešerších objevil Biografii o Korfantym, kterou napsal jistý Ernst Sonntag, zemský soudní rada. (BIENEK 1986: 31).

¹⁶⁰ „Korfanty, der für die Polen eine Art Volksheld geworden war, für die Deutschen ein 'Djokob' (ein Teufel), den sie haßten und in Spottliedern besangen, weil er, nach ihrer Meinung, die Aufstände

Zajímavá je Bienkova poznámka, jakou má představu o postavě Montaga: „*Die Leidgestalt des Juden im Nazireich ist oft genug in der Literatur nach 1945 dargestellt worden. Ich möchte mit der Figur des Georg Montag etwas anderes: einer, der sein Judentum abgeleugnet (oder besser: verdrängt hat, als Halbjude war es leichter), der aber angesichts der Judenverfolgungen auf einmal Gemeinsamkeiten entdeckt und zu ihnen gehören will.*“¹⁶¹

Z tohoto citátu vyplývá pokus autora o přiblížení se autentické situaci lidí židovského původu ve třicátých a čtyřicátých letech dvacátého století. Mnoho z nich konvertovalo ke katolicismu a s příchodem pronásledování Židů se ke své bývalé víře vrátili, nebo byli označeni za Židy v důsledku šetření nacistických úřadů. Tyto úřady objevily jejich židovské předky, a tak se Židé, kteří konvertovali ke katolické víře opět ztotožnili s židovským náboženstvím.

S Georgem Montagem se setkáváme již v prvním dílu hlivické tetralogie *Die erste Polka*, když nalézá klid před světem, ve kterém vypukla válka a začíná pronásledování Židů, v zahradním domku vily Piontků a v tomto novém domově se věnuje psaní Korfantyho biografie a literatuře, přičemž postupně stále intenzivněji přemýšlí o svém vztahu k židovství. W. Frühwald o tom píše: „*Besonders deutlich aber in den Erinnerungen des pensionierten Landgerichtsrates Georg Montag, der die Fenster seines Hauses von innen vernagelt, um die Zeit auszusperren. Immer tiefer versinkt er in die Erinnerung seiner Herkunft und vergräbt schließlich die Fragmente seiner Korfanty-Biographie, das Medium der Selbstfindung.*“¹⁶²

Z citátu vyplývá, že se Montag protřednictvím práce na Korfantyho životopise snaží hledat sebe sama a o to se snaží také Bienek při psaní své tetralogie tím, že se

angezettelt und damit das reiche Industriegebiet um Kattowitz zu Polen gebracht hat – er war die Schlüsselfigur für Oberschlesien, für das deutsche und für das polnische O/S.“ (BIENEK 1986: 31).

„*Korfanty, pro Poláky něco jako lidový hrdina, byl pro Němce 'djobok' (d'ábel), kterého nenáviděli a zpívali o něm posměšné písně, protože byl, podle jejich mínění, tím, kdo zosnoval povstání, a tím způsobil to, že bohatá průmyslová oblast kolem Katovic připadla Polsku – byl klíčovou postavou pro Horní Slezsko, pro celé německé a polské Horní Slezsko.*“ (překl. aut.).

¹⁶¹ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 30.

„*Postava trpitele židovského původu v nacistické Říši je často ztvárňována v literatuře po roce 1945. S postavou Georga Montaga mám v úmyslu něco jiného: někdo, kdo své židovství popírá (nebo lépe řečeno: potlačil, bylo to pro něho jako polovičního Žida jednodušší), kdo tváří v tvář pronásledování Židů najednou objevuje společné rysy a chce k nim patřit.*“ (překl. aut.).

¹⁶² FRÜHWALD, Wolfgang: Grenzgänger der Erinnerung. Zum poetischen Verfahren in Horst Bieneks Gleiwitzer Roman-Tetralogie. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 13–39, zde 18.

„*Dívá se obzvláště zřetelně, ale jen ve vzpomínkách penzionovaného zemského soudního rady Georga Montaga, který si okna svého domu zabejbnil zevnitř, aby vytěsnil čas. Stále hlouběji se noří do vzpomínek na svůj původ a nakonec zahrabává fragmenty Korfantyho biografie, média svého znovunalezení.*“ (překl. aut.).

ztotožňuje, jak jsme již uvedli ve druhé kapitole, s více postavami (viz s. 19, cit. 22; s. 20, cit. 25) – nezletilých – Andim Ossadnikem a Joselem Piontkem, a dospělých (viz s. 20, cit. 24) – s postavou židovského básníka Arthura Silbergleita.

V následujícím citátu Frühwald naznačuje, že se Bienek ztotožňuje do určité míry i s Georgem Montagem: „*Georg Montag ist also mehrfach legitimiert, historisch und autobiographisch, die letzte Begegnung zwischen Josel Piontek und seinem alten Freund in der ERSTEN POLKA gestaltet die auf Objektivierung zielende Konfrontation zweier für den Schreibvorgang wesentlicher Abstraktionen des Autor-Ich: die Begegnung der Kindheitsfigur mit Dichterfigur, welche auch in der Reflexion und der Erinnerung fremder Gestalten das eigene Ich sucht. Der Halbjude Georg Montag sucht ja, in der Gestalt des Deutsch-Polen Wojciech Korfanty die eigene auf der Grenze zwischen Ost und West angesiedelte Existenz zu begreifen.*“¹⁶³

Z tohoto citátu vyplývá vedle identifikace autora s jeho postavami také vědomí podobnosti problematiky identity polských a německých Horních Slezanů, které jsme se již věnovali, s problematikou identity náboženské – západní, tedy katolické a východní, tedy židovské.

Montag vzpomíná v románu *Die erste Polka* na své dětství, kdy se s otcem modlil k Ježíši Kristu, ale také myslí na to, že mu dědeček říkal, že Jahve, židovský bůh, je také Georgovým Bohem. Georgův otec se oženil s katoličkou a také jeho syn pokračoval v rodinném životě v katolickém duchu, což se projevilo například tím, že i když jeho žena chtěla dát jejich dceři jméno Ruth, Georg trval na Elisabeth a poslal ji do katolického internátu ve Švýcarsku (BIENEK 1990: 76, 77). Historie Montagovy rodiny je podobná většině osudů židovských rodin, které pocházely z východní Evropy.¹⁶⁴

¹⁶³ FRÜHWALD, Wolfgang: Grenzgänger der Erinnerung. Zum poetischen Verfahren in Horst Bieneks Gleiwitzer Roman-Tetralogie. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 13–39, zde 22.

„Legitimita Georga Montaga je několikanásobně potvrzena, historicky a autobiograficky, poslední setkání Josela Pionteka s jeho starým přítelem v románu DIE ERSTE POLKA tvoří cílenou konfrontaci dvou pro proces psaní podstatných abstrakcí autorského já. Tato konfrontace je založena na objektivizaci: setkání postavy z dětství s postavou básníka, která hledá v reflexi a ve vzpomínkách cizích postav vlastní já. Poloviční Žid Georg Montag hledá také v postavě německého Poláka Wojciecha Korfantyho svou vlastní existenci, ukotvenou mezi mezi východem a západem.“ (překl. aut.).

¹⁶⁴ „Georg Montag hatte vergessen, daß sein Vater Benjamin Montag heißen und in Myslowitz einen kleinen Stoff-Laden gehabt hatte, daß sein Großvater Moischele Ponedjelnik genannt wurde und in Odessa von Haus zu Haus gegangen war, um Zwirn zu verkaufen. Er, Georg Montag, Landgerichtsrat am Landgericht in Gleiwitz, OS, glaubte an Jesus Christus, den eingebornen Sohn, der empfangen wurde vom Heiligen Geist, geboren von Maria der Jungfrau, und er machte bei Sonntagsmesse, zu der er regelmäßig ging, das Kreuzzeichen von links nach rechts.“ (BIENEK 1990: 78).

S nástupem nacistů k moci od Montaga jako státního úředníka požadovaly úřady „Arier-Nachweis“ (doložení arijského původu), a tak se nechal předčasně penzionovat, prodal nábytek a přestěhoval se do zahradního domku Piontků.

Brzy se Montag setkává také osobně s antisemitskými projevy, kdy na něj hanlivě pokřikují nezletilci na ulici, což ho přivádí k následujícímu zamyšlení: „*Und während er erregt durch die Straßen gegangen war, fragte er sich, wie es dazu kam, daß das bloße Wort 'Jude' zu einem Schimpfwort werden konnte, und wie lange es wohl noch dauern würde, bis es mit dem Wort 'Katholik' so sein würde.*“¹⁶⁵

V té době bylo Montagovi úředně oznámeno, že podle „Arier-Nachweis“ je polovičním Židem a jeho dcera čtvrtinovou Židovkou (BIENEK 1990: 130). Také v Hlivicích probíhá Křišťálová noc – hoří synagoga a oddíly SA rozbíjejí výlohy obchodů židovských majitelů a Montag vše sleduje s údivem, protože nikdy nebyl v synagoze a netušil, které obchody patří židovským obchodníkům (BIENEK 1990: 166). Bienek si k tomu poznamenal: „*Barasch – jüdische Warenhäuser in Gleiwitz und Beuthen. Niemand wußte eigentlich so recht, daß es Judenbesitz war. In der 'Kristallnacht' wurden dort die Schaufenster eingeworfen. Da wußte man es.*“¹⁶⁶

Postava literáta Arthura Silbergleita¹⁶⁷ také nese tragický osud mnoha dalších. Oženil se s ženou s arijským původem, nicméně Silbergleit je Žid, a tak se musí po nástupu nacistů k moci přestěhovat do menšího bytu. Poté usiluje o vystěhování do USA přes Švýcarsko a má těžkosti se zajištěním tranzitního víza, a tak se obrací na Hermanna Hesseho,¹⁶⁸ který mu však nepomůže.

„*Georg Montag zapomněl, že se jeho otec jmenoval Benjamin Montag a měl v Myslowitz malý obchod s látkami, že se jeho dědeček jmenoval Moischele Ponedjelnik, a v Oděse chodil od domu k domu, a prodával nitě. On, Georg Montag, zemský soudní rada na zemském soudu v Hlivicích, v Horním Slezsku, věřil v Ježíše Krista, jednorozeného Syna, počatého z Duchy Svatého, zrozeného z Panny Marie. Georg Montag se při nedělní mši, kterou pravidelně navštěvoval, vždy pokřičoval zleva doprava.*“ (překl. aut.).

¹⁶⁵ BIENEK, Horst: Die erste Polka. München 1990, 130.

„*A zatímco vzrušeně pocházel ulicemi, ptal se sám sebe, jak k tomu došlo, že to obyčejné slovo 'Žid' se mohlo stát nadávkou, a jak dlouho to asi ještě bude trvat, než se něco takového stane se slovem 'katolík'.*“ (překl. aut.)

¹⁶⁶ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 30.

„*Barasch – židovské obchodní domy v Hlivicích a Bytomi. Nikdo vlastně ani nevěděl, že to byl židovský majetek. Během 'křišťálové noci' v nich byly rozbity výlohy. A potom to už každý věděl.*“ (překl. aut.).

¹⁶⁷ „*In der Anthologie aus dem Jahre 1954 lese ich das Gedicht eines unbekanntes Dichters: Arthur Silbergleit, geboren 1886 in Gleiwitz O/S, 1943 in Auschwitz ermordet.*“ (BIENEK 1986: 47).

„*V antologii z roku 1954 čtu báseň jednoho neznámého autora: Artur Silbergleit, narozen 1886 v Hlivicích v Horním Slezsku, roku 1943 zabít v Osvětími.*“ (překl. aut.).

¹⁶⁸ Bienek korespondenčně pátral v archivu v Marbachu, odkud dostal tuto zprávu: „*Pfäfflin hat beim Sichten der Hesse-Konvolute (für eine geplante Hesse-Ausstellung) drei Briefe von Silbergleit entdeckt. Reiner Zufall, denn das ist alles noch nicht registriert. Es geht um S.s Ausreise-Antrag kurz vor Ausbruch des Kriegs. Um das Affidavit bei den Amerikanern zu beschleunigen, erbittet er eine Empfehlung von H. Sehr nützlich.*“ (BIENEK 1986: 88).

S tématem pronásledování Židů spojuje Bienek postavu Franze Ossadnika, který je strojvůdcem, a když mu Thonk nabízí členství v NSDAP, přijímá ho, až když je povýšen na vrchního strojvůdce (BIENEK 1980: 232). Toto postavení však přivádí Franze k práci, se kterou má velký problém se ztotožnit, protože dostává za úkol řídit lokomotivy transportů s Židy do koncentračních táborů.

Dříve než se dostaneme k pasáži o nové Franzově práci, podíváme se na kontroverzní rozhovor Andiho s otcem o možné prohře Německa ve válce a následcích Franzova členství v NSDAP. Vyhrocená situace končí otcovým fyzickým napadením Andiho: „[...] und er hatte seinen Vater gefragt, ob er denn auch glaube, daß der Krieg verloren sei, und der Vater hatte ihn lange angesehen und geschwiegen; und dann hatte er seinen Vater gefragt, warum er denn in die Partei eingetreten sei, und der Vater hatte ihm mehr als eine Antwort darauf gegeben; und dann hatte er seinem Vater gesagt, im Büro in der Knappschaft erzählte man sich, daß bei einem verlorenen Krieg alle Parteigenossen in Ghettos eingesperrt würden, so wie man es jetzt mit den Juden machte.“¹⁶⁹

V době tohoto rozhovoru totiž Andi ani nikdo další z jejich rodiny a blízkého okolí neví, že Franz už jistou dobu řídí lokomotivy transportů do koncentračních táborů, záměrně totiž o své práci nemluví, a patrně i proto reaguje na synovy podněty násilím.

Jeho práce ho stále více deprimuje, a tak se rozhodne se jí nadále vyhnout tím, že dobrovolně narukuje do armády. Branná povinnost se ho totiž netýkala, protože byl státním zaměstnancem na důležitém místě. Když se o jeho rozhodnutí dozví jeho žena a nemůže to pochopit, svěří se jí konečně s tím, co doposud u dráhy dělal: „Die Züge, Anna, die ich seit einiger Zeit fahre, das sind Güterzüge voll mit Menschen. Aus ganz Deutschland, aus Frankreich, aus Holland, [...] ...Ich fahre nach Birkenau, das ist ein großes Konzentrationslager. Es sind alles Juden... Sie sind tagelang unterwegs. Wenn wir im Lager ankommen und sie machen die Türen auf, weißt du, es sind alles Viehwaggons und sie stopfen die Menschen einfach rein, wenn sie also die Waggons aufmachen, fallen immer ein paar Tote heraus. Ich muß dort an der Rampe warten, bis

„Pfäfflin objevil při prohlížení Hesseho svazků (pro plánovanou výstavu o Hessem) tři dopisy od Silbergleita. Úplná náhoda, nic z toho ještě totiž nebylo zaregistrováno. Jedná se o Silbergleitovu žádost o výjezdní povolení, krátce před vypuknutím války. Aby urychlil přijetí místopřísežného prohlášení u Američanů, žádá Hesseho o doporučení. Je to velmi potřebné.“ (překl. aut.).

¹⁶⁹ BIENEK, Horst: Zeit ohne Glocken. München 1991, 116.

„[...] a on se zeptal svého otce, zda si také myslí, že je válka prohraná, a otec se na něho dlouho díval a mlčel; a potom se svého otce zeptal, proč vstoupil do Strany, a otec mu dal víc než jednu odpověď; a potom řekl svému otci, že se v revírní kanceláři vyprávělo, že pokud bude válka prohraná, budou všichni straničtí funkcionáři zavřeni do ghatt, tak jak se to dělalo s Židy.“ (překl. aut.).

die Waggonen gesäubert sind, und dann fahre ich die leeren Waggonen wieder zurück. Es ist schrecklich, Anna, das anzusehen. „¹⁷⁰

Anna je touto zprávou očividně překvapena a dalšími otázkami dává najevo, jak jí to všechno připadá neskutečné. Ptá se třeba Franze, podle čeho soudí, že jsou to Židé, a připadá jí, že jich nemůže být tolik, protože je přesvědčena, že se většina z nich již vystěhovala do zahraničí. Tento postoj byl v době války v Německu velmi rozšířený, protože se vlivem nacistické propagandy dlouho dařilo zamlčovat existenci koncentračních táborů (BIENEK 1991: 377).

Debata pak mezi Franzem a Annou pokračuje dále v tom směru, že se ho Anna snaží uklidnit argumentem – pokud to odmítne dál dělat, nastoupí na jeho místo někdo jiný a Franz bude muset na frontu. Franz v této souvislosti lituje, že vstoupil do NSDAP, protože na takovou práci nasazují jen členy strany (BIENEK 1991: 377).

Anna stále nechápe, proč se jí manžel nesvěřil před tím, než odeslal žádost k narukování do armády, a stále nechápe, proč nechce vykonávat dosavadní práci, a tak jí Franz sdělí nejčerstvější zážitek, že den předtím byl k jeho vlaku připojen v Katovicích další vagón, ve kterém na vlastní oči viděl židovské spoluobčany z Hlivic, které osobně zná.

Transport hlivických Židů popisuje Bienek prostřednictvím postavy Silbergleita, který nastoupí do transportu v románu *Zeit ohne Glocken*, tedy na Velký pátek, kdy se v Hlivicích také snímají kostelní zvony. Silbergleit se ve vagónu seznámí s holandskou Židovkou a vedou spolu hovory o tom, co je asi čeká.

Podklady k této epizodě uvádí Bienek ve svých vzpomínkách – četl dopisy Edith Steinové, která ho zjevně inspirovala k postavě holandské Židovky.¹⁷¹ K postavě Arthura Silbergleita si autor poznamenal podle rešerší *Auschwitz-Berichte*, že poslední

¹⁷⁰ BIENEK, Horst: *Zeit ohne Glocken*. München 1991, 376.

„Ty vlaky, Anno, se kterými už po nějakou dobu jezdím, to jsou nákladní vlaky plné lidí. Z celého Německa, Francie, Holandska, [...] ...Jezdím do Březinky, to je velký koncentrační tábor. Jsou to všechno Židé... Jsou celé dny na cestě. Když přijedeme do tábora a oni otevřou dveře, víš, jsou to všechno dobytčáky a oni tam jednoduše ty lidi nacpou, když ty vagóny otevřou, vypadne vždy několik mrtvých. Musím tam čekat na rampě, až se vagóny vyčistí, a potom jedu s těmi prázdnými vagóny zase zpátky. Je to hrozné, Anno, dívat se na to.“ (překl. aut.).

¹⁷¹ „Die letzten drei Briefe (4. 8., 5. 8., 6. 8. 1942) sind aus Drente-Westerbork, wo die holländischen und belgischen Juden gesammelt und auf Transport Richtung Osten geschickt wurden. Edith schreibt: 'Es heißt, wir kommen... nach Schlesien oder in die Tschechoslowakei?'

Nach Auschwitz.

Vermutlich am 9. 8. 42 vergast.“ (BIENEK 1986: 111).

„Poslední tři dopisy (4. 8., 5. 8., 6. 8., 1942) jsou z Drente-Westeborku, kde byli shromážděni holandští a belgičtí Židé a poslání transportem směrem na východ. Edith píše: 'Vypadá to, že pojedem... do Slezska nebo do Československa?'

Do Osvětmi.

Patrně zahynuli 9. 8. 1942 v plynové komoře.“ (překl. aut.).

hlivičtí Židé, tedy i Silbergleit, byli údajně přiřčeni do transportu holandských a belgických Židů v Katovicích. A tento transport z tábora Drente-Westerbork dorazil do Birkenau (Březinka) 28. dubna (BIENEK 1986: 112).

W. Frühwald srovnává míru autobiografičnosti u Silbergleita a Montaga a dochází k tomu, že je tato u prvního zmíněného větší než u druhého.¹⁷² Dále Frühwald výstižně hodnotí způsob Bienkova podání utrpení Židů a dochází k tomu, že není dokumentaristický, ale ukazuje ho jako odcizení člověka od reality (Frühwald 1990: 26).

K tomuto tématu si ještě Bienek poznamenal, že poslední hlivický rabín Saretzki odjel údajně v roce 1943 s posledními hlivickými Židy do Osvětimi (BIENEK 1986: 78).

K morální a etické otázce práce strojvůdce Franze Ossadnika si Bienek jako přípravu k pojetí jeho postavy poznamenal: *„Das system hat deshalb so reibungslos funktioniert, weil alle Deutschen ihre ‚Pflicht‘ erfüllt haben; die meisten bis zuletzt... Schuldig waren nicht nur die hohe SS, nicht nur die KZ-Kommandanten und -Wächter. Der Lokführer ist ein gutes Beispiel, ohne ihn hätte man die Züge mit den Menschentransporten nicht nach Birkenau bringen können. Schließlich hätte sich ja nicht ein Himmler auf den Tender stellen können. – Komplizierte Schuldfrage; sollte an Ossadnik exemplifiziert werden.“*¹⁷³

Z tohoto zamyšlení vyplývá náznak kolektivní viny Němců na zločinech holokaustu, což se jeví u autora jako dosti problematické, když vezmeme v úvahu, že takovýto

¹⁷² *„Die Zitate aus Silbergleits veröffentlichten und unveröffentlichten Schriften, einer der im Deutschen Literaturarchiv in Marbach aufbewahrten Briefe des Dichters an Hermann Hesse, die Titel seiner Werke, Gespräche Bieneks mit Silbergleits Frau etc. bilden das historische Gerüst, innerhalb dessen der Dichter mit ‚exemplarischer Biographie‘ in eine Romanfigur umgestaltet wird. Die autobiographischen Züge sind hier – dem deutlicheren Pendant entsprechend – schärfer konturiert als bei Georg Montag, da die Parallelen der Lebens- und Werkstationen – Geburt in Gleiwitz, Leben in Berlin, von der Lyrik zum Roman fortschreitender freier Schriftsteller – unverhüllt vorgeführt werden.“* (FRÜHWALD 1990: 25).

„Citáty ze Silbergleitových publikovaných a nepublikovaných spisů, jednoho dopisu básníka Hermannu Hessemu, který je uschován v Německém literárním archivu v Marbachu, tituly jeho děl, Bienkovy rozhovory se Silbergleitovou ženou atd. tvoří historickou konstrukci, uvnitř které je básník s ‚exemplární biografii‘ přetvořen do románové postavy. Autobiografické rysy jsou zde – podle jasnějšího pandánu – ostřeji konturované než u Georga Montaga, protože jsou zde otevřeně znázorněny paralely životních a pracovních zlomových momentů – narození v Hlivicích, život v Berlíně, cesta od lyriky k románu vyvíjejícího se spisovatele z povolání.“ (překl. aut.).

¹⁷³ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 115.

„System fungoval tak bezchybně, protože všichni Němci plnili svou ‚povinnost‘; většina až do poslední chvíle... Vinu nesli nejen vysokí důstojníci SS, nejen velitelé a hlídači koncentračních táborů. Strojvedoucí je dobrým příkladem, bez něho by se vlaky s lidskými transporty nedostaly do Březinky. Přece se na tendr nemohl postavit samotný Himmler. – Komplikovaná otázka viny; měla by být demonstrována na postavě Ossadnika.“ (překl. aut.).

princip kritizuje v souvislosti s postojem Sovětů k hornoslezským Němcům při osvobozování Polska.

Postava Georga Montaga spáchá ještě na počátku války ze zoufalství nad stupňujícím se antisemitismem sebevraždu. Také tématem sebevražd Židů před transporty se věnuje Bienek ve svých poznámkách (BIENEK 1986: 77).

S projevy antisemitismu kontrastují projevy loajality hornoslezských Židů k ostatním spoluobčanům. V době plebiscitu v letech 1919–1922 se jednoznačně postavili na stranu německých Horních Slezanů a účastnili se také bojů u Annaberku.

V celém Horním Slezsku žilo v roce 1934 asi 10 000 Židů, kteří byli chráněni německo-polskou konvencí z 15. 5. 1922¹⁷⁴ do roku 1937 jako náboženská menšina (BIENEK 1986: 38).

Na závěr tématu pronásledování Židů u Horsta Bienka si, podobně jako u Oty Filipa, ukážeme jejich „společný“ traumatický zážitek, kdy shodou okolností sledovali s odstupem jednoho dne stejný transport Židů z Osvětimi (viz tato kap., s. 45, cit. 99) – Filip 20. a Bienek 19. ledna 1945.

Bienek pozoroval skupinu vězňů z tohoto transportu, kteří procházeli Hlivicemi, a jak později náhodou zjistil, byl mezi nimi i Jean Améry: *„Freitag 19. Januar: der Marsch der KZ-Häftlinge aus dem aufgelösten Konzentrationslager Auschwitz durch Gleiwitz. Schnee. Sehr kalt.*

*Jean Améry war dabei. Wir haben darüber in Brüssel gesprochen. Ich war auf der anderen Seite. Ein Kind noch. Ich stand am Straßenrand und sah die Gestreiften vorübergehen. Wir hatten uns in die Augen sehen können...*¹⁷⁵

Filip cituje v této souvislosti z Bienkova básnického cyklu *Gleiwitzer Kindheit* (Hlivické dětství):

*„Tote auf den Brettern die Gesichter verdunkelt
mit Tüchern die Füße
mit Draht umwickelt:
dies Bild deutlicher als die anderen 19. Januar 1945.“*¹⁷⁶

¹⁷⁴ Ženevská konvence o Horním Slezsku upravovala i práva menšin na dobu patnácti let. Znamenalo to zaručit menšinám stejná politická práva, možnost zakládání spolků a škol, užívání mateřského jazyka a publikační činnost. (ŽÁČEK 2004: 318).

¹⁷⁵ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 167.
„Pátek 19. ledna: pochod vězňů ze zrušeného koncentračního tábora v Osvětimi Hlivicemi. Sníh. Velká zima.

Byl v něm také Jean Améry. Hovořili jsme o tom v Bruselu. Byl jsem na druhé straně. Byl jsem ještě dítě. Stál jsem na kraji ulice a díval se, jak jdou vězni v pruhovaném kolem. Mohli jsme se dívat jeden druhému do očí.“ (překl. aut.).

K tomuto silnému zážitku, který byl s odstupem ještě umocněn zjištěním přítomnosti pozdějšího Bienkova literárního kolegy, se váže ještě jedna jeho poznámka.¹⁷⁷

V posledním díle hlivické tetralogie *Erde und Feuer* ztvárnil autor tento zážitek v podstatě stejně jako ve výše uvedené poznámce, jen jako pozorovatele popsal nikoli Josela nebo Andiho, nýbrž Valesku (BIENEK 1987: 77–78).

V souvislosti s obdobím ledna 1945, kterým začíná výše zmíněný román, se dostáváme k tématu služby v Hitlerjugend, která pro Bienka znamenala na rozdíl od Filipa skutečné nebezpečí nasazení do bojů proti rychle postupující Sovětské armádě. Ve svých vzpomínkách uvádí, že vánoční prázdniny byly jako uhelné prázdniny prodlouženy do konce ledna 1945 a chlapci, členové HJ, kteří navštěvovali střední školu, měli absolvovat osmidenní službu válečného nasazení. Příslušníci HJ ve věku od deseti do dvanácti let museli pracovat denně pět hodin jako poštovní služba (BIENEK 1986: 166).

Na počátku roku 1945 je atmosféra v Horním Slezsku plná obav před Rudou armádou, a tak i přes intenzivní nacistickou propagandu, která tvrdí, že se na Odře připravuje otevření nové fronty (BIENEK 1978: 68), která má Sověty zastavit, mnoho lidí opouští Hlivice směrem na Západ. Nacistické úřady však tento odliv obyvatelstva přísně regulují, což vede na nádražích k dramatickým scénám (BIENEK 1987: 69). Téměř každá rodina, tedy Piontkovi i Ossadnikovi, řeší dilema, zda se chystat k odchodu nebo zůstat.

Jak bylo výše uvedeno – příslušníci HJ jsou vedeni k stále častějším aktivitám a zachytil to i Bienek v románu *Erde und Feuer* v epizodě, kdy další syn Ossadníků, Kotik, sděluje, co jim bylo oznámeno v HJ: „*Viele machen schon weg, sagte Kotik. Bei uns in der HJ sagen sie, das Industriegebiet muß verteidigt werden. Wir warten auf*

¹⁷⁶ FILIP, Ota: Ein Schlesier mit einer slawischen Seele. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 207–216, zde 211.

„Mrtví na prknech se ztemnělými obličejí
nohy v hadrech
převázané drátem

tento obraz jasnější než ostatní 19. ledna 1945.“ (překl. aut.)

¹⁷⁷ „Es kam ein Winter so kalt, wie schon lange kein Winter mehr gewesen war, Januar 1945, als ein Zug von KZlern durch die Stadt mehr taumelte als marschierte, in gestreifter Kleidung, er sah sie in der Kronprinzenstraße, Kapos trieben sie an, schlugen mit Stöcken auf sie ein, SS-Soldaten marschierten daneben, mit angelegten Maschinengewehren, es dunkelte, es begann zu schneien, es war kalt; sie kamen vom Osten her, wo bereits dumpfer Kanonendonner rollte.“ (BIENEK 1987: 11).

„Přišla tak studená zima, jaká už dlouho nebyla, v lednu 1945, když se městem spíš belhal než procházel zástup vězňů z koncentračního tábora, v pruhovaném oblečení, viděl je v Kronprinzenstraße, kápové je poháněli, bili je holemi, vojáci SS pochodovali vedle nich, s připravenými samopaly, stmívalo se, začalo sněžit, byla zima; přišli z východu, odkud se již tupě ozývala dělostřelecká palba.“ (překl. aut.).

Panzerfäuste, dann sollen wir nach draußen vor die Stadt, die Einfallstraßen bewachen.“¹⁷⁸

Z tohoto citátu vyplývá, že Bienkova postava měla podobně jako Filipův Jan (viz tato kap., s. 42, cit. 90) bojovat proti Sovětům. Ve svých vzpomínkách autor dokládá, že stál před stejným úkolem jako Kotik Ossadnik: *„Ich mußte zurückbleiben, der Jahrgang 1930 wurde, in HJ-Gruppen zusammengefaßt, an einer Panzerfaust-Attrappe ausgebildet – wir sollten dann die Stadt verteidigen. Aber die richtigen Panzerfäuste wurden nicht mehr geliefert.*“¹⁷⁹

Než se dostaneme k dalším pasážím o službě v Hitlerjugend na konci války, zaměříme se na výše zmíněnou regulaci odchodu nebo spíš útěku civilistů¹⁸⁰ před Sovětskou armádou. V Horním Slezsku a podobně též v dalších oblastech obývaných etnickými Němci (např. Východní Prusko, Sedmihradsko, Sudety) jako první opouštěli oblasti, kterým brzy hrozilo obsazení Sovětskou armádou, vyšší funkcionáři NSDAP s rodinami, tedy v době, kdy byl odchod bezproblémový a bezpečný. Na druhé straně však velmi přísně kontrolovali útěk dalších, tedy nepriviligovaných lidí s argumenty o totální válce a s tvrzením, že „předčasný odchod“ byt' člověka z civilní sféry je považován za dezerci. Vyjadřuje se k tomu i jedna z Bienkových postav, Franz Ossadnik: *„Von den Oberen bei uns hab ich heute niemanden gesehn, sagte Franz. Dabei erzählen sie uns ständig, keiner darf den Arbeitsplatz verlassen, das ist wie Fahnenflucht.*“¹⁸¹

Takzvaný „Räumungsbefehl“ (rozkaz k vyklizení území) vydávalo vedení NSDAP většinou, až když už Sověti byli příliš blízko nebo když často již přerušili železniční spojení, případně odřízli cestu prchajícím pěším kolonám civilistů. Tuto situaci navíc ztěžovala krutá zima. Kriticky se k tomuto jednání staví také Bienek ve svých vzpomínkách. Bylo mu tehdy čtrnáct let, takže nespadal pod opatření, podle kterého

¹⁷⁸ BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987, 20.

„Mnoho lidí už utíká, řekl Kotik. U nás v HJ říkají, že se průmyslová oblast musí bránit. Čekáme na pancéřové pěsti, potom bychom měli jít ven před město hlídat příjezdové cesty.“ (překl. aut.).

¹⁷⁹ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 197.

„Musel jsem zůstat tady, ročník 1930, zařazení do skupin HJ, vycvičení na atrapě pancéřové pěsti – měli jsme potom bránit město. Ale pravé pancéřové pěsti nám již nedodali.“ (překl. aut.).

¹⁸⁰ HOFMANN, Andreas R.: Die Nachkriegszeit in Schlesien. Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948. Köln 2000, 34.

Hofmann uvádí, že v době vyhlášení kapitulace se nacházelo asi 1,6 mil. slezských uprchlíků v Čechách a na Moravě, z toho asi polovina v Sudetech a dalších asi 1,6 mil. se dostalo do Saska, Duryňska nebo do Bavorska.

¹⁸¹ BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987, 20.

„Z těch nahoře jsem už dnes nikoho neviděl, řekl Franz. Přitom nám pořád vykládají, že nikdo nesmí opustit pracoviště, že je to jako opuštění jednotky.“ (překl. aut.).

mohly odejít ženy s dětmi do čtrnácti let,¹⁸² a musel, jak bylo výše uvedeno, plnit svou povinnost v Hitlerjugend, ovšem jen do té doby, než uprchli jejich školitelé ve střelbě pancéřovou pěstí. Musel to být velmi překvapivý pocit, když zjistil, že lidé, kteří je vyzývali k odvaze bránit „Pevnost Horní Slezsko“, uprchli, a když chtěl odejít on s rodinou, stáli jim v cestě Sověti: *„Als sich schließlich unsere Ausbilder abgesetzt hatten, wollten wir ebenfalls in Richtung Ratibor abhauen, aber aus der Richtersdorferstraße flutete uns schon ein Treck entgegen, der umgekehrt war, weil die Russen bereits die Straße bei Rauden besetzt hatten. Die Stadtverwaltung, die Polizei war schon vorher geflohen, auch die Parteileute, die die Flucht halbwegs organisiert hatten, waren weg.“*¹⁸³

Problematika neúcty k běžným občanům je, jak vyplývá z tohoto citátu, typickým projevem totalitní moci a je společným jevem všech takových režimů. Nemorální chování národněsocialistické elity k vlastním spoluobčanům je vedle otázky viny Němců v době národního socialismu na válečných a civilních zločinech dodnes předmětem mezigenerační diskuse v Německu a ještě se k němu dostaneme v páté kapitole.

Jedním z výrazných prvků nacistické propagandy, který používali funkcionáři NSDAP, byla tzv. teze o konečném vítězství německé armády – „Endsieg“, kterému většina z nich nevěřila, ale podařilo se jí zmanipulovat poměrně mnoho neinformovaných občanů. Tato neinformovanost ale nespočívala v tom, že by občané nesledovali tisk a rozhlas. Média však v posledních měsících války samozřejmě zkreslovala hlavně informace o postupu sovětských vojsk, přičemž informace o skutečném dění na frontě byly veřejnosti zatajovány (BIENEK 1987: 14).

Dobrym příkladem takového fanatismu konečného vítězství může být citát z epizody románu *Erde und Feuer*, kdy se Piontkovi nacházejí třetí den na pěším útěku z Hlivic a odpočívají v Ratiboři. Tomuto fanatismu podléhají přirozeně lidé, kteří nemají ještě

¹⁸² „Ich war gerade 14 Jahre alt, als die Russen im Januar die Stadt Gleiwitz besetzten. Erst hieß es, keiner durfte seinen Arbeitsplatz verlassen, das Oberschles. Industriegebiet werde wie eine Festung verteidigt; nur Frauen und Kinder unter 14 dürften weg. Diese Anordnung der Partei kam erst durch, als die Bahnlinien nach Cosel schon unterbrochen waren.“ (BIENEK 1986: 197).

„Bylo mi právě 14 let, když Rusové v lednu obsadili město Hlivice. Nejprve nikdo nesměl opustit pracoviště, hornoslezská průmyslová oblast měla být bráněna jako pevnost; jen ženy a děti do 14 let mohly pryč. Toto nařízení bylo vydáno, teprve když už bylo přerušeno železniční spojení do Coselu [Kędzierzyn-Koźle].“ (překl. aut.).

¹⁸³ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 197–198.

„Když se konečně naši cvičitelé stáhli, chtěli jsme také zmizet směrem na Ratiboř, ale z Richtersdorferstraße se proti nám řítila kolona, v opačném směru, protože Rusové již obsadili cestu u Raudenu [Rudy]. Vedení města a policie uprchly již dříve, stejně tak i funkcionáři Strany, kteří útek napůl organizovali, byli pryč.“ (překl. aut.).

zážitek se zbabělým chováním nacistických funkcionářů, jak je tomu u Piontků, a tak se Valeska podivuje optimistické atmosféře na úřadu pro zásobování, který v Ratiboři navštíví: „*Valeska wunderte sich, daß in allen Büros mit Heil Hitler begrüßt wurde, das hatte es seit geraumer Zeit in Gleiwitz nur noch bei den Parteidienststellen gegeben. Es gab hier sogar Frauen, die noch vom Endsieg und von der neuen Wunderwaffe redeten, die die ganze Lage ganz plötzlich verändern würde; sie schüttelte nur mit dem Kopf und hatte dabei ganz vergessen, daß sie vor kurzem ebenso gedacht hatte.*“¹⁸⁴

Z dnešního pohledu i z pohledu Valesky se jeví víra ve vítězství jako neuvěřitelně naivní, když městem procházejí nejen tisíce uprchlíků, ale také velké vojenské kolony směrem na západ – autor chce tímto zjevně ukázat, jak je možné manipulovat promyšlenou propagandou.

V souvislosti se změnou pohledu Valesky na tezi o konečném vítězství můžeme ještě citovat výrok jednoho z jejích žáků, který jí v jedné z posledních hodin klavíru sdělil svůj názor na toto vítězství a onu tajnou zbraň, která je zmíněna i ve výše uvedeném citátu: „*Wir müssen unsere Furcht besiegen, dann werden wir auch den Feind besiegen. Unsere neuen Waffen kommen bald zum Einsatz, die V-2 ist eine furchtbare Waffe, und sie wird den Krieg entscheiden.*“¹⁸⁵

Následně si ukážeme situaci, kdy z Hlivic v podstatě „tajně“ odcházela policie a rodina Piontků se to dozvěděla díky bratrovi Valesky, advokátu Wondrakovi, který oslovil jednoho známého městského úředníka a ten mu vylíčil skutečný stav věcí: „*Beschissen wäre geprahlt, sagte Slasak sarkastisch und versuchte, gemeinsam mit seiner Frau, das sich sträubende Kind wieder in den Mantel zu zwingen. Die Russen stehen vor Groß-Strehlitz, im Hof des Polizeipräsidiums werden schon Akten verbrannt. Und ich hab gehört, die Kreisleitung der Partei hat heute nacht ihr Quartier im Haus Oberschlesien verlassen.*“¹⁸⁶

¹⁸⁴ BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987, 235.

„*Valeska se divila, že ve všech kancelářích se zdravilo Heil Hitler, něco takového se dělo v Hlivicích již dlouhou dobu jen na stranických úřadovnách. Byly zde dokonce ženy, které ještě věřily v konečné vítězství a hovořily o nové zázračné zbraně, která tu celou situaci najednou zcela změní; jen kroutila hlavou a úplně přitom zapomněla, že ještě nedávno smýšlela úplně stejně.*“ (překl. aut.).

¹⁸⁵ BIENEK, Horst: dtto, 67.

„*Musíme porazit náš strach, potom také zvítězíme nad naším nepřitelem. Brzy budou nasazeny naše nové zbraně, V-2 je hrozná zbraň, a ona rozhodne válku.*“ (překl. aut.).

¹⁸⁶ BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987, 80.

„*Říct, že jsme v prdeli, to by ještě ušlo, řekl Slasak sarkasticky a pokoušel se, společně se svojí ženou, nasoukat vzpírající se dítě zase do kabátu. Rusové stojí před Groß-Strehlitz [Strzelce Opolskie], na dvoře*

Tento vzhledem k situaci pochopitelný expresivně zbarvený výrok jen potvrzuje výše zmíněné Bienkovy poznámky k danému tématu a následující citát nám neméně výstižně ukáže, jak může o stejné situaci, stručně řečeno, lhát Wondrakovi do očí jím oslovený policejní inspektor, kterého potká na dvoře policejního prezidia, když právě dohlíží na to, jak vězňové nakládají na vůz úřední akta: „*Reine Routinesache, meinte er, bestimmte Geheimakten werden ins Riesengebirge ausgelagert, war schon seit langem geplant. Nervös trat er von einem Bein aufs andere. Nachrichten sind gut, fügte er hinzu. Unsere Truppen haben die Russen bei Tarnowitz zum Stehen gebracht. Das ganze Industriegebiet wird eine Festung, jede Fabrik, jedes Haus wird verteidigt. Warten sie nur, Herr Rechtsanwalt, bis die ausgeruhten Divisionen aus dem Westen anrücken, da werden die Russen bis hinter die Grenzen zurückgeschlagen.*“¹⁸⁷

Při líčení posledních dnů války se Bienek ve svém románu soustřeďuje na nasazení mladíků z Hitlerjugend do boje, a tak se opět dostáváme k postavě Kotika Ossadnika, který se chystá tohoto boje zúčastnit a rozhodně to nevypadá, že by věřil, stejně jako jeho „spolubojovníci“ z HJ, v „konečné vítězství“ německé armády. V následující scéně autor líčí atmosféru společného posezení chlapců před bojem, kdy se posilňují grogem a pouštějí si romantické šlágry na gramofonu, ovšem, jak o tom svědčí citát, rozhodně nejsou naivní ohledně své budoucnosti: „*Sie rauchten und sie redeten über die Aussichten, die sie unter den Russen hätten, und sie kamen zu der Meinung, daß sie gleich Null sein würden. Hannes war jedenfalls entschlossen, mit der Panzerfaust und dem ersten Iwan-Panzer in die Luft zu gehen, Jochen dachte ähnlich, wollte aber vorher noch etwas Musik hören, weil das Grammophon wieder lief.*“¹⁸⁸

S nasazením chlapců do bojů souvisí i kapitola 21 (BIENEK 1987: 176–188) románu *Erde und Feuer*, věnovaná atmosféře v protiletectkém krytu ve sklepě domu, kde bydlí i Ossadnikovi, kteří se stejně jako ostatní nájemníci obávají, jak se k nim budou chovat Sověti, a tak třeba Franz Ossadnik si snímá z železniční uniformy pro

policejního ředitelství se již pálí akta. A slyšel jsem, že oblastní vedení Strany dnes v noci opustilo své sídlo v hotelu Haus Oberschlesien.“ (překl. aut.).

¹⁸⁷ BIENEK, Horst: dtto, 80.

„Je to jen čistá rutina, řekl, jistá úřední akta se uloží v Krkonoších, to už se dlouho plánovalo. Nervózně přitom přešlapoval z nohy na nohu. Máme dobré zprávy, dodal. Naše jednotky zastavily Rusy u Tarnowitz [Tarnowskie Góry]. Z celé průmyslové oblasti je pevnost, každá továrna, každý dům budou bráněny. Jen vyčkejte, pane advokáte, až dorazí odpočaté divize ze západu, to budou Rusové zahánáni za hranice.“ (překl. aut.).

¹⁸⁸ BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987, 171.

„Pokuřovali a mluvili o svých vyhlídkách, kdyby se dostali do boje s Rusy, a došli k názoru, že by se rovnaly nule. Hannes byl každopádně rozhodnut, že při útoku pancéřovou pěstí na první Ivanův tank vyletí spolu s ním do vzduchu. Jochen měl podobné myšlenky, chtěl ale ještě předtím trochu poslouchat hudbu, protože gramofon zase fungoval.“ (překl. aut.).

jistotu výložky a všechny další distinkce své hodnosti (BIENEK 1987: 178). Obyvatelům krytu docházejí zásoby jídla, a tak se vydávají dvě ženy do ulic města a jedna z nich zažije šok, když narazí na tři členy Hitlerjugend oběšené patrně prchajícími funkcionáři NSDAP pro výstrahu a po návratu do krytu při líčení tohoto zážitku nešetří rozhořčením nad jejich nemorálním počínáním.¹⁸⁹

Druhá žena měla jiný, neméně šokující zážitek, když bylo město již pod palbou a na jedné ulici potkala skupinu mladistvých s pancéřovou pěstí: „*An der Straßenecke standen immer noch drei Volkssturm-Kinder mit einer einzigen Panzerfaust und waren auch nicht durch gütliches Zureden dazu zu bewegen, besser eine andere Straßenecke zu bewachen. Sie sagten etwas von einer 'Gefechtpause', [...]*“¹⁹⁰

K této scéně můžeme ještě doplnit pokračování epizody, kdy se skupina HJ, ve které je také Kotik, chystá k boji, a teď je již ve fázi krátce před odchodem do ulic města a snaží se promyslet strategii použití pancéřové pěsti z pohledu technických parametrů: „*Der neue Brocken der Russen ist damit nicht zu knacken, der T 34, sagte Jochen.*

Doch, schon! Man muß nur etwas näher rangehn. Bei vierzig Metern ist der in jedem Fall erledigt! [...]

Auf vierzig Meter kommst du eben nicht ran, das ist es, sagte Jochen. Da schießen sie dich vorher ab. [...]

Iss wie Sebstmordkommando, 'ne Himmelfahrt, stellte Jochen lakonisch fest.“¹⁹¹

Z tohoto citátu vyplývá směs propagandy, naivity, hrdinské romantiky a s ní spojeného patosu, a těžko říci, co z toho u těchto mladých lidí převažuje. Rozhodně však vysoko převyšují svým morálním kreditem své včas uprchlé nadřízené.

K vylíčení atmosféry konce války ve Slezsku přispívá Bienek v posledním díle hlivické tetralogie také zapojením autentické postavy spisovatele Gerharta

¹⁸⁹ „*Sie haben dort drei Hitlerjungen aufgehängt, mit einem Schild vor der Brust: 'Ich war zu feige, mein Vaterland zu verteidigen. ' Chachares sind das, keine Menschen, die so etwas tun, Parteibonzen! Und jetzt sind sie alle weg.*“ (BIENEK 1987: 183).

„*Pověsili tam tři kluky z Hitlerjugend, s nápísem na hrudi: 'Byl jsem příliš velkým zbabělcem, než abych bránil svou vlast. ' Jsou to darebáci, žádní lidé, co dělají něco takového [větší chlapce z Hitlerjugend], papaláši! A teď jsou všichni pryč.*“ (překl. aut.).

¹⁹⁰ BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987, 192–193.

„*Na rohu ulice pořád stály tři děti z Volkssturmu s jedinou pancéřovou pěstí a ani při nejlepší vůli se nedaly přimět k tomu, aby zajistily druhý roh. Říkaly něco o 'přestávce v palbě', [...]*“ (překl. aut.).

¹⁹¹ BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987, 208–209.

„*Ta nová kára Rusů se tím nedá rozbít, T 34, řekl Jochen.*

Ale, dá! Musí se přijít trochu blíž. Ze čtyřiceti metrů je každopádně vyřízený! [...]

Na čtyřicet metrů se k němu nedostaneš, tvrdil Jochen. To tě ještě předtím odstřelí. [...]

Jako sebevražedné komando, prostě nanebevstoupení, odtušil Jochen lakonicky.“ (překl. aut.).

Hauptmanna, který prchá do Drážďan a během této cesty napjatě sleduje rozhlasové zprávy o pohybu Sovětské armády. Jednoho dne si vyslechne i zprávu o tom, že metropole Dolního Slezska Breslau (Wroclaw) byla župním vedoucím Hankem vyhlášena pevností (BIENEK 1987: 261).

Zde se opět setkáváme s pojmem „pevnost“, podobně jako v citátu (viz tato kap., s. 76, cit. 182), ve kterém se hovoří o celé průmyslové oblasti Slezska jako o pevnosti, aby v rámci nacistické propagandy toto opatření intenzivněji působilo na její obyvatele.

Také v Breslau se místní představitelé NSDAP v čele s Karlem Hankem chovali nelidsky ke svým spoluobčanům. I když k tomu dostal Hanke tajný rozkaz od Adolfa Hitlera již v srpnu 1944, vyhlásil město Breslau pevností až 21. 1. 1945, tedy v době, kdy bylo jasné, že se Sověti nezadržitelně blíží k městu a hrozí obklíčení, ke kterému také došlo. Nařídil příliš pozdě – až 20. 1. nucenou evakuaci žen, dětí a seniorů¹⁹² (STALSKI, WIECZOREK, ILCZYK, LUKOMSKI 2008: 11).

Nacistická propaganda přirozeně účelně využívala pro svou podporu tisk, ve kterém se snažila zkreslovat také i zprávy o výše zmíněné tragické evakuaci:

¹⁹² „Zu diesem Zeitpunkt zählte Breslau weit mehr als 700 000 Einwohner. Wegen ihrer bisherigen Unversehrtheit galt die Stadt als Zufluchtsort, sowohl für diejenigen, die vor Bombenangriffen auf die Großstädte im Westen evakuiert wurden, als auch für Flüchtlinge aus den Ostgebieten. Am 20. Januar 1945 befahl Hanke eine verspätete Zwangsevakuierung der Frauen, Kinder und Alten. Bei Temperaturen bis zu minus 15 Grad blieb Zehntausenden nur die Flucht zu Fuß, da die Züge völlig überfüllt waren. Auf dem sogenannten 'Todesmarsch der Breslauer Mütter' starben unterwegs wegen Kälte und Erschöpfung mehrere Tausende, darunter viele Kinder. Insgesamt flohen mehr als 500 000 Menschen aus der Stadt.“ (STALSKI, WIECZOREK, ILCZYK, LUKOMSKI 2008: 11).

„V této době bylo v Breslau mnohem více než 700 000 obyvatel. Vzhledem k dosavadní neporušenosti sloužilo město jako útočiště jak pro ty, kteří byli evakuováni kvůli bombardování velkoměst na západě, tak pro uprchlíky z východních oblastí. Dne 20. ledna 1945 vydal Hanke rozkaz k opožděné nucené evakuaci žen, dětí a starých lidí. Při teplotách až 15 stupňů pod nulou nezbylo desetitisícům nic jiného než prchat pěšky, protože vlaky byly úplně přeplněné. Při takzvaném 'Pochodu smrti matek z Breslau' jich zemřelo mrazem a vyčerpáním několik tisíc, mezi nimi mnoho dětí. Dohromady uprchlo z města více než 500 000 lidí.“ (překl. aut.).

HOFMANN, Andreas R.: Die Nachkriegszeit in Schlesien. Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948. Köln 2000, 21–23.

Podle Hofmanna můžeme doplnit, že na konci roku 1944 před evakuací žilo v Breslau 530 000 obyvatel, ke kterým přibýlo do konce druhé dekády několik set tisíc uprchlíků. Podle údaje (STALSKI, WIECZOREK, ILCZYK, LUKOMSKI 2008: 11) jich bylo asi 200 000.

Hofmann dále uvádí, že rozkaz k nucené evakuaci vydal Hanke 19. 1. 1945, nedochoval se však originál, vyplývá to však ze vzpomínek pamětníků. Do 25. 1. 1945 opustilo oblasti pravého břehu Odry asi 80% obyvatel.

Podle Hofmanna se vydalo dle rozkazu Hankeho na pochod směrem na jih (směr Opperau, pol. Oporów a Kanth, pol. Katy Wroclawskie) asi 60 000 (podle jiných údajů až 100 000 žen, dětí a starých lidí). Teploty se pohybovaly mezi 14–16 stupni pod nulou a napadlo asi půl metru sněhu. Při tomto tzv. „Pochodu smrti do Kanthu“ zahynulo asi 18 000 lidí. Po oblevě našla pátrací komanda v příkopech podél únikových tras asi 90 000 mrtvých. Byly to především kojenci, malé děti, staří a zesláblí lidé.

„Auch über die viele Opfer fordernde Evakuierung von Zehntausenden Frauen und Kindern bei eisiger Kälte am 20. Januar berichtete die 'Schlesische Tageszeitung'. Da diese Tatsache unmöglich verschwiegen werden konnte, wurden die Opferzahlen geschmälert und allein die Russen dafür verantwortlich gemacht.“¹⁹³

Podobně jako výše uvádí Bienek (viz tato kap., s. 75; cit. 179 a 181) povolává Hanke 22. 1. 1945 prostřednictvím tisku všechny muže od 16 do 60 let v župě Dolní Slezsko do služby ve Volkssturmu, aby bránili „pevnost“ Breslau, a sám pak prchá v noci z 5. na 6. 5., den před kapitulací Breslau, posledním letadlem z provizorního letiště, které nechal patrně jen k tomuto účelu vybudovat v centru města. Na této stavbě se, za velmi těžkých podmínek – stavba probíhala v době, kdy již bylo město ostřelováno a bombardováno, musely podílet i ženy a děti: dívky od 12 let, chlapci od 10 let (STALSKI, WIECZOREK, ILCZYK LUKOMSKI 2008: 11).

Další téma, které Bienek v posledním hlivickém románu *Erde und Feuer* zpracovává, je poválečná situace hornoslezských Němců. Stihl je svým způsobem do určité míry o něco horší osud než třeba české sudetské Němce. Téma bude součástí následující kapitoly. Toto srovnání je však velmi nepřesné a není etické srovnávat míru lidského utrpení. Definovatelný je snad rozdílný způsob provedení odsunu českých a hornoslezských Němců, přičemž utrpení, které mnozí v obou etnických skupinách prožívali, je nedefinovatelné.

¹⁹³ STALSKI, Patryk; WIECZOREK, Bartłomiej; ILCZYK, Malgorzata; LUKOMSKI, Krzysztof: Festung Breslau. In: Weisse Flecken. Step 21. Ed. Sonja LAHNSTEIN, Hamburk Januar 2008, 10–11, zde 11. „Také o evakuaci desetitisíců žen a dětí, která si vyžádala mnoho obětí při velkém mrazu, referoval 20. ledna list 'Schlesische Tageszeitung'. Protože nebylo možno zamlčet tuto skutečnost, byly počty obětí zlehčovány a Rusové byli označeni za ty, kteří nesou zodpovědnost.“ (překl. aut.).

4. Poválečné období

4.1. Ota Filip

Poválečné období v životě a autobiografických prózách Oty Filipa zahrnuje jeho zážitky a osud jeho rodičů. A dále pak se věnuje ve svých románech a publicistice problematice pronásledování Němců v poválečném Československu a jejich následnému divokému odsunu, odsunu, případně vysídlení.

Filip žije do roku 1974 v Československu, do doby, než je vyzván úřady k vystěhování do Německa, k němuž dojde v červenci téhož roku. Až po tomto zlomu se můžeme u tohoto autora zabývat tématem ztráty vlasti a sžíváním se s novým prostředím v cizině.

Životní vývoj Horsta Bieneka v poválečném období je odlišný v tom, že jako etnický hornoslezský Němec musel svůj domov opustit nedlouho po skončení války, a tak můžeme u něho sledovat téma ztráty domova podstatně dříve než u Filipa. Ve své próze se Bienek také zabývá vysídlením Němců ze Slezska, které však proběhlo do určité míry jinak než v Československu – dalo by se říct krutějším způsobem, což je ovšem jen velmi vágní a za skutečností velmi pokulhávající vyjádření. Výstižnější bude, když řekneme, že hlavní rozdíl spočívá ve způsobu jeho organizace a provedení.

Ota Filip prožil poslední dny války v Praze, kam se přestěhoval s matkou a mladším bratrem začátkem května 1945 k babičce, která tam žila od roku 1942. Filipův otec zůstal na Valašsku v rodném domě v Hošťálkově, kde podporoval partyzánskou jednotku Jana Žižky z Trocnova. V červnu 1945 byl zatčen Sověty jako příslušník německé armády, neměl však u sebe zbraň. U lidového soudu v září 1948 vyšlo najevo, že v důsledku přihlášení se k německé státní příslušnosti (podpisem tzv. „Volkslisty“) musel narukovat 1. listopadu v roce 1944 do Wehrmachtu, přičemž ještě před bojovým nasazením 15. ledna roku 1945 dezertoval a přeběhl k partyzánům. Skrýval se do konce války v Hošťálkově. Otec byl před válkou svobodníkem v záloze československé armády a v rámci mobilizace v září 1938 nastoupil bojovou pohotovost. Nebyl tedy souzen za velezradu, ale za podepsání Volkslisty byl odsouzen ke třem letům vězení (FILIP 2000: 96–97).

V „ostravském“ románu *Cesta ke hřbitovu* ztvárnil Filip v postavě otce Jana Haboně tragický osud mnoha lidí, kteří z pragmatických důvodů do určité míry kolabovali s okupační mocí – v případě otce Bohumila to byla jeho kavárnická živnost – a po válce toho jejich spoluobčané a někdy i příbuzní využili bezohledně ve svůj prospěch a mnozí také proto, aby se zalíbili nové vládnoucí garnituře.

Výše uvedený román obsahuje k tomuto tématu scénu, kdy přijde kavárník Bohumila zatknout kvůli kolaboraci s Němci skupina jeho štamgastů včetně Janova strýce Kurtina (FILIP 1990: 348).

Tuto absurdní scénu následuje scéna další, kdy po odvedení Bohumila zůstává u Haboňů strýc Kurtin a dává najevo, že je schopen použít i násilí, aby získal jejich rodinné zlato. Na to reagoval pobouřený Jan, který již krátce předtím vyčetl strýci zatčení otce s poukazem na to, že mu Haboňovi za války vždy pomáhali, a strýc ho za to udeřil (FILIP 1990: 349).

Bohumil totiž využil své známosti s německým důstojníkem, štamgastem, a zajistil odbojáři Kurtinovi propuštění z vězení ostravského Gestapa, což rozzlobený Jan strýci znova opakuje: „*Když tě táta tahal z kriminálu, křičel jsem a vyplivoval krev, byl jsi posraný strachy!*“¹⁹⁴

Násilí a bezohlednost Kurtina se stupňuje a dále naléhá na Janovu matku: „[...] *uchopil maminku za župan z čínského hedvábí.*

Kde máš zlato, kde máš zlato, pověz, nebo to z vás vymlátím!“¹⁹⁵

Bezohlednost a násilí jsou typickými projevy tzv. Revolučních gard,¹⁹⁶ které vznikaly v době osvobozování Československa a zvláště v prvních dnech a týdnech po skončení války měly za úkol stabilizovat poměry zajišťováním Němců a kolaborantů, a mnozí z jejich členů, jak vyplývá z výše uvedených citátů, se snažili využít této situace a zneužívali své postavení pro vlastní obohacení a pro vyřizování si osobních záležitostí.

Skupina štamgastů, kteří zatkli kavárníka Haboně, je vlastně takový zárodek Revoluční gardy a její člen Kurtin toho zneužívá. V následující scéně vrcholí jeho úsilí

¹⁹⁴ FILIP, Ota: *Cesta ke hřbitovu*. Ostrava 1990, 349.

¹⁹⁵ FILIP, Ota: *dtto*, 350.

¹⁹⁶ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 1 Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*. Středokluky 2010, 97–99. Z kontextu pasáží o divokém odsunu v kapitolách 4. a 5. může vycházet najevo, že hlavními aktéry těchto procesů byly Revoluční gardy (RG). Je to zapříčiněno hlavně tím, že se tyto formace poměrně často objevují v ústním podání očitých svědků.

Podle objektivních zjištění Arburga a Staňka je to však ve spojení s divokým odsunem klišé. První divoké odsuny prováděli partyzánské skupiny podle směrnic Hlavního štábu Ministerstva národní obrany. Brzy se však tohoto úkolu ujala československá armáda. Rudá armáda se vysídlovacích akcí účastnila jen vzácně.

násilného získání zlata, které nečekaně zarazí Janova matka reakcí plnou opovržení: „*Kde máš zlato, křičel strýček Kurtin, maminka ho držela za zápěstí a jedním prudkým pohybem ho odmrštila od sebe, strýček nebyl připraven na tolik síly v maminčině pohybu, zavrával, zachytil se stolu, strhl ubrus s křišťálovou mísou s pečivem. Maminka neklidným pohybem prstů ohmatávala zarostlou náušnici, pak ji jedním trhnutím vyškubla z boltce a hodila Kurtinovi pod nohy.*“¹⁹⁷

Problematikou Revolučních gard se zabývá Michaela Peroutková, která ve své knize *Vyhnání* mj. uvádí výpovědi očitých svědků. Sudetská Němka Lisa (1931), pocházející z obce Stachovice u Fulneku, vzpomíná na násilnosti, kterých se tam dopouštěli gardisté na německých civilistech. Z její výpovědi vyplývá, že tito gardisté bili a mučili nejen místní německé civilisty, ale také válečné zajatce a vzpomíná si na jednoho i jmenovitě.¹⁹⁸

Pronásledování Němců zachytil Filip ve svém druhém „ostravském“ románu *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* na postavě Evy Schubertové (viz třetí kap., s. 29, cit. 48), která je jako ostravská Němka internovaná ve sběrném táboře v areálu firmy Karla Pastrňáka v Moravské Ostravě: „*Dvůr firmy Karel Pastrňák a spol. sloužil v květnu roku jeden tisíc devět set čtyřicet pět jako tábor pro ostravské Němce, kde se soustředili před odchodem z města.*

Eva Schubertová už byla ostríhaná dohola. Na zádech měla neforemný pytel. Slunce svítilo Evě na holou hlavu.“¹⁹⁹

Postavu Pastrňáka jsme již zmínili ve třetí kapitole (viz s. 43, cit. 91; s. 44, cit. 94), kdy se projevil jako spekulant s židovským majetkem paní Preisové. Díky snadnému nabytí tohoto majetku se tento bývalý bankrotář stal během války úspěšným podnikatelem v oblasti spedice (FILIP 1994: 32), takže ho v tomto smyslu můžeme považovat za kolaboranta, podobně byl svými štamgasty nazírán Janův otec Bohumil, kavárník.

¹⁹⁷ FILIP, Ota: *Cesta ke hřbitovu*. Ostrava 1990, 350.

¹⁹⁸ „*V sousední vesnici, v Hladkých Životicích, byla koželužna a jeden z jejích učňů, Jenda, byl zločinec. Byl v revoluční gardě a ta mlátila a tloukla lidi neskutečným způsobem. Můj strýc tam bydlel, byl kovářem a zůstal tam. Vždycky pro něj přišli, aby dal háky do zdi, na které potom věšeli a do bezvědomí mlátili lidi. Na Meierově dvoře bylo všechno postříkané krví, museli to pak polévat vodou. Chytali také válečné zajatce, kteří se vraceli domů. Můj otec měl štěstí, když se vrátil, tak už přestali řídit. Tohle lynčování už pominulo. Všichni to byli mladí muži, později pak říkali, že to byli jen zločinci, kteří byli díky amnestii propuštěni z vězení. My jsme nic nevěděli. Byli ozbrojeni a měli pásky na rukávech, takže museli být někde organizováni.*“ (PEROUTKOVÁ 2008: 143).

¹⁹⁹ FILIP, Ota: *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy*. Praha 1994, 32.

Pastrňák neváhal po válce využít situace a nabídl areál své firmy pro potřeby sběrného tábora ostravských Němců. Když si srovnáme autorův popis tábora s popisem internačního tábora v centru Moravské Ostravy (tzv. „Hankelager“), můžeme soudit, že to může být narážka na tento tábor.²⁰⁰

O tomto táboře se zmiňuje také výše zmíněná paní Lisa, když vypráví o tom, že se do něj dostal její strýc: „*Ve Fulneku je ještě jednou zmlátili a pak se dostali do pověstného tábora Hanke v Ostravě. Minulý rok [2001 – pozn. Peroutkové] Češi zveřejnili, jak je tam bili. Můj strýc měl štěstí, že zůstal naživu. Dva internované zbili tak, že je museli naložit na vůz. Jejich záchranou byli Rusové. Mého strýce tam odtud vytáhli a odvezli do tábora v Ratiboři. To už bylo slezské, ne české. Tam sice hrozně hladověli, ale už je nikdo nemlátíl a nesdíral.*“²⁰¹

Násilnosti Revolučních gard na Němcích po válce se často zdůvodňují tím, že to byli většinou bývalí příslušníci odboje, přičemž někteří z nich zažili pronásledování a věznění nacisty, a tak je k těmto násilnostem motivovalo puzení k pomstě. Jak potvrzují prameny, nikdo z vedení tábora Hanke nebyl během okupace v odboji a nikdo nebyl vězněn nacisty. Všichni se do této služby přihlásili dobrovolně (OBERWANDLING 2000: 27).

V tomto táboře však nedocházelo „jen“ k bitím, ale k hromadným popravám a znásilňování, a tak bylo 13. 6. 1945 dosavadní vedení sesazeno, jeho členové Martínek, Kusz, Jurášek a Pieczka byli zatčeni a dění v táboře začalo vyšetřovat místní kriminální oddělení v Ostravě (OBERWANDLING 2000: 40).

Jak vyplývá z výše uvedené výpovědi paní Lisy, mezi gardisty se vyskytovali trestaní jedinci a sadisté. A takoví lidé byli také ve vedení tábora Hanke a mezi jejich personálem – potvrzují to výpovědi vězňů z tábora Hanke o jednom ze spoluvězňů Heinrichu Glosovi, který však byl zároveň vykonavatelem mnoha poprav a mučení.²⁰²

²⁰⁰ „*Das Internierungslager wurde auf dem Gebiet der Lagerräume der ehemaligen Speditionsfirma Hanke in der Bahnhofstraße Nr. 75 errichtet.*“ (OBERWANDLING 2000: 27).

„*Internační tábor byl zřízen na místě skladů bývalé spediční firmy Hanke v Nádražní ulici č. 75.*“ (překl. aut.).

ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 3 *Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Středokluky 2010, 178.

ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, CD příloha 62 A.

V tomto táboře zahynulo celkem 231 lidí, z toho 21 se stalo obětí fingované vzpoury. V ostravských internačních táborech a věznicích zemřelo do podzimu 1945 nejméně 300–350 lidí.

²⁰¹ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhánění. Praha 2008, 143.

²⁰² „*Dem Untersuchungsbericht nach richtete die Gefangenen am häufigsten ihr Mitgefangener Heinrich Gloss hin, in seiner Veranlagung wahrscheinlich ein Sadist. [...] Er stammte aus Ostrau von tschechischen Eltern ab, schon vor dem Krieg meldete sich aber zur deutschen Nationalität. Er war als Masseur in den Witkowitz Eisenwerken angestellt. Ins 'Hankelager' kam er am 26. Mai herum und mit*

Ze členů vedení byl, podle výpovědí svědků, sadistou Martínek, který nutil ve dvou prokázaných případech vězeňkyně před popravou k hromadnému pohlavnímu styku (OBERWANDLING 2000: 31).

V listopadu roku 1947 provedla parlamentní komise v táboře Hanke další vyšetřování násilností, při kterém vyšlo najevo, že k výše zmíněným brutálním činům zplnomocnil Glosse správce tábora Martínek, a bylo také zjištěno, že Gloss byl členem SA (OBERWANDLING 2000: 53).

Další zarážející skutečností je, že se na násilnostech v tomto táboře nepodíleli jen, profesně vzato, laikové, kteří se dobrovolně přihlásili. Násilností se také aktivně účastnil zakladatel tábora Vladislav Kusz, vedoucí politického oddělení ostravského ředitelství Sboru národní bezpečnosti (OBERWANDLING 2000: 27).

Případy etického selhání příslušníků SNB v poválečném období nebyly ojedinělé. Andreas Wiedemann zmiňuje fakta ze zprávy hlavního velitelství SNB pro ministra vnitra o událostech v Děčíně: *„Různých provinění se dopouštějí i příslušníci SNB. Ve zprávě ministru vnitra ze 12. července 1945 je řeč o rabování bytů a o znásilňování, jichž se dopouštěli muži v uniformách SNB v Děčíně.“*²⁰³

Wiedemann dále konstatuje podle zprávy o vyšetřování v Českých Budějovicích a Vyšším Brodě ze 6. 8. 1945, že pracovník hlavního velitelství SNB v Praze v těchto městech vyšetřoval stížnosti na rabování členů SNB. Tato činnost byla následně doložena nálezem odcizených věcí a dopravních prostředků v domácnostech obviněných (WIEDEMANN 2016: 97–98).

Příčiny takových excesů pocházely mimo jiné z nedostatku vhodných pracovníků. Může to doložit následující Wiedemannův citát: *„Jednotky SNB v pohraničí byly během letních měsíců roku 1945 posíleny bývalými příslušníky četnictva z vnitrozemí. Za tím účelem byly v pohraničních okresech sestavovány seznamy, ve kterých byla registrována potřeba dalších bezpečnostních sil. Pro uchazeče z vnitrozemí měla služba v pohraničí tu výhodu, že i oni mohli počítat s přidělením konfiskovaného majetku.“*²⁰⁴

seiner Ankunft fingen hier auch die Massenexekutionen an. Die Hinrichtungen führte er allein oder mit seinem Mitgefangenen Oskar Milik durch. Manchmal zwangen sie auch die Internierten, sich untereinander hinzurichten.“ (OBERWANDLING 2000: 31).

„Podle zprávy vyšetřovací komise popravoval vězně nejčastěji jejich spoluvězeň Heinrich Gloss, svým založením byl pravděpodobně sadistou. [...] Pocházel z Ostravy z české rodiny, již před válkou se ale přihlásil k německé národnosti. Pracoval jako masér ve Vítkovických železárnách. Do tábora 'Hanke' se dostal 26. května a s jeho příchodem začaly masové popravy. Popravy prováděl sám nebo se svým spoluvězněm Oskarem Milikem. Někdy nutili internované, aby se popravovali mezi sebou.“ (překl. aut.).

²⁰³ WIEDEMANN, Andreas: „Pojď s námi budovat pohraničí!“. Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha 2016, 97.

²⁰⁴ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 87.

Nezbývá než dodat, že možnost snadného legálního nabytí konfiskátu nebyla právě etickou motivací. Nicméně někteří příslušníci SNB si neváhali „přilepšit“ i nezákonným způsobem.

Ještě jedna epizoda z vyprávění paní Lisy svědčí o tom, že násilí personálu tábora Hanke nebylo namířeno jen proti Němcům. Zmiňuje nejmenovaného českého vrátného tábora, který tajně vynášel dopisy vězňů jejich příbuzným a byl za to následně zavražděn a jeho česká žena znásilněna (PEROUTKOVÁ 2008: 143).

Vyšetřovací komise v roce 1947 k tomuto případu zjistila, že se jednalo o pana Šedinu, který bydlel v areálu tábora se svojí ženou a po nálezů korespondence vězňů byl oběšen. Poté vtrhli Martínek, Jurášek a Kusz do bytu k paní Šedinové ještě s několika dalšími německými vězeňkyněmi a všechny ženy znásilnili (OBERWANDLING 2000: 54).

Parlamentní vyšetřovací komise tedy uznala, že v táboře Hanke došlo ke zločinům násilné smrti u Šediny, ke znásilnění jeho ženy a dalších německých žen, ke krádežím zlatých zubů, oblečení a dalšího majetku Němců. Tato komise tedy navrhla, aby bylo proti Kuszovi, Glossovi, Martínkovi, Pieczkovi a Juráškovi započato trestní řízení (OBERWANDLING 2000: 43).

Jediný trest, který následoval, se týkal komunistů Kusze, Pieczky a Juráška, kteří byli z vyloučení KSČ (OBERWANDLING 2000: 54).

Pro výše uvedené zločince žádný další trest nenásledoval, protože jejich případ podléhal zákonu č. 115 z roku 1946 o „spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů“ (OBERWANDLING 2000: 43).

O tomto zákonu se také zmiňuje Peroutková: „[...] *tento zákon amnestoval všechny násilné činy našich občanů týkajících se Němců. Jakékoli zločiny spáchané na Němcích a Čechách nebyly tedy trestné nikoli do konce války, nýbrž až do 28. října 1945. [...] Je příznačné, že na tuto otázku nikdo z historiků a politiků nebyl schopen smysluplně a srozumitelně odpovědět.*“²⁰⁵

K tomuto můžeme jen doplnit poznámku A. Oberwandlinga, že obdobné, časově omezené amnestie za násilí proti okupantům byly vydány v Itálii (do 31. 7. 1945), ve Francii (do 1. 1. 1946) a v Rakousku (do 19. 1. 1946). Také v zemích, kde podobné zákony nebyly přijaty, jako například v Polsku, netrestaly soudy výše uvedené násilnosti poválečného období tvrději (OBERWANDLING 2000: 44).

²⁰⁵ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 81.

Jak výše uvádí Peroutková, úkol vyjádřit se kvalifikovaně k tomuto zákonu²⁰⁶ na odborníky ještě čeká. Když se podíváme na doslovné znění tohoto zákona, uvědomíme si, že si revoluční gardisté a další pachatelé násilností mohli dovolit doslova cokoli ke svým obětem. A v této souvislosti je také výmluvný fakt, že tento zákon byl přijat zpětně – 8. května 1946 – tedy v podstatě rok poté, co doba násilností začala.

K situaci Němců v Ostravě po válce se vyjadřuje také K. Jiřík v knize *Dějiny Ostravy* a píše o tom, že i zde byl uplatňován vůči nim princip kolektivní viny. Z tohoto principu byli vyňati jen němečtí antifašisté a členové rodin ze smíšených manželství. Ze svazku města bylo údajně vyškrtáno 16 464 Němců (JIŘÍK 1993: 406).

Dále můžeme z tohoto zdroje doplnit údaje o ostravských internačních táborech pro Němce. Bylo jich osm, včetně tábora Hanke v Ostravě a blízkém okolí. Dále píše Jiřík o odsunu asi 6 000 Němců do jednotlivých okupačních zón Německa v období od 30. 5. 1946 do roku 1948 (JIŘÍK 1993: 406–408).

Jiřík také potvrzuje výše uvedené násilnosti nejen v táboře Hanke.²⁰⁷ Přesto jen v případě tohoto tábora se podrobněji rozepisuje o údajném pokusu o vzpouru, již zmiňuje také Oberwandling (srov. OBERWANDLING 2000: 39–40), kterou fingovalo vedení tábora.

Událostem v táboře Hanke se věnuje ve své reportáži *Ostravská mordovna*²⁰⁸ také novinář Michal Mareš. K tomuto tématu se dostal náhodou, když byl sám zadržován v červenci 1945 ve vyšetřovací vazbě policejního ředitelství v Moravské Ostravě. Dostal se tam poté, co byl vyšetřován sovětským úřady kvůli údajné kolaboraci během války, ale bylo zjištěno, že Mareš se takové činnosti nikdy nedopustil. Měl být tedy českými úřady propuštěn, ale stalo se tak až po jeho protestní hladovce. V reportáži zmiňuje dva otřesné zážitky. Během pobytu v této vazbě údajně slyšel každou noc nářek bitých a znásilňovaných vězeňkyň. Tím dalším bylo sdělení vězeňského holiče, který mu vyprávěl o mučení a vraždách v táboře Hanke, které se v podstatě shodují s výše

²⁰⁶ „Jedná se o zákon č. 115 Sbírký zákonů a nařízení, který promíjí následující zločiny: 'Jednání, k němuž došlo v době od 30. září 1939 do 28. října 1945 a jehož účelem bylo přispěti k boji o znovunabytí svobody Čechů a Slováků nebo které směřovalo ke spravedlivé odplatě za činy okupantů nebo jejich pomahačů, není bezprávné ani tehdy, bylo-li by jinak podle platných předpisů trestné.'“ (PEROUTKOVÁ 2008: 200).

²⁰⁷ „V internačních táborech, ale i ve věznicích Národní bezpečnosti a krajského soudu hraničilo chování některých členů Revolučních gard, národních milicí a národní bezpečnosti s vyloženým sadismem. Mnozí internovaní byli různě šikanováni, mučeni, ženy znásilňovány. Došlo dokonce k popravám. Velký rozruch způsobil 4. června 1945 údajný pokus o vzpouru v táboře Hanke, při němž bylo zastřeleno 72 internovaných osob. Za tyto nepřístojnosti bylo s velitelem tábora E. Martínkem a V. Kuszem, který měl na ředitelství Národní bezpečnosti v pracovní náplni záležitosti politického charakteru, zahájeno trestní stíhání.“ (JIŘÍK 1993: 408).

²⁰⁸ MAREŠ, Michal: Přicházím z periferie republiky. Praha 2009, 436–443.

zmíněnými skutečnostmi v podání Staňka, Arburga a Oberwandlinga. Mareš se po propuštění sám pustil do pátrání a zjistil, že s událostmi v tomto táboře byl vedle zmíněného Kusze, Martínka, Juráška, Pieczky a Glose, spojen rovněž Vladimír Sedlář. Toho poslal do Moravské Ostravy v dubnu 1945 v doprovodu sovětské armády ze Slovenska Rudolf Slánský, aby se stal zemským velitelem SNB expozitury Moravská Ostrava a zajistil tak kontrolu KSČ nad bezpečnostními složkami na území československého Slezska. Z výpovědi jeho podřízeného Břetislava Hotového, který hlídal Sedlářův byt a také vykonával strážní službu v táboře Hanke, vyplývá, že Sedlář bydlel ve stejném domě jako Kusz, vedoucí tohoto tábora. Oba údajně pořádali večírky, kde je musely „bavit“ vybrané mladé Němky z tábora. Hotový také zmiňuje fingovanou vzpuru a v souvislosti s ní uvádí, stejně jako Jiřík, sedmdesát dva zastřelených Němců. Sedlář se na zločinech v táboře údajně přímo nepodílel, nicméně zneužíval vězeňkyně, přivlastňoval si cennosti zabavené internovaným a nijak nezakročil proti násilí páchanému Kuszem a jeho spolupracovníky. Kusz byl zatčen až na příkaz Josefa Kotase, byl však brzy poté opět propuštěn. Sedlář nebyl nijak potrestán, odešel do Prahy, kde se údajně stal zaměstnancem kulturního referátu jednoho úřadu. Mareš také popisuje případ výše zmíněného pana Šediny a jeho ženy, uvádí však jméno Šedenko. Celkový počet mrtvých v táboře Hanke Mareš odhaduje nejméně na 270 (MAREŠ 2009: 437, 439, 440–441).

K problematice poválečných zločinů na Němcích a případně českých kolaborantech je zajímavé také uvést stanovisko pachatelů těchto zločinů, které může rovněž do určité míry souviset se skutečností, že nebyli za své zločiny potrestáni.

Jeden takový postoj nalezneme opět ve výpovědi paní Lisy o výše zmíněném sadistickém gardistovi Jendovi: „*Učitel ze sousední vesnice pátral po tom, zda je to s tím Jendou opravdu pravda a zjistil to. Skutečně to tak bylo. Potom se Jendy ptal, co si o tom myslí. Učitel se ho vyptával a Jenda odpověděl, že prý to byla taková doba, že byl tenkrát mladý a co k tomu má teď říct, může se jen stydět, ale vrátit to nemůže. Alespoň, že se styděl. Později se stal ředitelem. Vloni [2001 – pozn. Peroutkové] zemřel on i jeho bratr, který se těch bitek také zúčastnil. Jmenovali se Kirchnerovi.*“²⁰⁹

K tématu násilností na Němcích v poválečném období nalezneme zajímavé postřehy z vyprávění další sudetské Němky Susanne (1935), která vzpomíná na poměry v novojičínském hotelu „Jelen“. Ten měli v nájmu její rodiče – oba Němci, ale otec,

²⁰⁹ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 144.

sociální demokrat, byl přesvědčen, že je možné přátelské soužití Čechů a Němců i po roce 1918. Proto také zaučoval a zaměstnával v hotelu český personál (PEROUTKOVÁ 2008: 128–129). Matka paní Susanne schovávala do května 1945 ve svém domě paní židovského původu, Krebsovou (PEROUTKOVÁ 2008: 128–129).

Tyto skutečnosti pomohly rodině paní Susanne po skončení války tím, že Češi, kteří u nich bydleli, se zasadili o to, aby byl otec paní Susanne propuštěn z vězení, do kterého ho uvrhli revoluční gardisté. Nicméně rodinný podnik jim byl jako Němcům vyvlastněn (PEROUTKOVÁ 2008: 128–129).

Zajímavý je také výrok paní Susanne na adresu Revolučních gard, které nazývá „českými partyzány“: *„Nejhorší ale byli čeští partyzáni. Řádili hůř než okupační vojsko a pronásledovali Němce s nemilosrdnou nenávistí.“*²¹⁰

Tento postřeh se shoduje s výše uvedenou vzpomínkou paní Lisy (viz tato kap., s. 84, cit. 198), ve které uvádí, že jejího strýce zachránili z tábora Hanke Rusové.

V následujícím citátu však opět z vyprávění paní Susanne vyplývá, že se gardisté stejně nemilosrdně chovali i k Čechům, které považovali za kolaboranty, což v následujícím případě není rozhodně jednoznačné, protože považovali za kolaboranta i českého číšníka, který pracoval v hotelu „Jelen“: *„Po třech dnech drancování jsme se [my] děti zase odvážily na ulici. Co jsme tam všechno viděly, na to po celý život nezapomenu. Zmatek v bytech, mrtvoly a pověšené lidi. Náš vrchní Oto tam byl také. Byl Čech, ale protože u nás pracoval, tak byl svými lidmi pověšen.“*²¹¹

V citátu zmíněné dny drancování označuje paní Susanne za nejhorší období, ovšem jako dítě byla schovaná ve sklepě, a tak zprávy o násilnostech²¹² se k ní dostaly zprostředkovaně. Sověti sice pronikli i do sklepa, ale Susannin otec uměl česky, a to je zachránilo (PEROUTKOVÁ 2008: 130).

Výše uvedené příklady české kolaborace v románu Oty Filipa *Cesta ke hřbitovu* na případu Janova otce Bohumila, kavárníka, který kolaboroval s Němci tím, že je obsluhoval ve svém podniku, a těchto „konexí“ pak využil, aby dostal svého švagra-odbojáře z vězení Gestapa, nebo, jak uvádí Peroutková, vzpomínku paní Susanne, která vypráví o oběšení českého vrchního českými revolučními gardisty, protože pracoval

²¹⁰ PEROUTKOVÁ, Michaela: dtto, 130.

²¹¹ PEROUTKOVÁ, Michaela: dtto, 130.

²¹² „Protože jsme měli restauraci, hledali Rusové alkohol a kromě toho hledali také ženy a dívky. Pro mnohé to byla hrozná doba. Jedna sestra mého otce spáchala sebevraždu, protože s takovou hanbou nemohla žít dál. O mnoho let později mně vyprávěla jiná teta, že kromě znásilňování docházelo také k bití a ponižování žen v přítomnosti jejich dětí.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 130).

v Němci vedeném hotelu, nám nyní poslouží jako výchozí bod k dalším příkladům české kolaborace, která měla často skutečně tragické důsledky pro dotyčné osoby.

V rámci této, řekněme, skutečné kolaborace totiž dotyční kolaboranti spolupracovali s Gestapem tím, že udávali odbojáře nebo třeba také v době protektorátu nelegální činnost, jako bylo například zabíjení prasat tzv. „načerno“. Pro tuto kolaboraci je příznačné, že její pachatele často, na rozdíl od výše uvedených „kolaborantů živnostníků“, nestihl žádný trest, naopak se často prosadili po válce jako významní funkcionáři KSČ.

Tomuto tématu se také věnuje Michaela Peroutková v knize *Vyhnání*. Uvozuje ji poukazem na zpracování této problematiky Pavlem Kohoutem v románu *Hvězdná hodina vrahů*. Autorka tuto kolaboraci řadí k jistému druhu nacionalismu²¹³ a po zpracování výpovědí očitých svědků dochází k následujícímu závěru: „*Ve zkoumaných výpovědích stojí za zmínku opakovaný poukaz na to, že nejhrolivějšími iniciátory pronásledování Němců na konci války byli čeští kolaboranti, kteří později získali značnou politickou moc.*“²¹⁴

Peroutková v této souvislosti uvádí vzpomínky českého pamětníka Josefa (1931), který zmiňuje konkrétní případ masakru „U Zabitého“.²¹⁵ Josef žil za války s rodiči ve vsi Hvězda na Berounsku, nedaleko dějiště tohoto masakru. Masakr zorganizovali čeští udavači, protože se obávali, že by mohli být svědectvím Němců, kterým svá udání posílali, usvědčeni z kolaborace (PEROUTKOVÁ 2008: 114). Pan Josef vzpomíná: „*Masakr 'U Zabitého' iniciovali po roce 1945 čeští udavači, kteří za války donášeli informace Němcům, aby se pravděpodobně vyhnuli totálnímu nasazení nebo něčemu. Pan Lange, ředitel továrny, to udání vždycky ztopil. Ti udavači věděli, že když někoho udali, a nic se mu nestalo, tak to pravděpodobně pan dr. Lange likviduje. Totéž dělal pan Vašíček ve vápence a v lomech. Oba dva se znali z výboru Sokola, byli funkcionáři tady v loděnickém Sokolu. Ti museli být po válce na popud českých udavačů, kteří měli strach z odhalení, zlikvidováni cestou z Loděnic do Berouna.*“²¹⁶

²¹³ „*Postavy ztvárňující tento druh nacionalismu přesvědčují své okolí o tom, že jsou oddanými vlastenci, a na důkaz toho masakrují Němce, převážně ty Němce, kteří by mohli dosvědčit jejich nedávnou kolaboraci. Aby dodali svému vlastenectví přesvědčivost, staví na odív svou nenávisť vůči Němcům a jsou v zacházení s Němci často horlivější než jiní Češi.*“ (PEROUTKOVÁ 2008: 67).

²¹⁴ PEROUTKOVÁ, Michaela: *Vyhnání*. Praha 2008, 81.

²¹⁵ „U Zabitého“ je neoficiální název obce Vráž, kde došlo k masakru (PEROUTKOVÁ 2008: 199).

²¹⁶ PEROUTKOVÁ, Michaela: *Vyhnání*. Praha 2008, 114.

Z výpovědi pana Josefa a z historiografických pramenů vyplývá, že na této cestě bylo brutálně zavražděno zmanipulovanými výrostky a příslušníky Vlasovových oddílů osmnáct Němců a jeden Čech.²¹⁷

Na závěr ocitujeme ještě jednu pasáž ze vzpomínek pana Josefa, ve které sděluje výpověď očitého svědka masakru, vrážského starosty: „*Z těch, co si ten masakr osobně pamatují, je třeba bývalý vrážský starosta, který s nimi šel jako zvědavec. Byla tam eskorta Němců, Vlasovci, výrostci, kteří je tloukli, včetně žen, ty byly velice kruté a pak tam byl ohromný houf zvědavců. Stříleli Vlasovci, ti ostatní jim zpřeráželi ruce a nohy. Pohřbeni jsou všichni v hromadném hrobě v Berouně.*“²¹⁸

Jak dále Peroutková píše, tito kolaboranti se stali po roce 1948 vysokými funkcionáři KSČ a v 50. letech vedli politický proces se statkáři v Loděnicích (PEROUTKOVÁ 2008: 114).

Tento fakt potvrzuje, podobně jako v případě sadistického gardisty Jendy Kirchnera (viz tato kap., s. 89, cit. 209), který se po čase dostal do vedoucí funkce ředitele, že i kolaboranti se sadistickými sklony mohli po válce udělat politickou kariéru.

V souvislosti s vyjádřením J. Kirchnera k násilnostem, kterých se po válce dopustil (viz tato kap., s. 84, pozn. 198) a kterých pak s odstupem litoval (viz tato kap., s. 89, cit. 209), si teď nastíníme případ jiného sadistického revolučního gardisty Františka Říhy, který ani s odstupem – počátkem 90. let svých činů nelitoval.

Při příležitosti uvedení filmového dokumentu Davida Vondráčka *Zabíjení po česku* v květnu roku 2010 vzpomíná Pavel Vondráček v článku *Moje setkání s vrahem* pro časopis *Reflex* na rozhovor s F. Říhou. Životopis tohoto muže v mnohém odpovídá výše zmíněným gardistům se sadistickými sklony.

V době války Říha nejprve pašoval zboží přes blízkou hranici s Rakouskem, protože žil na Vitorazsku. Potom pracoval v blízkém Gmündu v továrně, kde byl znám tím, že obtěžoval ženy, okrádal kolegy a napadl mistra. Za to byl odsouzen a uvězněn v Mauthausenu, kde vstoupil do ilegální komunistické strany. Tam se také údajně podílel na likvidaci vězňů s odlišným politickým názorem (VONDRÁČEK 2010: 9).

²¹⁷ „Mezi zavražděnými bylo 9 loděnických Němců, 9 říšských Němců a 1 Čech. Z říšských Němců měli pouze 3 lidé taková postavení, která navozují možné propojení s nacistickým režimem (ředitel továrny a dva vrchní stráževodoucí). [...]“

Pravé motivy tohoto útoku ze strany Čechů a to, že se nejednalo o členy NSDAP a příznivce fašistů, popsal ve své publikaci Karel Paták (*Loděnice. Obec na zemské stezce*. Loděnice, 2004). Na skutečnost, že při poválečné perzekuci Němců na Berounsku byli nejaktivnější čeští kolaboranti, poukazuje také berounský archivář Jiří Topinka.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 203).

²¹⁸ PEROUTKOVÁ, Michaela: dtto, 115.

Po válce se vrátil v květnu 1945 zpět na Vitorazsko²¹⁹ a přidal se k místní revoluční gardě učitele Václava Maxy²²⁰ a plukovníka Vladimíra Hobzy.²²¹ S nimi také ještě v květnu brutálně postřílel čtrnáct lidí jen proto, že se v době války přihlásili k německé národnosti²²² (VONDRÁČEK 2010: 9).

Říha nedlouho poté nastoupil jako dozorce v Pankrácké věznici, kde podle archívních záznamů sexuálně obtěžoval Lídu Baarovou. Po roce 1948 dostal nabídku práce od StB a vykonával funkci konfidenta a provokatéra do 80. let, poté pracoval jako informátor na hlavním nádraží. Stal se také funkcionářem Svazu bojovníků za svobodu a v devadesátých letech mu bylo vyplaceno odškodné 250 000 Kč od Spolkové republiky Německo za věznění v koncentračním táboře (VONDRÁČEK 2010: 9).²²³

Na závěr si k osobě F. Říhy ocitujeme úryvek z rozhovoru z roku 1993 s P. Vondráčkem, který se týká jeho sadistického činu:

„Pane Řího, zabil jste ty lidi?“

„Nezabil.“

²¹⁹ Tato oblast patřila od 13. století do roku 1918 k Rakousku, pak byla přičleněna k ČSR, po roce 1938 se stala součástí Třetí říše a po roce 1945 opět patřila k ČSR. Místní obyvatelstvo bylo většinou dvojjazyčné a hlásilo se střídavě k rakouské a české národnosti (VONDRÁČEK 2010: 9).

ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 3 *Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Středokluky 2010, 193.

K aktérům masakru v Tušti můžeme podle Arburga a Staňka ještě doplnit, že přímým účastníkem popravby byl František Říha ml. V protokolu o zasedání „lidového soudu“ je totiž uveden ještě jeden přítomný stejného jména, tedy František Říha st. Autoři VNPČP také potvrzují Vondráčkovu zmínku o kriminální minulosti Františka Říhy ml.

²²⁰ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 193.

Učitel Václav Maxa byl členem KSČ a pracoval na ONV v Třeboni jako tzv. referent pro Vitorazsko.

²²¹ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 193.

Plukovník Hobza velel oddílům partyzánů a „revolučních dobrovolníků“ z Táborska (Táborité), které koncem května a začátkem června 1945 vystěhovaly z Vitorazska 4500–5000 lidí. V roce 1945 se Hobza stal velitelem 16. divize v Písku a vstoupil do KSČ. V létě roku 1947, kdy žil již jako brigádní generál ve výslužbě v Karlových Varech, byl vyšetřován v souvislosti s tuštským masakrem. Vyšetřovatelům tvrdil, že za popravu nenese přímou odpovědnost a stejně tak popřel, že jeho podřízení, kteří po „čistce“ přesídlili do okresu Jindřichův Hradec, odvezli z Vitorazska podstatnou část zabaveného majetku.

ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 196.

Při výsleších 24. června 1947 potvrdil předseda MNV v Tušti a Václav Maxa, že právě Hobza vydal rozkaz k zastřelení odsouzených osob.

Před popravou dal Maxa ještě hlasovat v rámci schůze MNV v Tušti u každé odsouzené osoby zvlášť, zda přítomní souhlasí s vykonáním rozsudku. Nikdo nebyl proti až do okamžiku, kdy se hlasovalo o dvou odsouzených ženách, Terezii Smolkové a Olze Vlčkové. Václav Korbel, František Němec a Matěj Beníšek, kteří byli rovněž členy „lidového soudu“ byli proti popravě těchto žen. Když jim Maxa pohrozil, že mohou být připojeni k odsouzeným, tak se svého protestu vzdali.

²²² „Brzo ráno je čtrnáct obyvatel Tuště přivezeno na okraj obce k velké jámě. Zde Říha krátkým německým samopalem ráže 9 mm postřílí třináct z nich krátkými salvami do hlavy ze vzdálenosti asi tři metrů.

Poslední oběť, paní Vlčkovou, zastřelí Říha společně s členy tzv. Revolučních gard dávkami do pánve. Někteří popravení nebyli ještě mrtví, když je zaspávali, drali se ven, a tak je Říha a spol. dodatečně postříleli.“ (VONDRÁČEK 2010: 9).

²²³ Tyto informace potvrzuje také editor svazku reportáží Michala Mareše *Přicházím z periferie republiky* Michal Jareš s odkazem na rozhovor s Jánem Mlynárikem viz <http://www.cs-magazin.com/200309/view.php?articles=cs0309.htm>, citováno 5. 5. 2009.

„Svědci ale tvrdí, že jste je zabil, vy tvrdíte opak. Kdybyste však měl tu možnost, zabil byste je?“

„No to jo, zastřelil bych je.“

„A lítoval byste toho?“

„Ne, byli to Němci!“²²⁴

Tématu masakru v Tušti se věnuje také Ota Filip ve svém publicistickém svazku *...doch die Märchen sprechen deutsch. Geschichten aus Böhmen* (...přece pohádky mluví německy. Příběhy z Čech), ve kterém shromáždil texty, vzniklé na základě jeho cesty českým pohraničím v devadesátých letech dvacátého století.

Filip masakr popisuje velmi podobně²²⁵ jako P. Vondráček, a to hlavně na základě výpovědi Františka Beneše, v roce 1945 člena pohraniční hlídky, který byl náhodou očitým svědkem této události (FILIP 1996: 60–61).

Filip se ve svém textu vyjadřuje také k údajnému důvodu tohoto masakru – tedy, že odsouzení k smrti byli Němci. Autor vysvětluje z hlediska historického vývoje Vitorazska, že místní obyvatelé nemohli být nikdy Němci, ale Rakušany. Říšskými Němci se stali po roce 1939, stejně jako všichni Rakušané po roce 1938. Po obnovení ČSR v roce 1945 se tedy opět stali československými občany rakouské národnosti, tak jak tomu bylo od roku 1918, respektive od roku 1920²²⁶ (FILIP 1996: 64–65).

²²⁴ VONDRÁČEK, Pavel: Moje setkání s vrahem. In: Reflex. Ed. Pavel ŠAFR, Praha 8. 7. 2010, 8–9. ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 3 Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování. Středokluky 2010, 196.

K výše citovanému Vondráčkovu rozhovoru s F. Říhou ml., ve kterém Říha účast na popravě popírá, můžeme zmínit skutečnost ze zprávy z vyšetřování tuštského masakru z léta 1947 (podle Arburga a Staňka), která uvádí, že se svědek Karel Kocina (jedná se o shodu jmen s jedním popraveným) po zaslechnutí výstřelů rozběhl k místu popravky a zastihl právě Říhu, jak zastřelil obě ženy.

ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 194.

Odsouzeno k smrti bylo 16 osob, ale dvěma (Karlů Kropíkovi a Josefu Weberovi) se podařilo uniknout, takže zastřeleno bylo celkem 14 osob.

²²⁵ Hlavního zločince, kterým byl podle Vondráčka František Říha, Filip pojmenovává jako Jan P., patrně shodně zmiňuje Václava Maxu jako Vencu M., kterého označuje za soudce mimořádného lidového soudu (FILIP 1996: 59).

²²⁶ „Bis August 1920 gehörte das Weitra-Gebiet zu Österreich. Erst am 9. August 1920 setzten sich tschechoslowakische Diplomaten auf der Friedenskonferenz in Saint-Germain durch, und die Tschechoslowakische Republik bekam aus militärisch-strategischen Gründen das Weitra-Gebiet zugesprochen und den Eisenbahnknogtenpunkt, der dann České Velenice hieß. Im Vertrag über die Eingliederung des Weitra-Gebietes in die Tschechoslowakische Republik mußte die Prager Regierung dem österreichischen Teil der Bevölkerung Sicherheit, Minderheits- und alle Bürgerrechte garantieren.“ (FILIP 1996: 64–65).

„Do srpna roku 1920 patřila oblast Vitorazska k Rakousku. Teprve 9. srpna 1920 se prosadili českoslovenští diplomaté na Mírové konferenci v Saint-Germain a Československé republice byla z vojensko-strategických důvodů přisouzena oblast Vitorazska a železniční uzel, který se pak jmenoval České Velenice. Ve smlouvě o přičlenění Vitorazska k Československé republice musela pražská vláda zaručit rakouské části obyvatel bezpečnost a všechna menšinová a občanská práva.“ (překl. aut.).

V následující pasáži ukazuje Filip velmi výstižně absurditu pohledu revolučního gardisty a soudce mimořádného soudu na národní identitu budoucích obětí masakru v Tušti: „*In Schwarzbach hat also der revolutionäre Gardist, Bezirksreferent für Sicherheit und Scharfrichter Venca M. nicht deutsche, sondern tschechoslowakische Staatsbürger österreichischer Nationalität zum Tode verurteilt. Sein Henker, Jan P., hat folglich 14 tschechoslowakische Bürger ermordet. Unter den hingerichteten Bürgern von Schwarzbach lesen wir Namen wie Josef Benda, Karel Kocina, Josef Kroupík, Karel Smolek, Terezie Smolková und Olga Vlčková. Seit sieben Jahrhunderten kann sich in diesem Grenzgebiet keiner, weder Tscheche noch ein Österreicher, ganz sicher für seine Zugehörigkeit zur tschechischen oder zur österreichischen Kultur verbürgen. Venca M. und Jan P. lösten das Problem mit Mord.*“²²⁷

Z tohoto citátu vyplývá opět problém národní identity u obyvatel území, které se nachází na hranici dvou států. Obyvatelstvo zde má historicky podmíněný multikulturní ráz rakouského a českého prostředí, a tak zde není možné u něho jednoznačně určit národní identitu. Tuto situaci můžeme srovnat se situací na Hlučínsku, které bylo do roku 1920 součástí Německa, a poté bylo připojeno k ČSR a jeho obyvatelé žili na hranici německého a českého kulturního prostředí (viz 3. kap., s. 34, pozn. 62, s. 34, cit. 63 a s. 34–35, cit. 64). Výše uvedený citát tak svědčí o tom, jak je možno takové specifické situace zneužít sadisticky a fanaticky založenými jedinci.

Zprávu o masakru v Tušti nalezneme také ve svazku reportáží *Přicházím z periferie republiky* Michala Mareše. Je to vlastně fragment dopisu obyvatel Tuště, který se v podstatě shoduje s výše vylíčenou událostí. Je také zmíněno čtrnáct obětí popravky a jako aktéři masakru jsou vedle Maxy a Říhy zmíněni Podlaha, Apfeltaler, Chmelař, Krégl a Hubený. Tyto osoby vytvořily jako porevoluční příslušníci KSČ v obci 9. 5. 1945 svévolně Národní výbor a s pomocí čtyř partyzánů donutili 22. 5. během jedné hodiny vystěhovat se všechny údajně německé rodiny a opustit obec. Osoby, které byly odsouzeny k smrti „lidovým soudem“ a poté popraveny, byly zajištěny v místní škole.

²²⁷ FILIP, Ota: ...doch die Märchen sprechen deutsch. Geschichten aus Böhmen. München 1996, 65. „*Ve Schwarzbachu tedy revoluční gardista, okresní referent pro bezpečnost a popravčí Venca M. neodsoudil k smrti německé, ale československé státní občany rakouské národnosti. Jeho kat, Jan P. následně zavraždil 14 československých občanů. Mezi popravenými občany Schwarzbachu čteme jména jako Josef Benda, Karel Kocina, Josef Kroupík, Karel Smolek, Teresie Smolková a Olga Vlčková. Po sedm staletí se v této pohraniční oblasti nikdo ani Čech ani Rakušan zcela jistě nemůže zaručit za svou příslušnost k české nebo rakouské kultuře. Venca M. a Jan P. vyřešili problém vraždou.*“ (překl. aut.). ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 3 Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování. Středokluky 2010, 194. Podle protokolu také můžeme poopravit dvě jména popravených v citátu Oty Filipa. Jména Karla Kociny a Josefa Kroupíka zní správně Kotzina a Kroupík.

Opuštěné domy partyzáni hned po odchodu jejich obyvatel vyrabovali. K brutální popravě došlo v noci z 22. na 23. 5. 1945 na kraji obce (MAREŠ 2009: 299–300).

Problematiku české kolaborace můžeme shrnout výstižným výrokem M. Peroutkové: *„Je zarážející, že mnoha kolaborantům bylo po válce umožněno vykonávat úřední funkci, čímž získali moc nad ostatními a mohli se beztrestně dopouštět zločinů nejen na Němcích, ale i na Češích. Významná místa ve státní správě nebyla nutně obsazována příslušníky KSČ, nýbrž agresivními jedinci, často kolaboranty, kteří chtěli získat moc a zbavit se tak případných nechtěných svědků, kteří znali jejich spornou minulost. V jiných případech to byli lidé z nízkých sociálních vrstev se sklony ke kriminalitě, kteří neměli žádné zábrany ani k těm nejodpudivějším činům. Příslušníky KSČ se většinou stali až později, aby na tomto místě mohli zůstat. Násilí a jiné zločiny mohly být přehlíženy vzhledem k výše uvedenému zákonu o amnestii.“*²²⁸

Tento citát potvrzuje výše uvedené konkrétní případy excesů revolučních gardistů, ze kterých byli mnozí kolaboranty, a celou tuto problematiku vhodně shrnuje. Neméně zajímavé jsou také následující otázky, které Peroutková klade k problematice české kolaborace na závěr kapitoly *Vyhnání a odsun Němců* z knihy *Vyhnání*: *„Jak je možné, že se mnoho kolaborantů bezprostředně po válce dostalo k moci a většina z nich se u ní udržela? Jak vysvětlit absenci právního řádu dokumentovanou ‘amnestijním’ zákonem č. 115 z 28. 10. 1946? [...] Je náhodou, že většina kolaborantů a dokonce i přímých konfidentů unikla tím, že vstoupila do KSČ?“*²²⁹

V návaznosti na výše zmíněné (s. 86, cit. 203) případy profesního selhání některých členů SNB je na tomto místě vhodné ještě zmínit jeden z velmi známých případů zvláště oficiálních orgánů v České Kamenici. V tomto městě žili ke konci války převážně jen Němci a poválečný Městský národní výbor vedl do konce května 1945 Josef Smetana a po něm Karel Caidler – oba kompetentní předsedové, podporovaní místními Čechy. V červnu přišla do města vojenská jednotka Zemské bezpečnosti s velitelem Vilémem Dovarou, která hned zahájila vyhánění Němců a následně členové této formace rabovali opuštěné domácnosti. V červenci následoval příchod partyzánské jednotky v čele s Adolfem Charousem. Oba velitelé se spojili, Caidlera odvolali z funkce a zatkli a stejně tak i další podle nich „národně nespolehlivé“ osoby. Tyto osoby v městské věznici bili, týrali a mrzačili. Dovara a Charous byli zatčeni až 24. 3. 1947 a jejich případ vyvolal značnou pozornost a velké pobouření u české veřejnosti. Ministerstvo

²²⁸ PEROUTKOVÁ, Michaela: *Vyhnání*. Praha 2008, 82.

²²⁹ PEROUTKOVÁ, Michaela: *dtto*, 106.

vnitř označilo o měsíc později jejich chování jako „jevy přechodné porevoluční doby“ a obvinilo časopis *Dnešek* ze „silné zpolitizace“ tohoto případu (WIEDEMANN 2016: 100).

Michal Mareš uveřejnil v tomto periodiku pod titulem *Opět propagujeme vlčí svobodu čili Puč a diktatura v České Kamenici* výsledky svého pátrání. Zjistil, že údajný štábní kapitán Vilém Dovara za války spolupracoval s Němci, konkrétně s protektorátní policií. Po válce však nebyl jako jediný ze své skupiny na policejním prezidiu zatčen. Po zatčení v souvislosti s kamenickým případem byl po několika dnech propuštěn díky intervenci tří blíže nespecifikovaných nadřízených. Poté byl opět vzat do vazby. Jako poslední údaj Mareš uvádí pokus klasifikovat Dovaru jako nepřítel. Další informace k osudu Dovyry již Mareš neuvádí. U Charouse bylo zjištěno, že byl již dříve trestán pro podvod (MAREŠ 2009: 282–283, 295–296).

Podobně jako výše uvedená poznámka k onomu amnestijnímu zákonu, který jsme již uvedli v souvislosti s vyšetřováním masakru v ostravském táboře Hanke (viz tato kap., s. 87, cit. 205), kdy Peroutková konstatuje, že se zatím k tomuto nikdo z českých odborníků kvalifikovaně nevyjádřil. Zahrnuje tento problém mezi témata, která by měla být výzvou pro českou historiografii.

Jak jsme již uvedli, Ota Filip prožil konec války v Praze a toto období také ztvárnil ve svém autobiografickém románu *Sedmý životopis* a ve svých publicistických svazcích. Ve svazku *Die stillen Toten unterm Klee. Wiedersehen mit Böhmen* (Tiší mrtví pod jetelem. Opětovné shledání s Čechami), který, podobně jako výše zmíněný *...doch die Märchen sprechen deutsch. Geschichten aus Böhmen*, zahrnuje většinou reportážní nebo fejetonistické texty, v nichž se autor věnuje tématu sudetských Němců.

V textu pod názvem *Wie Prag befreit wurde – Eine Chronik* (Jak byla osvobozena Praha – Kronika) v prvně zmíněném publicistickém svazku Filip stručně den po dni líčí atmosféru několika dnů před dnem osvobození, tedy i Pražské povstání (FILIP 1992: 94–98). Zmiňuje také 6. květen, kdy do Prahy přišla Vlasovova armáda, která přispěla k tomu, že Praha byla 8. května osvobozena. Téma Vlasovců a prvních násilných činů na Němcích po vypuknutí Pražského povstání zachytil Filip v textu druhého výše zmíněného publicistického svazku s titulem *‘Dreimal wurde ich befreit’ – Prag im Mai 1945* (Byl jsem třikrát osvobozen – Praha v květnu 1945).

Se svou typickou ironií autor líčí své „trojnásobné“ osvobození, přičemž to první mu přivodilo silný traumatický zážitek, který popisuje také v *Sedmém životopisu* takto:

„Náš domovník pan Josef Vorlička zastřelil nahoře ve třetím poschodí nejprve nemluvně německé lékařky, vdovy po padlém německém vojákově, a potom i lékařku – vdovu; oznámil nám, že očistil barák od nacistů, a odebral se dolů do města dělat revoluci.“²³⁰

Z citátu vyplývá nemilosrdné násilí spojené s touhou po pomstě, které je zřetelnější v líčení této scény ve výše zmíněném publicistickém textu, ve kterém Filip popisuje domovníkův fanatismus a detaily jeho hrůzného činu.²³¹

Z dnešního pohledu se může zdát neuvěřitelné, že by se nekontrolované násilí Čechů a Rusů proti Němcům mohlo obrátit i proti malým dětem, ale vypovídá o tom ve svých vzpomínkách i paní Susanne, když byla se svou rodinou hnána podél Labe českými gardisty a sovětskými vojáky.²³²

Takovou brutalitu nelze pochopit, je těžko ospravedlnitelná, je ovšem možné na ni pohlížet v dobovém kontextu, který nastiňuje následující citát, naznačující příčiny násilí v pohnuté atmosféře blížícího se konce války: „České obyvatelstvo reagovalo na změny i jejich náznaky vzedmutou emocionalitou. Jednou z jejích nejvýraznějších složek bylo – v důsledku 'Mnichova', okupace a války, ale i v důsledném opojení z vítězství a nové svobody – vzepjaté nacionální cítění či 'nacionální radikalismus'. Projevoval se v rozsáhlé škále forem od činů symbolické povahy až po akty brachiální nenávisti vůči

²³⁰ FILIP, Ota: Sedmý životopis. Brno 2000, 100.

²³¹ „Am 5. Mai 1945 um zehn Uhr vormittags, als in Prag der Aufstand der tschechischen Bevölkerung gegen die Deutschen losging, kam unser Hausmeister, Herr František Vodička, mit Gewehr und in einer erbeuteten Uniform des deutschen Afrikakorps – ein Magazin der Wehrmacht am Masaryk-Bahnhof war schon um acht Uhr geplündert worden – zu uns und sagte: 'Jetzt befreie ich unser Haus von den Nazis!' [...] Im zweiten Stock hörten wir Frau Dr. Birgit Hahn fürchterlich schreien, wir liefen mit Mutter aus unserer Wohnung ins Treppenhaus hinaus. Gerade in diesem Augenblick flog Frau Dr. Hahns Säugling namens Walter mit einem leisen Winseln durch den breiten Lichtschacht an uns vorbei in die Tiefe. Auf dem kostbaren, strahlend weißen Marmorboden ein Stockwerk unter uns ist bis heute ein rotgelber Fleck zu erkennen. Dann hörten wir oben einen Schuß; Frau Dr. Birgit Hahn wurde still. Hausmeister Vodička, seit zehn Minuten im Aufstand gegen Nazis, schrie durchs ganze Haus: 'So, jetzt habe ich mit den Nazis abgerechnet! Wir sind frei!'“ (FILIP 1996: 32–33).

„Dne 5. května v deset hodin dopoledne, když v Praze začalo povstání českého obyvatelstva proti Němcům, přišel náš domovník, pan František Vodička, s puškou a v ukořistěné uniformě Afrikakorps – sklad Wehrmachtu u Masarykova nádraží byl vyplundrován již v osm hodin – k nám a řekl: 'Teď osvobodím náš dům od nacistů!' [...]“

Z druhého poschodí jsme slyšeli hrozně křičet paní dr. Birgit Hahnovou, vyběhli jsme s matkou z našeho bytu na schodiště. Právě v tomto okamžiku letěl kojeneček paní dr. Hahnové jménem Walter s tichým šustěním širokým světlíkem kolem nás dolů. Na drahé, bílé zářící mramorové podlaze o patro pod námi je dodnes vidět červenožlutá skvrna. Potom jsme slyšeli nahoře výstřel; paní dr. Birgit Hahnová ztichla. Domovník Vodička, již deset minut účastník povstání proti nacistům, hulákal na celý dům: 'Tak, teď jsem zúčtoval s nacisty! Jsme svobodní!'“ (překl. aut.) Filip pozměnil jméno domovníka. (pozn. aut.)

²³² „Svévole byla veliká. Později se vyprávělo, že Rusové byli přátelští k dětem, ale potvrdit to nemohu. Mnoho lidí si zachránilo své holé životy, jiní šli dobrovolně do Labe. Řeka byla plná mrtvol. Nikdy nezapomenu následující: po Labi se jako ukřižovaní, přivázaní na prknech, plavilo asi dvacet mrtvol. Dávali jsme se na to zděšení. Viděla jsem, jak jedné matce z kočárku vytrhli kojence, hodili ho do vzduchu a odstřelili jako holuba. Pak se z toho hlasitě radovali. Tento smích mě pronásleduje celý život.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 131).

*Němcům a všemu německému. Odtud vzházely první případy vyhánění, týrání i vraždění Němců, k nimž docházelo podle místních podmínek už před 8. květnem. Bude teprve úkolem historického výzkumu systematicky prozkoumat tuto první etapu odsunu, trvající až do srpna 1945.*²³³

Tento citát z publikace, vydané roku 2002, vybízí k dalšímu zkoumání první etapy odsunu, a tak můžeme poukázat v této souvislosti na vyjádření M. Peroutkové k výše zmíněnému „nacionálnímu radikalismu“ z odstupu šesti let: *„Poválečný nacionalismus byl společným jmenovatelem pro všechny politické strany a zachvátil téměř celou českou společnost, přestože pod německou diktaturou během války netrpěli nejvíc Češi, nýbrž především čeští a němečtí Židé, Romové a političtí odpůrci bez ohledu na národnost. Tato skutečnost však po skončení války a okupace ustoupila do pozadí a do popředí se dostalo vědomí českého utrpení, nejen nedávného, nýbrž jakéhosi historického.*²³⁴

Autorka v tomto citátu oprávněně poukazuje na zkreslený obraz obětí války v představách českého obyvatelstva, ze kterého pak vycházeli především někteří členové Revolučních gard, aby si zdůvodnili své násilné chování.

„Historické české utrpení“ má podle Peroutkové svůj původ v českém nacionalismu devatenáctého století a spolu s emocionálním pozadím vnímání německé okupace v době druhé světové války tento nacionalismus podpořil u Čechů přesvědčení o nutnosti odsunu Němců.²³⁵

Na tento „tradiční“ nacionalistický výklad začali kriticky podle Peroutkové nahlížet někteří odborníci až v devadesátých letech minulého století: *„Otevřeně polemizovat s nacionalistickým výkladem minulosti a zpochybňovat jej začali v České republice teprve v 90. letech publicisté a intelektuálové jako např. Ján Mlynárik, Emanuel Mandler, Milan Churaň, Václav Havel, Petr Pithart a Petr Příhoda. Je pozoruhodné, s jakou nevolí se tito autoři ve veřejném i odborném diskursu setkávají, a je zarážející,*

²³³ BENEŠ, Zdeněk; KURAL, Václav (eds.): Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948. Praha 2002, 203–204.

²³⁴ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 56.

²³⁵ „Katalyzátor pro vyhnání a odsun Němců z Československa měl na jedné straně emocionální náboj a na druhé straně byl podmíněn historickým výkladem českých dějin z konce 19. století. Myšlenka vyhnání a odsunu byla většinou Čechů přijata pozitivně, jelikož se opírala jednak o traumatické zkušenosti z německé okupace a jednak o nacionalistický výklad českých dějin jako emancipačního boje proti Němcům. Tento výklad má své kořeny v 19. století v době sílícího (českého) nacionalismu, kdy se upevnilo vědomí českého národa jako celku, který se ve své další existenci musí vyhranit vůči jiným národnostním skupinám, převážně vůči politicky a kulturně dominantním Němcům. Toto emancipační hnutí bylo dovršeno tím, že v roce 1918 s přičleněním Slovenska a 1919 Podkarpatské Rusi vznikl samostatný stát, který měl být převážně státem Slovanů, přesněji řečeno Čecho-Slováků. Přestože české nacionalistické hnutí dosáhlo úspěchu a Češi získali samostatnost, antagonistický vztah k Němcům se výrazně nezměnil a v mentalitě většiny Čechů existovala myšlenková kontinuita s nacionalismem konce 19. a začátku 20. století.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 55–56).

jak významné a pevné místo má nacionalistický výklad českých dějin v české kolektivní paměti.“²³⁶

V souvislosti s tímto kritickým vystoupením je na místě zmínit text Oty Filipa *Nachdenken über ein Tabu – Tschechische Oppositionelle greifen das Thema Vertreibung auf* (Přemítání o jednom tabu – Česká opozice se chápe tématu vyhnání) z publicistického svazku *Die stillen Toten unterm Klee. Wiedersehen mit Böhmen*, ve kterém se autor zmiňuje o kritickém textu *Thesen über die Vertreibung der Deutschen* (Teze o vyhnání Němců) z roku 1979 v citátu zmíněného slovenského historika Jána Mlynárika. Onen text měl být zveřejněn jako jeden z dokumentů Charty 77, ovšem z obavy před možnou reakcí policie a stranických bezpečnostních složek nakonec tento text nebyl přijat, a tak ho Mlynárik pod pseudonymem Danubius poslal do exilového časopisu *Svědectví*, kde ho Pavel Tigríd zveřejnil. Vzhledem k tomu, že se časopis dostal tajně i do Československa, rozvinula se mezi příslušníky českého exilu a také mezi českými disidenty napjatá polemika na dané téma²³⁷ (FILIP 1992: 37–38).

Protože ve výše uvedeném citátu píše Z. Beneš a J. Pešek o „odsunu“ a M. Peroutková ve své knize píše o „vyhnání“, „divokém odsunu“ a „odsunu“, je na místě utřídit tyto pojmy, což učinila již česko-německá komise historiků v rámci přípravy společné česko-německé deklarace z roku 1997.

Do té doby, a u některých autorů i po roce 1997, se objevuje jako překlad německého pojmu „Vertreibung“ slovo „odsun“, což je nepřesné, protože tento německý výraz znamená česky „vyhnání“, a Němci, respektive sudetští Němci ho tak samozřejmě i chápou. Komise se dohodla, že v rámci korektnosti se bude v češtině používat pro období od května do konce roku 1945²³⁸ pro „Vertreibung“ výraz „divoký odsun“, případně „vyhnání“, a pro další období se bude užívat v němčině výraz „Zwangsausiedlung“ a v češtině „organizovaný odsun“.

Vrátíme se zpět k Filipovu „trojnásobnému osvobození“ a dodáme, že k tomu druhému přispěli Vlasovci, které v daném textu charakterizuje autor následovně: „*Am*

²³⁶ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 48–49.

²³⁷ Filip v textu píše o bodech, které charakterizují danou polemiku. 1. „Stará emigrace“ z roku 1948 v podstatě Danubiovy teze odmítá a hájí vyhnání jako „historicky nutný proces“ k zajištění suverenity a bezpečnosti státu. 2. Skupina exilových sociálních demokratů, kteří odešli před rokem 1948, zastává také toto stanovisko. 3. Pražská intelektuální opozice v Praze, která je politicky mnohohvrstevnatá a je rozdělená do dvou generací – „mladší generace“ – Hübl, Uhl, L. Kohout považují vyhnání za selhání humanity a demokracie. 4. „Stará generace“ je kvůli svým protiněmeckým postojům mladšími českými intelektuály vyloučena z diskuse (FILIP 1992: 37–38).

²³⁸ Druhá etapa odsunu neboli organizovaný odsun začal v lednu 1946. (SLÁDEK 2002: 148 a BENEŠ, PEŠEK 2002: 213).

*frühen Nachmittag des 8. Mai 1945 habe ich in der Žitná-Gasse meine Befreier gesehen: Die Wlassow-Soldaten saßen bewegungslos am Straßenrand, sie rauchten Machorka, tranken aus der geplünderten Drogerie gegenüber Franzbranntwein und seufzten schwer.*²³⁹

Třetí osvobození Filipovi přinesli sovětští vojáci 9. května. Autor však tento přínos relativizuje v souvislosti s následnou „okupací“ na čtyřicet čtyři let, podobně jako předchozí dvě osvobození „krvelačným domovníkem“ a „ubohými ruskými zrádci“ (FILIP 1996: 34–35).

Filip se cítí podveden a na závěr textu píše: *„Wenn ich also an den 8. Mai 1945 zurückdenke, fühle ich mich von der Geschichte um eine richtige Befreiung, auf die ich als fünfzehnjähriger Junge an der Schwelle des Lebens und des Friedens im Mai 1945 Anspruch und Recht hatte, betrogen.*“²⁴⁰

Filip zažil v té době v Praze další traumatické zážitky, které potvrzují již výše uvedené případy násilného chování Čechů k Němcům. V *Sedmém životopisu* o nich píše: *„Před svítáním jsem usnul. A když jsem se vzbudil, byl doopravdy mír.*

Po snídani jsem běžel dolů do města, na Václavské náměstí. V Jindřišské ulici u věže odklízeli pod dozorem ozbrojených revolucionářů dvě barikády dokrvava zmlácení Němci, staří muži, civilisté, žádní vojáci, a mladé ženy. U hlavní pošty seděli na tancích obložených kvetoucími šeríky zaprášení rudoarmějci; lidé je objímali, napájeli pivem a kořalkou a krmili buchtami.“²⁴¹

V tomto citátu je zjevný kontrast mezi nadšením z oslav vítězství a pracujícími zbitými, „poraženými“ Německými civilisty. Následující pasáž obsahuje ještě více s atmosférou míru kontrastující brutální akt na poražených německých vojácích: *„Dole na Václavském náměstí, na Můstku, ale spíše už za rohem Na příkopech, hořela těla dvou německých vojáků; visela hlavou dolů na kandelábrech a byla polita benzinem. Vdechoval jsem odporně sladký zápach hořícího lidského masa a štiplavé závany kouře ze spálených uniforem.*

Ani to nesmíš zapomenout!“²⁴²

²³⁹ FILIP, Ota: ...doch die Märchen sprechen deutsch. Geschichten aus Böhmen. München 1996, 34. *„Časně odpoledne 8. května 1945 jsem spatřil v Žitné ulici své osvoboditele: Vlasovovi vojáci seděli nehnutě na kraji chodníku, kouřili machorku, pili francovku z protější vyplundrované drogerie a těžce vzdychali.*“ (překl. aut.).

²⁴⁰ FILIP, Ota: ...doch die Märchen sprechen deutsch. Geschichten aus Böhmen. München 1996, 35. *„A tak když si vzpomenu na 8. května 1945, cítím se dějinami okraden o jedno správné osvobození, na které jsem měl jako patnáctiletý chlapec na práhu života právo.*“ (překl. aut.).

²⁴¹ FILIP, Ota: *Sedmý životopis*. Brno 2000, 101.

²⁴² FILIP, Ota: dtto, 101.

Jak jsme již výše zmínili v souvislosti s tématem násilí Čechů na Němcích (viz tato kap., s. 95, cit. 227 a s. 96, cit. 228), jeho příčiny byly různé. U jedinců, kteří sami zažili násilí německých národních socialistů jako vězni koncentračních táborů nebo jinak perzekvovaní, můžeme mluvit o nutkání k odplatě. Jako další příčinu uvádějí Beneš, Pešek a Peroutková historicky podmíněný český nacionalismus.

Dalším, můžeme říci rozhodujícím faktorem, který posiloval atmosféru nenávisti a potřebu odplaty vůči Němcům v poválečném Československu a který následně legalizoval otevřené násilí k nim, byly oficiální výzvy prezidenta republiky Edvarda Beneše a dalších oficiálních představitelů. Detlef Brandes v tomto smyslu cituje z Benešova projevu: „*V projevu v Brně 12. května 1945 Beneš řekl: 'Tento národ přestal být v této válce už vůbec lidským, přestal být lidsky snesitelným a jeví se nám už jen jako jedna jediná velká lidská nestvůra. [...] Řekli jsme si, že německý problém v republice musíme definitivně vylikvidovat.*“²⁴³

Z tohoto citátu vyplývá jednoznačně princip kolektivní viny a způsob formulace jasně směřuje k výzvě ke „kolektivní“ odplatě. Velmi podobně se k tomuto tématu vyjadřuje také Prokop Drtina v podání Brandese: „*Bestiality národa kulturträgrů prokazují, že republiku je třeba od Němců zcela a úplně vyčistit*“, *provolával Drtina 18. května ke svým národněsocialistickým stranickým přátelům.*“²⁴⁴

V následujícím citátu podporuje princip kolektivní viny také představitel církve: „*Dokonce i Monsignore Stašek na jednom shromáždění tvrdil: 'Všichni Němci jsou špatní a přikázání lásky k bližnímu pro ně neplatí.*“²⁴⁵

Atmosféru nenávisti a odplaty nevytvářely jen výše uvedené projevy podporující princip kolektivní viny, ale také zkreslování konkrétních událostí, které traumatizovaly české obyvatelstvo během války. V této souvislosti Brandes opět cituje E. Beneše: „*Při výročí vyhlazení Lidic učinil odpovědným za nacionální socialismus a všechny jeho zločiny 'německý národ jako celek' a tvrdil, že hlavními viníky, spolupachateli a výkonnými orgány zločinu [vyhlazení Lidic] byli čeští Němci.*“²⁴⁶

²⁴³ BRANDES, Detlef: Cesta k vyhnání 1938–1945. Praha 2002, 331–332.

²⁴⁴ BRANDES, Detlef: Cesta k vyhnání 1938–1945. Praha 2002, 332.

²⁴⁵ BRANDES, Detlef: dtto, 332.

²⁴⁶ BRANDES, Detlef: dtto, 332.

Následující citát (v poznámce pod čarou) z letáku KSČ z května 1945 ukazuje vedle konkrétního vyjádření, co mají Němci v Československu dělat, také zjevně přímý vliv Benešových výše uvedených výroků.²⁴⁷

V rámci objektivitu je třeba také zmínit, že prezident Beneš ještě v roce 1945 veřejně vystoupil proti projevům násilí vůči Němcům, které však nedlouho předtím sám svými výroky podnítil: „*Tyto svévolné činy však nebyly v souladu s vládní linií, ostře je kritizoval český nekomunistický tisk a v několika případech i sám prezident. Ve svém vystoupení v Mělníce 14. října 1945 Beneš ostře protestoval proti excesům páchaným nižšími orgány a kritizoval je jako nehodné země Masarykovy.*“²⁴⁸

Dále bychom chtěli doplnit další informace k rétorice tehdejšího prezidenta Edvarda Beneše ohledně odsunu v této kapitole (s. 102, cit. 243 a s. 102, cit. 246). Arburg a Staněk v kapitole II. dílu sv. 1 VNPČP B4.6 „*Transfer pod rukou*“, jeho kritika a českoslovenští politici zmiňují rozhovor E. Beneše pro agenturu Reuters z poloviny července 1945, kde např. tvrdí, že byl deportován jen nepatrný počet sudetských Němců, přičemž se údajně jednalo o ojedinělé případy, ke kterým došlo v důsledku pobouření Čechů v sudetských okresech.²⁴⁹

Autoři se domnívají, že prezident takto mluvil nikoliv pro nedostatek informací o skutečné situaci, ale aby stejně jako další vládní činitelé takticky mlžil před mezinárodním fórem a neupozorňoval tak na skutečné dimenze transferu. Dále dokládají, že byl Beneš o prvním odsunu ústně informován velením československé armády a souhlasil s jeho pokračováním. O všech těchto akcích byl i nadále pravidelně informován Vojenskou kanceláří prezidenta republiky (VKPR). Prezident také dostával různé písemné dotazy, upozornění a prosby od organizací i jednotlivců. Nebylo možné zjistit, zda všechno četl, ovšem na některých textech se objevují Benešovy vlastnoruční poznámky.²⁵⁰

²⁴⁷ „*Zatkněte ihned všechny Němce, kteří k nám po Mnichovu přišli jako okupanti. Podobně postupujte i s těmi 'domácími' Němci, kteří aktivně podporovali Henleina a Franka a účastnili se vyhlazovacího tažení proti našemu národu. Zřídte pro zatčené Němce pracovní tábory a přinutíte je, aby pracovali na znovuvýstavbě toho, co sami zničili. [...] Zabezpečte nakradený majetek Němců, zrádců a kolaborantů [...]*.“ (BRANDES 2002: 332).

²⁴⁸ SLÁDEK, Milan: Němci v Čechách. Německá menšina v Českých zemích a Československu 1848–1946. Praha 2002, 148.

K pojmu nekomunistický tisk zmiňuje Sládek *Dnešek* Ferdinanda Peroutky a katolický týdeník *Obzory*. (SLÁDEK 2002: 204).

²⁴⁹ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 1 *Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*. Středokluky 2010, 108.

²⁵⁰ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 108.

Pozoruhodná je rovněž zmínka autorů VNPČP o dalším prezidentově taktizování. Při projevu v Plzni 15. června 1945 poznamenal, že při transferu Němců je nutno postupovat rozvážně a opatrně než dojde k příslušné dohodě se všemi, tedy i západními spojenci.²⁵¹

Autoři dále upozorňují na skutečnost, že nejen českoslovenští vládní, ale také armádní činitelé si v době před Postupimskou konferencí samozřejmě nemohli být jisti, zda bude získán souhlas západních spojenců s požadovaným rozsahem transferu. Ministr národní obrany generál Ludvík Svoboda byl totiž, stejně jako Edvard Beneš velkým zastáncem odsunu Němců v co největší míře do doby konání konference tzv. „velké trojky“.²⁵²

Arburg se Staňkem také zjistili, že v druhé polovině července 1945 skutečně došlo ke značnému zrychlení odsunu. Do té doby bylo ve Vojenské oblasti 1 (VO1 – území od severní hranice demarkační čáry ke hranici správních okresů severní Moravy a československého Slezska) denně odsunuto průměrně 5 000 osob. Ve druhé polovině července to bylo okolo 10 000 osob.²⁵³

V souvislosti se závěry Postupimské konference (17. července – 2. srpna 1945), především s XIII. článkem Závěrečné zprávy o „spořádaném a lidském“ vysídlení německého obyvatelstva z Polska, ČSR a Maďarska, autoři VNPČP konstatují, že toto se československá vláda na svém zasedání 3. srpna 1945 rozhodla vědomě porušit.²⁵⁴

Autoři VNPČP také vyvracejí rozšířený mýtus, že v době zveřejnění Závěrečné zprávy z Postupimské konference, skončila etapa tzv. divokých odsunů. Podle dochovaných dokumentů pokračovaly odsunové akce až do podzimu 1945. K postupnému nerovnoměrnému utlumení či zastavení došlo údajně v období mezi koncem srpna a říjnem 1945.²⁵⁵

Z tohoto citátu také vyplývá, podobně jako z výše zmíněného letáku KSČ, že komunistická reprezentace násilí na Němcích zjevně schvalovala a M. Sládek k tomu poznamenává: *„Veřejné mínění v Československu rozhodně podporovalo odsun sudetských Němců. Bez ohledu na politickou příslušnost lidé byli jednotni ve*

²⁵¹ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 110.

²⁵² ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 112.

²⁵³ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 112.

²⁵⁴ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 1 *Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování*. Středokluky 2010, 118–119.

²⁵⁵ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 122–123.

schvalování tohoto aktu své vlády. (Až mnohem později si mnozí uvědomili, že odsun hrál klíčovou roli v komunistických plánech na rozvracení Československa).“²⁵⁶

Souvislosti mezi postojem KSČ k odsunu a prosazováním její totalitní ideologie si všímá také M. Peroutková. K tomuto tématu jsme zmínili její konstatování, že mnozí čeští kolaboranti vstoupili po válce do KSČ, a dostali se tak mnohdy do vysokých funkcí (viz tato kap., s. 96, cit. 229). Z těchto skutečností tedy vyplývá, že KSČ do určité míry u některých jedinců kolaboraci přehlížela pod podmínkou vstupu do jejích řad.

Peroutková následně poukazuje na skutečnost, které se do jisté míry dotýká ve výše zmíněném citátu také Sládek, ohledně souvislosti vztahu KSČ k odsunu a jejímu nástupu k moci v roce 1948: „*Je zarážející, že i v současné době se v diskusích o české totalitní minulosti nevěnuje téměř žádná pozornost souvislostem mezi událostmi na konci války a nastolením totalitního režimu v únoru 1948. V české společnosti rozšířená a politiky nekorigovaná touha po pomstě na Němcích a absence řádných soudních procesů jak s německými, tak s českými nacisty umožnily rozklad hodnot demokratické společnosti. Skutečnost, že se z bývalých kolaborantů stali vykonavatelé úřední moci, ilustruje ztrátu etických principů a smyslu pro spravedlnost v české poválečné společnosti.*“²⁵⁷

Z tohoto citátu jistá souvislost vyplývá a pokud se nedá označit za přímou, můžeme přinejmenším konstatovat, že atmosféra prosazování nedemokratických principů v české poválečné společnosti v letech 1945–1948 připravila únorovému komunistickému puči živnou půdu.

Jako příklad nám může posloužit případ Emila Beera, bývalého majitele firmy Julius Beer, mechanické tkalcovny ve Varnsdorfu. Firma mu byla nacisty konfiskována nejen pro jeho židovský původ, ale také kvůli podpoře českého živlu v jeho továrně. Válku strávil v Londýně a po návratu do Čech požádal o navrácení svého majetku. Restituční zákon k tomu opravňoval všechny, kterým byl majetek odebrán po 29. září 1938 pod nátlakem okupantů nebo v důsledku národní, rasové a politické perzekuce 128/1946 Sb. z 16. května 1946. Národním správcem továrny se stal Beerův bývalý řidič, člen KSČ František Šulc, který pro vedení takového podniku neměl žádnou kvalifikaci a podle Jareše zproněvěřil továrně 600 000 Kč. Na schůzi Okresního národního výboru, konané v září 1946 ve Varnsdorfu, které se zúčastnili zástupci všech politických stran došlo ke

²⁵⁶ SLÁDEK, Milan: Němci v Čechách. Německá menšina v Českých zemích a Československu 1848–1946. Praha 2002, 147.

²⁵⁷ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 82.

hlasování o konfiskaci Beerova majetku. I když všechny demokratické strany hlasovaly proti konfiskaci, byly přehlasovány komunisty, kteří měli jedenáct ze dvaceti hlasů. Toto rozhodnutí zrušil Zemský národní výbor a později také Okresní soud. Komunisté nato spolu s místními odbory zorganizovali generální stávkou. Ze strany těchto aktivistů byly šířeny zprávy o tom, že Beer byl germanizátor, navštěvoval jen německou společnost a podporoval německé školství. Představitelé demokratických stran sestavili vyšetřovací komisi a tato adresovala Beera podporující dopis předsedovi vlády Klementu Gottwaldovi a všem členům jeho vlády. Z mnoha svědeckých výpovědí totiž vyšlo najevo, že Beer a celá jeho rodina podporovali českou menšinu v továrně, Beer věnoval značnou částku místnímu českému školství a také v anglickém exilu podporoval české uprchlíky. Nicméně, jak vádí Mareš na závěr své reportáže *Padesát let po hilsneriádě: Varnsdorf, Žamberk*, výše zmíněné konečné rozhodnutí Zemského národního výboru o zrušení konfiskace majetku Emila Beera bylo zvráceno usnesením podřízeného úřadu (WIEDEMANN 2016: 306–307, MAREŠ 2009: 388–389, 391–392, 394–395, 396). Z tohoto případu vyplývá, že nedemokratické praktiky byly v Československu běžné i v době před Únorovým pučem v roce 1948.

Sládek v souvislosti s tímto tématem poukazuje na další faktory, které vznikly jako přímý důsledek odsunu Němců: „*Češi oslabili sociální a ekonomickou strukturu svého státu, čímž umožnili vzestup komunismu ve své zemi.*“²⁵⁸

Dále Sládek trefně poukazuje na totalitní praktiky KSČ, které vedly k získání mohutné podpory poválečných přistěhovalců do bývalých Sudet ve volbách v dubnu roku 1946.²⁵⁹

Sládek tvrdí, že KSČ získala v Sudetech okolo jednoho milionu hlasů. Wiedemann uvádí podle Kučery 304 000 hlasů oprávněných voličů v pohraničí z celkových dvou milionů hlasů.²⁶⁰ Wiedemann dále k volbám dodává: „*Správné je však konstatování, že úspěch v pohraničí vítězství komunistů v českých zemích 'podtrhl', avšak nerozhodl o něm.*“²⁶¹

²⁵⁸ SLÁDEK, Milan: Němci v Čechách. Německá menšina v Českých zemích a Československu 1848–1946. Praha 2002, 157.

²⁵⁹ „*Sudetští Němci, kteří tvořili relativně majetnou třídu, byli známi svým antikomunistickým postojem. Po jejich odsunu používalo komunistické ministerstvo vnitra jejich zkonfiskovaný majetek k získání hlasů Čechů a Slováků, kteří osídlovali sudetské oblasti. Komunistická strana získala v Sudetech okolo jednoho milionu hlasů.*“ (SLÁDEK 2002: 205).

²⁶⁰ WIEDEMANN, Andreas: „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“. Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha 2016, 401.

²⁶¹ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 402.

Wiedemann dále konstatuje, že KSČ si vytvářela velmi rychle hned po konci války v celé oblasti pohraničí ve všech okresech a obcích své organizace a tím získala před ostatními stranami značný náskok. Od července roku 1945, kdy měla KSČ 475 304 členů, stoupl jejich počet do konce roku téměř o 100% a stala se tak nejpočetnější stranou v Československu. Komunisté získali po volbách v roce 1946 většinu téměř v celém pohraničí.²⁶²

Velký význam měla, podle Wiedemanna, ve volbách promyšlená strategie komunistů: „*Komunisté nevystupovali ve volební kampani v pohraničí se sociálně revolučními hesly, například s požadavky rozsáhlého znárodnování a s vyhlášením boje soukromému sektoru, ale prezentovali se jako hybná síla předávání konfiskovaného majetku do soukromých rukou.*“²⁶³

Po Únoru 1948 se však tato linie začala postupně „takticky“ měnit vlastně v přesný opak. Wiedemann k tomu uvádí: „*Ještě v dubnu 1948 ÚV KSČ ujišťoval, že nikdo v Československu nechce kolchozy podle sovětského vzoru, byla řeč jen o demokratizaci starého družstevnictví. Od podzimu 1948 se však tón přiostril. Předsednictvo KSČ formulovalo tezi o 'omezování kapitalistických živlů na vesnici' jako cíl zemědělské politiky po únoru 1948.*“²⁶⁴

Pojmy jako demokratizace nebo demokracie ztrácely v rétorice komunistů svůj původní význam. Došlo k tomu také v rámci voleb v roce 1946, kterých se nemohli zúčastnit Maďaři, ani Němci s československým občanstvím, a tedy ani němečtí antifašisté,²⁶⁵ což má k demokratickým principům velmi daleko.

Následné konstatování Peroutkové o absenci debaty o souvislosti vyhánění a odsunu Němců s přípravou únorového puče v roce 1948 můžeme do jisté míry korigovat výše zmíněnými závěry Milana Sládka a stejně tak i výroky Andrease Wiedemanna. Zvláště z komplexně pojaté Wiedemannovy práce o situaci v poválečném pohraničí vyplývá, že komunisté, podobně jako představitelé jiných totalitních systémů, vždy sledovali jen své vlastní mocenské zájmy a při jejich prosazování neváhali porušovat jakékoliv právní, morální a etické normy, které jim stály v cestě za jejich záměry.

Jak bylo již výše zmíněno, komunisté zastávali již od konce války vedoucí pozice ve většině míst a obcí v pohraničí. Jsou tedy v převážné míře zodpovědní za politický, hospodářský, společenský a kulturní vývoj v této oblasti. Většina ukazatelů a zpráv o

²⁶² WIEDEMANN, Andreas: dtto, 391, 394.

²⁶³ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 392.

²⁶⁴ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 406–407.

²⁶⁵ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 297, 387.

tomto vývoji svědčí o nekonceptním, chaotickém a manipulativním vedení, často spojeném s protiprávním jednáním.

Ze zprávy delegace poslanců KSČ v září 1946, kteří projeli několik pohraničních okresů vyplývá, že „*je veškeré zásobování stále podstatně horší a nepravidelnější než ve vnitrozemí*“.²⁶⁶ V důsledku překotného vyhánění a odsunu Němců je v průmyslu a hlavně v zemědělství pohraničních oblastí katastrofální nedostatek pracovních sil. V září 1946 chybí podle Osídlovacího úřadu v Praze v pohraničí v průmyslu a v zemědělství 50 000, v oblasti řemesel 30 000 a v dalších různých manuálních činnostech 40 000 pracovníků (WIEDEMANN 2016: 193).

Ani na začátku padesátých let se celková situace v pohraničí nelepšila. A zároveň můžeme konstatovat, že se nedařilo naplnit ani hlavní cíl tehdejší vládní garnitury – tedy dosídlení pohraničí: „*Zpětné stěhování z pohraničí do vnitrozemí, které bylo možno zaznamenat od roku 1947, v některých oblastech už od roku 1946, a které v mnoha okresech do roku 1953 přesáhlo míru přistěhovalectví, stavělo úřady před mimořádné problémy.*“²⁶⁷

V pohraničním hospodářství dochází svým způsobem k absurdní situaci, která je však vzhledem k výše líčeným poměrům zákonitá. Svědčí o tom zpráva výše zmíněné delegace komunistických poslanců ze září 1946, kterou uvádí Wiedemann: „*Mnoho osídlenců a průmyslových vedoucích si zvyklo na představu pilných mravenců Němců, kteří za dobrou stravu a výhodu státního občanství snaživě pracují, kdežto Češi působí jako dohlížitelé a pohaněči.*“²⁶⁸

Tento citát jistě nesvědčí o dobré situaci na společných pracovištích Čechů a Němců, kteří nemohli být zatím (?) odsunuti, protože byli nezbytní pro průmysl v pohraničí. Následující citát z pera Andrease Wiedemanna ještě podrobněji přibližuje morální profil českých novoosídlenců: „*V severočeském okrese Děčín si zaměstnavatelé opakovaně stěžovali na nízkou pracovní morálku novoosídlenců, zvláště na nepravidelnou docházku a vysokou míru konzumace alkoholu. Podle úsudku SNB národní správci usilovali o to, aby německé pracovníky udrželi co nejdéle. Mnoho z novoosídlenců se podle SNB hlásilo o práci jen proto, aby dostali byt; jakmile toho dosáhnou, už je na pracovišti nikdo neuvidí. Ústřední svaz průmyslu v dubnu 1947 dokonce konstatoval, že morálka*

²⁶⁶ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 181.

²⁶⁷ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 212.

²⁶⁸ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 216.

obyvatelstva v pohraničí je celkově viditelně horší než ve vnitrozemí. Je to vidět na vyšším procentu zločinnosti i na míře konzumace alkoholu.“²⁶⁹

Wiedemann k tomuto ještě v poznámce ze zprávy SNB dodává, že se v okrese Děčín šíří pohlavní nemoci (WIEDEMANN 2016: 216).

Peroutkovou znepokojuje, jak jsme již výše zmínili, absence debaty na toto téma a v tomto smyslu formuluje následující výrok: „*Současné debaty o minulosti vzbuzují dojem, že vyhnání a odsun Němců nijak nesouvisí s nastolením totalitního režimu v roce 1948. Pakliže mezi zmíněnými jevy a únorem 1948 neexistovala žádná souvislost, jakým jiným způsobem ovlivnily českou společnost ve třech poválečných letech?*“²⁷⁰

Na otázku položenou v tomto citátu můžeme odpovědět konstatováním samotné autorky z jejího výše uvedeného citátu (s. 105, cit. 257), že tehdejší společenský vývoj probíhal v atmosféře „ztráty etických principů a smyslu pro spravedlnost“.

K oběma výše zmíněným tématům – možná souvislost mezi vyhnáním a odsunem Němců a únorem 1948, absence etiky a smyslu pro spravedlnost má co říci Andreas Wiedemann: „*Podle mého názoru spočívá význam vyhnání a osídlování pro přeměnu celé společnosti po roce 1948 především v tom, že KSC si mohla v pohraničí výstavbu nové, socialistické společnosti napřed úspěšně vyzkoušet a připravit, pak naplánovat a usměrňovat. Mohla prosazovat své vůdčí ambice, aniž narazila na odpor. Proto byl za oslabení odporu proti komunistickému převzetí moci a následné kolektivizaci, zestátnování a potlačování svobody názorů stěžejní odpovědný hodnotový úpadek českého obyvatelstva – obratně taktizujícím komunistům spíše pomohla masa novoosídlenců, která za svůj sociální vzestup vděčila KSC a projevila náležitý vděk.*“²⁷¹

Na následující otázky, které formulovala Michaela Peroutková, můžeme dnes odpovědět: „*Lze hovořit o demokracii v období po skončení války až do roku 1948? Do jaké míry vytvořil český nacionalismus půdu pro komunistický převrat v roce 1948? Je náhodou, že většina kolaborantů a dokonce i přímých konfidentů unikla tím, že vstoupila do KSC?*“²⁷²

Jak vyplývá z výše zmíněného případu Emila Beera nebo volební strategie komunistů před volbami v roce 1946, nelze mluvit v období do roku 1948 o demokratických poměrech v Československu. Tyto dva příklady výstižně doplní vyjádření Andrease

²⁶⁹ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 216.

²⁷⁰ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 82.

²⁷¹ WIEDEMANN, Andreas: „Pojď s námi budovat pohraničí!“. Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha 2016, 430.

²⁷² PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 106.

Wiedemanna o jednoznačném systémovém narušení principů parlamentní demokracie: „*Od léta 1945 však musela být za jeden z ústředních orgánů pro záležitosti osídlovací politiky považována především stranická komise KSČ, jež připravovala mnoho směrnic a opatření Osídlovacího úřadu. Důležitá celostátní rozhodnutí tak činila v předstihu sama KSČ – a to dlouho před uchopením moci v únoru 1948.*“²⁷³

Také po válce probuzený český nacionalismus dovedli představitelé KSČ vhodně využít pro své cíle: „*Nebezpečím 'nové Bílé hory' se za první republiky často zaklínal Klement Gottwald. Po roce 1945 proniklo do popředí Gottwaldovy rétoriky varování před 'opakováním Mnichova'. Oba motivy sloužily mobilizaci proti zosobněnému 'nepříteli'. Tím mohli být Němci, Maďaři nebo představitelé 'reakce'. Zavedení komunistického mocenského monopolu v únoru 1948 Gottwald také prezentoval jako záchranu 'před novou Bílou horou'.*“²⁷⁴

Jak vyplývá z výše zmíněného případu z České Kamenice, spolupráce KSČ s bývalými kolaboranty byla běžná již od konce války. Svědčí o tom mnoho dalších takových případů, které zdokumentovali jak historikové (např. T. Staněk, A. v. Arburg), tak také publicisté (M. Mareš, O. Filip).

V souvislosti s tvrdým postojem KSČ k Němcům je zajímavé zmínit stanovisko sovětské reprezentace, která sice odsun podporovala, ale rozhodně se neztotožňovala s formou, kterou praktikovaly české Revoluční gardy. Vyplývá to z následujícího výroku D. Brandese: „*Po návratu z jednání v Moskvě referoval Fierlinger dne 2. července [1945] svým ministerským kolegům, že 'Stalin zaujímá naprosto pozitivní postoj k našim požadavkům ve věci transferu' a 'odsun do Německa, Maďarska a v určitém rozsahu i do Rakouska se povoluje'. Molotov však varoval před příliš překotným a tvrdým postupem. Je prý i proti označování Němců. Drastická opatření se mají týkat jen těch, kteří aktivně podporovali Hitlera, nikoli těch, kteří se během války chovali pasivně.*“²⁷⁵

Následně zmíníme jako konkrétní příklad excesů divokého odsunu tzv. Pochod smrti brněnských Němců 31. května 1945. O tomto masakru píše také Ota Filip ve svém publicistickém textu *Die stillen Toten unterm Klee* (Tiší mrtví pod jetelem) ve stejnojmenném publicistickém svazku z roku 1992.

²⁷³ WIEDEMANN, Andreas: „Pojď s námi budovat pohraničí!“. Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha 2016, 419.

²⁷⁴ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 345–346.

²⁷⁵ BRANDES, Detlef: Cesta k vyhnání 1938–1945. Praha 2002, 333.

Můžeme říci, že jedním z impulsů k tomuto aktu nekontrolovaného násilí mohl být výše zmíněný projev E. Beneše v Brně asi čtrnáct dní předtím. Jednalo se údajně o nucený pochod asi 26 000²⁷⁶ brněnských Němců přes hranici s Rakouskem, ze kterých mnoho tento pochod nepřežilo v důsledku fyzického vyčerpání, epidemie a násilí (BRANDES 2002: 332).

Filip k výše uvedenému číslu uvádí, že v roce 1944 žilo v Brně 60 000 Němců a před koncem války v březnu 1945 jich asi 40 000 z města odešlo. V době po osvobození Brna 26. dubna 1945 zůstalo ve městě asi 20 000 až 25 000 Němců – převážně starších mužů, žen, dětí a antifašistů (FILIP 1992: 164).

Filip zjistil ze vzpomínek *Kronika mého života* bývalého primátora města Brna (v letech 1946–1948) Josefa Podsedníka, který byl v květnu 1945 vedoucím členem brněnského národního výboru, že tento orgán udělal již počátkem května 1945 zásadní chybu v tom, že dozorem nad třemi sty zatčenými nacisty, kteří čekali na soud, pověřil bývalé politické vězně, kteří se jen několik dní před tím právě vrátili z koncentračních táborů. Tito lidé se stali také jako revoluční gardisté dozorcí v brněnských internačních táborech pro Němce (FILIP 1992: 164).

V polovině května dostal národní výbor zprávu o hrozných poměrech v brněnských internačních táborech²⁷⁷ a rozhodl se pro okamžitou výměnu dozorců a správou táborů pověřil policii. Bývalí dozorcí však chtěli přece jen přispět k urychlenému vyhnání Němců z Brna, a tak se spojili se stejně naladěnými dělníky brněnské Zbrojovky. Tuto situaci výstižně glosuje Filip ve svém textu: „*Aus heutiger Sicht war es ein absurdes Bündnis: Die politischen Häftlinge, die unter den Nazis in Konzentrationslagern oder in Gestapo-Gefängnissen gelitten haben, konnten damals nicht wissen, daß die Arbeiter*

²⁷⁶ HERTL, Hanns; PILLWEIN, Erich; SCHNEIDER, Helmut; ZIEGLER, Karl (ed.): *Němci ven! Die Deutschen raus! Brněnský pochod smrti 1945*. Praha – Podlesí 2001, 108.

Podle údajů Hannse Hertla se Brněnského pochodu smrti zúčastnilo 25 000 až 35 000 osob.

²⁷⁷ HERTL, Hanns; PILLWEIN, Erich; SCHNEIDER, Helmut; ZIEGLER, Karl (ed.): dtto, 83.

V internačním táboře na Kounicových kolejích zahynulo následkem hladu, mučení a dalšího brutálního zacházení 1800 Němců. Vyplývá to z protokolu, pořízeném při procesu s Johannem Kouřilem, jedním z obzvláště brutálních mučitelů v tomto táboře, který byl náhodou poznán v Německu a v Karlsruhe s ním probíhal v létě roku 1951 soudní proces. O počtu mrtvých vypovídal Josef Sigan, který v dané době působil jako hrobník.

ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 3 Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Středokluky 2010, 104–105.

Arburg se Staňkem uvádějí, že internační tábor v Kounicových kolejích měl maximální počet 3 000 osob. Z celkového počtu zahynulo asi 300 internovaných. Konstatují také, že v táboře se vyskytovala zvěrstva, docházelo k bití a mučení internovaných a k svévolnému držení ve vazbě. Veliteli tábora byli štábní kapitáni Šupáček a Nitsch.

Autoři dále zmiňují, že v Brně bylo drženo v srpnu 1945 v šesti internačních táborech (bez Kounicových kolejí) asi 5000 osob.

des Rüstungswerkes Zbrojovka noch Anfang April 1945, zwei Wochen bevor die Rote Armee die Stadt eroberte, für die Nazis am Fließband Waffen hergestellt hatten.“²⁷⁸

Tato dnes absurdní situace byla v poválečné době běžným jevem. Z citátu vyplývající odhodlání českých dělníků vyhnat Němce je zjevně podmíněno jejich patrně přinejmenším smíšenými pocity ze skutečnosti, že se několik let podíleli na výrobě zbraní pro nacistické Německo.

I když se tato činnost samozřejmě nedá označit za kolaboraci, určité rysy tohoto pojmu patrně zahrnuje. V tomto smyslu je trefný výrok jedné pamětnice, který k této problematice zaznamenala M. Peroutková: „*Ti Češi, kteří kolaborovali za války, byli nejvíce aktivní na konci války. Chtěli si vykoupit slávu.*“²⁷⁹

Podle tónu, který Filip zvolil pro svůj výše uvedený citát, by se dala citace Peroutkové upravit v tom smyslu, že si dělníci ze Zbrojovky aktivní účastí na vyhnání brněnských Němců pravděpodobně chtěli utišit špatné svědomí.

Na druhé straně musíme také dodat, že podle výpovědi jiné pamětnice, kterou cituje Peroutková, byli po válce Češi, kteří se se svým špatným svědomím nebyli schopni vyrovnat jako například brněnští dělníci a volili cestu dobrovolné smrti: „*Oběsilo se hodně Čechů, protože to nezvládli a nebyli šťastní. Když jsme to slyšeli, říkali jsme, že je to boží trest, ale vždyť to byli malí lidé, kteří se nevypořádali s tím, že si vzali cizí majetek.*“²⁸⁰

Vraťme se k Filipovu líčení okolností pochodu smrti brněnských Němců. Koncem května 1945 probíhala jednání národního výboru o „otázce Němců“ a jeho předseda Matula obdržel sdělení policejního prezidenta dr. Babáka, že divoký odsun brněnských Němců podle požadavku dělníků Zbrojovky odmítá a zakazuje (FILIP 1992: 166).

Národní výbor toto sdělení přivítal, nicméně krátce poté oznámil zástupce dělníků národnímu výboru, že tito přebírají odsun Němců do svých rukou a zamýšlejí akci zahájit ráno 30. května 1945 (FILIP 1992: 166).

Následující den přišla na národní výbor zpráva o násilnostech prováděných na Němcích během pochodu směrem k rakouské hranici ze strany revolučních gardistů. Josef Podsedník píše ve svých pamětech, že se hned v tento den vydal se svým

²⁷⁸ FILIP, Ota: Die Stillen Toten unterm Klee. Wiedersehen mit Böhmen. München 1992, 163–164.

„*Z dnešního pohledu to bylo absurdní spojení: Političtí vězňové, kteří trpěli v nacistických koncentračních táborech nebo ve věznicích Gestapa, tenkrát nemohli vědět, že dělníci brněnské Zbrojovky ještě začátkem dubna 1945, dva týdny před tím než Rudá armáda dobyla město, vyráběli na pásu pro nacisty zbraně.*“ (překl. aut.)

²⁷⁹ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 117.

²⁸⁰ PEROUTKOVÁ, Michaela: dtto, 145.

zástupcem dr. Lekavým na inspekční cestu směrem z Brna do Pohořelic²⁸¹ a viděl v příkopech u cesty zastřelené a k smrti unavené německé civilisty (FILIP 1992: 167).

Filip dále v textu píše, že když pátral v okolí Brna po hromadném hrobu brněnských Němců, setkal se s očitými svědky, kteří vypověděli, že němečtí civilisté byli hnáni revolučními gardisty jako dobytek. Během pochodu přišlo o život údajně asi 1 700 mužů, žen a dětí (FILIP 1992: 168).

V hromadném hrobě je pochováno podle Filipa 800 obětí (ŽAMPACH, 2015 uvádí pouze 453), ze kterých je možno doložit asi polovinu díky záznamům pohořelického hrobníka Julia Hofmana. Tyto záznamy byly v roce 1981 pracovníky ministerstva vnitra zfalšovány a jako oficiální příčiny smrti obětí je zapsáno srdeční selhání ve spojení se sešlostí stářím nebo s úplavicí. A tak stojí v těchto záznamech u jednoho dvouletého dítěte jako příčina smrti sešlost stářím (FILIP 1992: 171–174).

Jako další příklad násilností na Němcích můžeme uvést příběh Filipovy dětské lásky Evy Schubertové, kterou zmiňuje v ostravském románu o Lojzkovi (viz tato kap., s. 84, cit. 199). Její skutečný příběh Filip údajně zpracoval na základě jejího dopisu z ledna 2002 v textu *Das Ende einer großen Liebe* (Konec jedné velké lásky) z publicistického svazku z roku 2004 *Das andere Weihnachten. Mährische Geschichten* (Jiné Vánoce. Moravské příběhy). Eva v dopisu adresovaném Filipovi píše, že byla spolu s dalšími asi třiceti ženami internovaná na jednom statku u Litoměřic, kde musela nejen tvrdě pracovat, ale byla také jako ostatní ženy opakovaně znásilněna, i když jí tehdy bylo čtrnáct let (FILIP 2004: 139, 142).

Na závěr můžeme k tématu poválečných násilností na Němcích a jejich následnému vyhnání a organizovanému odsunu v textech Oty Filipa uvést výrok M. Peroutkové k tématu tzv. „kontextu doby“, kterým je chování Čechů k Němcům po válce zdůvodňováno a v některých případech také jakoby „omlouváno“: „*Tyto projevy [autorka má na mysli vyhánění a odsun Němců] se však nevyskytovaly v izolaci, nýbrž prostoupily celou českou společností, a měly tudíž dalekosáhlý dopad na její hodnotový*

²⁸¹ HERTL, Hanns; PILLWEIN, Erich; SCHNEIDER, Helmut; ZIEGLER, Karl (ed.): *Němci ven! Die Deutschen raus! Brněnský pochod smrti 1945*. Praha – Podlesí 2001, 135, 137.

Katastrofální podmínky byly také v táboře v Pohořelicích, kde údajně umíralo denně 60 až 70 lidí. V táboře byl hlad, úplavice a tyfus. Působili zde brutální čeští dozorcí, kteří hlavně v noci umožňovali přístup ruským vojákům, aby si mohli odvést ženy a dívky. Z výpovědí účastníků pochodu vyplývá, že českým členům Revolučních gard asistovali také rumunští vojáci, kteří se snažili Němce chránit před brutalitou Čechů a Rusů a sháněli pro účastníky pochodu jídlo. Podle údajů tří českých hrobníků bylo v Pohořelicích pohřbeno 890 obětí, jejichž údaje byly zapsány na listinu mrtvých. Účastníci pochodu hovoří o 4000 mrtvých v oblasti Pohořelic.

*system a její mentalitu. Rezignace na tyto projevy měla a stále má za následek problematický rys v české kultuře. Je jím neochota označit nespravedlnost nespravedlností a přestat ji alibisticky obhajovat kontextem doby. Kontext doby je nepopíratelný, ovšem stejně tak nepopíratelné je, že politické řešení tzv. německého problému bylo nespravedlivé, neboť bylo nediferencované a tolerovalo živelný průběh vyhnání. Je možné, že v roce 1945 žádné jiné řešení neexistovalo, to však nic nemění na skutečnosti, že bylo nespravedlivé. Přehlížet nespravedlnost je znakem kultury, jež má blíže k totalitnímu režimu než k pluralitní demokracii. Proč zachovávat tuto kulturní kontinuitu.*²⁸²

Z tohoto citátu vyplývá, že kritická reflexe minulosti je jedním ze znaků demokratické společnosti, a proto trvalo určitý čas po obnovení demokracie u nás po roce 1989, než se principy demokratické společnosti rozšířily do jednotlivých oblastí života občanské společnosti. Oblast kritické reflexe naší minulosti se sice postupně stala předmětem bádání historiků, ovšem výstupy jejich bádání většinou nepřekročily rámec odborných kruhů, a tak veřejné mínění zůstalo na úrovni stereotypů z doby před rokem 1989.

Rozhodující krok k prezentaci minulosti českého pohraničí na veřejnosti učinila skupina Antikomplex – okruh mladých lidí, kteří v roce 2002 otevřeli putovní výstavu s názvem *Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland*, která velmi názorně ukazuje vždy pomocí dvou fotografií stejného místa z období před druhou světovou válkou a ze současnosti, jak se změnilo pohraničí po odchodu sudetských Němců.

Tato výstava putovala několik let po Česku i Německu a již od počátku vzbudila velkou pozornost veřejnosti, a umožnila tak veřejnou diskusi o minulosti našeho pohraničí mezi odborníky a laiky. Autoři projektu pod vedením Petra Mikšíčka organizovali besedy, na kterých promítali další dvojice fotografií a dělili se s publikem o zážitky a poznatky nabyté při fotografování, když hovořili s tamními obyvateli.

Jistý druh debaty se rozvinul také na stránkách kroniky výstavy, kde nalezneme nejrůznější ohlasy. Za zmínku stojí dva následující: První formuluje sebekritický postoj k vyhnání Němců a také jeho negativní důsledky: „*Tato nesmlouvavě realistická výstava přesvědčivě dokumentuje, jakého hrozného zločinu jsme se po válce dopustili nejen na našich německy mluvících spoluobčanech, ale také na nádherné krajině našeho*

²⁸² PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 83.

pohraničí. Je to hanebné a historie nám tento barbarský čin nikdy neodpustí. Velký dík autorům.

Stanislav Aust, Trutnov (Praha, prosinec 2002).“²⁸³

Následující výrok z kroniky výstavy reaguje na výše uvedený a obsahuje typický schematický a stereotypní pohled na tuto problematiku, který jsme již výše pojednali hlavně na základě citací z publikace Vyhánění M. Peroutkové: „*Reakce na předchozí text: A čeho se dopustili Němci na Židech a českém národě za protektorátu!! Lidice atd. Slabá odplata je stihla. Kdyby sudetští Němci nestáli za Hitlerem, dodnes by mohli žít v pohraničí! A krajinu by mohli zvelebit.*

Neč. podpis (Praha, prosinec 2002)“²⁸⁴

Přesvědčení českých nacionalistů, že za války nejvíce trpěli Češi, vyvrací Peroutková v této kapitole (viz s. 99, cit. 234) a na chybné spojování českých Němců s masakrem v Lidicích poukazuje v této kapitole Brandes (viz s. 102, cit. 246).

K tématu vztahu Čechů k českým a německým Židům po válce se Peroutková vyjadřuje také v následujícím citátu: „*Jak čeští, tak němečtí Židé byli určeni k likvidaci, a přesto se ti, kteří se vrátili z koncentračních táborů nebo z exilu, nemohli hlásit ke svému původu. Němečtí Židé byli navíc znovu pronásledováni Čechy jako domnělí Němci.*“²⁸⁵

K dalšímu stereotypu z výše uvedeného výroku návštěvníka výstavy ohledně sympatií sudetských Němců k Hitlerovi, které údajně vyjadřovali hlavně členstvím v SdP, najdeme zajímavý postřeh u Peroutkové: „*Nelze tedy tvrdit, že sudetští Němci chtěli a priori rozbít republiku, neboť přičlenění Sudet k říši Henlein prosazoval až od poloviny roku 1938. Problém spočívá v tom, že sudetští Němci včas nerozpoznali (nechtěli, nebo nedokázali?) nebezpečí, které Henleinova strana skrývala. Tento jev však není v historii, ani v české, bohužel ojedinělý a je problematické trestat někoho za jeho postoj, tím spíš, že se jednalo o stranu legální.*“²⁸⁶

Zájem české veřejnosti o sudetoněmeckou problematiku dokazuje také skutečnost, že kniha *Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland*, která vyšla původně jako katalog ke stejnojmenné výstavě, měla od roku 2002 do roku 2006 čtyři vydání a

²⁸³ MIKŠÍČEK, Petr; SPURNÝ, Matěj; MATĚJKA, Ondřej; SPURNÁ, Susanne: *Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland*. Domažlice 2006, 53.

²⁸⁴ MIKŠÍČEK, Petr; SPURNÝ, Matěj; MATĚJKA, Ondřej; SPURNÁ, Susanne: dtto, 53.

²⁸⁵ PEROUTKOVÁ, Michaela: *Vyhánění*. Praha 2008, 21.

²⁸⁶ PEROUTKOVÁ, Michaela: *Vyhánění*. Praha 2008, 89.

můžeme ji považovat spolu s knihou M. Peroutkové za úspěšné počiny v oblasti kritické reflexe minulosti česko-německých vztahů.

Na závěr si ocitujeme ještě jeden zápis z kroniky výstavy, který svědčí o tom, že práce skupiny Antikomplex se neminula svým pozitivním účinkem: „*Výstava mě velice zaujala. Doufám, že nebude putovat jen po oblastech Sudet, ale po celé ČSR. Myslím si, že tyto fotografie nabádají k přemýšlení o naší minulosti, která, jak je vidět, stále zasahuje i mezi nás dnes.*

*Za gymnázium Frýdlant Mája Křížová (Frýdlant, 29. ledna 2004).*²⁸⁷

Vedle aktivit skupiny Antikomplex se na odborné úrovni věnuje výzkumu minulosti českého pohraničí tým badatelů pod vedením Tomáše Staňka a Adriana von Arburga, kteří začali v roce 2010 vydávat reprezentativní dokumentační řadu pod názvem *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*. Autoři plánují vydat šest dílů v osmi svazcích. Zatím vyšel první díl a první a třetí svazek druhého dílu.

První jednosvazkový díl s titulem *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Češi a Němci do roku 1945. Úvod k edici* zahrnuje obecnou charakteristiku díla a je pozoruhodný hlubokým vhladem do vývoje bádání u českých a německých autorů. Autoři zde poukazují na nepoměr mezi solidním vědeckým přístupem a jednostrannou interpretací některými vysídleneckými organizacemi, případně autory spojenými s těmito strukturami, který se údajně objevuje v Německu a částečně také v Rakousku od 50. let 20. století a je patrný dodnes.²⁸⁸

Tato teze doplňuje konstatování Tomáše Staňka, které zmiňujeme v závěru této práce (s. 236, 237), o tom, že od počátku 90. let vzniklo na českých vysokých školách a univerzitách mnoho diplomových a disertačních prací regionálního a lokálního charakteru na téma česko-německých vztahů. Česká veřejnost má tedy od této doby k dispozici objektivní fakta z oblasti dříve tabuizovaných témat. K informovanosti také přispívají české překlady stěžejních děl k dané problematice od renomovaných německých autorů.

Autoři VNPČP vyzdvihují důležitost zmírnění informačního deficitu založením společné Československo (následně Česko a Slovensko)-německé komise historiků

²⁸⁷ MIKŠÍČEK, Petr; SPURNÝ, Matěj; MATĚJKA, Ondřej; SPURNÁ, Susanne: *Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland*. Domažlice 2006, 54.

²⁸⁸ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. I. Češi a Němci do roku 1945*. Středokluky 2010, 23.

v roce 1990.²⁸⁹ Dále autoři upozorňují na nepoměr mezi velmi širokou produkcí prací regionálního charakteru a poměrně malým počtem monografií vzniklých na základě zpracování ústředních archivních fondů, které téma zkoumají v rámci vývoje v českých zemích.²⁹⁰

²⁸⁹ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. I. Češi a Němci do roku 1945. Středokluky 2010, 230.

²⁹⁰ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 231.

4.2. Horst Bienek

Horst Bienek se na poválečné období v Hlivicích zaměřuje v posledním románu hlivické tetralogie *Erde und Feuer*, a to hlavně na osud postavy Franze Ossadnika a jeho syna Kotika. Oba totiž názorně ukazují tragický osud hornoslezských Němců na konci války.

Ještě než se dostaneme ke konkrétním citacím, uvedeme si pro navození atmosféry konce války v Horním Slezsku některé výroky z debat rodiny Piontků s jejími známými, ve kterých se rozhodují, zda mají ještě před příchodem Sovětů uprchnout nebo ne.

Názory pana Apitta na Sověty, které sděluje Valesce, jsou, jak se následně ukáže, velmi realistické: *„Jetzt schleppen wir die Kzler ins Reich, sagte er mit müder Stimme, und wenn die Russen kommen, schleppen die uns als Arbeitssklaven nach Sibirien.*

Valeska ruderte in ihrem Sessel. Alles war schwankend geworden.

Dann muß man also vor den Russen flüchten?

*Sie sind nicht aufzuhalten. Man kann sie gar nicht aufhalten. Sie sind wie das Hochwasser. Sie überfluten alles.*²⁹¹

V dalším hovoru mezi Valesčíným bratrem Willim Wondrakem a panem Willimczykem zazní opět smysluplný výrok na adresu Sovětů: *„Aber es sind nicht mehr nur die Russen, die in unser Land einfallen, sagte Wondrak, es ist die bolschewistische Ideologie.*²⁹²

Na tento aktuální výrok ohledně Sovětů reaguje pan Willimczyk a hovoří z něho osobní zkušenost z boje proti Rusům v době první světové války: *„Die Russen sind in erster Linie Russen und dann erst Christen oder Bolschewiken oder Kommunisten und wie das alles heißen mag. Sie werden uns immer fremd bleiben. Unser Land war schon oft bedroht, es hat sich immer als ein Bollwerk gegen den Osten erwiesen. Das ist eine*

²⁹¹ BIENEK, Horst: *Erde und Feuer*. München 1987, 99–100.

„Ted' vláčíme vězně z koncentráků do Říše, řekl unaveným hlasem, a když přijdou Rusové, odvečou nás jako otroky na práci na Sibiř.

Valeska se vrtěla ve svém křesle. Všechno se houpalo.

Takže musíme uprchnout před Rusy?

Nejsou k zastavení. Nedají se vůbec zastavit. Jsou jako velká voda. Všechno zaplaví.“ (překl. aut.).

²⁹² BIENEK, Horst: dtto, 118.

„Ale nejsou to zdaleka jen Rusové, kteří vpadnou do naší země, řekl Wondrak, je to bolševická ideologie.“ (překl. aut.).

historische Bedeutung. In der Schlacht bei Liegnitz haben wir die Mongolen geschlagen, ein für allemal, sie sind nicht mehr nach Europa gekommen.“²⁹³

Willimczyk v tomto citátu doplňuje svou zkušenost z války o asociaci boje slezských, velkopolských a křižáckých rytířů pod vedením slezského knížete Jindřicha II. Pobožného proti Mongolům ve třináctém století (ŽÁČEK 2004: 45) s bojem Němců proti Sovětům. Z hlediska moderní historiografie však nedošlo v bitvě u Lehnice 9. dubna 1241 k rozhodujícímu vítězství nad mongolskou armádou, a tak zjevně není možné označit tuto událost jako důvod odchodu Mongolů z Evropy²⁹⁴ (ŽÁČEK 2004: 45).

Na tento pokus o historický exkurs reaguje Wondrak trefným vyjádřením o historické geopolitické pozici Polska – potažmo Horního Slezska mezi Východem a Západem, která je ve válečných dobách vždy problematická a má pro místní obyvatelstvo často tragické důsledky. Pro Wondraka a jeho blízké to znamená, že musí ze své vlasti uprchnout.²⁹⁵

Ossadnikovi se rozhodli zůstat v Hlivicích, a tak Franzi hrozilo jako členovi NSDAP zatčení Sověty. Problematice jeho vstupu do této strany jsme se již věnovali v předchozí kapitole (viz s. 70, cit. 169; s. 70–71, cit. 170; s. 72, cit. 173) – vstoupil do ní, aby mohl

²⁹³ BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987, 118–119.

„Rusové jsou v první řadě Rusy a teprve potom křesťany nebo bolševiky nebo komunisty a jak se tomu všemu říká. Nám vždy zůstanou cizí. Naše země byla již často ohrožena, osvědčila se vždy jako obranný val proti Východu. To má historický význam. V bitvě u Lehnice jsme porazili Mongoly, jednou provždy, již nikdy nepřišli do Evropy.“ (překl. aut.).

²⁹⁴ „Lehnická bitva je známa z obšírnějšího vyprávění polské ‘Dluhošovy kroniky’ z 15. století, v soudobých pramenech jsou jen lakonické zmínky konstatující smrt vratislavského knížete ve střetnutí s Mongoly (Tatary). Soudobá historiografie proto vnáší určité pochybnosti o bitvě a jejím významu a objevují se i názory, že se snad jednalo pouze o nepřítuš významné střetnutí družiny Jindřicha II. s jedním z mongolských oddílů, ve kterém kníže zahynul. Na rozdíl od dřívějších výkladů se návrat Mongolů zpět na východ již nepřisuzuje ani vzdáleně bitvě u Lehnice, ale přičítá se zprávě o smrti Čingischána.“ (ŽÁČEK 2004: 45).

²⁹⁵ „Das ist es ja, erregte sich Willi, es gibt kein Liegnitz mehr. Wir sind dekadent geworden.

Wir haben den Fehler gemacht, gegen Westen zu kämpfen, wir sind in Mitte und zugleich Westen, und wenn wir gegen den Westen kämpfen, kämpfen wir gegen uns selbst. Das ist die Lehre, die wir aus drei Kriegen ziehen müssen. Wir gehören zum Westen, und mit ihm zusammen werden wir die Mongolen von Europa fernhalten. Es gibt ein neues Liegnitz, ich bin davon überzeugt, das wird ein Stück weiter im Westen sein – aber dort wird Asien aufgehalten werden.

Mir ist es verdammt egal, wo das neue Liegnitz ist, entgegnete Willi, wenn ich aus meinem Land fliehen muß...“ (BIENEK 1987: 119).

„To je to, zlobil se Willi, už není žádná Lehnice. Jsme dekadentní.

Udělalí jsme tu chybu, že jsme bojovali proti Západu, jsme ve Středu a zároveň na Západě, a když bojujeme proti Západu, bojujeme sami proti sobě. To je to ponaučení, které si musíme vzít ze tří válek. Patříme na Západ, a společně s ním udržíme Mongoly mimo Evropu. Bude nová Lehnice, jsem o tom přesvědčen, o kousek dál na Západ – ale tam Asii zastavíme.“

Je mi to zatraceně jedno, kde bude nová Lehnice, odvětil Willi, když musím uprchnout ze země...“ (překl. aut.).

být povýšen na vrchního strojvůdce. Z této funkce však později vyplynul úkol řídit transporty s židovským obyvatelstvem do vyhlazovacích táborů, což těžce nesl.

Bienkův otec ovšem uvedené služební povinnosti nezažil, protože byl kvůli astmatu předčasně penzionován (BIENEK 1986: 59). Uvedeme o něm ale citát, ve kterém na něho autor vzpomíná jako na člověka, který, jak uvádí výše postava Wondraka o postavení Horního Slezska, se nemůže plně ztotožnit ani s jednou stranou hranice, na které celý život žije: „*Er schimpfte auf die Regierung in Berlin, auf die Polacken hinter der Grenze und schwärmte von der Schlacht am Annaberg und von der Erstürmung der Höhe 110 [...]*“.²⁹⁶

Franz Ossadnik se krátce před příchodem Sovětů do Hlivic dozvídá o tom, že vyhledávají kartotéky členů NSDAP, SS a dalších nacistických organizací a podle nich všechny dotyčné zatýkají. Přicházejí také zprávy o tom, že někteří místní lidé, kteří spolupracovali s nacisty, jiné udávají, aby od své problematické minulosti odpoutali pozornost (BIENEK 1987: 259–260). Je to vlastně stejný jev, který se často vyskytoval také u českých kolaborantů (tato kap., s. 91, cit. 214 a cit. 216).

Tyto zprávy šíří vedle strachu také zlost na vysoké funkcionáře výše uvedených nacistických organizací, protože tito se včas a v klidu dostali do Západní zóny pod kontrolu západních spojenců a přitom ostatní nutili v Horním Slezsku zůstat, přičemž neváhali pro výstrahu všeset údajné zběhy (viz 3. kap., s. 75, cit. 181; s. 76, cit. 182 a 183; s. 79, cit. 189).

Franzův strach s ním sdílela i jeho žena Anna, která uvažovala o tom, že by požádala sousedku – paní Jacobovou, která byla židovského původu a jejíž muž se právě vrátil z koncentračního tábora, aby se pan Jacob za Franze zaručil, že nebyl nacistou (BIENEK 1987: 259).

V následujícím citátu Franz přemítá nad okolnostmi svého vstupu do NSDAP: „*Franz dachte daran, daß so viele in der Partei waren, Millionen, die konnten sie doch nicht alle einsperren, nicht die kleinen 'Pegehs' wie er einer war, er hatte nicht einmal eine Parteiuniform besessen, denn als er Mitglied geworden war, gab es schon Schwierigkeiten mit der Punktekarte. Er war überhaupt nur eingetreten, weil Anna ihn so gedrängt hatte, sie wollte immer, daß er befördert werde, und ohne Mitglied in der*

²⁹⁶ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 59.
„*Nadával na vládu v Berlíně, na Poláky za hranicí a snil o bitvě u Annaberku [Góra Świętej Anny] a o dobytí kóty 110 [...]*“ (překl. aut.)

Partei zu sein, wäre er niemals Hauptloksführer geworden. Im Grunde war er immer dagegen gewesen.“²⁹⁷

Již v předchozí kapitole (viz s. 70–71, cit. 170) jsme zmínili, že Franz nechtěl být povýšen na vrchního strojvůdce, ale ponoukala ho k tomu jeho žena, kterou lákala výhoda vyššího výdělků, a když se její muž nechtěl dále podílet na transportech Židů a chtěl raději místo toho narukovat do armády, přesvědčila ho, aby to nedělal. Franz toho teď lituje a jeho žena se snaží mu pomoci, ale není to možné.

Po příchodu Sovětů do protiletického krytu ve sklepě domu, ve kterém bydlí Ossadnikovi, byl pořízen seznam všech přítomných a pan Jacob byl pověřen jako nejstarší, aby tento seznam doplněný o data narození přinesl na velitelství. Jinak se nic nedělo, vojáci se nikoho ani nedotkli (BIENEK 1987: 255).

Podruhé přišli Sověti v doprovodu tlumočnicka a pana Jacoba, který byl podle pásky na rameni prohlášen předsedou antifašistického výboru. Každý byl tázán na členství v NSDAP nebo v dalších odnožích této strany a Franz po krátkém zaváhání přiznal jen členství v Deutsche Arbeitsfront, které údajně nemělo být pro Sověty nijak závažné, protože v této organizaci byli automaticky registrováni všichni pracující, tedy i strojvůdci. Anna si však při tomto hovoru všimla v ústraní stojícího muže, oblečeného do světle šedého kabátu, podobného uniformě, ovšem bez výložek a jiných distinkcí, který si při Franzově výpovědi dělal poznámky (BIENEK 1987: 293).

Sověti však přišli ještě jednou k Ossadnikům, a to brzy ráno, když ještě všichni spali. Byl u toho i zmíněný muž v šedém kabátě, který jen nazval Franze fašistou a poté byl tento okamžitě odveden. Po tomto zatčení nepomohl na naléhání Anny ani pan Jacob s tvrzením, že proti rozkazu shora nic nezmůže (BIENEK 1987: 296–297).

Anna svého muže již nikdy neviděla, byl tedy deportován do Sovětského svazu na nucené práce, pokud nezemřel již dříve ve vazbě nebo během transportu. O deportacích píše také Guido Knopp: „*Statisíce Němců ve východních územích dobytých Rudou armádou tehdy prožívaly podobné osudy, Stalinovi lovci lidí všude postupovali podle schématu 'zatčení – násilný pochod – výslech – transport do neznáma'*.“²⁹⁸

²⁹⁷ BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987, 260.

„*Franz myslal na to, že ve Straně bylo tolik lidí, miliony, nemohli je všechny přece zavřít, ne takové 'malé ryby', jako byl on, neměl ani stranickou uniformu, protože když se stal členem, byly již problémy s přidělovými lístky. Vstoupil tam jenom proto, protože Anna na něho tak tlačila, chtěla pořádk, aby ho povýšili, a bez členství ve Straně by se nikdy nestal vrchním strojvůdcem. V podstatě byl vždy proti tomu.*“ (překl. aut.).

²⁹⁸ KNOPP, Guido: Exodus. Osud vyhnanců. Praha 2006, 237.

Výslechy lidí vybraných k deportaci neprobíhaly vždy tak, jak to výše popisuje Bienek. Knopp uvádí, že němečtí civilisté byli k přiznání členství v nacistických organizacích nuceni násilím. Sověti navíc neodsuzovali u Němců jen členství v NSDAP, ale také v HJ a BDM, ve kterých byla organizována téměř všechna mládež německého původu v době národního socialismu.²⁹⁹

Deportováni však nebyli jen členové nacistických organizací, brzy se ukázalo, jak píše Bienek v posledním hlivickém románu, že deportováni budou všichni muži – Němci a němečtí státní příslušníci – ve věku 16–50 let a ve vyhlášece bylo také napsáno, že si všichni povolání mají vzít kromě běžného oblečení dobrou obuv, zimní oblečení, deku a jídlo na nejméně deset dní (BIENEK 1987: 318).

Bienek vzpomíná na dobu před příchodem Sovětů, kdy Hlivice opustili radní, policie a funkcionáři NSDAP jako na „nultou hodinu“, ve které byla pro lidi oporou jen jediná instituce – církev: „*In der Stunde Null war die Kirche die einzige Ordnungsmacht.*“³⁰⁰

Následně Bienek vzpomíná na organizaci deportací: „*Zwei Wochen später [nach dem Ankommen der Russen in Gleiwitz] begann die sowj. Kommandatur mit der Registratur der zurückgebliebenen Einwohner. Alle Männer von 16 bis 60 Jahren wurden als Kriegsgefangene in die Sowjetunion gebracht.*“³⁰¹

Bienek měl tedy štěstí, že mu v té době bylo čtrnáct let, ovšem ani jeho nenechali Sověti zahálet. Sovětská totalitní moc, podobně jako nacistická³⁰² nutila pracovat děti od 13 let: „*Kinder ab 13 wurden zu Demontage-Arbeiten zwangsverpflichtet. Ich habe in dem VOH-Drahtwerken gearbeitet, wir haben die Maschinen mit Ölpapier umwickelt und auf offene Güterwaggons verladen, die nach Rußland gingen. Es gab keine Lebensmittelkarten, und wir wurden für die geleistete Arbeit mit einer Portion warmer Suppe und einem Kanten Kommisbrot 'bezahlt'.*“³⁰³

²⁹⁹ „Cílem výslechů bylo dokázat členství u zadržených osob v NSDAP, BDM, hitlerjugend nebo dokonce ve 'werwolfu' – to byl oficiální důvod k deportaci německých civilistů. Každému, kdo domnělou nebo skutečnou příslušnost k nacistickým organizacím nepřiznal, se dostalo 'zvláštního zacházení', při němž bylo zčásti s použitím těžkého týrání vynuceno 'přiznání': Stalinovi pacholci měli dost zkušeností, jak s pomocí násilí a zdánlivě odhalujících indicí usvědčit nevinného. Na konci výslechů muselo mnoho mužů a žen podepsat protokol v ruském jazyce, v němž stálo, že ze svobodné vůle chtějí pracovat v Sovětském Svazu, aby napravili zločiny spáchané hitlerovým jménem.“ (KNOPP 2006: 228).

³⁰⁰ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 198.

„V nulté hodině byla církev jedinou správnou institucí.“ (překl. aut.).

³⁰¹ BIENEK, Horst: dtto, 198.

„O dva týdny později [po příchodu Rusů do Hlivic] začala sov. komandatura s registrací obyvatel, kteří zůstali ve městě. Všichni muži od 16 do 60 let byli odvedeni jako váleční zajatci do Sovětského svazu.“ (překl. aut.).

³⁰² Nacisté nutili na konci války v obleženém městě Breslau pracovat děti – dívky od 12 let a chlapce od 10 let (viz 3. kap., s. 81 podle STALSKI, WIECZOREK, ILCZYK, LUKOMSKI 2008: 11).

³⁰³ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 198.

V jiném pramenu popisuje Bienek atmosféru Hlivic při příchodu Sovětů následovně: *„Ein paar Tage später besetzten die Russen die Stadt. Die Toten lagen noch lange am Rand der Straßen, die Kälte konservierte sie, die ganze Stadt war wie eine ‚Morgue‘.“*³⁰⁴

Horst Bienek má také traumatické vzpomínky na konec války, kdy viděl, podobně jako Ota Filip (viz tato kap., s. 101, cit. 242) první mrtvé ve svém životě.

Ve výše uvedeném zdroji také přesněji specifikuje práci, kterou byl přinucen vykonávat, a uvádí zde také důvod, proč si Sověti odváželi strojní zařízení: *„Dann wurden alle Männer über 16 Jahre registriert und nach Sibirien zur Zwangsarbeit verschleppt. Er war jünger, er konnte bleiben, er mußte in den VOS [VOH]-Drahtwerken die Maschinen aus dem Beton meißeln und sie auf Eisenbahn-Waggonen verladen, daß hieß mit einem ihm unbekanntem Wort: Reparation.“*³⁰⁵

„Děti ve věku od 13 let byly nuceny pracovat na demontážních pracech. Pracoval jsem v drátovných VOH, balili jsme stroje do olejového papíru a nakládali na otevřené nákladní vagóny, které jely do Ruska. Nebyly žádné potravinové lístky, a tak jsme dostávali za vykonanou práci ‚zaplacenou‘ porcí teplé polévky a kusem chleba.“ (překl. aut.).

PETERSEN, Andreas: „Meine Damen und Herren. Ich breche hier ab.“ Zu Horst Bieneks ungeschriebenem Workuta–Roman. In: Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts. Ed. Reinhard LAUBE, Verena NOLTE, Göttingen 2012, 189–208, zde 201.

Petersen zjistil ze svědectví Bienkovy sestřenic Vereny Zanecki (rozené Schymiczek), že na rozdíl od jeho vlastního líčení, nebyl nikdy Rusy nasazen na demontážní práce. První poválečné měsíce strávil v domě své tety, nevycházel ven a téměř stále jen četl.

VOH – Vereinigte Oberschlesische Hüttenwerke AG (pozn. aut.).

³⁰⁴ BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987, 11.

„O několik dní později obsadili město Rusové. Mrtví leželi ještě dlouho na krajích ulic, zima je konzervovala, celé město bylo jako ‚morgue‘.“ (překl. aut.).

³⁰⁵ BIENEK, Horst: dtto, 11–12.

„Potom byli zaregistrováni všichni muži starší 16 let a odvelečeni na Sibir na nucené práce. Byl mladší, mohl zůstat, musel v drátovně VOH vysekávat stroje z betonu a nakládat je na železniční vagóny, tomu se říkalo jemu neznámým slovem: Reparace.“ (překl. aut.).

HOFMANN, Andreas R.: Die Nachkriegszeit in Schlesien. Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948. Köln 2000, 82.

Podle Hofmanna se demontážní práce v jistém rozsahu týkaly také průmyslových závodů hornoslezského revíru, i když si jejich význam pro poválečné hospodářství uvědomovala rovněž sovětská strana. Tento autor ovšem zároveň odkazuje na BROSZAT, Martin: Einleitende Darstellung. In: Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost–Mitteleuropa. Ed. Bundesministerium für Vertriebene. Bd. I/1. Wolfenbüttel [o. J. (1954)], ND München 1984, s. 1E–160E.

Broszat uvádí, že hornoslezská průmyslová oblast byla demontáží převážně ušetřena, k čemuž má Hofmann velkou výhradu.

Hofmann dále odkazuje na TORAŃSKA, Teresa: Oni. 2. Aufl. Warszawa 1986, s. 343 f.

Torańska konstatuje podle rozhovoru se Stefanem Staszewskim, že se v Horním Slezsku neprováděly demontážní práce. (Staszewski byl v roce 1945 tajemníkem pro hospodářství výboru PPR [Polské dělnické strany] Katovického vojvodství).

HOFMANN, Andreas R.: Die Nachkriegszeit in Schlesien. Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948. Köln 2000, 84.

Nicméně v únoru 1947 konstatovala v Polsku činná komise UNRRA asi pětinou ztrátu v oblasti průmyslových statků na „nově získaných územích“, která vznikla zničením nebo zabavením Sověty v době po skončení válečných operací.

V tomto citátu je také opět zmíněno kritérium pro deportaci na nucené práce v Sovětském svazu pro muže starší 16 let. Realita těchto deportací, jak uvádí G. Knopp, však byla ve skutečnosti mnohem drsnější.³⁰⁶

Dne 4. února 1945 začala Jaltská konference, která měla hlavní téma projednání válečných reparací, a Stalin v této souvislosti navrhl, aby se podrobnosti projednaly až v Moskvě na pozdější konferenci na stejné téma, což spojenci schválili, a tak již probíhající deportace pokračovaly (KNOPP 2006: 230).

Jak uvádíme v cit. 306, původní rozkaz deportovat také ženy byl následně Stalinem zmírněn a omezen opět jen na muže, v praxi se však ukázalo, že byli deportováni všichni Němci bez rozdílu pohlaví a částečně došlo i na děti: *„Byli odvázeni bez vysvětlení, často svévolně – jen proto, že byli Němci. Věk a pohlaví při tom, navzdory Stalinovu nařízení, nehrály žádnou roli. Byli tak deportováni všichni dosažitelní Němci ve věku od 13 do 75 let, v jednotlivých případech dokonce i malé děti.“*³⁰⁷

Z tohoto citátu vyplývá, že deportace postihla většinu německých civilistů žijících na územích dobytých Sověty, jednalo se tedy o statisíce lidí³⁰⁸ – sovětská administrativa však byla zjevně připravena.³⁰⁹

REITOR, Georg: „Vom Lager zum Lehrstuhl“. Von unten nach oben und allem daneben. Nordstedt/Gummersbach 2001, 156.

Podle vzpomínek Reitora byly právě z drátovny VOH demontovány stroje jak ustupujícími Němci, tak Sověty v rámci válečných reparací.

³⁰⁶ „Řádění zvláštních komand na územích obsazených Rudou armádou začalo již na přelomu let 1944/45. Opíralo se o Stalinův rozkaz č. 7161 z 16. prosince 1944, jímž NKVD dostalo za úkol nejprve na Balkáně mobilizovat všechny praceschopné Němce – muže věku od 17 do 45 let, ženy ve věku od 18 do 30 let – na práci v SSSR. Pozdější rozkaz č. 7467 z 3. února 1945 zahrnul také všechna německá východní území. Nyní tedy měli být s cílem předcházet pokusům o teroristické akty a provádění diverzních akcí (tedy sabotáží) ze strany Němců... mobilizováni a internováni všichni němečtí muži ve věku od 17 do 50 let schopní pracovat a nosit zbraň. O ženách se v tomto rozkazu již nemluvilo. Ani o dětech.“ (KNOPP 2006: 230)

³⁰⁷ KNOPP, Guido: Exodus. Osud vyhnanců. Praha 2006, 231.

HOFMANN, Andreas R.: Die Nachkriegszeit in Schlesien. Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948. Köln 2000, 32.

Podle Hofmanna proběhla hlavní vlna deportací ve Slezsku od února do března 1945. Obzvláště v průmyslové oblasti Horního Slezska se podařilo sovětskému vojenskému velitelství bez problémů splnit požadované kvóty deportovaných – nenarukovalo zde mnoho bojeschopných mužů, protože byli nepostradatelní na svých pracovištích. V oblasti působnosti Prvního ukrajinského frontu bylo deportováno tedy nejvíce osob – asi 62 000. V Horním Slezsku byl věk deportovaných mužů omezen na 50 let, stejně jako i v jiných oblastech byli ale deportováni také starší muži, ženy, nemocní, tělesně postižení a práce neschopní. První deportace byly zahájeny již v lednu 1945, tedy ještě před Jaltskou konferencí.

³⁰⁸ „V posledních dnech války a v prvních dnech míru zvláštní komanda NKVD zadržela a do Sovětského svazu deportovala celkem 130 000 příslušníků německé menšiny v Jugoslávii, Rumunsku a Maďarsku, a zhruba 400 000 říšských Němců ve Východním a Západním Prusku, Gdaňsku, Pomořanech, Slezsku a Braniborsku. Jiné prameny hovoří o celkem více než milionu německých civilistů odvezených na nucené práce do Sovětského svazu.“ (KNOPP 2006: 231).

³⁰⁹ „Již v létě 1941 – jen týden po německém přeapadení Sovětského svazu – byla vedle správy GULAGU vytvořena další, druhá správní struktura. GUPVI, Hlavní správa pro záležitosti válečných zajatců a internovaných civilistů, která fungovala podle stejného osvědčeného schématu jako souostroví GULAG,

Ve výše uvedeném citátu také stojí, že k deportaci stačil jen německý původ. Knopp ve své knize *Exodus. Osud vyhnanců* také zaznamenal výpovědi očitých svědků, a tak se z následujícího citátu dozvíme, jak probíhaly registrace mladých deportovaných a jak jim byl vysvětlen důvod a účel nucených prací: „*Rusové nám říkali, že se my mladí lidé musíme hlásit na velitelství. O deportacích přitom nebyla vůbec řeč. Jako důvod uváděli, že potřebujeme ruské doklady. Teprve později nám řekli, že všichni Němci jsou vinni, a proto musí být také všichni potrestáni. To byl bod jedna. Proto jsme my mladí lidé museli odpracovat reparače, tak zněl bod dva. Navíc jsme měli být politicky převychováni. To byl bod tři. S těmito třemi body nás poslali na cestu na Východ.*

Hildegarda Pachalyová, rozená Krebsová, ročník 1927, z Elblagu, odvečená do sovětského tábora.“³¹⁰

Z tohoto citátu vyplývá, vedle legalizace lži typické pro každou totalitu, pojetí kolektivní viny Němců ze strany Sovětů, které veřejně projevoval také Stalin podobně jako čeští oficiální představitelé včetně prezidenta Beneše (viz tato kap., s. 102, cit. 243, cit. 246; s. 103, cit. 247). Výše uvedená pamětnice na to vzpomíná: „*Teprve mnohem, mnohem později, v posledních letech v táboře, jsme se dozvěděli, že ve Stalinových očích se v zásadě provinili všichni Němci, že všichni museli být potrestáni,*“ vzpomíná *Hildegarda Pachalyová rozená Krebsová z Elblagu. Do Sovětského svazu byla odvečena celá její rodina.*“³¹¹

Vzpomínky jiné pamětnice na dobu cesty na východ popisuje Knopp takto: „*Ursula Retschkowska se vlekla ve skupině mladých žen a dívek asi osmdesát kilometrů pěšky, dokud ji – cíl stále neznala –, nenaložili na otevřený nákladní vůz. Cestou do sběrného tábora docházelo neustále ke znásilněním.*“³¹²

Jak bylo již uvedeno výše, v některých případech odvlékali Sověti také rodiny s malými dětmi, které často osiřely, vzhledem k tomu, jak se příslušníci zvláštních komand chovali k jejich rodičům, a z mnohých se staly tzv. „vlčí děti“.³¹³

z něhož *Alexandr Solženicyn udělal synonymum nelidských represálií rudého diktátora Stalina.*“ (KNOPP 2006: 231).

³¹⁰ KNOPP, Guido: *Exodus. Osud vyhnanců*. Praha 2006, 228.

³¹¹ KNOPP, Guido: dtto, 230.

³¹² KNOPP, Guido: dtto, 233.

³¹³ „*Zvlášť tragický byl také osud děvčat a chlapců, jejichž matky byly odvečeny, zemřely hlady nebo na následky znásilnění. V poválečných letech sice zřizovali Poláci a Rusové tu a tam sirotčince pro německé děti, ty však neposkytovaly víc než střechu nad hlavou a nejnужnější jídlo. Navíc těch pár volných míst ani pro všechny děti nestačilo. Tisíce východopruských dětí se tak probíjely na Litvu, aby tam bojovaly jako malí tuláci o přežití. Dnes se jim říká ‘vlčí děti’, přestože vlky spatřilo jen velmi málo z nich. Mnohé dodnes hledají příbuzné, aby konečně dostaly odpověď na palčivou otázku: ‘Odkud přicházím, kdo jsem?’ Jsou to ztracené děti 20. století.*“ (KNOPP 2006: 232–233)

Na území Polska se na konci války odehrálo na rozdíl od území Československa v podstatě dvojí vyhnání. Nejprve museli odejít nebo byli odvezeni do sovětských táborů nucených prací Němci a do oblastí, které vyklidili, pak přišli Poláci vyhnání Sověty z bývalého území východního Polska, které zabral Sovětský svaz.

V této souvislosti bylo zjištěno, že se Sověti chovali i k těmto Polákům brutálně, byť bylo Polsko pevnou součástí protinacistické koalice. Tato skutečnost patrně souvisí s dřívějším postojem Sovětského svazu k Polsku, který se projevil v roce 1939 sovětsko-německým paktem o neútočení, na který jsme poukázali již v předchozí kapitole (viz s. 56, cit. 125).

G. Knopp o tom píše: *„Z podzimu 1945 však existují i jiné záběry z polských týdeníků. Jsou na nich vlaky, jež přijížděly z východu s obrovským množstvím vyhnaných, kteří nyní přicházeli do města [Wrocław]. V nich seděly jiné oběti posunu na západ – miliony Poláků, kteří byli deportováni z území anektovaných Stalinem, často i tam s použitím brutálního násilí.“*³¹⁴

O tom, že se Sověti chovali k odcházejícím Polákům v podstatě stejně jako k Němcům, svědčí i výpověď očitého svědka, jak ji zaznamenal Knopp: *„Přijeli jsme vlakem do strašlivě zničené Vratislavi,“ vzpomíná Tadeusz Myczkowski ze Lvova. „Po příjezdu na odertorské nádraží nás odvezli auty do centra města. Neměli jsme nic, všechno nám sebrali, dokonce ještě před odjezdem jsme byli znovu okradeni.“*³¹⁵

Ve výše uvedeném citátu (cit. 314) se píše o jistém „posunu Poláků na západ“, což souvisí s jednáním vítězných mocností především na Jaltské konferenci, kde se rokovalo o poválečném uspořádání hranic některých evropských států – především Německa, Polska a Sovětského svazu. Hlavním úkolem bylo stanovení nové západní hranice Polska, která byla posunuta asi o sto kilometrů na západ na tzv. hranici Odra – Lužická Nisa. Tuto změnu vyžadoval Sovětský svaz, který v této souvislosti posunul svoji západní hranici také směrem na západ a zabral oblast na severu bývalého Východního Pruska.³¹⁶

³¹⁴ KNOPP, Guido: Exodus. Osud vyhnanců. Praha 2006, 222.

³¹⁵ KNOPP, Guido: dtto, 223.

³¹⁶ „Sovětské plánovací orgány, tedy Litvinovova a Majského komise, doporučovaly v říjnu 1943 a v lednu 1944 předání Gdaňska, Východních Prus jižně od Královce a Horního Slezska Polsku a ruku v ruce s tím vystěhování Němců. Stalin Benešovi v prosinci 1943 objasňoval, že Poláci mohou dostat nejenom tato teritoria, nýbrž i všechna území až po Odru včetně Štětína, ovšem Sovětský svaz si zároveň činí nároky na sever Východních Prus. Lublinskému výboru, pozdější varšavské vládě, Stalin v červenci a srpnu 1944 slíbil, že se zasadí za rozšíření Polska až k Odře a Lužické Nise včetně Štětína a Vratislavi.“ (BRANDES 2002: 374–375).

Před Jaltskou konferencí nebyly všechny západní mocnosti proti Stalinově návrhu západní hranice Polska na Odře a Nise, během jednání s ní Roosevelt vyjádřil souhlas. Jednání o této hranici tedy nebylo uzavřeno, což nebránilo Sovětům pokračovat v jejich záměru.³¹⁷

Celou situaci ohledně hranic pak uzavřela konference v Postupimi: *„Postupimská konference, která skončila 2. srpna 1945, tak zpečetila osud Němců ve východní části země. Severní část Východního Pruska s Královcem připadla Sovětskému svazu, jižní část Východního Pruska a území na východ od Odry a Zhořelecké [Lužické] Nisy se dostaly 'pod polskou správu'.*“³¹⁸

Polskou správou v uvozovkách Knopp samozřejmě naznačuje skutečnost, kterou zmiňuje Brandes (viz cit. 317), že i tuto záležitost měli pod kontrolou Sověti.

Jak bylo již výše zmíněno, vyhánění Němců začalo již v červnu 1945 – tedy před Postupimskou konferencí, organizovala ho spolu s polskou armádou polská milice a docházelo k podobným excesům jako při divokém odsunu Němců z Československa. Němci byli často nuceni opustit své domovy do 48 hodin.³¹⁹

Také v Polsku, podobně jako v Československu, budovala polská správa internační tábory, kde docházelo k násilnostem. Za jeden z nejhorších je považován tábor Lamsdorf ve Slezsku, jehož první velitel Czeslaw Geborski byl v roce 2001 souzen za „zločiny proti lidskosti“ (KNOPP 2006: 205).

Následující citát svědčí o spolupráci sovětské NKVD s polskými kolegy a také o brutalitě polských dozorců v táborech a věznicích: *„Na polském území – zejména ve Slezsku – předala NKVD polské tajné službě 'Urząd Bezpieczeństwa' desetitisíce osob. Podle očitých svědků byli v policejních vězeních a táborech ubiti k smrti dokonce i třináctiletí a čtrnáctiletí chlapci, například v Gronowu u Lissy, ve Switochłowicích-*

³¹⁷ „Na Jaltskou konferenci přišly spojenecké velmoci s odlišnými představami: Stalin se vyslovoval pro linii na Odře a Nise, Churchill pro hranici na Odře a Eden s Rooseveltem byli pro to, aby se polské anexe omezily na Východní Prusy, Gdaňsk, Horní Slezsko a část Zadních Pomořan; Roosevelt v Jaltě přesto přivolil rozšíření Polska až po Odru. Výsledek pak oznámil Churchill v Dolní sněmovně. Když na německá východní území začaly pronikat sovětské jednotky, byla část německého obyvatelstva evakuována a mnoho lidí se pokoušelo uprchnout. Se sovětským svolením začala polská vláda vytvářet nezvratné skutečnosti a začala vyhánět Němce z oblastí až po Odru a Lužickou Nisu.“ (BRANDES 2002: 376).

³¹⁸ KNOPP, Guido: Exodus. Osud vyhnanců. Praha 2006, 218–219.

³¹⁹ „Krátce nato vyšla výzva pro všechny Němce ve Zhořelci – plakát se zachoval dodnes. Město je nutno 'opustit do 48 hodin'. V mnoha dalších slezských městech následovala podobná nařízení. V červnu a červenci 1945 bylo jen z [osmi] okresů [Dolního Slezska] [...] ležících na linii Odry – Nisy nedobrovolně vysídleno 200 000 Němců – polským vojskem.“ (KNOPP 2006: 214).

Zgodě u Gliwice a v Sikawě u Lodži. Jak vzpomíná jeden z přeživších, někteří polští dozorcí svými metodami nijak nezaostávali za nacistickými mučiteli. ³²⁰

Odsun Němců ze Slezska pod polskou správou neprobíhal mnohdy ani po Postupimské konferenci humánněji než před ní. Svědčí o tom i telegram generála Eisenhowera z 16. října 1945. ³²¹

Chování mnohých civilistů bylo však ohleduplné, podobně jako v případě odsunu Němců z Československa. Svědčí o tom výpověď pamětníka původem z Vratislavi: *„Konečně k nám přijeli Poláci. Pocházeli hlavně z oblasti Vilnius. Rusové je vysídlili a usídlili u nás. Dokonce se s námi dělili. Podívali se nám do hrnců a říkali: ‘No tohle se přece nedá jíst!’ Jedna žena pak přinesla kousek slaniny a dala nám ho.*

Hubertus Kindler, ročník 1928, tehdy ve Vratislavi. ³²²

Z následujícího citátu vyplývá, že v pohnuté době nucených hromadných migrací měli pro sebe navzájem pochopení právě migranti. Vzpomíná na to pamětnice – Polka, vysídlená z oblasti bývalého Východního Pruska: *„Mezi nové občany patřila tehdy také Krzeslawa Maliszewska: ‘My jsme Němce chápali, vždyť my i oni jsme byli vysídleni. Oni si to nezasloužili a my také ne. A to je právě osud v dějinách.* ³²³

Ohleduplně se chovali také někteří lidé k Němcům, když měli obsadit jejich byty. Pamětník vysídlený do Vratislavi vzpomíná na to, jak se jeho matka odmítla nastěhovat do bytu, ze kterého měli být kvůli tomu urychleně vystěhováni Němci. ³²⁴

Podobné případy se vyskytly i v Československu. M. Peroutková zaznamenala například vzpomínku pamětnice paní Libuše (1913) na jednoho souseda, který se také odmítl nastěhovat do domu, kde bydleli Němci. ³²⁵

Téma vyhnání německých Slezanů a Poláků můžeme uzavřít výrokem opolského arcibiskupa Alfonse Nossola – slezského Němce, který přijal polské občanství a ve

³²⁰ KNOPP, Guido: Exodus. Osud vyhnanců. Praha 2006, 237.

³²¹ „Polská správa ve Slezsku způsobuje svými metodami velký útěk německého obyvatelstva na západ. ... Mnozí z těch, kdo nemohou pryč, jsou internováni v táborech, kde je nedostatečná strava a mizerná hygiena. Úmrtnost a nemocnost v těchto táborech jsou mimořádně vysoké. Metody používané Poláky nejsou v žádném případě ve shodě s postupimským ujednáním.“ (KNOPP 2006: 219).

³²² KNOPP, Guido: Exodus. Osud vyhnanců. Praha 2006, 205.

³²³ KNOPP, Guido: dtto, 223.

³²⁴ „O léta později mi matka vyprávěla, že mnoho bytů nechtěla, protože tam ještě bydleli Němci. Osoba, která nám ukazovala byt k pronajmutí, nám říkala: ‘Němce můžeme vyhnat během půlhodiny. To není vůbec žádný problém.’ Avšak moje matka nebyla schopna přistoupit na něco takového. Ty byty jsme odmítli a hledali tři měsíce byt, který byl volný.

Jan Ziembicki, od roku 1946 žije ve Vratislavi“ (KNOPP 2006: 222).

³²⁵ „Jinak záleželo na lidech jednotlivě, jak se kdo choval k Němcům. Soused od naproti se šel podívat na barák, který mu měl být přidělen. Přišel zpátky a říkal: ‘Prosím tě, já jsem tam viděl čtyři postýlky. Jak bych mohl tu holku tam odtud vyhodit?’ No a druhý den tam šel klidně Janoušek, sám, bezdětný.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 117).

Slezsku zůstal: „Jako postižený i jako duchovní pastýř často a opakovaně zaujímal k osudu vyhnanců stanovisko: 'Příčinou žádného vyhnání, ať je <způsobeno> tím či oním, nejsou nikdy vyhnání. Proto je každé vyhnání bezprávím, ba zločinem na člověku. Vždycky jsem cítil, že vyhnání východních Poláků je zločin, a stejně tak je nutno nahlížet i na vyhnání ze Slezska, z Východního Pruska a dalších území'.“³²⁶

Zajímavé může být také srovnání přístupu oficiální státní reprezentace k německé menšině, která zůstala v Polsku a v Československu po ukončení odsunu.

V Polsku nebyla tato menšina do převratu v roce 1989 oficiálně sice nikdy uznána, ovšem v Dolním Slezsku mohly být v letech 1950–1955 touto menšinou provozovány vlastní školy, kulturní spolek a vydávány německy psané noviny (TRZCIELIŃSKA-POLUS 2006: 90).³²⁷ Problematiku slezské identity, vývoj ve Slezsku po roce 1945 a demografické údaje jsme pojednali již v předchozí kapitole (viz s. 64, cit. 152, pozn. 153 a cit. 154; s. 65, cit. 155; s.65–66, cit. 156 a cit. 157).

V Československu byla německá menšina oficiálně uznána v roce 1968, ovšem fakticky se možnosti kulturních a společenských aktivit ve srovnání s dřívějším obdobím nijak výrazně nezlepšily.³²⁸

Od roku 1961 se rozšířilo rozhlasové vysílání v německém jazyce³²⁹ a v roce 1969 vznikla organizace „Kulturverband der Bürger deutscher Nationalität der ČSSR“. Na rozdíl od ostatních v Československu oficiálně uznaných národnostních menšin (maďarské, polské, ukrajinské, případně rusínské) a od německé menšiny v Polsku si

³²⁶ KNOPP, Guido: Exodus. Osud vyhnanců. Praha 2006, 223.

HOFMANN, Andreas R.: Die Nachkriegszeit in Schlesien. Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948. Köln 2000, 110, 424, 446.

Hofmann uvádí, že ve Wroclawském vojvodství připadlo do konce roku 1948 z celkového počtu polského obyvatelstva 32,3 % na repatrianty a vysídlence ze Sovětského Svazu. Jejich celkový počet na „nově získaných územích“ (Vojvodství: Bialystok, Olsztyn, Gdaňsk, Štetín, Poznaň, Wroclaw, Slezsko) byl 1 331 918 obyvatel, tedy 24,1 %.

Ze zpráv očitých svědků vyhánění Němců a Poláků vyplývají zjevné paralely při líčení jejich utrpení.

³²⁷ K tomu můžeme z jiného zdroje doplnit, že to bylo 132 základních škol, 2 všeobecně vzdělávací vyšší školy, 2 střední hornické školy, 1 katedra na státním pedagogickém lyceu a několik večerních škol. Noviny *Die Arbeiterstimme* vycházely ve Vratislavi a Koszalinu nejdříve jako týdeník a od roku 1955 jako deník. Vedle státního pěveckého a tanečního souboru „Freundschaft“ existovalo 28 ochotnických spolků. Kulturní spolek se nazýval „Deutsche Sozial-Kulturelle Gesellschaft“. (BORN, DICKGIEßER 1989: 166).

³²⁸ Již v letech 1949–1960 vycházejí německy psané noviny *Aufbau und Friede*, které později změnilly název na *Prager Volkszeitung*. Vzniklo státní německé zájezdní divadlo se sídlem v Praze. Byly zavedeny jazykové kroužky mimo pravidelnou výuku na základních školách, knihovny, německé kulturní domy, ochotnické divadelní skupiny. Údajně se mohlo i v okresech s nepatrnou německou menšinou na úřadech hovořit německy. (BORN, DICKGIEßER 1989: 222).

³²⁹ Před rokem 1961 se vysílalo 1–2 hodiny týdně, od roku 1961 to bylo 15–60 minut denně. Na konci 80. let se vysílalo 25 minut denně v pracovní dny a o nedělích 60 minut. (BORN, DICKGIEßER 1989: 224).

německá menšina v Československu nemohla zřídít ani jednu německou školu nebo jiné vzdělávací zařízení (BORN, DICKGIEßER 1989: 223).

Z výše uvedených údajů tedy vyplývá, že byť byla německá menšina v Československu uznána již v roce 1968, měla nesrovnatelně menší možnosti seberealizace než německá menšina v Polsku. Německá menšina v Polsku byla oficiálně uznána až po roce 1989 a slezská v roce 2005 (TRZCIELIŃSKA-POLUS 2006: 88, 90).

Na závěr k výše uvedenému pokusu o srovnání situace německé menšiny v Polsku a v Československu po roce 1945 musíme dodat, že v Polsku začaly úřady podporovat německé kulturní a vzdělávací aktivity až poté, když v 50. letech začalo masové vystěhování Němců z důvodu slučování rodin³³⁰ (BORN, DICKGIEßER 1989: 165).

Podle dalších údajů je patrné, že podpora německé menšiny ze strany polských úřadů měla vliv na podstatné snížení počtu osob, které se vystěhovaly do SRN v 60. letech.³³¹

Vraťme se teď k Bienkovu poslednímu hlivickému románu *Erde und Feuer*, na konci kterého jsou Kotik a Anna Ossadnikovi nasazeni na demontážní práce v místní drátovně, aby tak přispěli k válečným reparacím, a když Anna pomyslí, co se asi děje s jejím do Sovětského svazu na nucené práce deportovaným mužem, nezbývá jí nic jiného než se modlit (BIENEK 1987:324, 325).

Román končí scénou, kdy se Kotik svěruje matce, že lituje, že neuprchl s ostatními a chce tedy teď odejít a jako hlavní důvod uvádí, že ho místní církev nutí k pokoře, která ho tlačí k zemi. Vyzývá také matku k tomu, aby stále nespínala ruce k modlitbě k Bohu, ale aby ruce roztáhla a nebála se podívat Bohu do tváře: „[...] *glaub mir das, das hat nichts mit den Deutschen, den Russen, den Polen oder sonstwem zu tun, solange wir unsere Hände zum Gebet gefaltet halten, werden immer irgendwelche Übermenschen kommen und uns unterdrücken, wir müssen lernen, die Hände auseinanderzunehmen, den Freund zu umarmen, dem Feind an die Kehle zu gehen, und ich glaube nicht, daß Gott will, daß wir vor ihm knien und unser Haupt beugen, nein, wir müssen nach oben blicken, zum Himmel, zu den Sternen, denn dort ist das Antlitz Gottes....*“³³²

³³⁰ Tzv. slučování rodin umožnilo podepsání smlouvy mezi polským Červeným křížem a Německem 14. 12. 1955 a na základě tohoto opatření se v letech 1956–1959 z Polska vystěhovalo většinou do SRN více než 230 000 Němců. (TRZCIELIŃSKA-POLUS 2006: 91).

³³¹ V 60. letech se z Polska většinou do SRN vystěhovalo více než 130 000 Němců, přičemž tento údaj zahrnuje také Němce, kteří se z Polska vystěhovali do NDR. (TRZCIELIŃSKA-POLUS 2006: 91).

³³² BIENEK, Horst: *Erde und Feuer*. München 1987, 326.

„[...] věř mi to, že to nemá nic společného s Němci, Rusy, Poláky nebo s někým jiným, pokud budeme mít ruce spojené k modlitbě, přijdou vždy nějakí nadlidé a budou nás utlačovat, musíme se naučit mít ruce roztážené, abychom mohli obejmout přátele, abychom mohli jít nepříteli po krku, a nemyslím si, že Bůh chce, abychom před ním klečeli a skláněli hlavu, ne, musíme se dívat nahoru, k nebi, ke hvězdám, protože tam je tvář boží.“ (překl. aut.).

Kotikovo odhodlání odejít sdílel i Bienek a zažil také, jak bylo výše uvedeno, příchod Poláků vyhnaných z Východního Pruska z Lvova, aby obsadili byty slezských Němců.³³³

Jak jsme uvedli v této kapitole (viz s. 122, cit. 303), Bienek byl údajně po příchodu Sovětů jako mladší šestnácti let nasazen na demontážní práce a přibližně za rok musel jako Němec nyní polské Slezsko opustit.³³⁴ U cit. 303 (s. 122–123) je však zmíněno pozdější Petersenovo zjištění, že Bienek na tyto práce nebyl nasazen.

Bienek odešel v roce 1946 do města Köthen v tehdejší německé Východní zóně, kde se stal přes svůj mladý věk tajemníkem „Společnosti pro německo-sovětské přátelství“. Poté přesídlil do Východního Berlína a pracoval jako novinářský volontér a později jako redaktor deníku *Tagespost* v Postupimi, kde také bydlel. Chtěl se stát spisovatelem, pokoušel se psát básně a snažil se zařadit do berlínského literárního dění.³³⁵

V roce 1951 se Bienek dostal do „mistrovské třídy“ Bertolda Brechta v jeho Berliner Ensemble, čímž si splnil jeden ze svých cílů. Z tohoto čilého literárního ruchu ho však vytrhlo zatčení německou Státní bezpečnostní službou (SDD) 8. listopadu 1951, která ho předala sovětské NKVD. Při takových zatčeních bylo obvyklé, že úřady nikoho z blízkých zatčeného neinformovaly, a tak se v té době blízcí Bienkovi přátelé dozvěděli o jeho zatčení od Bienkova přítele, se kterým bydlel a kterému se krátce před Bienkovým zatčením podařilo uprchnout a předat zprávu o zatčení přátelům v Západním Berlíně (URBACH 1990: 199).

³³³ „Der Krieg war zu Ende als die Kirschbäume blühten. Die Soldaten mit dem roten Stern auf den Pelzmützen verschwanden, und es kamen andere Soldaten mit der viereckigen Rogatyvka auf dem Kopf. Es waren Polen, die man aus Lemberg vertrieben hatte. Sie besetzten die Wohnungen der Deutschen, so wie ihre Wohnungen von den anderen besetzt wurden. ‚Panje smiluj se nad nami.‘ Gleiwitz hieß jetzt ‚Gliwice‘. Und ich lernte das Vaterunser auf polnisch.“ (BIENEK 1987: 12).

„Válka skončila, když kvetly třešně. Vojáci s rudou hvězdou na kožešinových čepicích zmizeli, a přišli jiní vojáci s čtyřrohými rogatyvkami na hlavách. Byli to Poláci, kteří byli vyhnáni ze Lvova. Obsadili byty Němců stejně tak, jak byly jejich byty obsazeny jinými. ‚Panje smiluj se nad nami.‘ Gleiwitz se teď jmenovalo ‚Gliwice‘. A já jsem se učil polsky Otčenáš.“ (překl. aut.).

³³⁴ „Er war 16, als er das Land seiner Kindheit verlassen mußte, mit einem Rucksack auf dem Rücken und einem Pappkarton in der Hand. Da ahnte er schon warum.“ (BIENEK 1987: 68).

„Bylo mu 16, když musel opustit zemi svého dětství, s ruksakem na zádech a kartonovou krabicí v ruce. Tehdy už tušil proč.“ (překl. aut.).

³³⁵ Podle vzpomínek Güntera Kunerta se Bienek v roce 1950 zúčastnil „Prvního semináře německého svazu spisovatelů pro mladé spisovatele“ (Erster Schriftstellerlehrgang des deutschen Schriftstellerverbandes) organizovaného ministerstvem kultury. Tvůrci se rozdělili do dvou vyhraněných skupin – tzv. „Thüringer Mafia“, ke které patřili Harry Thürk, Walter Stranka, Armin Müller a skupina čtyř literátů – Horst Bienek, Erich Loest, Heiner Müller a Günter Kunert. Podle Kunerta bylo mezi těmito skupinami během semináře značné napětí, protože prvně zmíněná sympatizovala s komunismem stalinského typu a její členové se údajně pragmaticky zaměřovali na literární kariéru, zatímco druhá skupina byla kosmopolitní a zaměřovala se hlavně na vlastní tvorbu (URBACH 1990: 203).

Christa Reinig vzpomíná na to, jak s Arnimem Juhrem – kolegou literátem ze Západního Berlína – hledali, kde je Bienek uvězněn,³³⁶ což zjistili jen čirou náhodou, když Bienkova bytná navštívila úřad Státní bezpečnostní služby, kde jí nechtěli nic sdělit, ale od jednoho vězně z právě kolemjdoucí skupiny se dozvěděla, že je tam Bienek internován (URBACH 1990: 200–201).

Bienek strávil první tři měsíce v samovazbě, přičemž byl intenzivně vyslýchán a občas byl také vystaven fyzickému násilí ze strany vyšetřovatelů. Při výsleších vyšlo najevo, že má být obžalován kvůli pašování antikomunistického propagačního materiálu ze Západního Berlína do Postupimi. Ve skutečnosti však převážel přes hranici mezi Východním a Západním Berlínem oficiální periodika jako *Die Zeit*, *Stern* a *Der Spiegel*, která byla následně zabavena při prohlídce v Bienkově bytě. Jako konkrétní příklad antikomunistické propagandy uvedli vyšetřovatelé karikaturu Stalina uveřejněnou v časopise *Die Zeit* v roce 1951 po zestátnění amerických ropných společností v Iránu Mossadeghem (BIENEK 1987: 61, 62).

Po třech měsících samovazby byl Bienek přeložen do stejně velké cely, kterou však sdílel se čtyřmi spoluvězni. Při jednom výslechu byl potom konfrontován s mladým žurnalistou stranických novin SED *Volkstimme* a zároveň členem SED a nejmladším poslancem brandeburského zemského sněmu, Günterem Grellem, se kterým se Bienek jednou v létě 1950 setkal v Západním Berlíně, když tam Grell přesídlil. Grell se ho ptal, zda by nemohl zapisovat čísla ruských tanků projíždějících Postupimí a Východním Berlínem, což Bienek odmítl, ale nabídl se, že by mohl pašovat přes hranici projevy osobností (Koestler, Spender) na Kongresu o svobodě kultury v Západním Berlíně (Kongreß für kulturelle Freiheit in Westberlin). Grell byl v listopadu 1951 ze Západního Berlína unesen a NKVD našla v jeho zápisníku také Bienkovo jméno, což stačilo jako důvod k zatčení (BIENEK 1987: 64, 65).

Po sedmiměsíční vyšetřovací vazbě byl Bienek odsouzen sovětským vojenským soudem v Berlíně za špionáž a štvání proti Sovětskému svazu k pětadvaceti letům nucených prací. Bienek ve své závěrečné řeči prohlásil, že se v žádném bodu obžaloby necítí vinen a řekl, že by chtěl nechat předvolat jako svědka svého učitele Bertolda

³³⁶ „In Potsdam gab es zwei Konzerne zur Beschaffung von Menschenmaterial, ein sowjetischer Konzern für die Deportation von Arbeitskräften nach Sibirien, den NKWD und den Staatssicherheitsdienst der DDR. Es galt herauszubekommen, in welchem Machtbereich sich Horst befand.“ (URBACH 1990: 200). „V Postupimi byly dva koncerty na získání lidského materiálu, jeden sovětský pro deportaci pracovních sil na Sibiř, NKWD, a Státní bezpečnostní služba NDR. Šlo o to, zjistit, ve které sféře moci se Horst nacházel.“ (překl. aut.).

Brechta, který by mohl potvrdit jeho nevinu.³³⁷ K tomu však nedošlo a rozsudek byl potvrzen (BIENEK 1987: 65, 66).

Po rozsudku absolvoval Bienek podobnou deportaci jako jeho krajané o několik let dříve. Nejdříve jel vězeňským vlakem do Moskvy do vězení Butyrka, kde se shromažďovali političtí vězňové z celého východního bloku – nejvíce jich bylo z Ukrajiny, Pobaltí a z Polska. Pak jel dalším transportem skoro měsíc do tábora nucených prací Workuta³³⁸ mezi Ledovým mořem a Severním Uralem (BIENEK 1987: 67).

Christa Reinig také vzpomíná, že první zpráva přišla od Bienka až po roce, což bylo u internovaných civilistů tehdy běžné, v tomto směru na tom byli hůře než váleční zajatci.³³⁹ První Bienkova zpráva z nucených prací však byla typicky literární: „*Ein Jahr später kam die erste Karte, ein graues, mit Holzfasern durchwirktes Stück Papier mit einem Gedicht. Es war wieder dieses Hinterbliebenen-Gefühl. Ein Mensch, der nicht wußte, ob er überleben würde, schickte uns sein letztes Gedicht.*“³⁴⁰

Potom přicházely další lístky s prosbami o teplé oblečení, které přátelé Bienkovi poslali, museli tak však učinit ze Západního Berlína, protože pošta z Východního Berlína do Workuty nedocházela (URBACH 1990: 201).

Bienek pracoval ve Workutě v uhelném dole deset až dvanáct hodin denně v létě i v zimě. Propuštěn byl v listopadu roku 1955 díky amnestii. Na tamní podmínky vzpomíná po čtvrtstoletí: „*Heute, am 8. November 1976, wäre ich nach 25 Jahren Zwangsarbeit entlassen worden. Wäre Stalin nicht gestorben, wäre ich bestimmt nicht 1955 begnadigt und entlassen worden. Aber die 25 Jahre hätte wohl auch keiner von*

³³⁷ Později po letech po propuštění se Bienek dozvěděl, že se v době jeho zatčení konala v Berliner Ensemble porada, kde se jeho případ probíral, a když měl být přivolán také Brecht, tak se zamkl ve své kanceláři (BIENEK 1987: 66).

³³⁸ „*Workuta war unter Stalin eine der größten und berüchtigsten Strafkolonien, zeitwillig befanden sich dort ca. dreißig Arbeitslager mit etwa 100 000 Häftlingen.*“ (BIENEK 1987: 67–68)

„*Workuta byla za časů Stalina jednou z největších trestných kolonií s nejhorší pověstí, v tom čase se tam nacházelo asi třicet pracovních táborů, ve kterých bylo okolo 100 000 vězňů.*“ (překl. aut.)

³³⁹ „*Celá léta se neobjevila sebemenší známka toho, že odvezení Němci, kteří zmizeli v souostroví GUPVI, jsou naživu. Zatímco váleční zajatci směli svým rodinným příslušníkům psát již v prvních letech dopisnice, internovaným civilistům to bylo dlouho zakázáno. Po mnohých nezůstala dodnes žádná stopa. Mnozí byli anonymně zahrabáni u některého tábora v dálavách Sovětského svazu.*“ (KNOPP 2006: 231–232).

³⁴⁰ REINIG, Christa: Erinnerungen an einen Häftling. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 197–202, zde 201.

„*Po roce přišel první lístek, byl šedý, kus papíru, který byl protkán dřevěnými vlákny, s básní. Opět se mi vybavil ten zasutý pocit. Člověk, který nevěděl, zda přežije, nám poslal svou novou báseň.*“ (překl. aut.).

uns überlebt. Mit der schweren Arbeit im Kohlenschacht – im unwirtlichen Workuta. Wir sagten dazu: Neun Monate Winter und drei Monate kalt. „³⁴¹

O tom, že se Bienek vrátil z Workuty, se dozvěděla Christa Reinig také náhodou z tisku, když v Západním Berlíně uviděla v novinovém stánku v jednom ilustrovaném časopise jeho aktuální fotografii, na které ji zaujalo, že mu chybí několik zubů.³⁴²

Čtyři roky nucených prací na Sibiři musely být pro mladého člověka jako Horst Bienek – zatkli ho v jedenadvaceti – velmi traumatickým zážitkem. Dva roky po propuštění v roce 1957 vyšla jeho první kniha, ve které reflektuje toto těžké životní období pod názvem *Traumbuch eines Gefangenen. Gedichte und Prosa* (Věznův snář. Básně a próza).

Podle Martina Gregor-Dellina píše Bienek v této knize o svých zážitcích spíš jen zlomkovitě a v náznacích, a to samé podle něho platí i pro první Bienkův román z roku 1968 *Die Zelle* (Kobka), ve které autor částečně zpracoval také své zážitky z vyšetřovací vazby v roce 1951 (URBACH 1990: 191–192).

Autobiografičnost tohoto románu je jen částečná – z výše uvedených údajů vyplývá, že Bienek měl v době zatčení dvacet jedna let a ve vazbě strávil sedm měsíců. Vězeň v Bienkově románu je starší muž, který učil na dívčí škole třicet pět let kreslení a v cele prožívá několik let. Společné mají tito vězňové život v cele, nevědí, proč vlastně byli zatčeni, a protože nemají možnost ani číst ani psát, mohou se zabývat jen svojí holou existencí a vzpomínkami.

Bienek k románu sám poznamenává v doslovu: „*Es ist eine existentielle Situation. Gleichwohl hat sie einen politischen, einen historischen, einen realen Hintergrund, und den hab ich, absichtlich, nur in wenigen aufblitzenden Partikeln der Wirklichkeit*

³⁴¹ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 94.

„Dnes, 8. listopadu 1976, bych byl po 25 letech nucených prací propuštěn. Kdyby Stalin nezemřel, určitě bych nebyl v roce 1955 omilostněn a propuštěn. Ale těch 25 let by snad také nikdo z nás nepřežil. Při té těžké práci v uhelné šachtě – v nehostinné Workutě. Říkávali jsme: Devět měsíců zima a tři měsíce chladno.“ (překl. aut.)

³⁴² „Er hatte dann Mund geöffnet, um irgendeinem unsichtbaren Interviewer etwas zu erklären. Einige Zähne fehlten. Ich bekam einen körperlichen Schmerzanfall. Dann baute ich meine Gefühle ab und dachte: Na ja, da in Sibirien gibt es eben keine Zahnärzte. Und wenn es sie gibt, plombieren sie nicht. Sie reißen den Häftlingen die schlimmen Zähne einfach heraus. So hat er eben einige Zähne eingebüßt. So täuschte ich mich über die grauenvolle Wahrheit hinweg.“ (URBACH 1990: 202).

„Měl otevřená ústa, aby nějakému neviditelnému redaktorovi něco vysvětlil. Několik zubů chybělo. Udělalo se mi z toho fyzicky zle. Poté jsem se těch pocitů zbavila a pomyslela jsem si: Aha, na Sibiři nejsou zubaři. A pokud ano, tak neplombují. Jednoduše vězňům špatné zuby vytrhávají. A tak několik zubů obětoval. Takovým způsobem jsem vytěšňovala hroznou skutečnost.“ (překl. aut.).

dargestellt. Es ist das Berlin Anfang der fünfziger Jahre. Eine Diktatur wird etabliert. Ein zeitloses Thema.“³⁴³

Zajímavá je také formální stránka románu, která výrazně dotváří stránku obsahovou. Text je členěn jen do odstavců, které jsou místy odděleny mezerami, vyprávění v ich-formě střídající popis prostředí cely, denního režimu s donáškou jídla, výslechy, ošetření nemocných nohou a vzpomínky připomínají techniku volného proudu myšlenek.

Autor také poznamenal k formální stránce románu: „*Auch formal ist der Roman eine Zelle. Es gibt keine Kapitel – nur Erzähl-Zellen, die jeweils aus einem einzigen monologischen Komplex bestehen, um dann erneut in eine andere Erzählzelle überzugehen. Der Leser kommt von Anfang bis zum Ende nicht aus der Zelle heraus, Rückblenden gibt es nicht, Erinnerungen werden rasch abgebrochen, bevor sie erzählerisch Gestalt annehmen und zur 'story' werden könnten.*“³⁴⁴

Zajímavě se k formě také vyjadřuje Rudolf Hartung a k tomu ještě v následujícím citátu doplňuje poznámku o konfrontaci představ hlavní postavy o vězení před zatčením s jeho skutečnou podobou: „*Kombiniert ist der Roman aus Einheiten unterschiedlicher Größe: Die Großzelle des Romans gliedert sich in kleinere Erzählzellen aus, in denen jeweils ein bestimmtes Motiv vorherrscht: wie der Held sich früher ein Gefängnis vorgestellt hat und wie die Wirklichkeit sich von der Vorstellung unterscheidet; [...]*“³⁴⁵

Hartung také trefně vyjádřil, že Bienek ani tak nepopisuje, jak plyne život ve vězení, ale spíše, jak se jeví při různých úhlech pohledu (HARTUNG 1980: 168).

Jak vyplývá z výše uvedených údajů, Bienek od konce padesátých let do konce let šedesátých již leccos ze svých traumatických vzpomínek ve svých básnických a prozaických textech zpracoval. Týkalo se to však především pobytu ve vyšetřovací vazbě (viz *Die Zelle*), ale dobu čtyř let nucených prací ve Workutě zmínil vždy jen, jak jsme již výše uvedli, zlomkovitě a v náznacích.

³⁴³ BIENEK, Horst: *Die Zelle*. München 1990, 187.

„*Je to existenciální situace. Má zároveň politický, historický, reálný základ, a tento jsem, úmyslně, ztvárnil jen v několika zablýsknutích skutečnosti. Je to Berlín na začátku padesátých let. Etabluje se diktatura. Nadčasové téma.*“ (překl. aut.).

³⁴⁴ BIENEK, Horst: *ditto*, 187.

„*Také formálně je ten román buňkou – celou. Nemá žádné kapitoly – vyprávěcí buňky, které se skládají z jednoho jediného monologového komplexu, aby poté znovu přešly do další vyprávěcí buňky. Čtenář se od začátku do konce nedostane z cely ven. Neexistuje žádná retrospektiva, vzpomínky se rychle přerušují, dříve než nabudou vyprávěcího tvaru a dříve než by se mohly stát 'story'.*“ (překl. aut.).

³⁴⁵ HARTUNG, Rudolf: *Die Welt des Gefangenen*. In: Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk. Ed. Michael KRÜGER, München 1980, 165–170, zde 168.

„*Román je zkombinován z jednotek různé velikosti: Velká buňka románu se člení do menších vyprávěcích buněk, ve kterých vždy převládá určitý motiv: jak si hrdina dříve představoval vězení a jak se liší skutečnost od představy; [...]*“ (překl. aut.).

Bienek poprvé promluvil o svých traumatických zážitcích z padesátých let až v roce 1987 v rámci svých přednášek o poetice na půdě mnichovské univerzity (Münchner Poetik-Vorlesungen), které později vyšly i tiskem.³⁴⁶

Napsání románu *Die Zelle* znamenalo pro Bienka nejen vyrovnání se s těžkým životním obdobím v padesátých letech, ale také zásadní podnět k zpracování období dětství v rodných Hlivicích v Horním Slezsku, které bylo do vypuknutí války poměrně šťastné, ovšem válečné zážitky a především nucený odchod ze Slezska byl traumatický a autor pocítil potřebu vyrovnat se literárně i s tímto tématem.

Bienek se také k tomu vyjadřuje v doslovu k románu *Die Zelle*: „*Ein anderes Thema wartete auf mich, das mich jetzt auch schon beinahe ein Jahrzehnt 'gefangen hält': Kindheit. Und sie bricht ja schon in den Roman 'Die Zelle' ein: die Erinnerungen, die so heftig zurückgedrängt werden, sie evozieren das Land seiner (meiner) Herkunft, Oberschlesien, die Stadt Gleiwitz, nahe der polnischen Grenze, wo ich am 7. Mai 1930 geboren wurde und auch meine Kindheit verbrachte, [...] Mich hat der Roman 'Die Zelle' freigemacht für das andere, noch größere Thema der Kindheit, für ein jetzt weit ausgreifendes, erinnerungswütiges, episches Erzählen.*“³⁴⁷

Problematikou slezské identity a následně ztrátou domova v Horním Slezsku jsme se již v této kapitole zabývali především na příkladu Bienkových literárních postav a ukázali jsme si, že do několika z nich promítl i své představy, pocity a emoce.

V následujícím citátu se autor sám za sebe vyjadřuje k ztrátě domova a potvrzuje, že kritérium jeho slezské identity je jazyk: „*Heimat ist für mich in erster Linie die deutsche Sprache. Ich fühle mich nicht als Vertriebener oder als Flüchtling, aber natürlich verläßt einen die Kindheit nie. Vertriebene sind wir alle in dem Sinne, daß wir aus der Kindheit in das Erwachsensein hinausgetrieben, vertrieben wurden. So möchte ich das*

³⁴⁶ „*Ich habe niemals darüber geschrieben, nie darüber gesprochen, auch zu Freunden nicht. Jetzt, zum ersten Mal, werde ich es tun – es ist genug Zeit seither vergangen. Und wenn ich über das Vergangene rede, dann rede ich auch über das Neue, das danach kam. 'Die Vergangenheit ist nicht tot, sie ist nicht einmal vergangen': ein Satz von William Faulkner.*“ (BIENEK 1987: 56).

„*Nikdy jsem o tom nepsal, nikdy jsem o tom nemluvil, ani s přáteli. Teď tak učiním poprvé – od té doby uběhlo dost času. A když hovořím o minulém, tak hovořím také o tom novém, co přišlo potom. 'Minulost není mrtvá, ani ještě neuplynula': věta Williama Faulknera.*“ (překl. aut.).

³⁴⁷ BIENEK, Horst: *Die Zelle*. München 1990, 189.

„*Čekalo na mne jiné téma, které mě teď 'vězní' téměř jedno desetiletí: dětství. A proniká již do románu 'Die Zelle': vzpomínky, které jsou naléhavě zaháněny zpět, evokují zemi jeho (mého) původu, Horní Slezsko, město Hlivity, blízko polských hranic, kde jsem se 7. května 1930 narodil a také strávil své dětství, [...] Mě román 'Die Zelle' osvobodil pro další, ještě větší téma dětství, pro epické vyprávění, mnohem více rozmáchnuté, prahnoucí po vzpomínkách.*“ (překl. aut.).

*Buch verstanden wissen: nicht als Klage darüber, daß Oberschlesien einmal deutsch war, sondern als Erinnerungen an etwas, was einmal war und was nicht mehr ist.*³⁴⁸

Dále z tohoto citátu vyplývá Bienekovo smíření se s nuceným odchodem z vlasti. Jako básník ho poeticky přirovnává k „ztrátě“ dětství v důsledku dospělosti. Je to vlastně jeho autentický prožitek, protože Slezsko skutečně opustil ve svých šestnácti letech. Hlivickou tetralogii tedy můžeme, podle výše uvedených autorových závěrů, nazvat knihou vzpomínek nebo jinými slovy návratem do dětství ve vzpomínkách.

V následujícím citátu Bienek ještě doplňuje, že napsat o své ztracené vlasti je svým způsobem také úkol, který si vytyčil podobně jako jiní autoři s podobným osudem: *„Ich habe dieses Buch geschrieben, weil diese Heimat, diese Welt nicht mehr da ist. Ich glaube, daß es für die Autoren, die aus dem Osten kommen, wie etwa Grass oder Bobrowski, eine großartige Aufgabe ist, eine Welt zu beschwören, die vergangen ist; diese Welt sozusagen neu erstehen zu lassen. Und mir schwebte in der Tat vor, ein Requiem für diese Provinz zu schreiben.*³⁴⁹

³⁴⁸ BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986, 65–66.

„Vlastí je pro mne především německý jazyk. Necítím se jako vyhnanec nebo uprchlík, ale přirozeně dětství člověka nikdy neopustí. Vyhnanci jsme všichni v tom smyslu, že jsme byli z dětství do dospělosti vypuzeni, vyhnáni. Tak si přeji, aby tato kniha byla chápána: nikoliv jako nářek nad tím, že Horní Slezsko bylo dříve německé, ale jako vzpomínky na něco, co jednou bylo a co už není.“ (překl. aut.).

³⁴⁹ BIENEK, Horst: dtto, 65.

„Napsal jsem tuto knihu proto, že tato vlast, tento svět již neexistují. Myslím si, že pro autory, kteří pocházejí z východu, třeba jako Grass nebo Bobrowski, je velkolepým úkolem, oživit svět, který zmizel; tento svět takříkajíc nechat nově vzniknout. A tak mi přišlo na mysl, napsat requiem pro tuto provincii.“ (překl. aut.).

4.3. Ztráta vlasti u Oty Filipa

V úvodu této kapitoly jsme uvedli, že Ota Filip byl úřady vyzván k vystěhování z Československa v létě roku 1974. Možnost zůstat dobrovolně v SRN měl Filip v roce 1968, kdy přijel na Frankfurtský knižní veletrh při příležitosti německého vydání svého prvního románu *Cesta ke hřbitovu*. Později za ním do Německa přijela celá rodina, ale autor se s ní nakonec rozhodl do Československa vrátit.

O rok později, v červnu roku 1969, navštívil Filipa Horst Bienek a Filip v devadesátých letech vzpomínal na to, jak se mu tehdy Bienek snažil naznačit, že situace v Československu se pro něho nevyvíjí dobře.³⁵⁰

Filip pak v srpnu toho roku ze svého optimismu ohledně úspěchu reformního socialismu vystřízlivěl a v den prvního výročí okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy napsal anonymní protestní otevřený dopis v šestnácti kopiích, ve kterém v podstatě „vynadal“ všem příslušným úřadům i prezidentu Husákovi za to, že sovětská vojska stále ještě neopustila území Československa a rozeslal ho (KUBICA 2004: 15).

Filipovo autorství bylo zjištěno, byl zatčen a v únoru následujícího roku byl odsouzen k odnětí svobody na osmáct měsíců za údajné podvracení republiky. Po propuštění byl intenzivně sledován StB a v roce 1974 byl vyzván úřady k vystěhování na Západ. V červenci téhož roku odjel s rodinou do SRN do Mnichova (KUBICA 2004: 33).

Filipův postoj k ztrátě vlasti není jednoznačný, časem se vyvíjí, mění a má různé peripetie. Autor napsal na toto téma několik textů a některé z nich začlenil i do svých románů. Týká se to textů *Identität in der Fremde* (Identita v cizině) z roku 1994 a

³⁵⁰ „Horst Bienek, der zum erstenmal nach 1956, nach seiner vierjährigen Erfahrung im sibirischen Straflager Workuta, aus München zu Besuch in ein sozialistisches Ostblockland kam, hatte die erstickende Atmosphäre des heißen Spätfrühlings 1969, viel genauer erkannt als ich. 'Ota, hier ist alles bereits aus und vorbei', sagte er mir und ich, der in seinem verkrampten 'historischen Optimismus festgefahrene Reformsozialist', durfte ihm nicht zustimmen und schwätzte weiter über die feste Einigkeit zwischen Arbeitern und Werktätigen, über Alexander Dubček und über die westlichen sozialistischen, fortschrittlichen Kräfte, die uns doch nicht im Stich lassen könnten.“ (URBACH 1990: 207).

„Horst Bienek, který poprvé po roce 1956, po své čtyřleté zkušenosti v sibiřském trestním táboře Workuta, přijel z Mnichova na návštěvu do socialistické země Východního bloku, rozpoznal mnohem přesněji než já tu dusivou atmosféru horkého pozdního jara roku 1969. 'Oto, tady už je po všem', řekl mi a já, křečovitě 'historickým optimismem velmi zkušený reformní socialista', jsem s ním nemohl souhlasit a plácal jsem pořád dál něco o pevné jednotě mezi dělníky a pracujícími, o Alexandru Dubčekovi a o západních socialistických pokrokových silách, které nás přece nenechají na holičkách.“ (překl. aut.).

dalšího podobného textu, který by se dal označit za jeho jinou verzi či variaci pod titulem *O du mein liebes fremdsprachiges Land* (Ó, ty má milá cizojazyčná zemi) z roku 1997. Tento text začlenil Filip do svého německy psaného románu *Die Sehnsucht nach Procida* (Touha po Procidě), který pojednává o životě exulantů a emigrantů. Jedna pasáž z tohoto textu je pro Filipův vztah k životu v Československu a v Německu velmi typická, protože ji sám často při čteních cituje nebo parafrázuje, když je tázán na exil. Autor v tom citátu ironizuje neschopnost jednoho disidenta opustit vlast, protože by údajně postrádal pro Filipa patrně stereotypní atributy jeho domova, jako je lípa vedle jeho rodného domu a rodná řeč³⁵¹ (KUBICA 2011: 120–121).

Nesentimentální postoj, velmi podobný tomu z výše uvedeného citátu, nalezneme také ve Filipově dopise Ludvíku Vaculíkovi z roku 1976, tedy po dvou letech v Německu (KUBICA 2011: 88, 121): „*Už nerozumím tomu, když mi někdo tady brečí na rameni, že by chtěl vidět beskydské lesy... [...] Ono ten svět je všude hezký. Třeba i to naše Bavorsko, čist'oučké a upravené.*“³⁵²

Podobně vyznívá i citát opět z Filipova dalšího dopisu Vaculíkovi ve stejném roce (KUBICA 2011: 121–122): „*Musím se Ti přiznat, že Ostrava a Československo leží nějak moc vzadu. Když o tom přemýšlím, tak si tolikrát říkám, že bych tam teď žít ani nechtěl.*“³⁵³

V této souvislosti můžeme ještě citovat výrok z dopisu Josefu Škvoreckému o dva roky dříve, tedy nedlouho po Filipově příchodu do Německa, ze kterého vyplývá, že tam našel i nový domov. K následujícímu tvrzení přispěly, jak píše autor v dopise, i jeho pocity při cestě vlakem z Hannoveru do Mnichova podél hranice s NDR: „*Těšil jsem se*

³⁵¹ FILIP, Ota: *O du mein liebes fremdsprachiges Land*. In: *Verlegen im Exil. Reden, Vorträge, Statements, Fakten und Fiktionen, Lyrik und Prosa*. [čes. Vydávání v Exilu. Projevy, přednášky, prohlášení, fakta a fikce, lyrika a próza.] Dokumentation des Bremerhavener P. E. N.–Symposiums [čes. Dokumentace symposia P. E. N. v Bremerhaven] 1997. Volker HEIGENMOOSER und Johann P. TAMMEN [ed.], Bremerhaven 1997, 43–52).

„– *So schrieb mir unlängst ein bedeutender Dissident (fünf Jahre saß der Mann im Gefängnis!): Ich könnte in der Fremde nicht leben. Ich muß ab und zu den Duft der blühenden Linde neben der Schwelle meines Vaterhauses einatmen, mich von den sanften Klängen meiner Muttersprache umarmen und wärmen lassen. Diese Worte scheinen für viele einen überzeugenden Beweis für fast unlösbare tiefe Verwurzelung in der Heimat zu liefern. Ich jedoch werde dabei immer sehr skeptisch und frage mich: Ist eine so demonstrativ und sentimental formulierte Liebeserklärung an die Heimat nicht ein Ausdruck der Angst vor einer grausam freien und fremden Welt außerhalb des engen Raumes?*“

„– *Tak mi nedávno napsal jeden významný disident (seděl pět let ve vězení!): Nemohl bych žít v cizině. Musím se občas nadechnout vůně kvetoucí lípy vedle prahu mého rodného domu, nechat se obejmout a zahrát jemnými tóny mé rodné mateřštiny. Zdá se, že tato slova pro mnohé poskytují přesvědčivý důkaz téměř nenarušitelného hlubokého zakořenění ve vlasti. Já jsem přitom přesto vždy velmi skeptický a ptám se: *Není takovéto demonstrativní a sentimentálně formulované vyznání lásky k vlasti výrazem strachu z krutě svobodného a cizího světa vně těsného prostoru?*“ (překl. aut.).*

³⁵² FILIP, Ota: dopis 10. 7. 1976. Bayerische Staatsbibliothek, München.

³⁵³ FILIP, Ota: dopis 14. 8. 1976. tamtéž.

domů – a domov je pro mě teď Mnichov. A je to pořád jistější domov, jistější než ten, který jsem měl v Praze a potom v Ostravě. ³⁵⁴

Z výše uvedených výroků vyplývá, že Filip byl v sedmdesátých letech s životem v exilu vyrovnaný a netrpěl žádným bolestným sentimentálním vztahem k ztracené vlasti, navíc takové projevy ironicky komentoval.

Nicméně byť Filipovi v případě setrvání v Československu hrozilo další pronásledování a s velkou pravděpodobností další věznění, neodcházelo se mu lehce. Svědčí o tom pasáž z dopisu Josefu Škvoreckému z 31. srpna 1974, tedy necelé dva měsíce poté, co přijel autor do Mnichova. Vzpomíná v něm na své loučení s Ludvíkem Vaculíkem. ³⁵⁵

Filipův vztah k českým exulantům a emigrantům v Německu je nejednoznačný. Nerad poslouchá nářky těch, kteří si stěžují v exulantských hospodách nad plným talířem a půllitrem piva, jak trpí. V dopisu J. Škvoreckému píše, že se mu poměry mezi emigranty v Mnichově nelíbí a že chce jít svou vlastní cestou: *„Všichni jsme tady v jednom svrabu, ale to nevádí, aby se netvořily jakési skupiny a fronty.* ³⁵⁶

O dva roky později píše o záměru ohledně své existence v cizině Ludvíku Vaculíkovi: *„Být emigrantem z povolání se mi nechce [...] Chci se zcela integrovat do německého kulturního světa.* ³⁵⁷

Filip se však neizoluje ode všech exulantů, ale stýká se hlavně s lidmi, kteří pracují, stejně jako on, v oblasti literatury a publicistiky, ³⁵⁸ hlavně však s Pavlem Tigridem a s opatem dr. Anastázem Opaskem. Ještě v roce 1974 se stává externím redaktorem Rádia Svobodná Evropa, kde spolupracuje a přátelí se s Karlem Jezdínským a Slávkem Volným (KUBICA 2011: 88).

Filip udržuje také kontakty s českými disidentskými spisovateli ³⁵⁹ a jako lektor nakladatelství S. Fischer pro literaturu z východní Evropy se stává důležitým zprostředkovatelem a propagátorem české literatury v Německu. Podporuje tedy

³⁵⁴ FILIP, Ota: dopis 11. 9. 1974. Bayerische Staatsbibliothek, München.

³⁵⁵ „Prý se nám to píše, povídal Ludva, sepíšeme cosi a vypadneme... Jenže potom jsme si oba na rozloučení pobřeželi. Byl jsem z toho loučení u Vaculíků celý hin, že jsem raději už nešel ke Kohoutům, ke Klímům a Klimentům a ... prostě nešel jsem už nikam. Měl jsem toho jediného loučení plnou hlavu a oči.“ (FILIP 1974).

³⁵⁶ FILIP, Ota: dopis 11. 9. 1974. Bayerische Staatsbibliothek, München.

³⁵⁷ FILIP, Ota: dopis 10. 7. 1976. tamtéž

³⁵⁸ Karel Kryl, Daniel Stroj, Zdeněk Mlynář, Jiří Pelikán (KUBICA 2011: 88).

³⁵⁹ Jiří Gruša, Lenka Procházková, Petr Kabeš, Ludvík Vaculík (KUBICA 2011: 88–89).

německá vydání knih Ludvíka Vaculíka a Lenky Procházkové a také dalších³⁶⁰ (KUBICA 2011: 88–90).

Filipův vztah k životu v cizině se odráží i v dalším výroku z dopisu J. Škvoreckému z 11. 9. 1974, kde se zmiňuje o jednání s německými úřady ohledně svého občanství a zmiňuje svůj starý problém s otcem.³⁶¹ Dnes má autor jen německé občanství a dcera Hana má dvojí občanství – německé a americké.

V osmdesátých letech se Filipův postoj k životu v exilu mění – sám je sentimentální a zjevně se mu po Česku stýská. Vyjádřil to v dopisech Janu Skácelovi. Nejprve ocitujeme pasáž z dopisu z roku 1987, kde Skácelovi sděluje, že právě dokončil výše uvedený román a jak postrádá Moravu (KUBICA 2011: 123–124): „[...] *ale když člověk ze sebe cosi vypíše, zůstane v něm prázdný prostor a pocit nekonečné samoty, kdybych byl pijanem nebo alkoholikem, věděl bych, jak se léčit. Kdybych v tomto stavu prázdnoty a samoty mohl vyrazit autem na Moravu, zítra – ne už dnes večer! – bych tam byl: němý návštěvník, který snad trochu rozumí krajině, stromům a řekám, jen se dívá, jak se to asi všechno změnilo.*“³⁶²

Filip zůstává sentimentální a skeptický k možnosti navštívit Česko také o dva roky později, kdy se opět svěřuje Skácelovi (KUBICA 2011: 124): „*Už jsme se smířili s tím, že Halas nemá pravdu: Já se tam už nikdy nevrátím – a když, tak jako tichý host na skleničku vína, na kus moravské klobásy, k hrobům, které jistě už zarostly plevelem...*

[...] *Berkeley*³⁶³ znám teď však důvěrněji než současnou Moravu. Svět se nám nějak zauzlil, už ho asi nerozmotám.“³⁶⁴

Podobně proměnlivý vztah má Ota Filip také k českému a německému jazyku a zároveň je to pro něho jako pro každého spisovatele v exilu zásadní otázka. Román *Großvater und die Kanone* (Děda a dělo) z roku 1981 je první kniha, kterou Filip napsal německy, a Massum Faryar označil tuto knihu přirozeně jako přerušování jazykové kontinuity, přičemž jejího autora nespojuje v první řadě s exilem.³⁶⁵

³⁶⁰ Ivan Binar, Eva Kantůrková, Jiří Pelikán, Iva Procházková, Jan Trefulka (KUBICA 2011: 88–90)

³⁶¹ „*Já mám problémy s občanstvím. Podle zákona bych měl nárok na německé, protože můj otec byl kdysi před i za válkou německým státním občanem, ale protože právě věc s jeho občanstvím vedla mezi námi koncem války k totální roztržce, zdá se mi nemravné dovolávat se tak podivného 'práva'.*“ (FILIP 1974).

³⁶² FILIP, Ota: dopis bez data, 1987. Bayerische Staatsbibliothek, München.

³⁶³ Dcera Oty Filipa, Hana, studovala na Kalifornské univerzitě v Berkeley lingvistiku, a tak za ní manželé Filipovi často létali na návštěvu.

³⁶⁴ FILIP, Ota: dopis 1. 6. 1989. Bayerische Staatsbibliothek, München.

³⁶⁵ „*Mit 'Großvater und die Kanone' wird zwar die thematische Kontinuität fortgesetzt, die sprachliche jedoch gebrochen. Und schließlich gehört er nicht zu den Autorenkollegen, die ihr Wirken vordergründig in den Kategorien von Exil, Einwanderung oder Repatriierung begreifen.*“ (FARYAR 2004: 292).

S výše zmíněným románem *Die Sehnsucht nach Procida* se podle Faryara odpoutává Filipovo zaměření od tématu vlasti a soustřeďuje se na cizinu, přičemž jeho psaní ztrácí své dřívější přednosti – autenticitu a lehkost.³⁶⁶

Podle našeho mínění se nejedná o ztrátu rysů, které byly pro dřívější autorovy texty typické, ale téma exilu si vyžádalo změnu formy a přístupu Filipa k tomuto tématu, jež bylo pro něj závažné. Tato kniha pojednává o deziluzi rodiny exulantů, byť jsou pro ně v exilu (na Západě) dobré životní podmínky, což vede hlavní postavu – stárnoucího muže – ke skeptické životní bilanci³⁶⁷ (KUBICA 2004: 89).

Výše uvedený román vyšel v roce 1988, a tak můžeme říci, že tato skepse jako by předjala autorovu „krizi jazyka“ na přelomu dvacátého a jednadvacátého století, která vyplývá z jeho krátkého eseje *Wo ist meine (sprachliche) Heimat?* (Kde je /jazykový/ domov můj?) – z textu je patrné, že Filip má problematický vztah k oběma jazykům (KUBICA 2011: 104, 185, 186): „*Wenn ich deutsch schreibe – so auch jetzt – überfällt mich immer öfter eine besonders beklemmende Art von metaphysischer Angst, daß ich mein Tschechisch verliere, leichtsinnig aufgebe, daß ich auf eine seltsame Art und Weise sprachlich zerspringe. Und wenn ich Tschechisch schreibe, zuviel Tschechisch rede oder lese, fühle ich, wie mein angelerntes Deutsch aus mir entweicht wie die Luft aus einem Ball.*“³⁶⁸

„S románem *‘Děda a dělo’* pokračuje tematická kontinuita, jazyková je však přerušena. A on rozhodně nepatří k autorům, kteří chápou své působení v prvé řadě v kategoriích exilu, přistěhovalectví nebo repatriace.“ (překl. aut.).

³⁶⁶ „Mit *‘Die Sehnsucht nach Procida’* wechselt Filip seinen literarischen Blick von der Heimat auf die Fremde und verliert dabei nicht nur die Authentizität, sondern auch seine Heiterkeit und seinen leichten Ton; stattdessen bietet er langatmige, düstere Phantasmagorie in einem lautklangenden, schweren Ton, die sich reichlich mit klischeehaften und stereotypen Formulierungen ausschmückt.“ (FARYAR 2004: 292).

„S románem *‘Sehnsucht nach Procida’* [Touha po Procidě] mění Filip své zaměření z vlasti na cizinu a ztrácí přitom nejen autenticitu, ale také svůj vtíp a svůj lehký tón; místo toho nabízí dlouhodeché, temné fantasmagorie v dlouho doznívajícím, těžkém tónu, která se bohatě zdobí stereotypními formulacemi plnými klišé.“ (překl. aut.).

³⁶⁷ „Und was bleibt mir noch zu tun in den kurzen Stunden bis zu der zeitlosen Nacht und bis zum Aufbruch in meine zukünftige Ewigkeit? Nicht viel, nur einen Strich zu ziehen unter mein sechzigjähriges vermasseltes Dasein.“ (FILIP 1992: 5).

„A co mi zbude ještě vykonat v krátkých hodinách až po nekonečnou noc a až do odchodu do mé nadcházející věčnosti?“

Ne mnoho, jen udělat čáru za mým šedesátiletým pokaženým bytím.“ (překl. aut.).

³⁶⁸ FILIP, Ota: *Wo ist meine (sprachliche) Heimat?* In: *Viele Kulturen – eine Sprache. Hommage an Harald Weinrich zu seinem 75. Geburtstag von den Preisträgern und Preisträgerinnen des Adalbert-von-Chamisso-Preises der Robert Bosch Stiftung.* Hg. v. Robert Bosch Stiftung, Stuttgart 2002, 29–31, hier 29.

„Když píšu německy, přepadá mě teď pořád častěji zvláštní druh nevysvětlitelně tísnivého strachu, že ztrácím češtinu, že se jí lehkomyšlně zbavuji, že se jazykově rozpadám. A když píšu česky, česky mluvím nebo čtu, tak se mi zdá, jako by ze mě němčina unikala jako vzduch z prokopnutého míče.“ (FILIP 2003: 1).

Pesimistický postoj k oběma jazykům, který vyplývá z tohoto citátu, neodpovídá autorově tvorbě té doby, protože v roce 2002 vyšla česká verze Filipova autobiografického románu *Sedmý životopis* a o rok později německá verze *Der siebente Lebenslauf*. Autorovy schopnosti užívání jazyka tedy byly dobré (KUBICA 2011: 104).

Dobře nakonec vyznívá i výše uvedený esej, který má poměrně optimistické zakončení a naznačuje, že se autor dobře vyrovnal se svou existencí ve dvou jazycích (KUBICA 2011: 104): „*Nach fast 30 Jahren in Deutschland halte ich meine zwei Sprachen für Fremdsprachen und gehe mit ihnen wie mit Fremdsprachen um.*

Deutsch ist für mich auch nach 30 Jahren immer noch eine Fremdsprache, das Tschechische hat sich mir in den drei Jahrzehnten meines Bemühens, die deutsche Sprache voll und ganz zu beherrschen, entfremdet, es hat sich von mir entfernt, meine Muttersprache ist für mich heute zu einer Fremdsprache verkommen. Ich lebe in einer sprachlich geteilten oder auf eine unheimliche Art und Weise eingekreisten Welt und bin – sprachlich betrachtet – wahrscheinlich nirgendwo zu Hause.“³⁶⁹

Vztahem k českému a německému jazyku u jedné exilové spisovatelky a dvou exilových spisovatelů se zabývá Alfrun Kliems v knize *Im Stummland. Zum Exilwerk von Libuše Moníková, Jiří Gruša a Ota Filip* a konstatuje, že jako společný rys těchto exulantů–outsiderů se jeví jejich existence na průsečíku mezi českou a německou kulturou (KLIEMS 2002: 16).

K tomuto postřehu můžeme doplnit výrok M. Faryara: „*Filip beteuerte immer wieder, dass ihm das ‘Zuhause’ wichtiger sei als ‘Heimat’ oder ‘Vaterland’–Begriffe, mit denen er nichts anfangen könne (vgl. Kempf 1994).*“³⁷⁰

³⁶⁹ FILIP, Ota: Wo ist meine (sprachliche) Heimat? In: Viele Kulturen – eine Sprache. Hommage an Harald Weinrich zu seinem 75. Geburtstag von den Preisträgern und Preisträgerinnen des Adalbert-von-Chamisso-Preises der Robert Bosch Stiftung. Hg. v. Robert Bosch Stiftung, Stuttgart 2002, 29–31, hier 29.

„*Po třiceti letech v Německu považuji obě řeči, češtinu i němčinu, za mně cizí řeči, a tak s nimi i zacházím.*

Němčina je pro mě – jak jsem už řekl – cizí řečí a čeština se mi během těch let, kdy jsem se pokoušel zmocnit se němčiny a přivlastnit si ji, vzdálila, připadá mi, jako by mě opustila.

Moje mateřština je pro mě teď mou druhou cizí řečí.

Žiji ve světě rozděleném češtinou a němčinou a pochopil jsem, že – pokud jde o jazyk – nejsem nikde doma.“

³⁷⁰ FARYAR, Massum: Fenster zur Zeitgeschichte – eine monographische Studie zu Ota Filip und seinem Werk. Berlin 2004, 301.

„*Filip se vždy a znovu zapřísahal, že ‘byť doma’ je pro něho důležitější než ‘vlast’ nebo ‘otčina’– pojmy, se kterými neví, co si počít.*“ (překl. aut.).

Vzhledem k výše uvedenému Filipovu citátu z eseje o jazykovém domovu, přesněji řečeno domovech, byť v něm na závěr tvrdí, že „jazykově není nikde doma“, můžeme tvrdit, že je doma v obou jazycích, což potvrzuje jeho tvorba.³⁷¹

Můžeme se tedy také domnívat, že Faryarovo „Zuhause“ u Filipa znamená český a německý jazyk, které jsou mu bližšími domovy než pro něj snad příliš abstraktní a patetické pojmy „vlasti“ či „otčiny“ (Heimat, Vaterland).

Filip ovládá oba jazyky, je tedy doma v obou kulturách, což trefně vyjádřila opět A. Kliems, přičemž poukázala také na autorovu multikulturalitu, kterou u něho zformovala rodina, a my k tomu doplníme ještě prostředí Ostravska, jak jsme již na to poukázali ve druhé kapitole (viz s. 14, pozn. 11; s. 17, cit. 19): „*Ota Filip zum Beispiel, der einmal durch seine Mehrsprachigkeit und zum anderen durch seine familiär bedingte Multikulturalität ungewollt die Position des Peripheren einnahm, verglich im Münchener Exil immer wieder beide Kulturen miteinander.*“³⁷²

K tvrzení Kliemsové, že Filip srovnává českou a německou kulturu, můžeme přiřadit Faryarův výrok o autorově prvenství ve zprostředkovávání kontaktu mezi těmito kulturami: „*Der Beitrag, den der Romancier und Publizist in seinem bisher dreißig-jährigen Aufenthalt in der Bundesrepublik zur kulturellen und politischen Vermittlung zwischen beiden benachbarten Kulturräumen geleistet hat, geht über bisher Bekannte und Gewürdigte hinaus. Er ist mit Abstand der erste Schriftsteller, der über einen längeren Zeitraum, bewusst, reflektierend und konsequent eine Symbiose der slawischen und der deutschen Erzähltradition angestrebt hat.*“³⁷³

³⁷¹ CORNEJO, Renata: Heimat im Wort. Zum Sprachwechsel der deutsch schreibenden tschechischen Autorinnen und Autoren nach 1968. Eine Bestandaufnahme. Wien 2010, 443.

Cornejo uvádí výrok z rozhovoru s Otou Filipem z roku 2008, že se dnes autor cítí jako česko-moravský spisovatel, žijící v Bavorsku, který také píše německy.

SCHMITZ, Walter: Fluchtversuche eines Geschichtenerzählers. Ota Filips tschechisch-deutsche Autorschaft. In: Verspätete Abrechnungen. Mit einem Beitrag von Walter Schmitz sowie einer Biographie. Ed. Walter SCHMITZ, Autor Ota FILIP, Dresden 2012, 151–216, zde 191.

Schmitz pokládá Otu Filipa za českého spisovatele, který odešel do německého jazykového exilu, přičemž již byl v obou jazycích zakotven nebo mu byly oba jazyky cizí.

³⁷² KLIEMS, Alfrun: Im Stummland. Zum Exilwerk von Libuše Moníková, Jiří Gruša a Ota Filip. Frankfurt am Main 2002, 57.

„*Například Ota Filip, zaujímal jednou svou mnohojazyčností a jindy svou rodinně podmíněnou multikulturalitou nechtěně pozici autora na periferii, v mnichovském exilu vždy spolu srovnával obě kultury.*“ (překl. aut.)

³⁷³ FARYAR, Massum: Fenster zur Zeitgeschichte – eine monographische Studie zu Ota Filip und seinem Werk. Berlin 2004, 324.

„*Přínos, který tento romanopisec a publicista doposud vytvořil za svého třicetiletého pobytu ve Spolkové republice v oblasti kulturní a politické výměny mezi oběma sousedními kulturními prostory, přesahuje doposud známé a ceněné skutečnosti. Je, s velkým odstupem od ostatních, první spisovatel, který během delší doby vědomě, s reflexí a důsledně usiloval o symbiózu slovanské a německé vypravěčské tradice.*“ (překl. aut.)

Následující Faryarův citát také potvrzuje výše naznačenou myšlenku, že se Filip cítí doma v obou jazycích a kulturách: „*Seine späteren Texte, 'Die Nachbarn und die anderen' und '77 Geschichten aus dem Russenhaus' erwecken den Eindruck, dass der gereifte Ex-Exilant über alle Krisen hinweg in den beiden Sprachen und Kulturen zu Hause ist – ein Eindruck, den er selbst im Gespräch mit mir bestätigt.*“³⁷⁴

Walter Schmitz a Daniela Kölling se zamýšlejí nad definicí literatury migrantů v německy mluvících zemích od roku 1945 a přitom zjišťují, že autoři přiřazení k této skupině vnímají různě. Otovi Filipovi je lhostejné, zda je považován za autora literatury migrantů nebo exilové literatury.³⁷⁵ Autoři jsou toho názoru, že pokud je literatura migrantů nahlížena jako součást historického procesu kulturní interpretace, může tato literatura skončit, tak jako začala. Tedy jako nový druh německé literatury.³⁷⁶

³⁷⁴ FARYAR, Massum: Fenster zur Zeitgeschichte – eine monographische Studie zu Ota Filip und seinem Werk. Berlin 2004, 325.

„*Jeho pozdější díla 'Die Nachbarn und die anderen' [Sousedé a ti ostatní] a '77 Geschichten aus dem Russenhaus' [77 příběhů z ruského domu] vyvolávají dojem, že je zkušený ex-exulant po všech krizích doma v obou jazycích a v obou kulturách – dojem, který sám potvrzuje v rozhovoru se mnou.*“ (překl. aut.)

³⁷⁵ SCHMITZ, Walter; KÖLLING, Daniela: Gibt es eine Literatur der Migration? Zur Konzeption eines Handbuchs zur Literatur der Migration in den deutschsprachigen Ländern seit 1945. In: Wie viele Sprachen spricht die Literatur? Deutschsprachige Gegenwartsliteratur aus Mittel- und Osteuropa. Ed. Renata CORNEJO, Slawomir PIONTEK, Izabela SELMER, Sandra VLASTA, Wien 2014, 55–76, zde 59.

³⁷⁶ SCHMITZ, Walter; KÖLLING, Daniela: dtto, 55–76, 73.

5. Další autoři

5.1. Úvod

Jak jsme naznačili v úvodu této práce – v kapitolách 1.–4. pojednáváme autory Otu Filipa a Horsta Bienka a v kapitole 5. se budeme zabývat autory a autorkou, kteří se ve svých – často autobiografických – dílech také zabývají obdobím 30. a 40. let minulého století.

Nejprve zmíníme Franka Sikoru, který se narodil podobně jako O. Filip a H. Bienek ve třicátých letech a zažil válku nejprve jako člen HJ a později jako voják. F. Sikora je rodák z Moravské Ostravy.

Eva Althammer-Švorčíková se narodila roku 1911 v Chebu a ve svých pamětech popisuje život na Děčínsku, Ústecku a Náchodsku.

V Mostě se narodil v roce 1934 Hubert Sigmund, který také sepsal zajímavé vzpomínky.

Gerold Tietz narozený roku 1941 v Horkách v severních Čechách ve svých třech románech přináší jak vlastní vzpomínky dítěte na odsun a život v poválečném Německu, tak zprostředkovává vzpomínky svých příbuzných.

V úvodu k této práci označujeme díla O. Filipa a H. Bienka jako literární autobiografie a k tomuto pojmu můžeme ještě doplnit, že dalším výrazným rysem těchto textů je poměrně úzká vazba na daný region, tedy severní Moravu a Horní Slezsko.

V souvislosti s knihami autorů v 5. kapitole nám však výše zmíněné zařazení nestačí, protože vedle autobiografičnosti a regionálního charakteru je autory silně akcentováno téma odsunu. Proto můžeme jejich texty také označit jako „literaturu vyhnání“ (Vertreibungsliteratur), případně jako „literaturu vyhnanců“ (Vertriebenenliteratur).

Problematikou těchto pojmů se zabývá Patricie Eliášová a při jejich objasňování si pomáhá definicí L. F. Helbiga. „Literatura vyhnanců“ slouží, podobně jako literatura emigrantů, jako „spotřební literatura“ vyhnancům. Je to vlastně „literatura o vlasti“ (Heimatliteratur), která popisuje vlast v minulosti a využívá přitom tradičních výrazových prostředků.

Zatímco „literatura vyhnání“ je svým zaměřením „kritickou literaturou o vlasti“ a moderními prostředky reflektuje, jak a proč došlo ke ztrátě vlasti³⁷⁷ (ELIÁŠOVÁ 2006: 312–313).

Eliášová ve své stati³⁷⁸ dále poukazuje na to, že Helbigovu pojmu „literatury vyhnanců“ více méně odpovídá pojem „sudetoněmecké literatury“ (sudetendeutsche Literatur) Stefana Bauera s tím, že se omezuje jen na prostor Sudet (ELIÁŠOVÁ 2006: 313).

Podle Eliášové napsal americký germanista Louis Ferdinand Helbig základní pojednání o beletrii, která se zabývá migračními procesy ve střední a východní Evropě po roce 1945 pod názvem *Der ungeheure Verlust. Flucht und Vertreibung in der deutschsprachigen Belletristik der Nachkriegszeit* (1988) (Hrozná ztráta. Útěk a vyhnání v německy psané beletrii poválečné doby). Autorka považuje tuto knihu i po dvaceti letech za nepřekonanou a hodnotí ji kladně především jako pokus o zmapování děl různých autorů, kteří se zabývají rozličnými dílčími tématy a používají odlišné narativní způsoby, přičemž společnou mají zkušenost z odsunu a původ v německých jazykových oblastech Čech, Moravy a rakouského Slezska³⁷⁹ (ELIÁŠOVÁ 2006: 316).

U Stefana Bauera zmiňuje Eliášová pojednání z roku 2001 pod názvem *Das Bild der Heimat in der sudetendeutschen Literatur nach 1948* (Obraz vlasti v sudetoněmecké literatuře po roce 1948), ve kterém autor kritizuje kulturní izolovanost sudetoněmecké literatury v 50. a 60. letech.³⁸⁰

Autorka zmiňuje také pokus Petera Bechera o definici pojmu „sudetoněmecké literatury“ pomocí rozdělení do tří vývojových stupňů.³⁸¹

Eliášová ve svém pohledu na vývoj literatury vyhnaných německy píšících autorů z Čech, Moravy a rakouského Slezska konstatuje, podobně jako Bauer a Becher,

³⁷⁷ Patricie Eliášová považuje rozlišování těchto pojmů za literárněvědnou malichernost, přičemž je toho názoru, že v oblasti obou pojmů se pohybují díla autorů jako např. P. Härtling, E. Pedretti, G. Grass, Ch. Wolf, J. Bobrowski, S. Lenz.

³⁷⁸ ELIÁŠOVÁ, Patricie: Im Schatten, doch kein Tabu. Literatur der vertriebenen deutschsprachigen böhmischen, mährischen und österreichisch-schlesischen Schriftsteller. Beobachtungen zum Sachstand 2004. In: Sudetenland. Europäische Kulturzeitschrift. Erinnerungsraum Mähren. Zur Vorgeschichte, Verlauf und Folgen eines unüblichen Treffens. Ed. Ingeborg FIALA-FÜRST, München 2006/Heft 3, 311–321, zde 313.

³⁷⁹ Eliášová však Helbigově studii vytýká absenci analýzy primárních textů, kterou se ve svých dílech zabývají autoři jako W. Forman, R. Mattausch, J. B. Bilke, F. P. Künzel, O. Pustejovsky, H. W. Seliger.

³⁸⁰ Bauer konstatuje, že autoři psali jen pro vlastní, ztrátou vlasti poznamenané publikum. Jejich knihy vycházely jen v nakladatelstvích, která se specializovala na sudetoněmeckou literaturu (ELIÁŠOVÁ 2006: 317).

³⁸¹ První, ideologicky zabarvený, tvoří literatura z let 1935–1945. Druhý stupeň zahrnuje literaturu poznamenanou zkušeností z utrpení, která vznikala v letech 1945–1955. Třetí stupeň se vytváří od 60. let a literatura se omezuje pouze na svazy a instituce různých typů a různého zaměření. (ELIÁŠOVÁ 2006: 314).

tendenčnost této literatury v poválečném období, přičemž jí přisuzuje „nesmiřitelný ideologický patos“.³⁸²

Autorka však také zároveň poukazuje na skutečnost, že existuje mnoho dalších autorů, kteří tendenčně netvoří, ale při psaní se zaměřují na kulturně historické tradice a události z let 1945–1947 líčí objektivně. V této souvislosti Eliášová zmiňuje knihu, které se v této kapitole ještě budeme věnovat – *Böhmische Fuge* (1997) od Gerolda Tietze, a kterou pod názvem *Česká fuga* (2005) přeložila Lucy Topol'ská (ELIÁŠOVÁ 2006: 315).

K výše uvedeným poznámkám o „literatuře vyhnanců“, „literatuře o vyhnání“, případně o „sudetoněmecké literatuře“ můžeme uvést výstižný závěr pojednání P. Eliášové, ve kterém konstatuje posun této literatury a její analýzy směrem k objektivitě a nezaujatosti: *„Sicherlich weiterhin Sammelbände mit Vertreibungsproblematik aufgelegt, allerdings zeichnen sich durch etwas andere Züge und reifere Auswahl von abgedruckten Texten aus, was auf eine Verschiebung in der Auffassung der Literaturproduktion schließen lässt. Außerdem deuten die neuesten literaturwissenschaftlichen Studien an, dass die Betrachtungswinkel auf die hier analysierte Belletristik Veränderungen erfahren haben. Diese Hinweise auf einen neuen Kurs in der Debatte geben Anlass zur Hoffnung, dass der durch bewusste Diskussion geschaffenen Distanzgewinn vom eigenen Erlebnis es ermöglichen wird, sich frei und unbefangen dem Genuss der Literatur der vertriebenen deutschsprachigen böhmischen, mährischen und österreichisch-schlesischen Schriftsteller zu widmen.“*³⁸³

Původ a věk pro tuto práci vybraných autorů je záměrně různorodý, protože nám připadá zajímavé pozorovat život ve složitém historickém období 20. století prostřednictvím jejich děl v různých oblastech Evropy a z pohledu různých generací. Chtěli bychom také u těchto autorů a autorky vysledovat, které zážitky a zkušenosti mají

³⁸² Jako příklady autorka uvádí O. Barenyi *Prager Totentanz*, W. Pleyer *Aber wir grüßen den Morgen* a *Wir Sudetendeutschen*, H. Schobers *Jenseits der Grenze*. (ELIÁŠOVÁ 2006: 314).

³⁸³ ELIÁŠOVÁ, Patricie: Im Schatten, doch kein Tabu. Literatur der vertriebenen deutschsprachigen böhmischen, mährischen und österreichisch-schlesischen Schriftsteller. Beobachtungen zum Sachstand 2004. In: *Sudetenland. Europäische Kulturzeitschrift. Erinnerungsraum Mähren. Zur Vorgeschichte, Verlauf und Folgen eines unüblichen Treffens*. Ed. Ingeborg FIALA-FÜRST, München 2006/Heft 3, 311–321, zde 317.

„Publikace s problematikou vyhnání se určitě vyznačují poněkud jinými rysy a zralejším výběrem otištěných textů, což ukazuje na posun v pojetí této literární produkce. Kromě toho nejnovější literárněvědné studie naznačují, že zaznamenaly změnu úhlu pohledu na zde analyzovanou beletrii. Tyto signály nového kurzu v debatě dávají podnět k naději, že vlivem vědomé diskuse vzniklý odstup od vlastního zážitku umožní věnovat se volně a nezaujatě požitku z literatury vyhnanců německy píšících českých, moravských a rakousko-slezských spisovatelů.“ (překl. aut.).

společné a naopak, stejně jako zjistit, do jaké míry jsou shodné či rozdílné jejich generační postoje.

Jak jsme již naznačili v souvislosti s hnutím Antikomplex (viz 4. kap., s. 114–116), v posledních několika letech se projevuje zvýšený zájem o problematiku druhé světové války, český odboj a odsun sudetských Němců především v oblasti filmové a knižní publicistiky a v literatuře.

V úvodu této práce také zmiňujeme prostřednictvím citátů M. Peroutkové (viz úvod, s. 6–7, cit. 1 a 2; s. 7, cit. 3), jak je důležité zkoumat svou minulost a jaký význam v tomto směru mají vzpomínky očitých svědků a jak je zajímavé tyto srovnávat s literárními autobiografiemi případně fabulovanou prózou.

V následující kapitole chceme tedy také obdobně postupovat při zkoumání textů výše uvedených autorů. Jednotlivá pojednání však budou mít menší rozsah, protože rozsah, případně počet textů, ve kterých se autoři věnují tématům, na která se zaměříme v této práci, je menší.

5.2. Frank Sikora

Frank Sikora se narodil v roce 1924 ve Fryštátu (Freistadt) jako syn soudního úředníka v sudetoněmecké rodině. Rodina žila do roku 1939 v Moravské Ostravě, odkud po kratším pobytu v Opavě přesídlila do Litoměřic, protože tam Sikorův otec získal místo na státním zastupitelstvu. Sikora vstoupil v Ostravě do Hitlerjugend a v členství pokračoval také v Litoměřicích, kde složil maturitu na zdejší střední škole (KUBICA 2010: 103).

Sikora se přihlásil v sedmnácti letech dobrovolně do jednotky horských myslivců při Luftwaffe a v letech 1942–1944 byl nasazen ve Finsku do průzkumného oddílu. Po válce se autor dostal do kanadského zajetí a jeho rodiče byli vyhnáni z Československa (KUBICA 2010: 103).

Sikora vystudoval v Hamburku, v Mnichově a v Curychu slavistiku a dějiny východní Evropy. V roce 1952 absolvoval jednoroční studium tlumočnictví na univerzitě Georgetown ve Washingtonu D.C. a následně taktéž jednoroční studium diplomatické služby na správní vysoké škole ve Speyeru. Roku 1953 začal Sikora pracovat v diplomatických službách a jeho působišti byly Atény, Londýn, Hongkong, Paříž, Brusel, Bělehrad, Varšava, Soul a Tel Aviv (KUBICA 2010: 103).

Sikora není, ve srovnání s autory uvedenými doposud v tomto pojednání, „klasickým“ spisovatelem, protože kromě autobiografické knihy, které se následně budeme výhradně věnovat, uveřejnil jen jednu odbornou knihu *Sozialistische Solidarität und Nationale Interessen* (Socialistická solidarita a národní zájmy).

Sikorovu autobiografickou knihu *Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte* (Jako Němec na cestách. Prožívané dějiny), která vyšla v roce 2006, můžeme označit v podstatě za „čistou“ autobiografii, protože nevykazuje ani žádné náznaky fabulace. Autor odešel v roce 1985 do důchodu, a tedy téměř s odstupem dvaceti let napsal své memoáry.

V tomto směru je přístupem k psaní Sikorovi blízký další autor, kterému se v této kapitole budeme věnovat – Gerold Tietz. Také začal psát až po ukončení své profesní kariéry. Jeho prózy jsou však jen částečně autobiografické.

Jak jsme již zmínili v úvodu této kapitoly, Sikoru zde uvádíme jako autora, který má autentické zážitky z fronty, protože je o šest let starší než Filip a Bienek a na frontě strávil dva roky.

Cenné a pro naši práci zajímavé jsou rovněž Sikorovy zážitky z dětství a mládí, které strávil v Moravské Ostravě a v Litoměřicích. Jeho rodina pochází z Jablunkovska sousedícího s Těšínskem, a tak nacházíme v autorově textu další reflexi života v multikulturních oblastech a můžeme ji srovnat s pohledem Filipa a Bienka.

Zajímavé jsou v Sikorově textu také jeho vzpomínky na vývoj původně západoněmecké diplomacie od poválečného období do roku 2000. Sikora byl vlastně u toho, jak se formovaly poválečné diplomatické vztahy, když v padesátých letech pracoval na velvyslanectví v Aténách a v Londýně. Byl zároveň odborníkem na východní Evropu, a tak se dostal k sudetoněmecké problematice také na vysoké politické úrovni (KUBICA 2010: 21).

Frank Sikora vyrůstal na rozdíl od Bienka (podobně jako Filip) v dobře materiálně zajištěném prostředí vyšší střední třídy a poznal nejen ostravské multikulturní prostředí, ale díky prázdninovým pobytům v těšínských Beskydech u příbuzných poznal také další multikulturní oblast. Vzhledem k této skutečnosti odvozuje svůj původ od těšínských Slezanů (SIKORA 2006: 33–35).

Sikora se tedy v podstatě plně ztotožňuje se slezským (německým) původem, podobně jako Bienek, ovšem zároveň také poukazuje na silný vliv slovanský: „*Bis zu meinem fünfzehnten Lebensjahr war mein Umfeld slawisch. Tschechisch und das in den Beskiden gesprochene 'po-naszemu', was etwa soviel bedeutet wie im Deutschen 'auf unsere Art', hatte ich schon als Kind gelernt. Beide Idiome sprach ich akzentfrei.*“³⁸⁴

Z tohoto citátu vyplývá, že zatímco Bienek polštinu ani „po našemu“ neovládal, Sikora byl v tomto směru bilingvní. Bienek ovšem slovanské jazyky obdivoval (viz 3. kap., s. 60, cit. 136, a cit. 137) a opakovaně na to ve svých hlivických románech poukazuje (viz 3. kap., s. 59, cit. 135).

Velmi podobný vztah ke třem jazykům má také Christl Lanz, která ve svých memoárech popisuje jazykové rodinné prostředí. Ch. Lanz pochází z Komorní Lhotky (Kamerál Ellgoth) v Těšínských Beskydech a v úvodu své knihy se zabývá otázkou, v jakém jazyce má své vzpomínky napsat. Pochází z německo-polské rodiny a jako

³⁸⁴ SIKORA, Frank: *Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte*. München 2006, 7. „Až do mých patnácti let bylo mé prostředí slovanské. Češtině a beskydskému 'po-naszemu', což znamená tolik jako v němčině 'auf unsere Art' [na náš způsob], jsem se naučil již jako dítě. Oběma nářečními jsem hovořil bez přízvuku.“ (překl. aut.).

mateřský jazyk uvádí němčinu, přičemž začala navštěvovat polskou školu, kde vyučoval její otec, a po druhé světové válce pokračovala ve studiu na polském reálném gymnáziu. Německy se tedy po válce z politických důvodů hovořilo jen doma a také kvůli jazykovým dispozicím jednotlivých rodinných příslušníků. Česky se začala učit paní Lanz až od osmnácti let na vysoké škole.³⁸⁵

Z výše uvedeného vyplývá, že v těšínské multikulturní oblasti, podobně jako v jiných národnostně smíšených oblastech, se užívání jednotlivých jazyků řídilo vedle rodinné situace také situací politickou. O tom svědčí poválečná averze české politické reprezentace vůči němčině nebo naopak uzavření všech slovanských škol poté, co bylo od roku 1939 Těšínsko připojeno k Velkoněmecké říši a šest let se v rodině Lanzové hovořilo jen německy (LANZ 2003: 7).

Jak vyplývá ze vzpomínek Lanzové, ne všichni členové rodiny ovládali dobře dva, případně tři jazyky, ale tato skutečnost jim zjevně nebránila ve vzájemné komunikaci, jak je uvedeno v následujícím citátu, ve kterém autorka líčí hovory svých dvou babiček: „*Wenn Oma Mine sie ab und zu besuchte, kam sie immer gut gelaunt heim und meinte, das wäre 'eine glänzende Unterhaltung' gewesen. Dabei sprach die Großmutter ausschließlich deutsch oder das bereits erwähnte slawische Kauderwelsch, die andere dagegen den polnischen Dialekt und nur ein paar Brocken deutsch, die sie gelegentlich auf dem Markt von deutschen Kunden aufgeschnappt hatte. Trotzdem haben sie sich immer glänzend verstanden.*“³⁸⁶

Sikora tedy ovládal, jak uvádí ve výše zmíněném citátu, a do svých patnácti let aktivně používal tři jazyky – češtinu, „ponašemu“ a němčinu. I když žil s rodiči v Moravské Ostravě, pobýval často u příbuzných v oblasti těšínských Beskyd, protože jeho otec pocházel z Jablunkova a matka z Frýdku (SIKORA 2006: 33).

³⁸⁵ „*Nach dem Krieg machte ich die Aufnahmeprüfung in die Quinta des Polnischen Realgymnasiums. Meine neuen Freunde und Freundinnen kamen alle aus polnischen Familien und sprachen entweder den schlesischen Dialekt, das sogenannte 'Ponaschemu', oder polnisch, also dominierte wiederum das Polnische. Deutsch wurde nur zu Hause gesprochen, weil meine Mutter das Polnische eigentlich nie richtig erlernt hatte.*“ (LANZ 2003: 7–8).

„*Po válce jsem složila přijímací zkoušky do kvinty Polského reálného gymnázia. Moji první noví přátelé a kamarádky pocházeli všichni z polských rodin a hovořili buď slezským dialektem, tzv. 'ponaschemu', nebo polsky, a tak opět dominovala polština. Německy se hovořilo jen doma, protože se moje matka vlastně nikdy správně polsky nenaučila.*“ (překl. aut.).

³⁸⁶ LANZ, Christl: So etwa... . Olomouc 2003, 39.

„*Když ji občas babička Mine navštívila, vrátila se vždy v dobré náladě a tvrdila, že si 'úžasné popovídaly'. Přitom hovořila babička jen německy nebo již zmíněnou slovanskou hatmatilkou [směs češtiny a polštiny], ta druhá ovládala polský dialekt a jen několik slůvek německy, která příležitostně pochytala na trhu od německých zákazníků. Přesto si vždy výborně rozuměly.*“ (překl. aut.).

Vícejazyčnou, a tedy multikulturní atmosféru Sikorova dětství vystihuje následující citát: „*Am Südhang der Beskiden verlebte ich meine Kindheit. Zusammen mit tschechischen und polnischen Kindern. Das war damals 'Heimat'. Wir lebten in Mährisch-Ostrau. Dort ging ich auch zur Schule. Am deutschen Gymnasium waren viele meiner Mitschüler Juden. Einige davon traf ich später wieder, in Tel Aviv – ihrer neuen 'Heimat'.*“³⁸⁷

Sikora se tématem vlasti zabývá i ve vztahu ke svým dalším životním obdobím. Hovoří v této souvislosti spíše o národní příslušnosti, i když připouští, že tato je vázaná k určitému území. Poukazuje však na nepříznivý politický vliv na statut Těšínska po roce 1918, kterým byli nepříznivě poznamenáni především Němci, ale do určité míry také Poláci a Češi³⁸⁸ (SIKORA 2006: 28).

Sikora dochází k názoru, že ztracenou vlast si nese v sobě, a tak si připadá „jako Němec na cestách“.³⁸⁹

Jeho rodina z otcovy strany sídlila podle církevních matrik na Těšínsku od období třicetileté války a autor sám se s tímto původem plně ztotožňuje (SIKORA 2006: 27, 29).

V této souvislosti Sikora zmiňuje, že téměř všichni předkové, jak svědčí například náhrobní nápisy, se hlásili k německé národnosti, přičemž jedinou výjimku údajně tvořil jeden hrob s nápisem polským. Autor pak vzpomíná, že než narukoval, tak ho v zimě roku 1941 otec požádal, aby štítek s polským náhrobním nápisem odstranil a údajně se přitom otec cítil trapně (SIKORA 2006: 35–36).

Tato epizoda není nijak překvapivá, když si uvědomíme, jak byl za války polský element na Těšínsku potlačován – poukázala na to i výše zmíněná Ch. Lanz. Je však zajímavé a neméně překvapivé, jak se k tomuto zážitku vyjadřuje sám autor. Svědčí o tom následující citát, ve kterém však Sikora k dané věci nezaujímá žádný postoj:

³⁸⁷ SIKORA, Frank: *Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte*. München 2006, 27.

„*Své dětství jsem prožil na jižním výběžku Beskyd. Spolu s českými a polskými dětmi. To byla tenkrát 'vlast'. Žili jsme v Moravské Ostravě. Tam jsem chodil také do školy. Na německém gymnáziu bylo mnoho mých spolužáků židovského původu. S některými z nich jsem se později opět potkal, v Tel Avivu – jejich nové 'vlasti'.*“ (překl. aut.).

³⁸⁸ Obyvatelstvo Slezska a Hlučínska v několika důležitějších směrech na základě sčítání lidu ze dne 15. února 1921. S dodatkem. Opava 1924, s. 328.

V soudním okrese Těšín Český s hořejšími částmi obcí žilo v roce 1921 asi 46% Čechů a Slováků, 38% Poláků, 13% Němců a 2% Židů.

³⁸⁹ „*Es gibt kein Gericht, bei dem ich ein 'Recht auf Heimat' einfordern kann. Meine Heimat entstand im Kopf. Im Kopf habe ich sie auch getragen, als ich unterwegs war. Daher der Titel dieser Erinnerungen: 'Als Deutscher unterwegs'.*“ (SIKORA 2006: 28).

„*Neexistuje žádný soud, u kterého bych mohl uplatnit 'právo na vlast'. Moje vlast vznikla v hlavě. V hlavě jsem ji také nosil, když jsem byl na cestách. Proto také titul mých vzpomínek zní: 'Jako Němec na cestách'.*“ (překl. aut.).

„Später machte ich mir Gedanken darüber, warum mein Vater nicht wollte, dass ein Grab seiner Vorfahren polnisch beschriftet blieb.“³⁹⁰

Dále se již k této záležitosti autor vůbec nevyjadřuje.

Podobně se Sikora ve své knize nevyjadřuje k poměrně velkému počtu závažných skutečností a některými z nich se samozřejmě ještě budeme zabývat.

Právě následující téma je jedním z takových příkladů. Po výše uvedeném citátu totiž následuje odstavec, ve kterém autor zmiňuje otcovo členství v NSDAP. Tuto skutečnost sice můžeme patrně vysvětlit jako zdůvodnění výše uvedeného odstranění polského náhrobního nápisu, ale vzhledem k absenci jakéhokoli, byť drobného náznaku přímé souvislosti mezi oběma jevy musíme zanechat tento závěr na úrovni pouhé nepodložené hypotézy.

Sikora vzpomíná na poslední společný letní pobyt s rodiči v Jablunkově (patrně v roce 1941), kdy si všimnul, že otec nemá na klopě saka odznak NSDAP, a tak se ho zeptal, proč, a otec mu beze slova ukázal rub klopky, kde měl odznak připnutý. V této souvislosti je zajímavé, a podobně jako u výše uvedené epizody s polským náhrobním nápisem, neméně překvapivé, jak tuto záležitost autor popisuje a jak se k ní vyjadřuje: *„Er hatte das Abzeichen gar nicht abgelegt, sondern nur nach innen verlegt. Daheim, in den Beskiden, war ihm sein Deutschtum wichtiger als die Partei. Jedenfalls sollte nicht jeder sehen, dass er Mitglied der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei war.“³⁹¹*

Při zamyšlení nad tímto výrokem nás mohou napadnout různé výklady. Nabízí se vysvětlení, že Sikora se snaží zrekonstruovat svůj tehdejší postoj k jednání svého otce, ze kterého vyplývá nekritický obdiv syna k otci nebo snad naivita asi sedmnáctiletého dobrovolného odvedence.

Pokud se však s tímto svým postojem autor ztotožňuje i s odstupem více než šedesáti let, dává tím podle našeho názoru jasně najevo, že není schopen kritického nadhledu, jak je tomu u doposud výše pojednávaných autorů. Právě tato neschopnost kritického, případně sebekritického nadhledu k výše uvedeným epizodám nebo také absence jakéhokoliv postoje k závažným tématům, spojeným se životem ve třicátých a

³⁹⁰ SIKORA, Frank: Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte. München 2006, 36.

„Později jsem o tom přemýšlel, proč můj otec nechtěl, aby na jednom hrobě jeho předků zůstal polský nápis.“ (překl. aut.).

³⁹¹ SIKORA, Frank: dtto, 36.

„Odznak vůbec neodložil, jen si ho připnul dovnitř. Doma, v Beskydech, bylo pro něho jeho německví důležitější než Strana. Každopádně neměl každý vidět, že je členem Národněsocialistické německé strany pracujících.“ (překl. aut.).

čtyřicátých letech v multikulturních regionech Moravy a Čech, nás mj. vedly k zařazení knihy Franka Sikory do této práce. Nejde nám jen o – pro někoho snad „efektní“ – kontrast, nýbrž o zachycení jiných názorů a postojů k národněsocialistickému režimu.

Již jsme sice zmínili Sikorův dobrovolný vstup do armády a budeme se mu také později věnovat. Nejdříve se ovšem z důvodu chronologické návaznosti budeme zabývat zostřujícími se poměry mezi jednotlivými etniky v Moravské Ostravě a okolí na konci třicátých a na začátku čtyřicátých let, jak je ve svých vzpomínkách líčí autor.

V roce 1938, kdy polské vojsko obsadilo Těšínsko, obsadila německá armáda po podpisu Mnichovské dohody Sudety, což znamenalo pro oblast moravsko-slezskou vytvoření hranice na řece Odře, a tak se Moravská Ostrava a Beskydy staly později součástí Protektorátu Čechy a Morava (SIKORA 2006: 43).

Sikora si v této době všímá nových poměrů na ostravském německém gymnáziu, kde studoval a kde žáci a žákyně najednou nosili bílé podkolenky a dirndl – domnělý německý či sudetoněmecký kroj. Ředitel gymnázia údajně vyzýval žáky, aby proti tomuto jevu protestovali, přičemž autor k tomu dodává, že nevěděl, co to má znamenat. Dále k tomu poznamenává, jak jeho matka nadávala, že musí prát hory špinavých bílých punčoch, a vzpomíná na to, jak tento „kroj“ provokoval českou mládež, která proto mladé Němce napadla i fyzicky (SIKORA 2006: 44).

Ani k tomuto jevu nezaujímá Sikora žádný jasný postoj. Vše jen popisuje jako nezaujatý pozorovatel, který se snaží vše objektivně sledovat z povzdálí, jakoby ani nebyl žákem uvedeného gymnázia a nikdy nenosil bílé podkolenky.

Vylíčením následující epizody však autor vlastně poukáže na konkrétní projev národněsocialistické propagandy, který měl prokázat údajnou diskriminaci sudetských Němců Čechy.

Sikora vzpomíná, jak měli jet na Německou sportovní slavnost (Deutsches Turnfest) do Breslau (Wroclaw) a měli si k této příležitosti obléci jistý druh uniformy HJ, proti čemuž se všeobecně projevil odpor, a tak byl tento příkaz zrušen a žáci si mohli vzít civilní oblečení. Na tomto oblečení však mělo být vidět, že je obnošené. Toto opatření pak bylo vysvětleno záměrem, že chce „Říše“ chránit sudetské Němce před útlakem Čechů, a proto měli dát tímto oblečením najevo svou bezútešnou situaci. Nakonec do Breslau nejel z německého gymnázia v Moravské Ostravě nikdo (SIKORA 2006: 44).

Všeobecně zostřující se poměry v důsledku politických změn se odrážejí i v chování lidí v ostravské multikulturní společnosti a jak vyplývá z následujícího Sikorova citátu, začínají se lidé dělit podle užívaného jazyka do národnostních skupin: „*Als hätte es nie*

eine Gemeinsamkeit gegeben, zerfiel alles in nationale Gruppen. Plötzlich sprach jeder nur seine Muttersprache. Früher war es so, dass man sich in der Sprache unterhielt, die gerade der Mehrheit der Beteiligten entsprach. Mit der Polizei wurde immer nur Tschechisch gesprochen. „³⁹²

Takovými změnami se multikulturní společnost vlastně rozpadá, protože tato smysluplně funguje právě na principu vícejazyčnosti, která je výše uvedenými změnami potlačena. Na tento problém jsme již poukázali u Oty Filipa v souvislosti s národnostními poměry ve fotbalovém mužstvu F.C. Slezská Ostrava a v pěveckém sboru pana Tietze (viz 3. kap., s. 33, cit. 60; s. 34, cit. 61).

Sikora dále zmiňuje v souvislosti s jazykovým a národnostním rozrůzněním dokonce otevřenou diskriminaci Němců Čechy na základě testu výslovnosti známého jazykolamu „tři sta třicet tři“ v ostravských ulicích.³⁹³

Také doposud přirozené sousedské soužití v činžovních domech bylo narušeno vydělováním německých nájemníků: „*Es dauerte nicht lange und wir verließen unsere Wohnungen kaum mehr. In den Mietshäusern legten die Hausmeister Listen auf, in denen die von Deutschen bewohnten Wohnungen verzeichnet waren.*“³⁹⁴

Sousedé různé národnosti se tedy přestali stýkat, až na jednu výjimku, kterou zmiňuje autor, a to když nad Ostravou letěla německá vzducholod' Zeppelin.³⁹⁵

Sikora se svých vzpomínek také vyjadřuje ke vztahu mezi Čechy a Poláky poté, co polské vojsko obsadilo Těšínsko. Konstatuje však, že mezi těmito etniky byl již dříve,

³⁹² SIKORA, Frank: *Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte*. München 2006, 44–45.

„*Jako by nikdy neexistovala žádná příbuznost, vše se rozpadlo do národnostních skupin. Najednou každý hovořil jen svým mateřským jazykem. Dříve to bylo tak, že se hovořilo právě tím jazykem, kterým hovořila většina zúčastněných. S policií se vždy hovořilo česky.*“ (překl. aut.)

³⁹³ „*Plötzlich tauchten in den Straßen Barrikaden auf. Jeder, der durchwollte, musste das tschechische Wort für 'dreihundertdreißig' aussprechen. Aber nicht nur die Deutschen hatten Schwierigkeiten bei der Aussprache des tschechischen 'řsch'. In Ostrau wohnten damals viele Juden und ihr Einfluss war ziemlich groß. Auch sie konnten das stimmhafte 'řsch' nicht aussprechen. Man schaffte daher diese Schikane schnell wieder ab.*“ (SIKORA 2006: 45).

„*Najednou se v ulicích objevily barikády. Každý, kdo chtěl projít, musel vyslovit ten český výraz 'tři sta třicet tři'. Ovšem nejen Němci měli problém s výslovností českého 'řsch'. V Ostravě tehdy žilo mnoho Židů a měli celkem velký vliv. Ani oni neuměli vyslovit přízvučné 'řsch'. Proto se tato šikana rychle zrušila.*“ (překl. aut.).

³⁹⁴ SIKORA, Frank: *dtto*, 45.

„*Netrvalo to dlouho a my jsme téměř neopouštěli své byty. V činžácích vyvěšovali domovní seznamy, ve kterých byly označeny byty Němců.*“ (překl. aut.).

³⁹⁵ „*Es gab nur ein Ereignis, an dem alle staunend teilhatten, der Überflug des Luftschiffes 'Graf Zeppelin' über Ostrau. Zum letzten Mal standen wir alle gemeinsam im Hof des Mietshauses: Deutsche, Tschechen und Juden. Wir schauten andächtig der langsam dahinleitenden silbernen Zigarre nach.*“ (SIKORA 2006: 45).

„*Byla jen jedna událost, které se všichni zúčastnili společně, přelet vzducholodě 'Hrabě Zeppelin' nad Ostravou. Naposledy jsme všichni společně stáli na dvoře činžáku: Němci, Češi a Židé. Zbožně jsme se dívali za pomalu do dáli klouzajícím stříbrným doutníkem.*“ (překl. aut.).

vztah „instinktivního odmítání“, a dodává, že tento problém údajně začíná u jazyka (SIKORA 2006: 46).

Když si uvědomíme, že Sikora vystudoval slavistiku, případně nám následující citát nutně nepochopitelný, protože pracuje s podobnými stereotypy, které nalezneme u Oty Filipa v rámci „jazykového sporu“ pánů Tietzeho, Deutschera a Staniolowského v souvislosti s pěveckým sborem „Slavík“, případně „Nachtigall“. Tento citát chce poukázat mimo jiné na směšnost pseudovědeckých jazykových teorií (viz 3. kap., s. 36–37, cit. 71): *„Unter den slawischen Sprachen verwendet das Tschechische die meisten Vokale. Dadurch ist das gesprochene Tschechisch melodisch, zumindest klingt es melodischer als Polnisch. Die Polen schließen daraus auf die Mentalität der Tschechen. Sie seien eben kein ritterliches Volk mit einer Tradition bewaffneter Befreiungskriege.“*³⁹⁶

K situaci Němců autor podotýká, že poté, co byly obsazeny Sudety německým vojskem, se Češi ocitli v tzv. „zbytkovém státě“ (Reststaat) spolu s Němci, kteří, údajně podle Sikory, dostali strach, že by se jim mohli Češi za Sudety pomstít (SIKORA 2006: 46).

Strach dostali také Sikorovi rodiče, a tak se rozhodli přesídlit do Litoměřic, kde otec dostal výhodnou pracovní nabídku.³⁹⁷

Dříve než se dostaneme k Sikorovu líčení poměrů v novém bydlišti, krátce zmíníme, co ve všedním životě obyvatel znamenala hranice mezi Sudetami a Protektorátem. Sikorovi to zažili na vlastní kůži, když jeli z Opavy, kde také krátce pobývali, do Litoměřic. Museli jet vlakem velkou oklikou přes Breslau (Wroclaw), Görlitz a Drážďany.³⁹⁸

³⁹⁶ SIKORA, Frank: Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte. München 2006, 46.

„Mezi slovanskými jazyky používá čeština nejvíce samohlásek. Tímto je mluvená čeština melodičtější, přinejmenším zní melodičtěji než polština. Poláci podle toho posuzují mentalitu Čechů. Podle nich právě nejsou rytířským národem s tradicí ozbrojených osvobozujících válek.“ (překl. aut.).

³⁹⁷ *„So verließen wir unsere Heimat. Nicht als Vertriebene, sondern aus eigenem Entschluss. Die Geschichte war umgeschrieben worden, die Grenzen neu gezogen. Umgeschrieben haben aber die Geschichte Europas die Deutschen, die Reichsdeutschen. Die Landkarte Europas wurde verändert.“* (SIKORA 2006: 46).

„A tak jsme opustili svou vlast. Nikoliv jako vyhnanci, ale z vlastního rozhodnutí. Dějiny byly přepsány, hranice nově vytyčeny. Dějiny Evropy ale přepsali Němci, říšští Němci. Mapa Evropy byla změněna.“ (překl. aut.).

³⁹⁸ *„Nach dem Anschluss des Sudetenlandes an das Reich gab es jedoch von Troppau keine direkte Verbindung nach Leitmeritz. Das Protektorat Böhmen und Mähren lag dazwischen. Man musste von Troppau zunächst nach Breslau fahren, und dann über Görlitz nach Dresden. Dort musste man umsteigen, um über Tetschen und Aussig nach Leitmeritz zu kommen. Für mich eine Weltreise. Alle fanden das furchtbar aufregend.“* (SIKORA 2006: 48).

„Po připojení Sudet k Říši již neexistovalo žádné přímé spojení z Opavy do Litoměřic. Mezi těmito místy ležel Protektorát Čechy a Morava. Muselo se jet nejdříve z Opavy do Wroclawi, a potom přes Zhořelec do

Sikorovi se tedy usadili v Litoměřicích, kde se podle mínění autora cítili lépe než v protektorátní Moravské Ostravě, protože jejich nové bydliště patřilo do sudetoněmecké části Čech (SIKORA 2006: 47).

O okolnostech vstupu Sikorova otce do NSDAP nic nevíme, a tak se můžeme jen domnívat, že si tímto členstvím patrně posiloval své postavení soudního úředníka. V tomto směru je jeho chování blízké chování Bienkovy románové postavy Franze Ossadnika, který vstoupil na popud své ženy Anny do NSDAP, aby postoupil do vyšší funkce – vrchního strojevedoucího (viz 3. kap., s. 70–71, 4. kap., s. 120–121, cit. 297).

Autor však ještě zmiňuje angažovanost otce a matky v dalších národněsocialistických organizacích: „*Auch über unsere Eltern bestimmten jene, die aus dem 'Altreich' kamen. Wir alle sollten erst einmal lernen. Aber was?*

Mein Vater erlernte die Grundbegriffe des 'Tausendjährigen Reichs' beim NSKK, dem Nationalsozialistischen Kraftfahrerkorps. Warum er gerade dort eintrat, blieb mir ein Rätsel. Er hatte nie ein Auto besessen und Motorrad konnte er auch nicht fahren. Ich vermute, er hatte geglaubt, beim NSKK könnte man den Führerschein machen. Meine Mutter war da praktischer, sie wurde Mitglied der NS-Frauenschaft, wo sie es auch sehr schnell zu einer Art Funktionärin brachte.“³⁹⁹

Z tohoto citátu vyplývá (podobně jako u Bienkových německých Hornoslezanů) frustrující pocit sudetských Němců z nadřazenosti říšských Němců. Dále autor vysvětluje vstup otce do Národněsocialistického sboru řidičů motorových vozidel jako čistě pragmatický (KUBICA 2009: 147) a porovnává členství matky v Národněsocialistickém společenství žen jako praktičtější, aniž by to jakkoliv zdůvodnil. Navíc v této souvislosti postrádáme jakýkoliv názor nebo postoj autora samotného k výše uvedenému chování rodičů, a tak se dostáváme opět k stejnému nedostatku, který Sikora projevil již u výše zmíněných epizod s polským náhrobním nápisem a otcovým členským odznakem NSDAP (viz tato kap., s. 154, cit. 390 a 391).

Drážďan. Tam se muselo přestoupit, abychom se dostali přes Děčín a Ústí nad Labem do Litoměřic. Pro mě to byla cesta kolem světa. Všichni to považovali za ohromně vzrušující.“ (překl. aut.).

³⁹⁹ SIKORA, Frank: *Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte*. München 2006, 50.

„*Také o našich rodičích rozhodovali ti, kteří přišli ze 'staré Říše'. My jsme se měli něčemu přiučit. Ale čemu?*

Můj otec se naučil základní pojmy 'tisíceleté Říše' u NSKK, Národněsocialistického sboru řidičů motorových vozidel. Proč vstoupil právě tam, mi zůstalo záhadou. Nikdy nevlastnil auto a motorku také neuměl řídit. Domnívám se, že si myslel, že u NSKK se může získat řidičský průkaz. Má matka však byla praktičtější, stala se členkou Národněsocialistického společenství žen, kde se také velmi rychle stala něčím jako funkcionářkou.“ (překl. aut.).

K problematice vztahu mezi říšskými (Reichsdeutsche) a etnickými Němci (Volksdeutsche) se Sikora vyjadřuje již na první straně svých memoárů a konstatuje, že když mu bylo patnáct let a Německá říše rozdělila Československou republiku, zažil spolu s rodiči nejprve pocit štěstí. Tento pramenil z toho, že mají umožněn „přístup do nového světa“ – do Velkoněmecké říše, kde mohou všichni Němci společně žít v německém jazykovém prostředí. Tento pocit štěstí však brzy pominul, když se ukázalo, že existují dva druhy Němců, říšští a etničtí, přičemž Sikorovi patří k těm druhým (SIKORA 2006: 7).

Tuto skutečnost dokládá autor konstatováním, že za účelem orientace v „nových poměrech“ byli ze staré Říše povoláváni tzv. vývojoví asistenti (Entwicklungshelfer), kteří používali při řeči jiný přízvuk a výrazy, kterým místní nerozuměli, a měli také údajně jiný způsob myšlení. Podobné to bylo také u jejich dětí, se kterými chodil Sikora do školy a které se údajně usmívaly projevům nadšení místních etnických Němců Velkoněmeckou říší (SIKORA 2006: 7).

Nadřazenost říšských Němců nad etnickými zažil Sikora také v rámci hierarchie v Hitlerjugend (KUBICA 2009: 145), když děti říšských Němců převzaly vedoucí pozice, přičemž z následujícího Sikorova citátu vyplývá, navzdory obvykle přirozené soutěživosti mezi dětmi či mladistvými, že se on stejně jako údajně i ostatní místní s touto skutečností bez problému vyrovnali: *„In der Hitlerjugend – zu der wir ja nun alle gehörten – übernahmen die Kinder der Reichsdeutschen die Führungspositionen. Das störte uns nicht sonderlich, es leuchtete uns ein. Schließlich musste uns jemand erst einmal erklären, wie man ‚auf Fahrt‘ ging, wie man ‚Heimatabende‘ gestaltete, was eine ‚Kameradschaft‘ war, was ein ‚Fähnlein‘.“*⁴⁰⁰

Máme-li srovnat vztah Sikory k členství v Hitlerjugend se vztahem Filipovým nebo Bienkovým, byl Sikora na tuto organizaci očividně hrdý.

Po přestěhování do Litoměřic se stal Sikora dokonce vedoucím místního oddílu HJ. Stalo se tak údajně na základě jeho dobrodružného výletu podél hranice Německé říše, který původně začal jen jako oddílový výlet HJ do Mnichova po památných místech vzniku národněsocialistického hnutí (die Feldherrnhalle, das Braune Haus, der Obersalzberg) (KUBICA 2009: 145). Sikora si však sám na vlastní pěst tento výlet prodloužil a projel Německo od Jihu na Sever a zase zpátky (SIKORA 2006: 8–12, 49).

⁴⁰⁰ SIKORA, Frank: Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte. München 2006, 7–8. *„V Hitlerjugend – ke které jsme všichni patřili – převzaly děti říšských Němců vedoucí pozice. To nám nijak zvlášť nevadilo, chápali jsme to. Konec konců nám někdo teprve musel vysvětlit, jak se jde ‚na výlet‘, jak se organizují ‚vlastenecké večery‘, co je to ‚společenství kamarádů‘, co je to ‚oddíl‘.“* (překl. aut.).

Následující citát jenom potvrzuje Sikorovo nadšení z povýšení (KUBICA 2009: 146): „*Irgendwie hatte ich damit in der Führung der Hitlerjugend in Leitmeritz Eindruck gemacht. Man fragte mich, ob ich Fähnleinführer werden wollte.*

Ich war perplex. Das entsprach etwa dem Gefühl, das ein Rekrut haben könnte, wenn der Major ihn fragt, ob er die Kompanie übernehmen möchte.“⁴⁰¹

Autor své nadšení na téže straně svých memoárů ještě jednou připomíná v souvislosti s distinkcí své hodnosti na uniformě HJ (KUBICA 2008: 264): „*Die weiß-grün geflochtene Schnur hing an der linken Seite von der Schulterklappe bis an die Brusttasche. Sie machte deutlich, wer hier das Sagen hatte. Hier stand der Fähnleinführer. Ich war sechzehn Jahre alt.*“⁴⁰²

Filip a Bienek z HJ nijak nadšení nebyli. Přesněji řečeno, Filip členstvím v HJ opovrhoval a Bienek připustil, že se účastnil aktivit HJ na přání otce, zatímco matka preferovala jeho členství ve spolku Don Bosco.

Zdaleka ne všichni mladí lidé ve třicátých a čtyřicátých letech minulého století „automaticky“ vstupovali do HJ a otevřeně s touto organizací sympatizovali. Příklady otevřeného protestu mladých lidí proti této národněsocialistické organizaci nalezneme zdokumentované studenty zapojenými do projektu „Step 21 – Initiative für Toleranz und Verantwortung“ (Step 21 – Iniciativa tolerance a odpovědnosti) pod názvem *Weisse Flecken* (Bílá místa).⁴⁰³

V mezinárodní redakci tiskoviny tohoto projektu z ledna 2008 (2. vyd.) pracovalo celkem devět pracovních skupin středoškoláků (tři z Německa, tři z České republiky a tři z Polska) a každá skupina se zabývala jedním konkrétním projevem útlaku národněsocialistického režimu, případně manipulací informací o něm v dobovém nacistickém tisku.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ SIKORA, Frank: *Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte*. München 2006, 49.

„*Nějak jsem tím udělal na vedení Hitlerjugend v Litoměřicích dojem. Ptali se mě, zda chci být vedoucím oddílu.*

Byl jsem z toho na větvi. Asi tak, jak by se mohl cítit rekrut, když se ho ptá major, zda by nechtěl převzít rotu.“ (překl. aut.)

⁴⁰² SIKORA, Frank: dtto, 49.

„*Bílo-zelená pletená šňůra se vinula od levé strany výložky k náprsní kapse. Jasně ukazovala, kdo zde má hlavní slovo. Zde stál vedoucí oddílu. Bylo mi šestnáct let.*“ (překl. aut.)

⁴⁰³ Tato iniciativa působí v Německu od roku 1998 a vznikla jako reakce na četné útoky extrémní pravice proti cizincům v Evropě (KUBICA 2008: 261–262).

⁴⁰⁴ „*Weißer Flecken – der Wahrheit auf der Spur. Nach über einem halben Jahrhundert sind noch immer viele Geschichten von Verfolgung und Leid im Nationalsozialismus ungeklärt, noch immer liegen lokalhistorische Ereignisse im Verborgenen. Auf Initiative von step 21 recherchieren 16 Jugendredaktionen aus Deutschland, Polen und Tschechien die historische Wahrheit hinter den Falschmeldungen ihrer Lokalzeitungen aus der Zeit des Nationalsozialismus bzw. der deutschen*

Pracovní skupina „Hamburg meine Perle“ (Hamburk, má perla) zpracovala téma *Swing-Kids*. Tak se nazývali mladí Němci (převážně ve městech jako Berlín, Frankfurt nad Mohanem a Hamburk), kteří mj. veřejně deklarovaným kladným vztahem ke swingové kultuře protestovali proti mládežnickým národněsocialistickým organizacím HJ a BDM. Autorky této pracovní skupiny představují v článku pod názvem „*Swing Heil*“ statt „*Heil Hitler*“. „*Swing-Kids*“ und *Hitlerjugend in Hamburg* („Sláva swingu“ místo „Sláva Hitlerovi“. „*Swing-Kids*“ a *Hitlerjugend* v Hamburku) konkrétní projevy revolty těchto mladých Němců (KUBICA 2008: 262).⁴⁰⁵

Toto neformální hnutí bylo samozřejmě přísně pronásledováno policií a jednotkami SS a mnozí ze zadržených byli internováni ve zvláštním koncentračním táboře pro mládež Moringen u Göttingen. Autorky také zmiňují štvavé články otištěné v župních zprávách členského časopisu hamburské NSDAP (*Gaunachrichten – Mitgliedzeitschrift der Hamburger NSDAP*), které vyzývají čtenáře k pronásledování a udávání příslušníků *Swing-Kids* (KUBICA 2008: 263).

Autorky výše uvedené hamburské pracovní skupiny uvádějí vedle vlastních rešerší k danému tématu také vzpomínky žijícího pamětníka a bývalého člena *Swing-Kids* Uwe Storjohana v článku pod názvem *Ich hasste den Gleichschritt* (Nenáviděl jsem vyrovnaný krok). Storjohan zde mimo jiné uvádí, jak národní socialisté po dobu konání Olympijských her v Berlíně v roce 1936 kvůli pozitivnímu obrazu organizátorské země před zahraničním tiskem a veřejností částečně povolili swingovou hudbu.⁴⁰⁶

Besatzung. Die deutschen Verbrecher der Jahre 1933 bis 1945 wurden in der gelenkten Presse verschwiegen und manipuliert.“ (Step 21 [Weiße Flecken], Januar 2008, S. 2).

„*Bílá místa – po stopách pravdy. Po více než půlstoletí je ještě mnoho příběhů pronásledování a utrpení v době národního socialismu neobjasněno, ještě stále zůstávají lokální historické události zahaleny mlčením. V rámci iniciativy step 21 hledá 16 redakcí mladých lidí z Německa, Polska a Česka historickou pravdu, která je ukryta za falešnými zprávami lokálního tisku z doby národního socialismu, případně ze zdrojů německých okupantů. Údaje o německých zločincích z let 1933–1945 byly v cenzurovaném tisku zamlčovány a zkreslovány.*“ (překl. aut.).

⁴⁰⁵ „*Die `Swing-Kids` unterschieden sich nicht nur durch ihren Haarschnitt, sondern auch durch ihren Gruß auf der Straße von der Hitlerjugend `Swing Heil` statt `Heil Hitler`. Sie lehnten Strenge und Ordnung ab. Sie wollten sich nicht auf den Krieg vorbereiten oder exerzieren wie bei der HJ. Der Marschmusik im Radio zogen sie Schallplatten mit Jazz und Swing vor. Diese oft improvisierte Musik vermittelte ihnen ein Gefühl von Freiheit.*“ (Step 21 [Weiße Flecken], Januar 2008, S. 28).

„*Swing-Kids` se odlišovali od Hitlerjugend na ulici nejen účesem, ale také pozdravem `Swing Heil` místo `Heil Hitler`. Odmítali přísnost a pořádek. Nechtěli se připravovat na válku nebo pochodovat jako u HJ. Před pochodovou hudbou v rádiu dávali přednost deskám s jazzem a swingem. Tato často improvizovaná hudba jim zprostředkovávala pocit svobody.*“ (překl. aut.).

⁴⁰⁶ „*Storjohan zufolge ist die Swing-Musik durch Olympiade 1936 nach Deutschland gekommen. Damals habe sich der Gastgeber der Spiele weltoffen und freundlich präsentieren wollen. Schilder und Plakate mit antijüdischer Propaganda wurden abgehängt, bekannte Swing-Bands traten in Deutschland auf. Im deutschen Rundfunk aber wurde keine Swing-Musik gespielt. Und nach der Olympiade war es schnell wieder vorbei mit der Offenheit. In den Ohren der Nationalsozialisten war Swing von Anfang an `Negermusik` und `jüdisch-bolschewistisches Gequäke`.*“ (Step 21 [Weiße Flecken], Januar 2008, S. 28).

V následujícím citátu autorky zmiňují, jak se žák Storjohan léta vyhýbal službě v Jungvolku a v HJ: „*Jahrelang hatte sich der Schüler mit immer neuen Ausreden an Jungvolk und Hitlerjugend vorbeilaviert, sein Widerwille gegen Strammstehen, Exerzieren und laute Heil–Hitler–Schreie war groß. Aus Angst, als HJ–Verweigerer entlarvt zu werden, entwickelte er sich immer mehr zum Einzelgänger.*“⁴⁰⁷

Když porovnáme tento postoj Storjohana k HJ s výše uvedeným postojem Sikory (přičemž Storjohan je ročník 1925, tedy jen o rok mladší než Sikora), s tím, že druhý jmenovaný ve svých memoárech ani jednou nenaznačí sebekritický odstup od tohoto období svého dětství a mládí, máme před sebou diametrálně odlišné pohledy na vztah k národněsocialistické minulosti. Povědomí takových odlišných přístupů je, podle našeho názoru, velmi důležité k případné argumentaci proti tezi o kolektivní vině Němců, se kterou se i dnes u nás ztotožňují někteří jedinci i celé skupiny lidí, které jsou převážně organizovány v KSČM a v Klubu přátel českého pohraničí.

Podobně jako z členství v HJ je Sikora nadšen myšlenkou dobrovolně vstoupit do armády. Sikora vzpomíná, že někteří z jeho spolužáků měli v úmyslu dobrovolně vstoupit do armády ještě před maturitou a stát se důstojníky z povolání, a tímto se mimo jiné maturitě vyhnout. Místní velitel s touto možností souhlasil, avšak ředitel gymnázia se proti této možnosti rozhodně postavil, a tak museli všichni zájemci o dobrovolný vstup do armády nejdříve složit maturitní zkoušku (SIKORA 2006: 51).

Tato skutečnost je dalším příkladem, jak se národní socialisté snažili za jakýchkoliv okolností využít a vlastně zneužít odhodlání vlastní ideologií zmanipulovaných mladých lidí.

V následujícím citátu se Sikora vrací k době před maturitou, kdy se chtěl co možná nejdříve dobrovolně přihlásit do armády (KUBICA 2009: 146), protože měl obavy, aby válka nebyla příliš krátká. Chtěl se totiž také ještě stihnout proslavit: „*Es ging auf das Abitur zu. Von den älteren Schuljahrgängen waren inzwischen einige auf Urlaub zurückgekommen und erzählten vom ruhmreichen Krieg. Die Folge war, dass viele von uns befürchteten, der Krieg könnte zu Ende gehen, ohne dass sie am Sieg beteiligt*

„Podle Storjohana přišla swingová hudba do Německa kvůli olympiádě v roce 1936. Tehdy se hostitel her chtěl prezentovat jako kosmopolitní a přátelský. Nápis a plakáty s protizidovskou propagandou byly odstraněny, v Německu vystupovaly známé swingbandy. V německém rozhlase se ale žádná swingová hudba nehrála. A po olympiádě tato otevřenost zase rychle zmizela. V uších národních socialistů byl swing od počátku 'negerskou hudbou' a 'židovsko-bolševickým kvákáním'.“ (překl. aut.).

⁴⁰⁷ Step 21 [Weiße Flecken], Januar 2008, S. 28.

„Po léta se tento žák se stále novými výmluvami vyhýbal Jungvolku a Hitlerjugend, jeho odpor proti stání v pozoru, pořadovým cvičením a hlasitým výkřikům Heil Hitler byl velký. Ze strachu, že bude odhalen jako odpírač služby v HJ, se z něho stával stále větší samotář.“ (překl. aut.).

wären. Wir beschlossen daher, uns nach dem bestandenen Abitur alle freiwillig zur Wehrmacht zu melden.“⁴⁰⁸

Z tohoto výroku je patrné, že se Sikora zhlédl v hrdinství svých starších vzorů a chtěl je co nejdříve následovat.

Sikora také vzpomíná na to, jaké si vybral vojenské zařazení. Měl údajně tři možnosti: Waffen-SS, Luftwaffe a pozemní jednotky. Vybral si jako většina jeho spolužáků Luftwaffe. Ohledně možnosti sloužit u Waffen-SS se vyjadřuje jen jednou větou, která se, podle našeho názoru, nedá jednoznačně interpretovat.⁴⁰⁹

K Sikorově vztahu ke službě v armádě se váže v jeho memoárech ještě jedna příznačná epizoda. Čtyři měsíce předtím, než dobrovolně narukoval, navštívil v zimě 1941 naposledy své příbuzné v Jablunkově. Nocoval u nich a uprostřed noci ho probudil křik. Následujícího dne se dozvěděl, že to byl jeden etnický těšínský Němec, který se nechtěl nechat odvést do německé armády a ze zoufalství prosil Sikorovy příbuzné o pomoc. Měl ke službě v německé armádě zjevně stejně problematický vztah jako Bienkova postava Janosche z románu *Septemberlicht* (viz 3. kap., s. 57, cit. 129) a k tomu ještě neuměl německy.

Na této příhodě je opět příznačná Sikorova neschopnost projevit k dané situaci třeba jen náznak vlastního názoru. Vše jenom nezaujatě popisuje a konstatuje, že na něho zoufalství násilně odvedeného zapůsobilo, a bez jakéhokoliv usouvztažení dodává, že dotýčný neuměl německy (SIKORA 2006: 37).⁴¹⁰

⁴⁰⁸ SIKORA, Frank: *Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte*. München 2006, 51.

„Blížila se maturita. Mezitím se někteří ze starších ročníků vrátili na dovolenou a vyprávěli o slavné válce. Následkem toho se mnozí z nás obávali, že by válka mohla skončit bez toho, aby přispěli k vítězství. Proto jsme se rozhodli, že se po složené maturitě všichni dobrovolně přihlásíme do Wehrmachtu.“ (překl. aut.).

⁴⁰⁹ „Die Frage, die sich uns jetzt nach bestandem Abitur stellte, war die nach der Waffengattung. Im Eingangsfur des Wehrbezirkskommandos waren an drei Türen Schilder angebracht. In einem Raum wurden die Freiwilligenmeldungen für die Waffen-SS angenommen, im anderen für die Luftwaffe und im dritten für das Heer. Für die Marine interessierte sich niemand und zum Heer wollten nur jene, denen es die Panzer angetan hatten. Mit Pionieren konnten wir nichts anfangen. Die meisten meldeten sich zur Luftwaffe. Von denen wollten die meisten Flugzeugführer werden.“ (SIKORA 2006: 51)

„Otázka, která nás po maturitě očekávala, se týkala volby druhu zařazení. Ve vstupní chodbě místního velitelství byly troje dveře, označené štítky. V jedné místnosti se přijímaly přihlášky do Waffen-SS, ve druhé do letectva a ve třetí k pozemnímu vojsku. Námořnictvo nikoho nezajímalo a k pozemnímu vojsku chtěli jen ti, které lákaly tanky. Jednotky Waffen-SS nebyly nic pro nás. Většina se hlásila k letectvu. Většina těchto zájemců se chtěla stát letci.“ (překl. aut.).

⁴¹⁰ „Man hatte damit begonnen, unter den 'Volksdeutschen' die wehrfähigen Söhne einzuziehen. Einer von ihnen hatte meine Verwandten angefleht, ihm zu helfen. Er wollte nicht zur Wehrmacht. Sogar ich mit meinen siebzehn Jahren war beeindruckt, wie verzweifelt der Junge war. Er konnte kaum Deutsch.“ (SIKORA 2006: 37).

„Začaly odvodů z řad 'etnických Němců'. Jeden z nich úpěnlivě prosil mé příbuzné, aby mu pomohli. Nechtěl do Wehrmachtu. To dokonce zapůsobilo i na mne, v mých sedmnácti letech, jak byl ten hoch zoufalý. Neuměl skoro vůbec německy.“ (překl. aut.).

Stejně příznačný je pro Sikoru také dovětek k této události, kdy vše vypráví otci, který reaguje ještě úsporněji než jeho syn – tedy nonverbálně.⁴¹¹

Celou pasáž věnovanou výše uvedené epizodě Sikora uzavírá citátem, který navazuje na výrok uvedený v citátu 411 na straně 164 a který se dá snad interpretovat jako spontánní nadšení a přesvědčení, že by všichni mladí lidé jako on měli dobrovolně narukovat. Ovšem Sikora se k tomuto dál nijak nevyjadřuje a opět pouze konstatuje: „*Vier Monate später verabschiedeten wir uns. Ich wurde Soldat. Freiwillig, wie alle. Mit siebzehn Jahren.*“⁴¹²

Absence zaujetí jasného stanoviska nebo alespoň nějakým způsobem zaujatý komentář k dané události nebo zážitku se objevuje také u dalších epizod v Sikorových pamětech. Někdy je to až zarážející. V této souvislosti je nutné zmínit autora dva setkání s vězni z koncentračních táborů.

Zde opět narazíme na absenci jakéhokoliv postoje, dojmu nebo komentáře. Autor vzpomíná, jak se po absolvování základního výcviku zotavovali a zároveň příležitostně hlídali skupiny pracujících vězňů z koncentračního tábora v Buchenwaldu.⁴¹³

Následně Sikora popisuje své setkání s vězni z koncentračního tábora v Terezíně, kteří procházeli Litoměřicemi a připomínali mu svým pochodem vojenskou jednotku. Zároveň ho překvapilo, že vlastně jako vojáci na rozkaz pozdravili důstojníka na dovolené, kterého mýjeli (SIKORA 2006: 53).

Tento zážitek autor doplňuje poznámkou, že si nevzpomíná, že by někdo z místního obyvatelstva vyjádřil k této scéně třeba jen náznak pobouření a tentokrát uvádí, jak scéna působila na něho a jeho vrstevníky: „*Uns Jugendliche interessierte dieser 'Vorbeimarsch' von Häftlingen aus dem Konzentrationslager Theresienstadt ohnehin nicht. Ich erinnere mich nur, dass wir betreten waren.*“⁴¹⁴

⁴¹¹ „*Nach meiner Rückkehr erzählte ich meinem Vater, was ich erlebt hatte. Er hob wortlos die Schulter.*“ (SIKORA 2006: 37).

„*Po mém návratu jsem vyprávěl otci, co jsem zažil. Mlčky pokrčil rameny.*“ (překl. aut.).

⁴¹² SIKORA, Frank: Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte. München 2006, 37.

„*O čtyři měsíce později jsme se rozloučili. Stal jsem se vojákem. Dobrovolně, jako všichni. V sedmnácti letech.*“ (překl. aut.).

⁴¹³ „*Nach dieser Grundausbildung in Oschatz kamen wir – gleichsam zur Erholung – nach Quedlinburg. Es gab dort nichts weiter zu tun als zu essen und zu schlafen. Gelegentlich mussten wir Gruppen von Häftlingen bewachen, die zu verschiedenen Arbeiten abkommandiert worden waren. Sie kamen aus dem Konzentrationslager Buchenwald.*“ (SIKORA 2006: 53).

„*Po tomto základním výcviku v Oschatz jsme přišli – v podstatě na zotavenou – do Quedlinburgu. Neměli jsme tam vlastně nic na práci než jíst a spát. Příležitostně jsme museli hlídat skupiny vězňů, kteří byli přiděleni na různé práce. Přišli z koncentračního tábora Buchenwald.*“ (překl. aut.).

⁴¹⁴ SIKORA, Frank: Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte. München 2006, 53.

„*Nás mladé ten 'pochod vězňů' z koncentračního tábora v Terezíně beztak nezajímal. Vzpomínám si jen, že jsme byli z toho zaraženi.*“ (překl. aut.).

Na příkladu dvou setkání Sikory s vězni koncentračních táborů je zjevné, že neváhá kritizovat pasivní přihlížení místního obyvatelstva Litoměřic k ponižování vězňů, přičemž sám k těmto přihlížejícím patřil. K tomuto neváhá dodat, že se nepočítal k zainteresovaným, avšak cítil se tímto zážitkem pobouřen. Očividně autor v této souvislosti považuje za správné zůstat pasivní, ovšem stejný projev u jiných (s výjimkou svých mladistvých vrstevníků, kteří se patrně v té době již nechali dobrovolně odvést do armády) kritizuje a podivuje se, že jiní své pobouření nedali aktivně najevo.

Když však je Sikora jako čerstvě vycvičený voják nasazen na hlídání vězňů, není tímto již nijak pobouřen a danou skutečnost pouze zcela nezaujatě popisuje.

I když Sikora strávil v bojovém nasazení téměř tři roky, do skutečného boje se dostal až těsně před vyhlášením kapitulace. Nejdříve byl nasazen do průzkumných jednotek za polární kruh do Finska poblíž přístavu Kirkenes, kde strávil téměř dva roky (1942–1944). V této oblasti nehostinné tundry občas Sikorova jednotka sice narazila na sovětské průzkumníky, ale vzhledem k tvrdým klimatickým podmínkám se obě strany údajně vždy vyhnuly přímému kontaktu (SIKORA 2006: 56, 60, 61).

Sikora byl ve Finsku raněn a po zotavení byl vyslán na vojenskou akademii ve Francii, kde byl později nasazen jako příslušník paradesantních jednotek (Fallschirmjäger) a měl hledat francouzské partyzány. Na tyto však údajně také ani jednou nenarazil (SIKORA 2006: 63–64).

Konec války zažil Sikora v severním Německu, kde opět s průzkumnou jednotkou narazili na kanadskou jednotku, které se také po krátkém boji vzdali. Sikora rovněž potvrzuje bezútešnou atmosféru posledních bojů, jak jsme mohli vidět také u již zmíněných autorů. Konstatuje, že ztráty na životech byly velké a chybějící vojáky doplňovali šestnácti a sedmnáctiletí mladíci, takže Sikora mezi nimi působil ve svých dvaceti letech jako „starý mazák“ (SIKORA 2006: 69).

Vzhledem k tomu, že Sikora k některým vážným projevům války nezaujal žádný postoj, nebo pokud tak učinil, bylo to stanovisko značně eticky problematické, nemůžeme se patrně podívat ani jeho následujícímu pohledu na poslední boj jeho jednotky s Kanadany, ve kterém tito použili plamenomety. Sikora při popisu tohoto boje konstatuje, že nikdy nepochopil, proč muselo vůbec dojít k takovým „jatkám“, a zároveň líčí hrůzný účinek kanadských plamenometů.⁴¹⁵

⁴¹⁵ „Warum es zu dem Abschlachten auf dem Flugplatz von Bad Zwischenahn kommen musste, habe ich nie begriffen. Die Kanadier setzten Flammenwerfer ein, die ich hier zum ersten Mal erlebte. Traf der

Tento Sikorův pohled je opět zarážející svou subjektivitou. Působí dojmem, jako by autor vůbec nebral v úvahu, že německá armáda rovněž používala plamenomety. Je možné, že se s touto zbraní setkal poprvé až těsně před koncem války. Ovšem jako frekventant vojenské akademie musel o této zbraní vědět.

Také Sikorův výrok, že „nikdy nepochopil“ tvrdost boje ze strany Kanad'anů, je alarmující, když si uvědomíme, že tento postoj zastává také více než šedesát let po válce.

Několik odstavců před popisem tohoto posledního boje autor líčí, jak se jeho průzkumný oddíl setkal na dohled s americkou hlídkou a velitel této hlídky gestikuloval, aby německý oddíl přešel na stranu Američanů. Sikora vzpomíná, že gesto Američanů hned pochopil, ale údajně ho vůbec nenapadlo, aby se tímto pokynem řídil. Tento postoj zdůvodňuje tím, že ho představa takového zajetí děsila (SIKORA 2006: 68–69).

Pokud Sikora nebyl a není schopen vidět příčinnou souvislost mezi neochotou se vzdát v situaci, kdy je zjevné, že je porážka německé armády neodvratitelná (tyto boje se odehrávaly v prvních květnových dnech) a tvrdostí postupu spojeneckých vojsk, je zjevné, že v dané době patrně stále fanaticky věřil ve vítězství německé armády, případně chtěl raději zemřít v boji než jít do zajetí. A dále z toho také vyplývá, že ani s odstupem více než šedesáti let Sikora není schopen sebekritického pohledu na svou vojenskou minulost.

Pozoruhodný je také Sikorův pohled na sudetoněmeckou problematiku po roce 1945. Vzpomíná, jak v roce 1948 studoval jazyky na univerzitě v Curychu a při této příležitosti zjistil, že po únorovém puči v Československu organizují místní studenti sbírku na podporu mladých Čechů a Slováků, kteří uprchli před novým režimem a chtějí zde také studovat (SIKORA 2006: 97–98).

Sikora se chtěl tedy po vzoru českých politických uprchlíků také přihlásit o podporu jako sudetský Němec, byl však rezolutně odmítnut. Tato reakce ze strany mladých Švýcarů byla pro autora deprimující a nechápal, jak si má to odmítnutí vysvětlit, když Československo bylo vlastí také jeho rodičů, přičemž on tam vyrostl, a poté byla jeho rodina odsunuta – tedy neuprchla tak, jako uprchli mladí Čechoslováci před vlastními lidmi (SIKORA 2006: 98).

ausgestoßene Feuerstrahl einen Körper, schrumpfte der sofort auf die Größe eines Kindes und verkohlte. Aber auch das am Boden weiterfließende Feuer war tödlich.“ (SIKORA 2006: 69).

„Proč vůbec muselo dojít k zabíjení na letišti v Bad Zwischenahn, jsem nikdy nepochopil. Kanad'ané nasadili plamenomety, které jsem zde zažil poprvé. Pokud vyvržený proud ohně zasáhl tělo, okamžitě se smrštilo na velikost dítěte a zuhelnatělo. Ale také oheň tekoucí po zemi byl smrtící.“ (překl. aut.).

Na tento deprimující zážitek navazuje Sikora v textu následujícím citátem: „*Offenbar hatte sich nach allem, was in den letzten Jahren geschehen war, im Verhältnis der Tschechen zu den Deutschen nichts geändert. Auch in der nächsten Generation blieb das alte Misstrauen. Auch ein zumindest äußerlich ähnliches Schicksal schaffte noch keine Gemeinsamkeit. Und heute, mehr als fünfzig Jahre später, muss ich hinzufügen: auch ein gemeinsames Denkmal, das an die Vertreibung – jede Form der Vertreibung – erinnern soll, schafft keine Verbundenheit. Man sollte damit aufhören, von Versöhnung zu sprechen. Das setzt Prozesse voraus, die Jahrhunderte dauern und mit Vertrauen beginnen.*“⁴¹⁶

Tento citát je problematický hned z několika důvodů. Sikora v něm vztahuje nedůvěru mezi Čechy a Němci k – podle něho – nerovnému přístupu Švýcarů k českým politickým uprchlíkům a k sudetským Němcům. Tento jeho pocit nespravedlnosti je pochopitelný, ovšem není, podle našeho názoru, možné, aby z této zkušenosti vyvozoval všeobecný názor o nesmyslnosti společného (tedy česko-německého) pomníku vyhnání. Také Sikorovo zpochybnění smíření a jeho usouvztažnění s procesy, které trvají po staletí, budí dojem přehnaného patosu, kterým chce autor patrně poukázat na velkou beznaděj nebo pochyby o možnosti takového aktu.

Jak jsme si již výše na několika příkladech ukázali, Sikora se podstatně liší od ostatních autorů, kteří byli doposud pojednáni v této práci, buď absencí názorů na jistá témata, spojená s životem v době národního socialismu, nebo postrádá sebekritický postoj k vlastní válečné minulosti.

Nekomentuje požadavek otce na odstranění polského nápisu na hrobě jejich předků a stejně tak se nevyjadřuje k členství svého otce v NSDAP. Na rozdíl od všech předchozích autorů v této práci byl Sikora hrdý na členství v HJ a pozdější dobrovolný vstup do armády nekomentuje kriticky ani po šedesáti letech.

Pozoruhodný je také jeho indiferentní vztah k vězňům koncentračních táborů. Sám je však v tomto směru pobouřen pasivitou ostatních obyvatel Litoměřic, kteří je pozorují stejně nečinně jako on sám.

Sikora je také rozezlen údajnou krutostí spojeneckých vojáků v závěrečné fázi války, když používají plamenomety.

⁴¹⁶ SIKORA, Frank: *Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte*. München 2006, 98.

„Zjevně se po všem, co se odehrálo v posledních letech, na vztahu Čechů k Němcům nic nezměnilo. Také u další generace zůstala ta stará nedůvěra. Ani přinejmenším z vnějšího pohledu podobný osud ještě nevytvořil sounáležitost. A dnes, o více než padesát let později, musím dodat: ani společný pomník vyhnání – jakékoliv formy vyhnání, kterou by měl připomínat, nevytvoří žádné spojení. Mělo by se přestat mluvit o smíření. To předpokládá procesy, které trvají po staletí a začínají důvěrou.“ (překl. aut.).

Od výše zmíněných autorů se Sikora také liší skeptickým postojem k procesům usmíření mezi Čechy a Němci, případně mezi Poláky a Němci.

5.3. Eva Althammer-Švorčíková

Eva Athammer, provdaná Švorčíková, se narodila roku 1911 v Chebu. Její otec pocházel z chebské německé rodiny a matka z děčínské německy mluvící smíšené rodiny (otec její matky byl českého původu). Autorčin otec měl nedokončené obchodní vzdělání. Maloval porcelán a později pracoval jako obchodní cestující. Matka před svatbou pracovala jako vychovatelka v rodinách zámožných podnikatelů (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 39, 13).

Eva Althammer-Švorčíková navštěvovala školu v Linci a v Podmoklech, gymnázium v Děčíně a absolvovala germanistiku a slavistiku na Německé univerzitě v Praze, kde v roce 1936 obhájila doktorát. Rok před tím začala učit němčinu na českém reálném gymnáziu v Náchodě. V polovině roku 1942 byla propuštěna a nuceně přeložena na německou obecnou školu. Ve výuce pokračovala i v Hradci Králové do roku 1944, kdy se jí narodila dcera (WAGNEROVÁ 2004: záložka).

I když se vdala za Čecha, nemohla se kvůli své německé národnosti do roku 1968 věnovat pedagogické činnosti, a tak překládala beletrii a knihy o umění. Učila tedy pak až do svého odchodu do důchodu (1968–1973) na gymnáziu v Mladé Boleslavi. Eva Althammer-Švorčíková zemřela v květnu roku 2002 (WAGNEROVÁ 2004: záložka).

Jak autorka sama podotýká v předmluvě, k napsání „rodinného románu“ dal podnět její vnuk v roce 1985 (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 11). Rukopis odevzdala do nakladatelství v roce 2001 a kniha vyšla o tři roky později v redakci Aleny Wagnerové pod titulem *Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky* (WAGNEROVÁ 2004: 7). I když byla autorčíným mateřským jazykem němčina, knihu napsala velmi dobrou češtinou, která nepotřebovala mnoho úprav (WAGNEROVÁ 2004: 7).

Tato autorka tedy taky není, stejně jako předchozí F. Sikora, „klasickou“ literátkou. Její vzpomínky jsou však pro nás velmi zajímavé, protože autenticky líčí životní poměry především v západních a severních Čechách ve dvacátých, třicátých a čtyřicátých letech. Nabízí nám tedy další pohled na tuto dobu a materiál ke srovnání s pohledem výše uvedených autorů.

Paní Althammer-Švorčíková vyrůstala v částečně smíšené rodině,⁴¹⁷ a měla tedy možnost poznávat specifika česko-německého soužití i ve vlastním rodinném prostředí. Ve své knize vzpomíná na vyprávění matky o jednom nápadníkovi, který také pocházel ze smíšeného manželství, v němž občas docházelo vlivem rozdílné nacionální identifikace ke sporům, což se projevilo i u sourozenců tohoto nápadníka. Svědčí o tom následující citát, kdy se mladý muž svěřuje pozdější autorčině matce: „*No, nevím, nechci vás znepokojit, ale měla byste to vědět. U nás v rodině se bohužel často hádáme. Já a můj nejmladší bratr se cítíme po otci jako Němci a oba starší bratři po matce jako Češi. A tak dochází čas od času k hlučným výměnám názorů a české nebo německé anebo oboje noviny létají kolem našich rozpálených hlav. Rodiče se do našich střetů nepletou. Většinou jsou krátké, protože se na sebe nedokážeme dlouho zlobit.*“⁴¹⁸

Podle Wiedemanna není možné kvůli chybějícím pramenům a s ohledem na složitost určení národnosti přesně zjistit počet smíšených manželství. Uvádí odhad Emílie Hrabovec, podle které žilo roku 1946 v Československu 90 000–130 000 česko-německých manželství (Arburg uvádí asi 100 000 takových manželství před válkou). Krátce po válce se považovaly rodiny s německým manželem za německé, a tak mohly být vysídleny. Němečtí manželé mohli žádat o navrácení československé státní příslušnosti až od počátku roku 1947, do té doby mohli být vysídleni. Pokud bylo jejich manželství uzavřeno před 21. 5. 1938 a oba manželé měli před listopadem 1938 československou státní příslušnost, mohli být tito manželé vyňati z vysídlení. Ověřování těchto skutečností však často trvalo velmi dlouho, a tak byli němečtí manželé vysídleni a mnoho rodin tak bylo roztrženo (WEIDEMANN 2016: 309).

Zajímavé jsou také vzpomínky matky paní Athammer-Švorčíkové na školní léta v Děčíně, kdy také hrála divadlo. Divadelní soubor byl národnostně smíšený a někteří jeho členové byli silně ovlivněni fanatickým nacionalistou – učitelem tělocviku.⁴¹⁹

Tento učitel tělocviku je velmi podobný učiteli, kterého zmiňuje ve svém *Sedmém životopisu* O. Filip. Tento učitel byl aktivním členem NSDAP a ve výuce otevřeně

⁴¹⁷ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. I. Češi a Němci do roku 1945. Středokluky 2010, 88.

Podle Arburga a Staňka byl tento jev v předválečném Československu velmi rozšířený, a takových rodin bylo asi 100 000.

⁴¹⁸ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 25.

⁴¹⁹ „*Na děčínskou měšťanku nastoupil v roce 1892 mladý Turnlehrer, který vnášel do školy nového ducha. Bylo to v době, kdy se napětí mezi Čechy a Němci hlavně v Praze víc a víc vyhrocovalo. Pítoreskního města na soutoku Labe a Ploučnice se to, aspoň v mamčiných vzpomínkách, nijak netýkalo – dokud se neobjevil onen tělocvikář.*“ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 20).

vyjadřoval svůj odpor k Čechům a Polákům a hanlivě se o nich vyjadřoval (viz 3. kap., s. 29, cit. 47, 48, pozn. 49; s. 30, cit. 50, 51). Také děčínský učitel nijak neskrýval svůj extrémní nacionalismus: „*Děti naslouchaly jeho vášnivým výkladům o hrdinských činech starých Germánů, svých předků, se zatajeným dechem. Namlouval jim, že s takovou minulostí jsou Němci hodnotnější než ostatní národy, a jednou prý řekl, že Češi do Děčína nepatří.*“⁴²⁰

Dětský divadelní soubor pod vlivem působení výše uvedených myšlenek nacvičil hru na motivy bitvy Římanů a Germánů u Teutoburského lesa (Herrmannsschlacht) a při souboji mezi Herrmannem a Varem jeden z dětských herců, který představuje jednoho z Herrmannových strážců, vytáhl z kapsy skutečnou pistoli a postřelil představitele Vara. Zranění našťěstí nebylo vážné, ale tato událost způsobila okamžitý zánik divadelního souboru (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 20–21).

Autorka v citátu 419 uvádí, že popisovaná doba (90. léta 19. stol.) byla ovlivněna napětím mezi Čechy a Němci. Svědčí o tom stenografický zápis z českého zemského sněmu z 3. března roku 1892, který obsahuje projev mladočeského poslance Aloise Pravoslava Trojana o verbálních i fyzických konfrontacích mezi Čechy a Němci v Liberci. Zmiňuje cirkulář, ve kterém si liberečtí Němci stěžují na „*choutky českých vetřelců oloupit naše milé domovské město o jeho německý charakter a ponížít jej na dvojjazyčnou obec*“⁴²¹ (HOFFMANN, HARASKO 2000: 261–262).

V projevu poslanec dále uvádí zprvu ústní a poté fyzickou potyčku mezi Čechy a Němci na libereckém ovocném trhu. Tento spor vyvolala údajná nespokojenost německého zákazníka, který nakoupil u českého obchodníka údajně nekvalitní švestky a tuto skutečnost mu začal vytýkat slovy: „*Ty zatracené švestky jsou prasatům špatné, je hned vidět, že jsou od Čecha.*“⁴²² Do tohoto slovního sporu se postupně zapojilo několik Čechů a Němců, až došlo k fyzické potyčce mezi českým ovocnářem Neumannem a německým kočím Baslerem. Nakonec se na místě shromáždilo asi 500 občanů a nepokoj musela uklidnit policie. Po řízení na libereckém magistrátu měl Neumann zaplatit pokutu ve výši 30 zl. nebo nastoupit sedm a půl denní vazbu, přičemž Baslerovi byla vyměřena jednodenní vazba, i když prokazatelně napadl Neumanna jako první (HOFFMANN, HARASKO 2000: 263).

⁴²⁰ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: dtto, 20.

⁴²¹ HOFFMANN, Roland J.; HARASKO, Alois: Odsun. Die Vertreibung der Sudetendeutschen/Vyhnání sudetských Němců. Band 1/Svazek 1. München 2000, 262.

⁴²² HOFFMANN, Roland J.; HARASKO, Alois: dtto, 263.

Příkladem sporu mezi Čechy a Němci na parlamentní úrovni může být projev T. G. Masaryka z 18. listopadu roku 1892 v poslanecké sněmovně rakouské říšské rady o „podstatě české otázky“ (k dispozici je opět stenografický záznam). Masaryk se zde přímo vyjadřuje o samostatnosti a právu na sebeurčení českého národa.⁴²³

Na Masarykovu řeč reaguje finanční právník a německý liberální poslanec M. Menger téhož dne a díky stenografickému záznamu si můžeme ocitovat nejen vyjádření jeho pobouření nad výroky Masaryka o právu na sebeurčení, ale také spontánní komentáře dalších poslanců.⁴²⁴

Z citátu uvedeného v poznámce 424 jsou patrné antipatie nejen samotného řečníka, ale také jeho českých a německých kolegů. Můžeme tedy říci, že výše zmíněné napětí mezi Čechy a Němci je patrné ve všedním životě i na parlamentní úrovni.

Pro dokreslení této situace si ještě můžeme uvést závěr projevu německého poslance Mengera, opět se spontánními reakcemi dalších poslanců: „*Neznáme žádný český stát. Hovořit o stávajícím českém státu považují za velezradu. (Živé námitky a prudké protesty z řad mladočechů.) Ano, jste velezrádce! (Poslanec Ghon: to byla ta správná odpověď! – Opět živá námitka ze strany mladočechů.) Mluvíte-li o českém státu, jste velezrádce! (Bouřlivá volání 'oho!' u mladočechů – poslanec Ghon: To je ta správná odpověď!).*“⁴²⁵

Zvýšené napětí mezi Čechy a Němci v 90. letech 19. století zdůvodňuje Milan Sládek nástupem neústupné mladší generace a konstatuje, že obě strany posilovaly své zájmy zakládáním a podporou nacionalisticky zaměřených organizací (SLÁDEK 2002: 18).⁴²⁶

⁴²³ „*Krátke řečeno, chceme samostatnost a právo na sebeurčení českého národa; chceme se národnostně zcela využít. Chceme si zcela a úplně dopřát to, co může a musí národ vykonat pro kulturu svoji, státu i lidstva. To je, pánové, smysl nynějšího hnutí českého národa, to nás sem přivedlo.*“ (HOFFMANN, HARASKO 2000: 266).

⁴²⁴ „*O bezvýjimečném předpokladu, že si české státní právo podržuje platnost, se nedá mluvit. Co znamená toto státní právo? Státní právo chce vytvoření českého státu (poslanec Špindler: Eines böhmischen!), který by neměl žádný mořský břeh, žádné ústí řek, státu, jenž by uprostřed evropského vnitrozemí nebyl vůbec s to vést samostatnou hospodářskou politiku. V tomto státě by byli Němci samozřejmě v trvalé menšině. (Poslanec Kramář: Zvětšit ji nemůžete!).*“ (HOFFMANN, HARASKO 2000: 271).

⁴²⁵ HOFFMANN, Roland J.; HARASKO, Alois: Odsun. Die Vertreibung der Sudetendeutschen/Vyhnání sudetských Němců. Band 1/Svazek 1. München 2000, 271–272.

⁴²⁶ Za nejvlivnější autor považuje Deutscher Schulverein (zal. 1880) – spolek podporující německé školy ve smíšených oblastech Rakouska-Uherska. Dále uvádí Bund der Deutschen (Svaz Němců). Sládek dále zmiňuje vznik sítě Schutzvereine (Ochranné spolky) na podporu německé rasy, z nichž byly údajně nejvýznamnější Böhmerwald Bund (Šumavský svaz – zal. 1884) a Süd Mark (Jižní marka – zal. 1889). Za předchůdce těchto organizací označuje autor Turnvereine – tělocvičné organizace, založené asi o dvacet let dříve.

Na české straně založili po německém vzoru Fügner a Tyrš tělocvičnou organizaci Sokol v roce 1862. Sládek uvádí jako reakci na Schutzvereine založení Českého školského svazu a Ústřední matice školské

Určité zmírnění napětí mezi Čechy a Němci v monarchii znamenalo jmenování hraběte Badeniho ministerským předsedou. V roce 1897 vydal jazyková nařízení (Sprachverordnungen) – tato zaručovala rovnoprávnost češtiny a němčiny v Čechách a na Moravě (SLÁDEK 2002: 17).

Pozitivní pro českou stranu bylo přijetí česko-německého kompromisu v lednu roku 1890 mezi mladočechy, vedenými Riegrem, a německou stranou, kterou reprezentovali Smeykal, Plener a Zeithammer.⁴²⁷

Ve dvacátých letech 20. století se jazyková situace změnila. Podle jazykového zákona z 29. února 1920 bylo možné zavést menšinové školství a používání mateřského jazyka na úřadech v oblastech, kde menšina tvoří alespoň 20 % obyvatelstva.⁴²⁸

V rámci vyrovnání školské vybavenosti jednotlivých národnostních skupin proudily finanční prostředky do jiného než německého školství, a tak se v průběhu dvacátých let snížil počet německých základních škol o jednu čtvrtinu.⁴²⁹

Dalším negativním prvkem ve vztazích mezi českým a německým etnikem byl podle Arburga a Staňka odliv státních zaměstnanců německé národnosti z oblasti železnice, pošty, ozbrojených složek a všeobecné správy. Jako příčinu uvádějí různá administrativní opatření – jako např. jazykové zkoušky a penzionování. V polovině dvacátých let opustilo státní službu 15000–18000 občanů německé národnosti.⁴³⁰

Tuto situaci můžeme ilustrovat příkladem z reportáže Wenzela Jaksche *Zoufalý boj jednoho průmyslového lidu (VIII. reportáž): Mezi Kraslicemi a Sokolovem* z roku 1926. Jaksch jako přední německý sociální demokrat ve svých reportážích poukazuje na skutečnost, že čeští a němečtí podnikatelé se chovají v době krize ke svým zaměstnancům stejně, tedy čeští a němečtí pracovníci se musí vyrovnávat se stejným, často diskriminačním přístupem ze strany svých nadřízených. Nicméně od poloviny, případně od počátku dvacátých let Jaksch konstatuje rostoucí diskriminaci německého etnika, která má nacionalistické pozadí: „*Je snad ještě přehnané tvrdit, že životní podmínky lidí odsouzených k práci na zkrácenou pracovní dobu a k nezaměstnanosti*

v roce 1880. Z regionálních svazů, které založili Češi v 80. letech 19. stol., označuje autor za nejvýznamnější Národní jednotu severočeskou a Národní jednotu šumavskou (SLÁDEK 2002: 18–19).

⁴²⁷ Německá strana souhlasila s počtem čtyřiceti dětí v okrese jako podmínkou pro založení menšinové školy, pokud rodiny dětí v okrese žily nejméně pět let.

Česká strana souhlasila s administrativním dělením země podle rozložení národností. V důsledku toho došlo ke zdvojení zemských orgánů (SLÁDEK 2002: 19, 180).

⁴²⁸ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. I. Češi a Němci do roku 1945. Středokluky 2010, 87.

⁴²⁹ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 88.

⁴³⁰ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 90.

*jsou dnes horší než za války? Co činí stát, aby zmírnil utrpení svých cenných občanů? Nezaměstnanost ještě dále stupňuje nacionalisticky motivovanými reorganizacemi ve vedení svých vlastních podniků. Ve stanici Sokolov bylo od roku 1921 287 lidí penzionováno, propuštěno, nebo bylo jejich místo zrušeno. Ve stejné době bylo zaměstnáno 282 českých pracovníků.*⁴³¹

Podobnou nacionalisticky motivovanou diskriminaci zažívali také němečtí stavební dělníci: *„Boj o přežití německých stavebních dělníků je o to těžší, že se na jejich místa tlačí čeští pracovníci. Na mnoha státních stavbách ve městech a průmyslových centrech německých Čech, prováděných výhradně českými podniky, jsou až na mizivé výjimky zaměstnání pouze čeští dělníci. Také řemeslné práce se odbývají v neprospěch místních živností ve vnitrozemí a – pokud je to možné – dovážejí se již hotové výrobky.*⁴³²

Althammer-Švorčíková uvádí ve svých vzpomínkách také příklad nevraživosti mezi Čechy a Němci z dvacátých let 20. století v oblasti podnikání. Švagr jejího otce byl Čech s německým jménem Pohl, a tak byl považován za Němce a úspěšně provozoval v Chebu několik let lékárnu. Poté někdo zjistil jeho skutečný původ a většina zákazníků přešla k německé konkurenci, což znamenalo pro něho konec živnosti. Pořídil si potom lékárnu v Podmoklech, kde svou národnost nezatajil a dařilo se mu opět dobře (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 40).

Zajímavé jsou také vzpomínky Althammer-Švorčíkové na studium na děčínském gymnáziu. Učitel češtiny poslal po studentech rodičům výzvu, aby poslali své potomky na „tausch“ do české rodiny, aby se tak zdokonalili v českém jazyce.

Tento způsob výuky českého a německého jazyka, případně zdokonalení se v nich byl v českých zemích poměrně rozšířený. Počátkem třicátých let, kdy se začala šířit národně socialistická ideologie, začal rychle klesat zájem o tuto jazykově i kulturně přínosnou výměnu. Svědčí o tom i následující citát ze vzpomínek autorky, ve kterém se vedle nezájmu o „zbytečný“ jazyk objevuje také otevřený rasistický postoj k učitelům židovského původu: *„Už od začátku druhého pololetí kolovala ve škole fáma, že se v ředitelně objevila skupina rodičů, kteří si stěžovali, že když už jsou jejich děti donuceny učit se tomu ‘zbytečnému’ jazyku, ať se ho učí, ale ne od sadistického Žida...*

⁴³¹ JAKSCH, Wenzel: Ztracené vesnice, opuštění lidí... Reportáže z českého pohraničí 1924–1928. Praha 2018, 188.

⁴³² JAKSCH, Wenzel: dtto, 194.

Grundmannova odchodu ze školy nikdo nelitoval. Ani já ne. Dnes vím: Nikdy, ani později na fakultě, jsem lepšího učitele češtiny neměla. ⁴³³

Nešlo zjevně jen o fámou, protože autorka dále v textu uvádí, že po letních prázdninách vyšlo najevo, že v českých rodinách byli jen tři studenti z celé třídy. Po prázdninách se nevrátil češtinář židovského původu a nastoupil nový učitel, který ovšem pokračoval v záměru svého předchůdce a snažil se motivovat studenty k prázdninovým pobytům v českých rodinách (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 106).

Nový učitel nabídl svým studentům kontakt na Deutsch-Tschechischer Versöhnungsbund (Německo-český svaz smíření), který pobyty německých studentů v českých rodinách zprostředkovával, a tak této možnosti využila také Althammer-Švorčíková a vybrala si pobyt v Sobotce (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 107).

Pro názornější představu o jazykové situaci v Děčíně si uvedeme konkrétní demografické údaje o vládním obvodu Ústí nad Labem, do kterého Děčín patřil. V roce 1930 zde žilo podle sčítání československými úřady 1 471 800 obyvatel, z toho bylo 281 257 Čechů. Podle sčítání německými úřady o devět let později zde žilo 1 328 575 obyvatel a z toho 113 000 Čechů (KURAL, RADVANOVSKÝ 2002: 97).

Zmíníme ještě demografické údaje z vládního obvodu Cheb, protože v městě Chebu se autorka narodila. V roce 1939 žilo v tomto obvodu 803 509 obyvatel, z toho údajně jen 15 842 Čechů, přičemž v roce 1930 zde žilo podle úředního sčítání 69 072 Čechů. Kural k tomu uvádí, že tento enormní úbytek Čechů zapříčinil jejich odchod, útěk, případně vyhnání z této oblasti a určitý vliv na uvedené údaje mělo také falšování statistik národními socialisty, což může platit rovněž pro údaje z volebního obvodu Ústí nad Labem (KURAL, RADVANOVSKÝ 2002: 97).

Jak byl takový pobyt v českém prostředí pro mladého vnímavého člověka prospěšný nejen jazykově, ukazuje autorka na dvou epizodách, které prožila cestou, než dorazila ke své hostitelské rodině.

Při přestupu v Mladé Boleslavi se autorka rozhodla poobědvat v místní nádražní restauraci a při objednávce si uvědomila obvyklou gramatickou chybu: *„S odkoukaným gestem znuděné filmové divy jsem přivolala číšníka a požádala o jídelní lístek. Hřebínek mi spadl hned po druhé větě: ‘Je ta játra čerstvá?’*

⁴³³ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 104–105.

*Číšník se uculil a odpověděl: 'Ano, slečno, ganz čerstvá,' a odplul. Chybu jsem si uvědomila, ještě než vrchní zmizel v kuchyni – v češtině jde o substantivum pomnožné!*⁴³⁴

Vedle této v podstatě drobné jazykové chyby a číšnickovy kritické reakce, patrně ne na chybu samotnou, jako spíše na rádoby světácké gesto, zažila autorka při příchodu do domu hostitelské rodiny při setkání s tamním šestiletým synem jeho otevřený nepřátelský postoj, který však jeho matka okamžitě eliminovala.⁴³⁵

Jak vyplývá z citátu v pozn. 435, chlapec si spojuje členství v Sokolu s nepřítelstvím vůči Němcům, což je patrně způsobeno názory, které vnímá ve svém okolí. Jeho rodiče se jeho postoj snaží potlačit nejen přímo, jak svědčí okamžitá reakce jeho matky, ale přijímáním mladých Němců k prázdninovým pobytům. Jak vyplývá z textu, autorka není první Němkou, která u nich pobývala.

Althammer-Švorčíkové prázdninový pobyt v rodině Marešových velmi prospěl. V češtině se zdokonalila natolik, že byla schopna bez slovníku číst román *Valdštejnova první láska*. Autorka si pobyt v této rodině po roce zopakovala a na doporučení pana Mareše si přečetla nejprve *Staré pověsti české* a později objevila v jeho knihovně Macharovu sbírku *Zde by měly kvést růže* (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ: 118, 127).

Počátkem 30. let začala Althammer-Švorčíková studovat na Pražské německé univerzitě germanistiku a slavistiku. Během svého studia se setkala s několika významnými osobnostmi, přičemž někteří z nich vynikli nejen v akademickém prostředí. S nadšením autorka vypráví o profesorovi germanistiky Herbertu Cysarzovi⁴³⁶ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 139).

Z profesorů slavistiky vzpomíná autorka především na Franze Spinu, který byl také důležitou politickou osobností.⁴³⁷

⁴³⁴ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 108.

⁴³⁵ „Zvonek neměli, ale branka byla pootevřená, a tak jsem vešla. Z úvah, zda ji mám tak nechat, nebo ji za sebou zavřít, mě vytrhl blondatý klučík. Namířil na mne pušku a křičel: 'Budeme bojovat proti Němcům!'“

Ze dveří vyběhla mladší žena, hračku mu sebrala a řekla klidně: 'Táta ti to hodí pod parní válec.' Šestiletý hrdina se postavil do habachtu a prohlásil: 'To mi nebude vadit, já jsem sokol, udělám si jinou zbraň.'

'Odpusťte mu to, slečno, poprosila paní s rozpačitým úsměvem, [...]' (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 113).

⁴³⁶ „Cysarz byl pojem už tenkrát. Na jeho přednášky chodilo také mnoho českých germanistů, posluchači Otakara [Otokara] Fischera. Pro mne bylo nezapomenutelné, jak nám Cysarz podával německou literaturu 16. a 17. století, [...]" (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 140).

⁴³⁷ „Na staročeskou literaturu jsme chodili k profesorovi Spinovi. Říkali jsme mu po česku Špína, ale nemysleli jsme to pejorativně. Viděli jsme v něm dobráckého tatíka. Byl to ministr zemědělství.“

Sládek uvádí, že Spina za německou křesťanskou demokracii a Mayr-Harting za německou agrární stranu vstoupili v říjnu roku 1926 do vlády ministerského předsedy Švehly. Tímto začíná období politického aktivismu. Spina byl jmenován ministrem veřejných prací a Mayr-Harting vedl ministerstvo spravedlnosti (SLÁDEK 2002: 49).

Po volbách v roce 1929 Mayr-Harting a Švehla odstoupili, Spina zůstal ve vládě a Mayr-Hartinga nahradil Czech, představitel německé sociální demokracie, která byla v té době největší německou stranou v Československu. Czech byl jmenován ministrem sociální péče. Sládek konstatuje, že v této situaci byla v tehdejší československé vládě zastoupena větší část sudetských Němců. V období aktivismu došlo tedy k určitému uvolnění napětí mezi Čechy a Němci, přičemž německá strana měla, vzhledem k svému poměrně silnému politickému zastoupení ve vládě, důvod k optimismu (SLÁDEK 2002: 49–50).

K uvolňování napětí mezi Čechy a Němci aktivně přispíval F. Spina jako politik mimo jiné tím, že podporoval spolupráci Čechů a Němců a zároveň posiloval práva Němců na principu rovnosti. S touto jeho politikou „vyrovnávání“ nesouhlasily ani německé ani české nacionální strany. Spina byl zastáncem autonomie národnostních menšin podle švýcarského vzoru (KRYWALSKI 2006: Spina, 2006/3).

Aktivní politická činnost Spiny na parlamentní úrovni začala v roce 1920, kdy byl pro tuto instituci zvolen poslancem za německou agrární stranu (Bund der Landwirte)⁴³⁸ (KRYWALSKI 2006: Spina, 2006/3).

Franz Spina se již jako učitel snažil aktivně přispět k upevnění pozitivního vztahu Čechů a Němců v oblasti kulturních vztahů. V roce 1905 dostal definitivu na německém státním gymnáziu v Praze na Vinohradech a o rok později se stal lektorem českého jazyka na Německé Karlo-Ferdinandově univerzitě. V roce 1905 zveřejnil v článku pro časopis *Deutsche Arbeit* výzvu, aby se Němci učili česky („Deutsche lernt Tschechisch“). V této souvislosti se snažil prosadit požadavek, aby byl český jazyk povinným předmětem na německých školách, ale byl zamítnut (KRYWALSKI 2006: Spina, 2006/2).

V předválečné republice bývali ve vládě dva němečtí ministři.“ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 140).

⁴³⁸ Tato strana vznikla v roce 1918 a Spina působil aktivně při jejím budování. V době zvolení do parlamentu byl jejím místopředsedou. V parlamentu také zastával funkci předsedy školského výboru a zasadil se o udržení německých škol a vysokých škol. Intenzivně podporoval kontakty a dohody členů Svazu německých agrárníků s jejich kolegy z české agrární strany. V lednu roku 1929 se stal ministrem zdravotnictví (KRYWALSKI 2006: Spina 2006/3).

Než začal F. Spina aktivně působit v politice, dosáhl pozoruhodných úspěchů v akademické oblasti.⁴³⁹

Althammer-Švorčíková studovala na Německé Karlo-Ferdinandově univerzitě od počátku 30. let, kdy v důsledku nástupu národních socialistů k moci v Německu postupně sílilo napětí mezi Čechy a Němci v československé první republice.

V jedné epizodě svých vzpomínek popisuje autorka spor českých a německých studentů o univerzitní insignie. Tento spor zažila na vlastní oči, protože se odehrál ve Slovanském semináři v paláci Kinských na Staroměstském náměstí, kde se autorka připravovala pod patronátem Ferdinanda Liewehra (navštěvovala jeho seminář české literatury) na zkoušky v seminární knihovně.⁴⁴⁰

Spor o univerzitní insignie je jedním z příkladů konfliktů mezi Čechy a Němci, které vyvolávali a přiživovali nacionalisté na obou stranách. V této souvislosti je příznačné i líčení atmosféry druhého dne výše uvedeného sporu, jak ji zachytila autorka: „*Když jsem přišla druhý den před polednem do budovy semináře, bylo tam už jen pár ospalých vytrvalců. Stáli u otevřeného okna a sledovali dění na ulici. Nestalo se nic zvláštního. Jen běžná honička. Čech hnal Němce nebo obráceně přes Ovocný trh do Celetné.*“⁴⁴¹

Vedle nacionálních extremistů zde však byli na obou stranách také demokraticky smýšlející lidé, kteří otevřeně vystupovali proti projevům extremismu nejen ze strany druhé národnostní skupiny, ale také proti extrémistům domácím.

K formování postojů českých demokratů přispěl podle V. Kurala také Otokar Fischer: „*Je dvojí němečtví, prohlásil v květnu 1933 básník a germanista, prof. O. Fischer, jedna z vůdčích postav, jež tehdy dávaly česko-německému vztahu nový obsah: 'Jedno, naplněné ideály humanity, a druhé, upsané barbarství.*“⁴⁴²

Kural v následujícím citátu výstižně charakterizuje akce českých demokratických intelektuálů v průběhu 30. let, které byly zaměřeny, jak už jsme výše naznačili, nejen

⁴³⁹ V roce 1909 se stal Spina docentem pro český jazyk a literaturu na Německé Karlo-Ferdinandově univerzitě. Od roku 1912 zde přednášel také dějiny české literatury. V roce 1917 byl jmenován mimořádným profesorem Německé Karlo-Ferdinandovy univerzity a roku 1918 byl jmenován českou vládou řádným profesorem na nové katedře českého jazyka a literatury (KRYWALSKI 2006: Spina, 2006/2).

⁴⁴⁰ „*Měli jsme k dispozici odbornou knihovnu a také našeho Liewehra, který byl kdykoliv ochoten poradit. Bylo tam útulno a klidno. S výjimkou dvou památných dní, kdy se seminář přeměnil v obležený hrad poté, co se čeští a němečtí studenti začali mezi sebou hádat o insignie university. Seminář praskal ve svech návalech bojovníků, rozhodnutých hájit německou akademickou půdu před českým nepřitelem do posledního dechu i přes noc. Dělalí strašný rámus a začalo to nelibě zavánět po pivě a tabáku.*“ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 141).

⁴⁴¹ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 141.

⁴⁴² KURAL, Václav: Češi, Němci a mnichovská křížovatka. (Stručné čtení). Praha 2002, 87.

proti německému národním socialismu, ale také proti české extrémní pravici, a zmiňuje také spor o univerzitní insignie: „Už v roce 1930, kdy česká nacionalistická pravice vyprovokovala divoké protiněmecké kravály (pod záminkou odporu proti německému zvukovému filmu), a znovu v roce 1934, kdy propukly bouře pravicových studentů (za předání insignií Karlově univerzitě), vystoupili čeští demokratičtí intelektuálové rozhodně proti českému šovinismu a na obranu německých demokratů. Obec čs. spisovatelů vydala bojovný manifest, který se setkal s velkou odezvou obce i širší veřejnosti, ale i s odporem kulturní pravice, vyjádřeným tehdy zejména spisovatelem – generálem R. Medkem.“⁴⁴³

Je na místě také zmínit, že v době sílícího národního socialismu probíhaly rovněž v oblastech Sudet společné akce Čechů a Němců, kteří se zásadně neztotožňovali s Henleinovou politikou. Je proto zavádějící tvrdit, že se v hustě německy osídlených pohraničních a příhraničních oblastech intenzivně rozvíjelo jen henleinovské hnutí. Jako dobrý příklad nám může posloužit Liberecko (KUČERA 1999: 43).

Ctirad Kučera dále uvádí, že tyto akce z konce třicátých let v této oblasti mají hlubokou tradici. Jedna z prvních sociálně-demokratických organizací vznikla právě na Liberecku, a tak se konalo již v roce 1870 na Ještědu (Jeschken) první společné shromáždění českých a německých dělníků, přičemž tato tradice nebyla přerušena ani v době rozmachu henleinovského hnutí (KUČERA 1999: 43).

Od roku 1935 až do roku 1938 se konaly každoročně Dny lidové kultury. Již v rámci těch prvních v roce 1935 proběhla 16. června v Liberci (Reichenberg) na Královce (Königshain) Slavnost pěveckých dělnických sborů. Zúčastnilo se jí asi 50 sborů a 15 000 diváků. Na této akci se podíleli dělníci a pokrokoví umělci z řad Čechů a Němců, kteří se jednotně postavili proti fašismu⁴⁴⁴ (KUČERA 1999: 44).

Podobně mohutnou a poslední akcí tohoto druhu byly na stejném místě Dny lidové kultury 25.–26. června 1938. Organizoval je Dělnický sportovní a kulturní svaz v ČSR (Arbeiter Sport -und Kulturverband in der ČSR) spolu s řadou dalších organizací. Této akci se zúčastnilo přes 20 000 účastníků, z Prahy dorazil zvláštní vlak, kterým přijel také pěvecký spolek Foerster. Výmluvná jsou také hesla, která byla pro účely slavnosti

⁴⁴³ KURAL, Václav: dtto, 87–88.

⁴⁴⁴ „Auf tschechischer Seite nahmen Otakar Jeremiáš und Vít Nejedlý teil, weitere 25 sandten ihre Grüße (u. a. Jaroslav Ježek, E. F. Burian, Iša Krejčí). Den Volkskulturtag grüßte auch Josef Hora mit einem Gedicht, das im Titel das Datum der Feier trug.“ (KUČERA 1999: 44).

„Z české strany se zúčastnili Otakar Jeremiáš a Vít Nejedlý, dalších 25 poslalo své pozdravy (m.j. Jaroslav Ježek, E. F. Burian, Iša Krejčí). Den lidové kultury také pozdravil Josef Hora básní, která nesla titul data oslavy.“ (překl. aut.).

formulována a zazněla v úvodním hlavním projevu: „*Vom Charakter der Feierlichkeit zeugten bereits die grundlegenden Losungen:*

Für freie deutsche Volkskultur!

Für die brüderliche kulturelle Zusammenarbeit des deutschen und tschechischen Volkes!

*Für die gemeinsame Verteidigung der Kultur, der Demokratie und des Friedens!“*⁴⁴⁵

Vedle tohoto projevu zde byly také předneseny pozdravy od H. Manna, E. E. Kische, F. C. Weiskopfa, V. Vančury a německých Interbrigád ze Španělska (KUČERA 1999: 45).

Součástí této akce byl také bohatý kulturní program českých a německých umělců.⁴⁴⁶

Aktivity českých a německých antifašistů, sociálních demokratů a komunistů zmiňují také Arburg a Staňek a přinášejí k těmto skupinám závažnou informaci z období druhé republiky: „*Vedle demokraticky smýšlejících lidí, jichž např. ve velkoměstském prostředí Prahy a Brna nebylo málo, představovali specifickou skupinu němečtí antifašisté, kteří do českého vnitrozemí uprchli z pohraničí. Část z nich se ovšem, ať již z vlastní vůle, nebo z přinucení, vrátila do Sudet. Zůstává smutným faktem, že pomnichovská československá vláda vrátila několik tisíc odpůrců Henleina a Hitlera z území republiky do Říše, kde byli po příjezdu zpravidla ihned zatčeni a vystaveni perzekuci ze strany nacistických bezpečnostních orgánů.*“⁴⁴⁷

Motivace takového jednání byla podle autorů různá – např. silné protiněmecké nálady po Mnichovské dohodě. Také příchod německých komunistů s rodinami byl údajně přijímán s nelibostí v policejních a armádních kruzích. Autoři také připouštějí

⁴⁴⁵ KUČERA, Ctirad: Der Volkskulturtag 1938 in Liberec. In: *Unbekannte Schicksale*. Ed. BERNARD BOLZANO STIFTUNG, Praha 1999, 43–47, zde 45.

„*O charakteru slavnostní události svědčila již hlavní hesla:*

Za svobodnou německou kulturu!

Za bratrskou kulturní spolupráci německého a českého lidu!

Za společnou obranu kultury, demokracie a míru!“ (překl. aut.)

⁴⁴⁶ „*Mezi jinými zde vystoupila skupina L. Fürnberga ‘Echo von links’, baletní soubor M. Fischlové a proběhla také pěvecká soutěž padesáti pěveckých sborů.*

Zvlášť pro tuto slavnostní příležitost vytvořil H. W. Süßkind oslavnou kantátu na slova L. Fürnberga, která byla přednesena tisíci členy dělnických pěveckých sborů.

Poté byl společně provolán slib v němčině Karlem Kneschkem a česky Jaromírem Dolanským, ve kterém se zavázali, že jako dělníci, intelektuálové a umělci ze Sudet se zasadí o to, aby demokratickou kulturu nezníčila žádná armáda. Zavazují se postavit se proti ‘hrozícímu barbarství’. ‘Přisahají, bratrsky spojení s [...] českými přáteli na zástavu svobody, jednoty a míru, a na zástavu porozumění mezi národy a socialistického humanismu, která dnes vlaje nad [...] hlavami jako přísaha a [...] poselství celému světu!’“ (KUČERA 1999: 45–46) (překl. aut.).

⁴⁴⁷ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. I. Češi a Němci do roku 1945*. Středokluky 2010, 131.

možnost, že navrácení němečtí antifašisté mohli příznivě ovlivnit plánovaný plebiscit ve sporných národnostně smíšených územích.⁴⁴⁸

Althammer-Švorčíková dostává po absolvování filozofické fakulty umístěnku na české gymnázium do Náchoda, jako učitelka německého jazyka. Ve své třídě měla tehdy dvanáctiletého Josefa Škvoreckého, který byl údajně nejlepším němčinářem této třídy. Škvorecký vzpomíná na svou učitelku v almanachu *Sto let Jiráskova gymnázia v Náchodě* z roku 1997⁴⁴⁹ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 162, 165).

Althammer-Švorčíková byla s prací na tomto gymnáziu spokojena, ovšem jen do doby, než se koncem třicátých let začal projevovat přímý vliv národních socialistů také na školství. Autorka vzpomíná, jak její výuku navštívil německý inspektor, který spíše než inspekci prováděl ideologické školení. Snažil se studenty uvést do konkrétní situace, kdy by potkali na břehu Vltavy známého židovského původu, který by jim chtěl podat ruku, a poté se jich ptal, jak by na to zareagovali. Nejprve dostal tři různé odpovědi – přehlédnutí nabízené ruky, s Židy je mluvit zakázáno a třetí dotázaný neví. To inspektora rozlítilo a rozhodl se sehrát scénku přímo s jednou studentkou, které jako Žid podal ruku a tato mu chce podat svoji ruku. Inspektorova reakce je příznačná a vyústí v afektovaný antisemitský výlev⁴⁵⁰ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 177–178).

Krátce po této epizodě byla Althammer-Švorčíková přeložena na německou obecnou školu v Náchodě, kde učila v první třídě všechny předměty a hlavně němčinu. Kromě dvou žáků z rodin říšských Němců pocházeli všichni ostatní ze smíšených česko-německých manželství. Ředitelem této školy byl funkcionář NSDAP, který v době heydrichády pověřil učitelku Althammer-Švorčíkovou vypracováním seznamu všech pracovníků školy s charakteristikou jejich loajality k Říši. Toto autorka odmítla a

⁴⁴⁸ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. I. Češi a Němci do roku 1945. Středokluky 2010, 131.

⁴⁴⁹ „...jediná básnička, již jsem napsal v jazyce, jímž kdysi, než jej zkompromitovali, psal i Mácha, zněla: *Bald kommen Winterstürme mit dem weißen Schnees und langsam wird zum Kot der alte, liebe Pfad. In meinem Herzen kalte Winde wehen. Es ist der Herbst, er komt in uns're Stadt...*“

To jsem vytvořil z lásky, nebo lépe z Haßliebe k mladé profesorce Evě Althammerové, která mě, jako nejlepšího němčináře ve třídě, krutě pronásledovala, a tak jsem ji nenáviděl a velice potají miloval. Dala nám za úkol popsat příchod podzimu a mě inspirovala k těmhle učňovským rilkovským veršíkům. Po mnoha letech potom přeložila do němčiny mou povídku <Píseň ztracených let> pro vídeňský literární časopis přítele Paula Kruntorada.

Pronásledovala mě krutě, protože jsem v jejích hodinách byl teenagerovsky drzý...“ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 165–166).

⁴⁵⁰ „Dalších pokusů se vzdal. Postavil se před třídu: *‘Když jste takoví ignorantí, kterým slova Reinheit der Rasse, rasová čistota, nic neříkají, tak vám povím, co bych udělal já u té Vltavy: Já bych tomu smradlavému Židovi vrazil tááákovou, že by letěl do vody a živej z ní už nevylez.’“* (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 178).

následovalo další vynucené přeložení (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 180–181).

K tomuto přeložení došlo tak, že se autorka po odmítnutí výše uvedeného úkolu vydala do Prahy na ministerstvo a sekčnímu šéfovi Willingerovi popsala své problémy na náhodském gymnáziu a také na zdejší škole. Dostala vzhledem k situaci nečekaně velkorysou nabídku, že může učit na Vyšší střední škole pro hochy a dívky v Hradci Králové. Tento návrh však nebyl úplně nezištný, protože sekční šéf k němu dodal, že by Althammer-Švorčíková mohla na oplátku přesvědčit svého manžela, aby se stal Němcem. Autorka byla již od roku 1937 vdaná za Čecha Lud'ka Švorčíka, který se stal právě v roce jejich svatby finančním komisařem (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 182).

Ani na škole v Hradci Králové nebyla autorka příliš spokojena, protože zdejší ředitel byl také národním socialistou oddaným vůdci. Neváhal však fyzicky potrestat žáka, když se o něm od své podřízené Althammer-Švorčíkové dozvěděl, že tento zbil českou dívku (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 183).

Autorka do Hradce Králové dojížděla denně vlakem a při jedné jízdě zažila, jak se může projevit vliv národně socialistické ideologie na mládež. Vlak byl velmi obsazený a při hledání místa narazila Althammer-Švorčíková na poloprázdné kupé, které však bylo zamčené se zataženými závěsy. Autorka na kupé vytrvale bušila a německy se domáhala vstupu, až jí otevřely členky Svazu německých dívek (Bund deutscher Mädel) a nepříjemně ji překvapily svým vztahem k Čechům⁴⁵¹ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 185).

Také na své třetí učitelské štaci zažila Althammer-Švorčíková epizodu, kvůli které musela školu opustit. Vyšlo najevo, že otec jedné žačky, které chtěla dát právem čtyřku z němčiny, je šéfem hradeckého Gestapa. Na známce trvala autorka i při osobní konzultaci s otcem uvedené žačky, a tak byla do školy povolána inspektorka z Berlína, která se k případu údajně nespravedlivě oznámkované žačky vůbec nevyjádřila, ale začala Althammer-Švorčíkové vyčítat, že odmítá přimět manžela, aby se stal Němcem. Tuto výčitku doprovází silnými výhrůžkami. Autorka se tedy rozhodne na radu

⁴⁵¹ „V oddělení bylo pět BDM Mädel, holek ze Svazu německých dívek. Řekla jsem Čechům, že se tam ještě pár lidí vejde, ale nikdo za mnou nešel. Vynadala jsem děvčatům, že nechala lidi stát, když u nich bylo pět míst volných, a že na to nemají právo. 'Kdybychom věděly, že jste Němka, pustily bychom vás!' 'Češi ve své vlastní zemi právo nemají?' ptala jsem se. 'To neříkám, ale my máme právo větší. Můžou bejt rádi, že je chráníme.'“ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 185).

manželova dobrého přítele – lékaře otěhotnět, což se jí brzy podaří a její nepříjemná situace na škole se tímto vyřeší (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 186).

Jednu ze vzpomínek na poslední válečnou zimu Althammer-Švorčíková věnuje setkání s uprchlíky z východního Pruska. V únoru roku 1945 stálo v jejich ulici několik vozů s plachtami, a tak se autorka zeptala jedné mladé ženy, kam dál budou putovat, a dostala překvapivou odpověď: „*Ano, řekla, byla to dlouhá a těžká cesta, ale v nejbližších hodinách se povozy otočí a zamíříme domů. Ti, kteří odjeli první, už dorazili. Je to tam teď úplně bezpečné, naši zahnali Rusy zpátky, až před Moskvu. Tam byla velká bitva a ta rozhodla o našem konečném vítězství. Stojí to v letácích, které nám včera shodili z letadla.*“⁴⁵²

Autorka této zprávě samozřejmě nevěří a pozastavuje se nad touto manipulací otázkou, zda je to krutý žert nebo milosrdná lež, která má zoufalým uprchlíkům pomoci v jejich nadějích (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 187).

S výše uvedenou účelovou manipulací jsme se již setkali ve 3. kapitole (viz s. 77, cit. 184, 185), kdy se prchající rodina Piontků při odpočinku v Ratiboři setkává s lidmi, kteří věří konečnému vítězství a Wondrakovi ještě v Hlivicích sděluje policejní inspektor, že Němci zastavili Sověty u Tarnowitz a že je zatlačí až na ruské hranice (viz 3. kap., s. 78, cit. 187). Z výše uvedeného citátu vyplývá ještě nehoráznější lež, a to, že jsou Rusové zatlačeni až k Moskvě.

Takto nalézáme i u Althammer-Švorčíkové další hmatatelný důkaz, že bezohlednost a neúcta vedení národních socialistů k životům civilistům byla bezbřehá.

Konec války se autorčiny rodiny začal týkat, jak uvádí, 3. května 1945, kdy jim jako smíšenému manželství hrozilo v Náchodě nebezpečí, a jejich obavy zvyšovala také skutečnost, že mají čtyřměsíční dceru. Rozhodli se tedy odejít k manželovu otci do Hronova. Bylo to prozíravé rozhodnutí, protože se později dozvěděli, že je v noci hledaly rozlícené české ženy ze sousedství: „*V Hronově přespal [manžel autorky] a zůstal tak ušetřen běsnění žen, které v noci s křikem bušily do našich dveří, neustále zvonily a dožadovaly se mé osoby. Dosud jsme spolu vycházely přátelsky. Ženské započaly výpravu u Hildy Rožďálové, ale zvěrolékař [její manžel] na ně šel s býkovcem, načež táhly o poschodí výš k nám. Třetí Němka v domě, paní Gutmannová, patřila k partě českých 'mstitelek', což se vysvětluje tím, že byla vdaná za Žida, jehož příbuzní*

⁴⁵² ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 187.

*byli umučeni v koncentracích. Pan Gutmann, komerční inženýr, útlý, skromný a zdvořilý člověk, spáchal po válce sebevraždu.*⁴⁵³

Z citátu vyplývá pro danou dobu typická mstivá nálada českých obyvatel i vůči Němcům, které dobře znali a donedávna s nimi dobře vycházeli. Zarážející je také krutost žen, kterou zmiňuje rovněž Peroutková ve 4. kap. (viz s. 91, cit. 216).

Autorka se později dozvěděla, že v citátu zmíněná německá sousedka Hilda byla potom přece jenom internovaná v pracovním táboře, ze kterého se po intervenci svého manžela po týdnu dostala. Hilda jí pak vyprávěla, že se jí v táboře ostatní Němky hned ptaly, proč nebyla internovaná také Althammer-Švorčíková, a dozorkyně jim vysvětlila, že tato byla vyškrtuta kvůli své dceři v kojeneckém věku (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 188).

Autorka si vzpomíná, jak jí Hilda líčila každodenní „průvod hanby“ přes celé město, ve kterém šla s ostatními internovanými, aby byla nasazena na nějakou špinavou práci – například úklid pivovaru. S Češkami [kolaborantkami] dozorcí údajně zacházeli hůře než s Němkami, některé ostříhali dohola (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 188).

Při tomto sousedčině vyprávění měla autorka silný pocit, že jí závidí skutečnost, že Althammer-Švorčíková nemusela do internačního tábora. Tato výhodná situace se pro autorku však rychle změnila, protože vzhledem k tomu, že učila na německých školách, byť tam učila na příkaz, musela nosit pásku s písmenem N. Autorka se tedy rozhodla raději vůbec nevycházet mimo dům. A tak se stalo, že Althammer-Švorčíková byla raději celý rok doma, než aby vyšla na ulici s páskou. Pozorovala okolní svět jen z balkónu svého bytu (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 188–189).

Porušení tohoto předsevzetí hrozilo autorce v květnu roku 1946, kdy se konala oslava prvního výročí konce války, která měla proběhnout jako „přehlídka Němců“. Na náměstí se tedy měli dostavit všichni Němci, aby jim mohly být zkontrolovány pásky, a případná absence měla být potrestána. Matka Althammer-Švorčíkové navrhla, že na náměstí půjde místo ní, protože není na úřadech zaregistrovaná jako Němka, jen ukáže pásku své dcery a omluví její nepřítomnost (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 189).

Líčení této „oslavy“ v podání autorčiny matky svědčí o tom, že mstivá nálada a krutost některých Čechů byla neméně silná i rok po konci války: „[...] *Pak začal druhý pán číst jména. Vyzvaní Němci chtěli jít k tribuně, ale než se k ní dostali, zadrželi je dva*

⁴⁵³ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 187–188.

*muži a jedna žena a vybědli diváky, aby vytvořili špalír. Fungovalo to do konce jmen od A. Jakmile přišla na řadu žena pana B., který dostal dvanáct let za kolaboraci, zvrhlo se to. Jedna dívka prolomila špalír, vrhla se na paní B. a zběsile ji mlátila. Přidalo se několik jiných. S tou první ji povalili na zem a kopali do ní, až z ní tekla krev. Nějací lidé ji odnesli zbitou na chodník. Tu maminkovskou baculatou paní, která by ani kuřeti neublížila, léčili pak několik dní v nemocnici. Znala jsem ji, učila jsem v Hradci jejího syna. Také jsem později slyšela, že děvčeti, které jí tak ublížilo, popravili Němci během heydrichiády bratra.*⁴⁵⁴

Z citátu vyplývá, že organizátoři zvolili v té době zjevně dobře fungující strategii tzv. „české uličky“, kdy mohli být Němci „pranýřováni“ a obzvláště aktivní jedinci zároveň dostali možnost je fyzicky napadnout, beztrestně v anonymním davu.

Autorka líčí ještě pokračování této akce, kdy se tato údajně organizátorům vymkla z rukou, ale zároveň se dav trochu uklidnil. Matka Althammer-Švorčíkové také vstoupila do špalíru, ale měla štěstí, že se jí nějaký anonymní hlas zastal, a tak došla k tribuně, aniž by se jí někdo dotkl (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 190).

Na druhý den telefonoval autorce šéf náchodské policie a varoval ji, aby se další její absence neopakovala, jinak bude potrestána (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 190).

Tento naštěstí nijak tragický zážitek, ovšem také nijak příjemný, byl jen jedním z mnoha, které Althammer-Švorčíková v té pohnuté době prožila. Její rodině – tedy Evě a jejím rodičům – hrozil odsun a celou situaci ještě více dramatizovala skutečnost, že smíšený pár měl malé dítě.

Autorka vzpomíná, jak jednoho dne v červnu 1945 její manžel začal plakat z obavy, že jim dítě odeberou a pošlou do Německa. Svou obavu podložil faktem, že z České Lípy právě vyhnali všechny Němce (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 191).

K tomuto vyhnání můžeme doložit přímé svědectví paní Helgy Hellerové (1927), rodačky z České Lípy, která pochází z německé rodiny, které také hrozilo rozdělení. Nebylo to však z důvodu smíšeného manželství jako u Švorčíkových, ale existovaly tady jiné příčiny, které v té době byly v německých rodinách poměrně časté. Tato rodina v době vyhnání nebyla pohromadě, a tak se do divokého odsunu dostali jen její přítomní členové.

⁴⁵⁴ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 189–190.

Helga byla po skončení války poslána do vnitrozemí na nucené práce v zemědělství a po návratu domů zjistila, že její matka ani ne den předtím musela opustit Českou Lípou v rámci „divokého“ odsunu⁴⁵⁵ (SCHOLL-SCHNEIDER, SCHNEIDER, SPURNÝ 2010: 116, 119).

Z příběhu Helgy Hellerové je tedy zřejmé, že obavy manžela Althammer-Švorčíkové nebyly plané, a následující události, které rodina Švorčíkových musela prožít, to plně potvrzují. Organizátoři „divokého“ odsunu zjevně nebrali žádné ohledy na to, když měla být rozdělena rodina, ať už šlo o smíšené manželství nebo o německou rodinu.

Autorka byla v té době ještě v tomto směru optimistická a na manželovu zprávu o „divokém“ odsunu z České Lípy reaguje následovně: „*Za pár dní je budou muset vzít zpátky, řekla jsem, ostatní státy jim takové výstřelky nebudou trpět, je přece mír!*“⁴⁵⁶

Z tohoto optimismu ji dostala zpráva její sousedky Hildy, která měla v České Lípě matku a sestru: „*Hilda se ke mně přišla vyplakat. Její starou maminku a sestru s dětmi hnali s ostatními Němci z České Lípy k hranici pěšky jako dobytek.*“⁴⁵⁷

Autorka se tedy rozhodla zajet do Děčína, kde bydleli její rodiče, na národní výbor a vymoci tam pro ně vynětí z odsunu. Při cestě vlakem zažila pro tu dobu velmi příznačnou výměnu názorů dvou spolucestujících na téma postoje Čechů k Němcům. Oba byli vězni v koncentračním táboře a je zajímavé, že ten, který tam strávil podstatně kratší dobu než druhý, byl zastáncem radikální likvidace, přičemž ten druhý zastával očividně smířlivý postoj k Němcům⁴⁵⁸ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 192).

K níže uvedenému citátu v pozn. 458 ještě dodáme, že Němci mohli po válce cestovat veřejnými dopravními prostředky jen na zvláštní povolení, které neměla při této cestě ani Althammer-Švorčíková. O to bylo její cestování ještě riskantnější.

⁴⁵⁵ „*Večer 14. června přišel příkaz k odsunu, který se týkal všech Němců v České Lípě, kteří nebyli poslání na práci nebo neměli obchod. Týkalo se to i mé matky. Protože jsme ale přijely z Bezdězu zpět do České Lípy až patnáctého večer, tedy o den později, nikoho jsme už doma nezastihly. [...] Nikdo nevěděl, kam se ti lidé poděli. Později se ukázalo, že se jednalo o 5000 lidí, kteří tehdy 15. června museli opustit Českou Lípou. Sousedka mi potom vyprávěla, že prý moje matka byla úplně zdrcená, jen plakala, pobíhala po domě a říkala: 'Nepůjdu bez své dcery, dejte mi jed, zabiju se.'*“ (SCHOLL-SCHNEIDER, SCHNEIDER, SPURNÝ 2010: 119).

⁴⁵⁶ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 191.

⁴⁵⁷ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: dtto, 191–192.

⁴⁵⁸ „*Zaujala ho skupina Němců na peroně: 'Co se tady roztahujou, když nikam jet nesmějí,' zamračil se, 'jednáme s tou pakáží moc v rukavičkách... Vyvráždit je, všechny, bez pardonu!'*

'T děti?' zeptal se druhý pán a položil noviny.

'Všechny. Já byl v koncentráku, milý pane! Koukněte se...'

Druhý vrhl na ten papír letmý pohled a vrátil ho. 'Hm, celých pět měsíců. Já tam byl také. V Dachau. Pět let. Z naší rodiny jsem přežil jen já a můj nejmladší bratr. Co se dá dělat – někdy je těžké být Židem, jindy Čechem nebo Němcem, vidíte, mladá paní...'“ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 192).

V Děčíně na národním výboru si autorka musela vybrat, kterému ze dvou přítomných úředníků přednese svoji žádost o vynětí rodičů z odsunu. Při rozhodování oba nějakou dobu pozorovala a sledovala, jak jeden z nich vzrušeně hovoří s žadatelem o zvláštní příděl dřeva a pracovníků, protože téměř nezvládá výrobu rakví pro velké množství mrtvol, které byly mimo jiné také nalezeny v Labi⁴⁵⁹ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 193).

Po zjištění, jak je výše zmíněný úředník bezohledný, přednesla autorka svoji žádost raději tomu druhému, který její žádosti vyhověl, a tak mohla vyvěsit na dveře bytu rodičů prohlášení, že se zdejších nájemníků netýká opatření proti Němcům (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 193).

Tato pro rodiče příznivá situace však trvá jen několik týdnů a přichází oznámení, že musí odejít všichni Němci i ti, kteří byli do této doby vyňati z odsunu, kromě pracovně nepostradatelných (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 193).

Tentokrát se rozhodl zasáhnout autorčin manžel Luděk, který rodiče zastihl již na sběrném místě s třicetikilogramovými zavazadly a podařilo se mu přemluvit dohlížejícího českého důstojníka, a tak se mohli rodiče vrátit do bytu. Po intervenci tohoto důstojníka na národním výboru dostali rodiče vývěsku „stojí pod ochranou orgánů Československé republiky“ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 194).

Autorčina matka tomuto opatření příliš nedůvěřovala a rozhodla se s předstihem poslat dceři dárky k Vánocům. Dcera jí napsala děkovný dopis, který se však vrátil s oznámením „adresátka byla odsunuta s transportem“ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 194).

Manželé Švorčíkovi se rozhodli jít společně hledat rodiče Althammer-Švorčíkové nejen proto, že chtěli udržet rodinu pohromadě. Dověděli se totiž od sousedky Hildy, které odsunuli sestru s dětmi a matku, že v Halle, kde právě přebývají, je takový hlad, že musí chodit žebrať o chleba (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 194).

Na národním výboru získali povolení k výjezdu do Německa a zpět, ale v Bad Schandau v seznamech rodiče nenašli, a tak se vydali na cestu zpět. Taková cesta, byť s platnými dokumenty, nebyla v té době bez rizika. Manželé Švorčíkovi měli štěstí, že zažili jen dvě nepříjemné epizody, které vystihují tehdejší atmosféru.

⁴⁵⁹ [...] „*Jak to mám zvládat při těch sebevraždách,*“ dodal klidněji, *“když Labe vyplivne každé den nejmíň jednu mrtvolu. Stejně na to nemám náuru, ať to dělá někdo jiný. Nejsem truhlář na rakve.”*
“Máte být rád, je to kšeft jako jiný a teď to sype,” motivoval ho ten za stolem.“ (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 193).

Dramatickou situaci v oblasti řeky Labe zmiňuje také Peroutková ve 4. kap. (viz s. 98, cit. 232), když cituje vzpomínky pamětnice – odsunuté sudetské Němky Susanne (1935).

Při české celní kontrole v dolním Žlebu narazili na dva celníky, z nichž jeden byl podstatně shovívavější než ten druhý, ovšem z následujícího citátu vyplývá, že i ten „hodnější“ se u dřívějších kontrol projevoval jinak: „*Paní, vyndejte ještě jednu krabici, co v ní máte koláč, vyklopte ho sem.*”

‘To je snad zbytečný,‘ mýnil jeho vlídnější kolega.

‘Čert nikdy nespí,‘ řekl chlap za stolem. Vstal, rozkrojil buchtu vejpuľ a naznačil mi trhnutím hlavy, že si ji můžu zabalit, ale pro jistotu do ní ještě párkrát štouchnul.

‘Proč jste to udělal?’ ptala jsem se.

‘Esli v ní nemáte zlato nebo šperky.’

‘Radši se s ním nebavte, paní, on je přísněj. Je štont se vám hrbat ve všech dírách, co máte. Jednou z jedný Němky vytáhl celej poklad. Že jo, Venco?’

‘Jako bys mně při tom nepomohl,‘ cedil Venca mezi zuby a vyšel z boudy.’⁴⁶⁰

Z citátu vyplývá, že se manželé Švorčíkovi seznámili naštěstí nepřímo s průběhem některých celních prohlídek, kdy příslušní „úředníci“ nerespektovali ani základní pravidlo, že osobní prohlídku provádí osoba stejného pohlaví. Shovívavý přístup celníků odpovídá patrně skutečnosti, že Švorčíkovi nebyli v odsunu, ale měli povolení k vycestování od českých úřadů.

Nekorektní způsoby při celních prohlídkách můžeme doložit opět výpovědí pamětnice Helgy Hellerové, která zažila divoký odsun právě také na trase do Bad Schandau.⁴⁶¹

Druhý nepříjemný zážitek získali manželé Švorčíkovi, když nocovali před přechodem hranice u manželova známého celníka Zvolského, který nastoupil do pohraničí a nastěhoval se do domu po Němcích v Dolním Žlebu. Celníkova žena byla vzorná hostitelka a nabídla manželům k večeři výborné borůvkové knedlíky, které hosté nadšeně pochválili a hostitelka na to následně zareagovala: „*Pane doktore, musíte k nám přijet s paní a s holčičkou každý rok na dovolenou, budeme mít kompotů a zavařenin po Němcích na léta. Řekněme, že Němky, které pro nás pracují, jsou nepostradatelné, a ony odsunuty nebudou. Pošleme je transportem, až budou mít zavařeno.*”⁴⁶²

⁴⁶⁰ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí...Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 195–196.

⁴⁶¹ „*Cesta byla rozpálená, nesla jsem batoh ušitý z deky, a tak jsme nějakou dobu putovali po okolí, než jsme dorazili k hostinci se dvorem. A v tom dvoře seděli Češi. Všechno vysypali a prohlíželi, zavedli mě do stodoly k tělesné prohlídce, kterou samozřejmě prováděl muž. Když jsem se vrátila, byl můj batoh opět plný, ale ne tak úplně, něco z něj zmizelo.*“ (SCHOLL-SCHNEIDER, SCHNEIDER, SPURNÝ 2010: 121).

⁴⁶² ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 197.

Tento a následující citát dokládá již dříve zmíněnou tezi, že české ženy byly k Němcům mnohdy krutější než muži. Tato teze se objevuje v této kapitole (viz s.184–185, cit. 454) a ve 4. kapitole (viz s. 92, cit. 218).

Následuje totiž reakce manžela hostitelky, který se zjevně s jejím postojem k Němcům neztotožňuje: „*Koho myslíš tím my?´ zlobil se Zvolský a měl obličej, jako by mu jej někdo polil vařící vodou. Vymyslely jste si to vy, ženské.´*

‘Vládík je příliš měkkosrdcatý,´ omluvila paní Zvolská muže [...].‘⁴⁶³

Tato výměna názorů mezi manželi ohledně vztahu k Němcům ukazuje, jak složité to bylo období. Pro manžele Švorčíkovy, jejichž manželství ještě navíc bylo smíšené, musel být tento zážitek nepříjemný, matoucí a čekala je ještě řada dalších podobných.

Po návratu z neúspěšného hledání rodičů v Německu přišla po čase manželům Švorčíkovým zpráva, že jsou v táboře v Pirně, ale že brzy budou přesunuti jinam, protože je Sasko údajně přeplněno vyhnanci ze Sudet a z Polska (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 198).

Můžeme mluvit o zázraku nebo přinejmenším o štěstí, že rodiče Althamer-Švorčíkové pobyt v utečeneckém táboře v Pirně přežili, protože máme k dispozici osobní vzpomínku na tento tábor, kterou zaznamenala Peroutková v podání paní Susanne (1935), která šla se svými rodiči po divokém odsunu z Nového Jičína přes Děčín a Smilku ve Hřensku. Než se dostaneme k líčení poměrů v Pirně, můžeme výpovědí této pamětnice ještě doplnit vzpomínku Helgy Hellerové na prohlídky na hranici⁴⁶⁴ (PEROUTKOVÁ 2008: 131–132).

V táboře v Pirně byly nejen neuvěřitelně špatné hygienické podmínky, ale také vedení tábora nejevilo žádný soucit s vyhnanci, kteří byli vlastně také v Sasku krajany.⁴⁶⁵

Althamer-Švorčíková se tentokrát vydala na cestu sama, protože nechtěla čekat, až se manžel bude moci uvolnit ze zaměstnání. Při této cestě měla zprvu štěstí, že si jí ve

⁴⁶³ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 197–198.

⁴⁶⁴ „*Před Smilkou ve Hřensku je malá soutěska. Tou jsme všichni museli projít. Co lidem ještě zbývalo ze šperků, Češi a Rusové ukradli: náušnice, snubní prsteny a řetízky. Zlaté zuby jednoduše vyrazili pažbou zbraně. Moje čtrnáctiletá sestra se musela podrobit tělesné prohlídce, při které jí osahávali pohlavní orgány. Potom jsme byli propuštěni do Německa.*“ (PEROUTKOVÁ 2008: 131–132).

⁴⁶⁵ „*Ze Smilky jsme jeli parníkem do Pirny. V táboře byly katastrofické hygienické podmínky a celkový stav byl příšerný. Na záchodech jsme se po kotníky brodili v moči. V prvních dvou týdnech v táboře zemřelo 70 dětí a mnoho starších lidí, část spáchala sebevraždu. Když mluvčí tábora upozornil příslušného úředníka na problémy, dostal následující odpověď: Tady v Pirně je dost stromů na oběšení a Labe je také dost široké, aby vyřešilo vaše problémy. Tahle poznámka byla pro moje rodiče podnětem k tomu, aby pokračovali dál na vlastní pěst.*“ (PEROUTKOVÁ 2008: 132).

vlaků nevyšimla hlídka sovětských vojáků. Při kontrole dokladů v Šanově (Schönau) však narazila na vojáky československé armády z jednotek generála Svobody, kteří jí nechtěli umožnit přechod hranice ani po předložení úředního povolení. Z následujícího citátu vyplývá, že zkušenost místních obyvatel se sovětskými vojáky je lepší než s českými vojáky, a vzápětí to poznala i sama autorka: „*Jeden z nás sedmi řekl, že když tam budou místo Rusů svobodovci, bude to v háji. A měl pravdu. Dva vojáci armádního generála Svobody jednoho po druhém přede mnou odsoudili k návratu do Děčína. Neměli povolení k překročení hranice. Já povolení měla, ale těm dvěma drsníkům se nějak nezdálo. 'My jsme bojovali,' povídal ten, co měl můj 'pasport' od národního výboru v ruce, 'voni se váleli a teď nám budou poroučet.*“⁴⁶⁶

Tito čeští vojáci byli neoblomní a najednou se u nich objevil ruský voják, který vystoupil z vlaku a nabídl autorce, že může nastoupit. V okamžiku, kdy již chtěla s tímto vojákem odejít, ji někdo upozornil, že ten vlak je plný sovětských vojáků, a tak se raději vrátila (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 200).

Althammer-Švorčíková se přímo také setkala s členy Revolučních gard, měla však štěstí, že hovoří dobře česky. Takové štěstí neměla sousedka v domě autorčiny rodičů, kterou zbili, a poté co se jí autorka zastala, přičemž se gardistům představila jako Češka, si vynutili alespoň vstup do bytu, který jen zběžně prohlédli a odešli. Později autorka zjistila, že jí z nočního stolku ukradli hodinky (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 201).

Po všech těchto poměrně dramatických, naštěstí však ne tragických pokusech dostat rodiče Althammer-Švorčíkové zpět do Československa, se tito mohli konečně vrátit, nicméně oba se zde neusadili. Otec se rozhodl na podzim roku 1946 dobrovolně odjet posledním transportem do Německa se zdůvodněním, že patří ke svým, a matka autorky zůstala u dcery v Náchodě (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 202, 207).

Po vzniku NDR v roce 1949 odjela matka za svým manželem do Meklenburska, ale necítila se tam dobře a po jeho smrti v roce 1956 se vrátila zpátky do Československa (ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ 2004: 205).

Na příkladu rodičů Althammer-Švorčíkové můžeme vidět tragický vliv politické situace na smíšené manželství Němce a „poloviční“ Češky (její otec byl českého původu).

⁴⁶⁶ ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004, 199.

Otec si patrně po návratu do poválečného Československa, ze kterého již byla odsunuta podstatná část jeho německých spoluobčanů, připadal jako cizí, a tak ho to nutně táhlo do pro něho sice cizí země, kde se však postupně usazovali také jeho krajané. Jeho žena se v Německu necítila dobře pravděpodobně proto, že měla blíže k českému živelu a také očividně i ke své dceři s vnučkou. Je zjevné, že v Německu postrádala český živel, podobně jako její manžel postrádal v poválečných Čechách živel německý.

Odchodem Němců z Československa zanikla dvojjazyčná multikulturní oblast a ti, kteří v ní vyrostli a žili, ji zákonitě museli postrádat, ať se usadili kdekoliv.

5.4. Hubert Sigmund

Hubert Sigmund se narodil roku 1934 v německé rodině v Mostu (něm. Brüx). Jeho otec pracoval jako řeznický pomocník u svého švagra a později jako kuchař v Brandýse nad Labem v kasárnách československé armády. Sigmundova matka pracovala jako guvernanka v rodině českého důstojníka v Praze. Chlapec tedy zprvu vyrůstal u prarodičů v Mostě, protože rodiče neměli vlastní byt (SIGMUND 2006: 17, 21, 22).

Sigmund navštěvoval školu v Mostě a gymnázium v Doupově. V roce 1949 začal pracovat jako horník a v letech 1950–1953 se vyučil v Litvínově důlním zámečnickem. Poté byl zaměstnán na dole Obránců míru v Komořanech. Po ukončení vojenské služby v roce 1956 se vrátil na stejné pracoviště a založil rodinu, ve které se mu narodila dcera (SIGMUND 2006: 144–145).

V té době se Sigmund již asi deset let aktivně věnoval hudbě jako bubeník v jazzových tanečních orchestrech a dostal se až do nejlepšího big bandu na Mostecku, orchestru Josefa Malypetra. Poté si složil v Praze profesionální zkoušky a stal se hudebníkem z povolání (SIGMUND 2006: 144–145).

S teplickým orchestrem Williho Matýska absolvoval Sigmund čtyřleté turné po NDR, při kterém se seznámil s budoucí manželkou, a tak se na počátku 60. let usadil v Karl-Marx-Stadtu, kde hrál v místním orchestru. Hudbou se živil do roku 1989, pak pracoval tři roky jako obchodní zástupce německé firmy, která prodávala své výrobky do Čech. Při této práci mimo jiné uplatnil slušnou znalost češtiny. Poté odešel Sigmund do důchodu (SIGMUND 2006: 146, 150).

Hubert Sigmund také jako Alhammer-Švorčíková není profesionálním spisovatelem a na rozdíl od této autorky napsal své paměti německy pod titulem *Das Haus in der Stechergasse. Erinnerungen an eine wechselvolle Kindheit von 1938–1948*. Tuto knihu vydal v Německu vlastním nákladem v Zschopau v roce 1999. Text do češtiny přeložila Irena Wolfová a kniha vyšla v Čechách v roce 2006 s názvem *Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948*.

Tohoto autora jsme vybrali, aby nám svými vzpomínkami přiblížil životní poměry na Mostecku na konci třicátých a ve čtyřicátých a padesátých letech, jak je zažil ve svém dětství a mládí. Narodil se v polovině třicátých let, je tedy o generaci mladší než Alhammer-Švorčíková. V úvodu k této kapitole uvádíme, že chceme zachytit a porovnat

různé generační postoje k společenským a politickým dějům výše uvedeného složitého historického období. Sigmund nám tedy nabízí pohled dítěte, který oceňuje v úvodu knihy také Alena Wagnerová: „*Pohled dítěte je v tomto smyslu sám o sobě antiideologický. Události před ním defilují takřkajíc 'nahé', jakoby beze smyslu, to znamená bez výkladů a interpretací, asociací a hodnotových měřítek. Ale právě tím, že 'nerozumí', proniká dítě bezděčně k podstatě věcí.*“⁴⁶⁷

Wagnerová ještě vyzdvihuje další rys, pro který jsme i my vybrali Sigmundovu knihu a také text Švorčíkové, a to je líčení všedního života „obyčejného“ člověka neboli „každodennost“: „*Právě každodennost je oním bitevním polem, na němž lidé denně sami se sebou svádějí boj mezi lidskostí a nelidskostí, v němž někdy selhávají a někdy obstojí. A právě na tomto bitevním poli se odvíjí příběh reálně existujícího stvoření a jeho věčného kolísání mezi dobrem a zlem.*“⁴⁶⁸

Skutečnost, že Sigmund napsal své paměti německy, neznámá, že by neovládal češtinu. Jak uvádí v předmluvě své knihy, necítí se ani německým „spisovatelem“, protože tento jazyk systematicky studoval pouze ani ne půl roku za války na německém gymnáziu v Doupově a po válce se v Čechách německy mluvit nesmělo. Sám k tomu dodává: „*Doma jsme mluvili svým sudetoněmeckým dialektem, což byla směsice němčiny od Krušných hor po Vídeň, a čtenáři by s ním asi měli problémy. A tak jsem tuto knihu psal tak trochu německy i česky.*“⁴⁶⁹

Způsob, jak si Sigmund udržoval němčinu po válce, byl přirozený a běžný – četl německé knihy. Specifický však byl způsob, jak si tyto knihy opatřoval – doslova hrabalovsky ve sběrných surovinách⁴⁷⁰ (SIGMUND 2006: 16).

Jak je uvedeno v následujícím citátu, Sigmund se musel věnovat především zlepšování svých znalostí češtiny, nesměl však studovat: „*Bohužel přes mou po válce získanou znalost češtiny se mi z národnostních důvodů nepodařilo studovat.*“⁴⁷¹

Z tohoto citátu vyplývá, že Němci, kteří po válce zůstali v Čechách, byli často diskriminováni. Z dalších výše uvedených skutečností je zjevné, že Sigmund se ve

⁴⁶⁷ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 11.

⁴⁶⁸ SIGMUND, Hubert: dtto, 12.

⁴⁶⁹ SIGMUND, Hubert: dtto, 15–16.

⁴⁷⁰ „*Mojí největší knihovnou byla sběrna surovin, kde v té době pracovala moje maminka. Tam jsem nacházel skutečné poklady německé literatury, které jsem potají pašoval domů. Jenže abych se dostal dál, musel jsem se začít učit česky, a tak na mé milované německé knihy zbývalo málo času. Přiznávám, že jsem od roku 1948 do roku 1967 němčinu používal jen velmi málo.*“ (SIGMUND 2006: 16).

⁴⁷¹ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 16.

vztahu ke svým jazykovým kompetencím v německém a českém jazyce nacházel v situaci, kdy si potřeboval zlepšit svou jazykovou úroveň vlastně v obou jazycích a v obou případech měl velmi omezené možnosti a byl vlastně odkázán na samostudium.

Jak jsme již zmínili ve 4. kapitole (viz s. 129, pozn. 327, 328, 329), v Československu si na rozdíl od Polska německá menšina po válce nesměla zřídit ani jednu německou školu nebo jiné vzdělávací zařízení. Proto měli zdejší Němci větší nebo menší problém používat český, nebo německý jazyk, případně jazyky oba.

Příklad takového jazykového problému nalezneme ve vzpomínkách českého chirurga Jindřicha Trávníka, který se po studiích usadil na počátku 50. let v Chomutově, a měl tak možnost se seznámit se sudetskými Němci, kteří se nedostali do odsunu a zůstali v Čechách. Vzpomíná na jednu rodilou Němku, která ovládala český jazyk podstatně lépe než jazyk německý⁴⁷² (SCHOLL-SCHNEIDER, SCHNEIDER, SPURNÝ 2010: 264, 272).

Diskriminovaná byla také Althammer-Švorčíková, která od konce války až do roku 1968 nesměla vyučovat, i když na to měla kvalifikaci a dokonce doktorát. K diskriminaci Němců v Československu se vyjadřuje také Trávník: *„Němci, kteří tady zbyli, byli v podstatě chudáci. Teprve až v šedesátých letech mnozí pochopili, že to tady pro ně a pro jejich rodiny nemá velkou budoucnost, a odcházeli do západního Německa. Ostatní byli dále vysloveně diskriminováni. Jejich děti musely chodit do českých škol, kde neměly němčinu.“*⁴⁷³

K diskriminaci Němců, kteří zůstali po válce v Československu, můžeme také doplnit jeden osobní zážitek z poloviny devadesátých let z Šumperka. V rámci doprovodného programu sympózia „Das wissenschaftliche und künstlerische deutsche Erbe Mährens“⁴⁷⁴ jsme navštívili v té době nedávno otevřený Dům setkávání v nově renovovaném historickém komplexu Geschaderova domu (Geschaderhaus), kde nám byl v rámci přijetí u ředitele této instituce předveden krátký kulturní program několika místními Němci, o kterých jsme se poté od tohoto ředitele dověděli, že tito dokonce nesměli navštěvovat žádnou, ani základní školu. Celý život mohli pracovat jen na

⁴⁷² „Když jsem bydlel v Kadaňské ulici, naproti bydlela rodilá Němka, bezvadná ženská, která pracovala jako úřednice. Mluvila a psala dokonalou češtinou. Mluvila samozřejmě i německy, ale když psala dopis do Německa, dávala si ho opravit, protože psala tak, jak slyšela, prostě českou fonetiku na německá slova. Nikdo ji nenaučil psát v jejím rodném jazyce.“ (SCHOLL-SCHNEIDER, SCHNEIDER, SPURNÝ 2010: 272).

⁴⁷³ SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah; SCHNEIDER, Miroslav; SPURNÝ, Matěj: Sudetské příběhy/Sudetengeschichten. Vertriebene-Altengessene-Neusiedler. Augsburg 2010, 272.

⁴⁷⁴ Konalo se v prosinci roku 1995 na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci (pozn. aut.).

nejhůře placených místech pomocných zemědělských dělníků na místních státních statcích. Někteří z těchto lidí zůstali do konce života pologramotní, protože se nemohli systematicky naučit ani česky ani německy. Jediným zdrojem pro samostudium německého jazyka pro mnohé z nich, zvláště pro ty, kteří nežili v rodinách, kde se alespoň doma mluvilo německy, byl poslech rakouské rozhlasové stanice Österreich 3.

Vraťme se teď k Sigmundovým pamětem, které autor sám výstižně charakterizuje poslední větou úvodu knihy: „*Proto Tě prosím, milý čtenáři, o shovívavost. Tato kniha nemá být literárním dílem, jen zobrazením událostí jedné pohnuté politické epochy v Čechách, jak jsem je sám viděl a zažil.*“⁴⁷⁵

Sigmundova dvojjazyčnost a vnímání multikulturního prostředí byly už od jeho útlého dětství přirozeně podmíněny etnicky smíšeným prostředím jeho bydliště a domu, ve kterém žili slovenští, polští, židovští a němečtí nájemníci a všichni spolu dobře vycházeli⁴⁷⁶ (SIGMUND 2006: 20).

K multikulturní atmosféře Mostu se vyjadřuje v publikaci M. Peroutkové také jeden pamětník, pan Franz (1929), mostecký rodák: „*V Mostě byly čtyři německá kina, jedno německé divadlo, čtyři velké německé školy a jedno německé gymnázium. Obyvatelstvo bylo z 80–90% německé, přičemž my jsme bydleli ve čtvrti, kde bylo hodně Čechů. Byli jsme přísně vychováni podle katolického učení, já i můj bratr jsme byli ministranty, a když zemřel T. G. Masaryk, zvonili jsme kostelními zvony.*“⁴⁷⁷

Tento pamětník, podle svých vzpomínek, žil také v podobně národnostně smíšeném domě jako Sigmund a s českými sousedy tam žili skutečně společně a nejen vedle sebe.⁴⁷⁸

Také otec pana Franze, který měl trafikou, dobře vycházel s českými i německými zákazníky.⁴⁷⁹ Tento přístup se objevuje také v ostravském románu O. Filipa. Otec hlavní postavy, Jana – kavárník obsluhuje stejně uctivě hosty různých národností a různého

⁴⁷⁵ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 16.

⁴⁷⁶ „*Pokud bylo na našem domě něco pozoruhodného, pak to byli jeho obyvatelé: Slováci, Poláci, Židé a Němci, kteří nevěděli, jestli jsou Rakušané, nebo Češi. Ale rozuměli si výborně, mluvili ‘a bisserl tschechisch und a bisserl deutsch’ – trošku česky a trošku německy, a nebyly mezi nimi žádné problémy. Půjčovali si dokonce navzájem peníze, pokud to někdy někomu ke konci měsíce nevyšlo. Žili zkrátka svými malými životními radostmi a starostmi.*“ (SIGMUND 2006: 20).

⁴⁷⁷ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhánání. Jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách. Praha 2008, 166.

⁴⁷⁸ „*Naposledy jsme v Mostě bydleli v Rudolfské ulici v domě se čtyřmi rodinami, dvě rodiny byly české a dvě německé. Vycházeli jsme spolu velmi dobře, chodili jsme společně do sklepa, když byly nálety.*“ (PEROUTKOVÁ 2008: 165).

⁴⁷⁹ „*Můj otec byl politicky neutrální, vždycky říkal, že má jak německé, tak české zákazníky. Kdyby někoho upřednostňoval, sám by se tím znevýhodňoval.*“ (PEROUTKOVÁ 2008: 166).

politického zaměření (viz 2. kap., s. 14, cit. 9). Také v hlivické tetralogii H. Bienka nalezneme pasáž, ve které paní Valeska vzpomíná na otcův obchod se sukrem. Otec plynule přecházel z polštiny do němčiny, podle toho, kterému zákazníkovi se právě věnoval (viz 2. kap., s. 22, cit. 28).

O dobrém soužití Čechů a Němců píše také V. Kural: „*Hospodářské, kulturní a politické výsledky i trend českoněmeckého soužití byly příznivé. Ve sféře každodennosti se stabilizovaly občanské svazky, které většinou neměly nějaký nepřátelský charakter. Dokazuje to kupř. soubor vzpomínek českých občanů vypuzených v roce 1938 z pohraničí.*“⁴⁸⁰

Kural také potvrzuje změnu pozitivního vztahu Čechů a Němců po nástupu národních socialistů k moci. Na konkrétních příkladech dokládá, že v dobrých časech Češi a Němci v některých oblastech skutečně spolu dobře vycházeli,⁴⁸¹ nežili jen „vedle sebe“, jak uvádí jiní pamětníci. Jsou to v podstatě podobné konkrétní příklady „spolužití“, jaké uvádí také Sigmund v poznámce 476.

V podobně národnostně smíšeném prostředí vyrůstal také O. Filip (viz 2. kap., s. 15, cit. 13), který si v rámci pouličních her osvojil díky německým sousedům také jejich řeč. Sigmund se stýkal s dětmi ze smíšeného, židovsko-česko-německého manželství⁴⁸² (SIGMUND 2006: 22–23).

Sigmund jako chlapec žil u prarodičů, kteří bydleli v centru Mostu, a měl tedy možnost přímo z bytu sledovat aktivity tehdejších politických stran a společensky angažovaných sdružení,⁴⁸³ podobně jako mladý Filip mohl pozorovat v kavárně svých

⁴⁸⁰ KURAL, Václav: Češi, Němci a mnichovská křížovatka. (Stručné čtení). Praha 2002, 72.

⁴⁸¹ „*Téměř unisono obsahuje [soubor vzpomínek] zmínky o tom, že až do nástupu Henleina (po roce 1933) bylo soužití s Němci celkem dobré. Sousedské vztahy byly 'normální', někdy přímo přátelské. 'Hráli jsme spolu fotbal, chodili do kostela, do biografu, do obchodu i do hospody.' I když jistě nepanovala úplná idyla a nechyběly ani rozmíšky či nespokojenost politického rázu, myšlenka na rozkol rozhodně nepřevládala.*“ (KURAL 2002: 72).

⁴⁸² „*Na dvoře jsem poznal obě děti Abelesovy. Chlapec se jmenoval Heinz a děvčátko Doris, a jak jsem se dozvěděl později, byli poloviční Židé. Pan Abeles byl Žid a jeho paní Anja, rozená Treblerová, byla německá Češka, což se vůbec nelíbilo velkému vůdci, který za 'velkými horami' vládl říši, vzdálené od nás pouhých dvacet kilometrů vzdušnou čarou. Ale my jsme tehdy mysleli jen na hračky, nic jiného nás zatím nezajímalo. Svět se nám zdál být malý a v pořádku.*“ (SIGMUND 2006: 22–23).

⁴⁸³ „*Jenže jak známo, velké události ohlašují svůj příchod už předem, a tak jsme s dědečkem z našeho balkonu sledovali manifestační pochody různých politických stran. Byli tu vlastenci, Benešovi přívrženci ve staročeských krojích, čeští baráčníci a členové národního tělocvičného spolku Sokol, kteří za řinčení šavlí a s vlajícími pery na čapkách křičeli 'Pryč s komunisty a s Němci!' Byli tu taky komunisti z blízkých dolů v Oseku a v Lomu, kteří s věnci buřtů na krku, s rudými prapory a s lahví piva v ruce vyzývali k boji proti kapitalistům a nepřátelům republiky a pomlouvali všechny ostatní strany. A pak tu byla strana s bílými podkolenkami, henleinovci, němečtí turneři, kteří chtěli domů do říše – 'Heim ins Reich'“ (SIGMUND 2006: 23).*

rodičů debaty štamgastů, kteří zastávali různé politické názory a myšlenkové proudy (viz 2. kap., s. 14, cit. 9).

Z poznámky 483 vyplývá, že Sigmund viděl reprezentanty Sokola, jak otevřeně vystupují proti komunistům a Němcům. J. W. Brügel cituje ve svém díle *Češi a Němci* pohled německých sociálních demokratů na české tělovýchovné jednoty včetně Sokola v listu *Sozialdemokrat* z počátku července roku 1938, ze kterého je patrné, že české jednoty se jeví jako prospěšné českému národu a demokracii.⁴⁸⁴

Zostřující se poměry, tedy rostoucí napětí mezi Čechy a Němci pocítila také celá Sigmundova rodina. Jeho matka přišla o práci guvernanky v rodině českého důstojníka, protože byla Němka. Strýc Bohouš, který měl na svém koňském řeznictví vždy dvojjazyčný, tedy český a německý nápis, měl najednou jen nápis český. Změnu pocítil také malý Sigmund, když zjistil, že jeho obvyklý nákup oplatků není najednou tak příjemný jako kdykoliv dříve: „*Když jsem si teď šel naproti ke kupci Čadovi koupit za dvacet haléřů své oblíbené oplatky, nerozuměl najednou nikdo v krámě německy, ačkoliv jsme tak doposud běžně mluvili. Taky bylo zvláštní, že oplatky mi teď byly podávány svrchu a s přísným pohledem, a daleko nejhorší bylo, že krémová oplatka, kterou jsem vždy dostával od cesty zdarma s přáním 'nech si chutnat', najednou už nebyla.*“⁴⁸⁵

Zhoršení vztahů mezi Čechy a Němci zmiňuje také pan Franz, který rovněž označuje za přelomovou událost nástup národních socialistů k moci a sílící vliv Henleinova hnutí: „*Až do té doby [smrt T. G. Masaryka] u nás bylo velmi dobré soužití mezi Čechy a Němci. Češi u nás nakupovali noviny, buď česky nebo německy, to bylo jedno. Potom začalo napětí, a to tehdy, když se k moci dostal Beneš a na německé straně se objevil Konrád Henlein. Napětí sílilo na obou stranách, protože přicházel silný tlak z Německa.*“⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ „Mezi českým lidem je rozšířeno povědomí o tom, že Sokol, DTJ a Orel, krátce všechno, co slouží zvyšování tělesné zdatnosti a pokroku národa, je pro lid životně důležité. Zatímco tělocvičná jednotka na sudetoněmecké straně sleduje totalitní tendence a proklamuje se jako jediná výchovná organizace, zatímco na německé straně každého, kdo netancuje podle píšťalky pana Henleina, vylučují z národa, skýtá lid český poučný a následování hodný příklad sounáležitosti s národem, s vybojovanou státní nezávislostí, s demokracií.“ (BRÜGEL 2006: 560).

⁴⁸⁵ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 23.

⁴⁸⁶ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách. Praha 2008, 166.

ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. I. Češi a Němci do roku 1945. Středokluky 2010, 108.

O sympatie v Němci hustě osídlených oblastech usilovaly hlavně Sudetoněmecká strana (SdP) a německá Sociální demokracie (DSAP). Arburg se Staňkem uvádějí, že SdP dosáhla v květnu 1938 až jednoho milionu členů (po sloučení s jinými stranami – např. SdL – Strana německých zemědělců). Podle jiných údajů zmiňují dokonce 1, 3 milionu členů.

Podle Arburga a Staňka SdP získala v obecních volbách v českém pohraničí v roce 1938 80 až 90 % hlasů německých voličů. Zároveň však k tomu dodávají, že výsledky voleb nebyly nikdy zveřejněny v plném rozsahu. Dále je nutno zmínit hlavně v menších obcích praktikovaný teror henleinovců, který šířil strach, a tak se tam nikdo neodvážil kandidovat za jinou stranu nebo byly kandidátní listiny jiných stran staženy.⁴⁸⁷

Jediným oponentem SdP (kromě KSČ, kde byli organizováni i němečtí komunisté) byla DSAP, které se podařilo kandidovat jen asi v polovině obcí. Poměrně dobrých volebních výsledků se jiným stranám než SdP podařilo získat např. v Ústí nad Labem, Chomutově, Podmoklech, Mostu a Nejdku.⁴⁸⁸

Arburg a Staněk dále upozorňují vedle výše zmíněné nepříznivé politické situace na nedůsledné jednání československé vlády s německou politickou reprezentací. Vláda totiž jednala o národnostním vyrovnání jen se zástupci SdP a nejednala s DSAP reprezentovanou Wenzelem Jakschem, která v té době měla solidní početní zastoupení.⁴⁸⁹

Následující citát také výstižně ukazuje skutečnost, která přispěla k zvýšení napětí mezi Čechy a Němci, a to jistý druh pasivní loajality určité části Němců s národním socialismem, který bezesporu narušil jejich doposud dobré vztahy. Na tento jev upozorňuje také pan Franz, protože ho zažil ve své vlastní rodině: *„I když jsme s Čechy nikdy neměli problémy, vyvěsili jsme při příchodu německých oddílů hitlerovské vlajky jako všichni ostatní. Asi by nastaly problémy, kdyby na obchodě nevisela vlajka. Takové nadšení je také přirozeně nakažlivé, hrála hudba a bylo tam hodně lidí. Někteří tam byli z přesvědčení a jiní byli jen tak při tom. Lidé si mysleli, že teď už nebudou utlačováni Čechy.“*⁴⁹⁰

Otec pana Franze se zjevně útlaku ze strany Čechů neobával a vyvěšení vlajky s hákovým křížem bylo patrně jediným projevem jeho loajality.⁴⁹¹

Složitě období po vyhlášení mobilizace prožíval Sigmundův otec, který byl povolán do československé armády. Dostal se tak do těžko řešitelné situace, ve které se při

⁴⁸⁷ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. I. Češi a Němci do roku 1945. Středokluky 2010, 112.

⁴⁸⁸ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 108, 112.

⁴⁸⁹ ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): dtto, 117.

⁴⁹⁰ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Jeho obraz v české a německé literatuře a ve vzpomínkách. Praha 2008, 166.

⁴⁹¹ „S Čechy žádné problémy neměl. Z příchodu německé armády nebyl nadšený, ale doufal, že se to zlepší. Když dostal trafiku, musel splácet určitý obnos dvěma českým vdovám po vojácích z 1. světové války.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 166).

takových mimořádných událostech, jako je mobilizace, nacházelo mnoho lidí, žijících v příhraničních multikulturních oblastech.

S tímto problémem jsme se v této práci setkali již několikrát. U Filipa v jeho ostravském románu, kdy Jan z české rodiny (jeho otec však počátkem války přijal německou národnost) se přihlásil k německé národnosti, měl s jednotkou Hitlerjugend bojovat proti Sovětům a jeho německý velitel si nebyl jistý, zda ho má považovat za Čecha nebo Němce (viz 3. kap., s. 42, cit. 90).

Stejný problém měli na nedalekém Hlučínsku tzv. Prajzáci (viz 3. kap., s. 34, pozn. 62).

Tento problém nalezneme také u Bienkovy postavy Janosche, německého Slezana, který váhá se vstupem do německé armády, protože vypukla válka a on se obává, že by střílel na své polské příbuzné (viz 3. kap., s. 57, cit. 129).

Sikora je v údivu nad jedním Těšíňanem, který je zoufalý ze vstupu do německé armády, protože mimo jiné neumí vůbec německy, a tak nechápe, proč by měl za Německo bojovat (viz. 5. kap., s. 163, cit. 410).

Sigmundův otec nechápe, proč jako Němec, který mluví jen špatně česky, má vstoupit do československé armády: *„Mobilizace přišla přes noc. Ještě dnes si vzpomínám, jak jsem stál s matkou a s babičkou na balkoně a obě viděl plakat, protože před sokolovnou stál otec, který byl povolán k obraně Československé republiky, ačkoli byl Němec a mluvil jen velmi špatnou a lámanou češtinou, což se ostatně během celého jeho života zlepšilo jen nepatrně.“*⁴⁹²

Den po vyhlášení mobilizace byla Sigmundova rodina vyzvána strýcem Hubertem, který velmi obdivoval Henleina, a jeho ženou k využití možnosti odejít do Německa, aby byli chráněni před Čechy v případě vypuknutí války. Byla to akce organizovaná NSDAP a SA a celá rodina byla ubytovaná s ostatními „uprchlíky“ v Burgsdorfu u Hannoveru. Sigmundově matce se v místní nemocnici narodil syn, kterému matka dala na Hitlerovu počest jméno Adolf. Autor si vzpomíná, že jí přišly poblahopřát členky BDM a členové Hitlerjugend (SIGMUND 2006: 25, 26, 28).

Sigmund uvádí ještě další způsoby, kterými na něho působila národně socialistická propaganda, i když si to tenkrát vlastně ještě plně neuvědomoval. Vzpomíná, že nedaleko jejich ubytovny absolvovali výcvik členové HJ, kteří chtěli sloužit u letectva, a

⁴⁹² SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 25.

on je spontánně napodoboval. Na nádražích viselo mnoho vlaječek s hákovým křížem a jedna z nich se stala jeho oblíbenou hračkou (SIGMUND 2006: 27).

Za velmi výmluvný příklad působení propagandy na čtyřletého Sigmunda můžeme považovat cestu autem s německým důstojníkem, který ho zavezl do porodnice za matkou: *„K mému velkému překvapení mě tenhle pán vzal s sebou do Hannoveru, abych mohl v nemocnici navštívit matku. Cesta v otevřeném autě na mě udělala velký dojem. Připadal jsem si jako vůdce, kterého jsem už několikrát viděl při filmových představeních v továrně. Zdravil jsem z auta zdviženou rukou každého, koho jsem viděl, ‘Heil Hitler’ a mával k tomu praporkem s hákovým křížem.“*⁴⁹³

Později se rodina zase vrátila tentokrát již do „osvobozených Sudet“ a otec přijel po zrušení mobilizace domů a stal se zaměstnancem Německé říšské dráhy. Strýc Bohouš si „poněmčil“ jméno na Gottlieb a český nápis na svém řeznictví vyměnil za německý (SIGMUND 2006: 30–31).

Uvedli jsme v Sigmundově podání, jak rychlé a dynamické změny probíhaly v příhraničních oblastech koncem 30. let. Tyto změny se týkaly každého a zasahovaly do všech oblastí veřejného a soukromého života, a každý z místních obyvatel se s nimi nějak musel vyrovnat.

I na „malém“ příkladu Sigmundovy rodiny můžeme vypožorovat projevy různého stupně loajality s nastupujícím národně socialistickým režimem. Strýc a teta jsou aktivními příznivci henleinovského hnutí, což se u strýce projeví po návratu do „osvobozených Sudet“ jeho vstupem do jedné z nacistických organizací – pozná to i malý Sigmund podle toho, že ho jednoho dne potká v dlouhém koženém kabátě s revolverem (SIGMUND 2006: 32).

Sigmundovi rodiče a prarodiče jsou loajální spíše pasivně, což se projeví výše zmíněným pojmenováním syna křestním jménem říšského vůdce. Dále matka nakoupila vlaječky s hákovým křížem, které poté ozdobily balkon. Dědeček vyzdobil ložnici obrazem Adolfa Hitlera (SIGMUND 2006: 31).

Sigmundův otec a dědeček časem projeví sympatie k novému režimu aktivně tím, že vstoupili do SA a on je mohl dokonce pozorovat při pořadových cvičeních přímo z bytu. Dlouho však členy této organizace nebyli a poté, co zrušili členství, zmizel také z ložnice obraz vůdce. Autor sice v textu neuvádí přímou souvislost, ale pasáž o náhlém

⁴⁹³ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 28.

odklonu otce, dědečka a babičky od národního socialismu následuje po zkušenosti s antisemitskými akcemi v Mostě (SIGMUND 2006: 37).

Sigmund si vzpomíná, jak ho babička v noci vzbudila, aby mohl vidět pochod jednotek SA a civilistů s pochodněmi za zpěvu protižidovských popěveků. Celou akci před vnukem odsoudila a informovala ho o vypálení mostecké synagogy, jejíž spáleniště si na druhý den společně prohlédli (SIGMUND 2006: 36–37).

O tom, jak Sigmund vnímal, že jsou pronásledováni Židé, vypovídá výstižně v následujícím citátu: „*Den nato [po vypálení synagogy] zmizel pan Abeles a mně bylo řečeno, že bude lépe, když už nebudu mluvit s Heinzem a s Doris, neboť je to velmi nebezpečné. Co na tom bylo tak nebezpečného, jsem ale ve svém věku nedokázal pochopit. Zmizelo také několik obchodních přátel mého dědečka, aniž kdo věděl kam a proč.*“⁴⁹⁴

Pronásledování Židů jako téma jsme již zmínili u O. Filipa, jak toto reflektuje na postavě Preisové, vdovy po obchodníkovi, jejíž majetek si podvodem přisvojuje pragmatický podnikatel Pastrňák (viz 3. kap., s. 43, cit. 91; s. 44, cit. 94). Dále dokládáme ve 3. kapitole (viz s. 43, cit. 92, 94; s. 44, cit. 95) průběh organizace transportů Židů z Ostravska a postupnou arizaci jejich majetku.

Toto téma se objevuje také u H. Bienka, který ukazuje především na postavě Montaga, člověka s prokázaným polovičním židovským původem, jak sleduje v ulicích Hlivic otevřený antisemitismus a důsledky Křišťálové noci (viz 3. kap., s. 67, cit. 161; s. 69, cit. 165, 166).

Vedle projevů antisemitismu zmiňuje Sigmund také příklad nezištné pomoci manželce pana Abelese, kterou finančně a naturáliemi podporovala jeho teta Gusta, manželka strýce Bohouše.⁴⁹⁵

Jako kontrast k tomuto postoji Sigmundových příbuzných si můžeme uvést postoj strýce Huberta a tety Eriky, kteří, jak jsme již uvedli výše, byli aktivními příznivci národního socialismu, což prokázali mimo jiné tím, že se rozhodli po vyhlášení mobilizace využít možnosti organizovaného „útěku“ do Říše, ke kterému přiměli i zbytek rodiny.

⁴⁹⁴ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 37.

⁴⁹⁵ „*Pana Abelesa odvezli do koncentračního tábora v Terezíně a paní Abelesová se musela jako poloviční Židovka odstěhovat do jednopokojového bytu v přízemí. Nesehnala žádnou práci, o nějaké podpoře ani nemluvě, a tak dostávala, jak jsem se dozvěděl, od mé tety Gusty každý měsíc 50 říšských marek a trochu koňského masa, což ale pro všechny bylo velmi nebezpečné. Její děti Heinz a Doris byly zavřené v městském vězení v Mostě.*“ (SIGMUND 2006: 52).

Je to názorný příklad, který nám ukazuje, jak odlišné postoje se formovaly v rámci jedné rodiny a že riziko konfliktu nebo případného prozrazení ilegální činnosti nehrozilo jen zvenčí.

Začátek školní docházky v září 1940 znamená pro Sigmunda také začátek v podstatě vojenského drilu, protože v první školní den je se svými spolužáky přivítán důstojníkem SA a žáky vyšších ročníků v uniformách Hitlerjugend. Svědčí o tom autorova vzpomínka na uvítací projev: „*Slíbil nám, že z nás udělá německou mládež, a že jakožto budoucí vojáci našeho vůdce musíme být otužilí. Do školy smíme chodit, dokud nerozhodne jinak, jen v krátkých kalhotách, neboť jen změkčilí Češi by nosili dlouhé kalhoty. Moje babička stála u plotu před školou, a jak jsem viděl, při těch slovech plakala.*“⁴⁹⁶

Ve škole byl Sigmund vystaven nejružnějším prostředkům šíření nacistické propagandy. Začalo to již od prvního dne intenzivním nacvičováním pozdravu „Heil Hitler“ při vstupu do třídy pochodovým krokem.

Při procházkách kolem hald, kde pracovali ruští váleční zajatci, učitel žákům vysvětloval, že je to „podřízená líná rasa“.

A při výuce psaní učitel demonstrativně nahradil břídlíkové tabulky tabulkami z umělé hmoty a prezentoval je jako „dar vůdce“. Autor tuto epizodu s odstupem a ze svého pohledu považuje také jako začátek éry plastických hmot (SIGMUND 2006: 44–45).

Projevy nacistické propagandy a protičeských nálad zmiňuje také O. Filip. Sám obojí zažil jako Čech v německé škole, kde viděl otevřené pohrdání a výsměch nejen od učitele, ale také od některých spolužáků (viz 3. kap., s. 29, cit. 48; s. 30, cit. 50).

K zážitkům ze školního prostředí uvedeme ještě jeden citát, ve kterém Sigmund bilancuje a porovnává výchovné principy německé školy za války a poválečné české školy: „*Ruce jsme měli složené za zády a museli jsme se snažit sedět vždy vzpřímeně. Jakmile se nám to nedařilo, pomohla rákoska. Když se tak ohlížím zpátky, musím konstatovat, že jsem vůbec dostával moc bití. Až do roku 1945 se snažili ze mě bitím zformovat německého chlapce, a když jsem pak v roce 1947 začal chodit do české školy, chtěli ze mě toho německého chlapce stejnou metodou zase dostat.*“⁴⁹⁷

⁴⁹⁶ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 43.

⁴⁹⁷ SIGMUND, Hubert: dtto, 44.

Jednu epizodu svých vzpomínek věnuje Sigmund tomu, jak zažil projev heydrichiády ve svém okolí. Pozoroval s otcem dění na ulici a viděl, jak členové SA kontrolují kolemjdoucím osobní doklady. Poté, co legitimovali tři Čechy, začali je brutálně bít. Všimli si přítomnosti otce a vyzvali ho, ať jde taky ven bít Čechy jako odplatu za atentát na Heydricha. Otec to ovšem odmítl a šel do oblíbené kavárny varovat strýce Bohouše, který byl české národnosti (SIGMUND 2006: 46).

S touto událostí souvisí oznámení, které si Sigmund vyslechl na druhý den ve škole a které vypovídá o tom, že si německé vojenské velení velmi dobře uvědomovalo, že příliš velké sankce proti českému obyvatelstvu by mohly být vůči zájmům Německa kontraproduktivní.⁴⁹⁸

Sigmundův otec ukázal svůj charakter i ve svém zaměstnání u Říšských drah, kde vedl skupinu francouzských zajatců, která vykládala vagóny. Pracoval celou denní směnu společně s nimi a na noční směnu nastoupil jeho kolega Kotschka – údajně dobrý kamarád a soused. Tento kolega chtěl otcovu skupinu využít také na své směně, což Sigmundův otec rezolutně odmítl a Kotschka ho za to udal na vedení NSDAP, že se otec spolčuje s válečnými zajatci. Otec byl krátce nato povolán k válečnému námořnictvu do Norska (SIGMUND 2006: 58).

Ve věku deseti let dostal pozvání do svazu Hitlerjugend a matka jeho vstup do této organizace podpořila zakoupením uniformy. Agresivní bojové hry ho nebavily, protože nesnášel násilí a stále více se zajímal o filmy a hudbu. Autor měl tedy k této organizaci podobný negativní postoj jako O. Filip a H. Bienek. Z HJ však nevystoupil, protože tímto členstvím bylo podmíněno přijetí na gymnázium (SIGMUND 2006: 61).

Na podzim roku 1944 nastoupil Sigmund na německé gymnázium v Doupově, kde vládla ještě tvrdší disciplína než ve škole v Mostě. Tato vzdělávací instituce měla v podstatě kasárenský řád a tělesné tresty za každé jeho porušení zde nebyly žádnou výjimkou. Autor si také vzpomíná, že jednou přijelo na školní dvůr několik tanků a jejich posádky se snažily nalákat případné zájemce na to, jak je krásné jezdit tankem a jak je obdivují mladá děvčata (SIGMUND 2006: 69, 74).

Sigmund však dlouho na tomto gymnáziu nezůstal, protože v té době byly v oblasti Mostu a Chomutova velmi časté nálety. Jedním z cílů v této průmyslové oblasti byly tehdejší Závody Hermanna Göringa (po válce Chemické závody Záluží u Mostu). Proto

⁴⁹⁸ „Příští den nám ve škole tyto případy vysvětlovali: *Vůdce si nepřeje, abychom české dělníky mlátili, protože je bude potřeba na práci ve zbrojovkách Velkoněmecké říše. Ale tu pakáž, co zabila říšského protektora Heydricha, je třeba pověsit, je třeba ji vyhladit.*“ (SIGMUND 2006: 46).

přijel do Doupova pro autora dědeček, aby byla v tomto neklidném čase rodina pohromadě, a tak Sigmund pokračoval ve školní docházce na měšťanské škole v Mostě (SIGMUND 2006: 74, 75).

Také Sigmund zmiňuje ve svých pamětech šíření nepravdivých zpráv ze strany národních socialistů o aktuálním stavu bojů. Vedení nacistické propagandy se staralo o systematické plošné šíření těchto zpráv, což potvrzuje autor výrokem o tom, že do jejich bydliště přinášela tyto zprávy bloková důvěrnice: „*Do našeho domu přicházela často s hlídkami paní Reitová, nacistická důvěrnice bloku, a oznamovala nám, že naše jednotky u Lemberku vítězně bijí Rusy a do příštích Vánoc vůdce určitě už válku vyhraje. Na odchodu to vždycky potvrdila ještě jednou slovy: 'Jen odvahu, konečné vítězství bude naše!'*“⁴⁹⁹

S tímto jevem jsme se již také setkali u H. Bienka (viz 3. kap., s. 77, cit. 184,185) a u E. Althammer-Švorčíkové (viz 5. kap., s. 183, cit. 452).

Pochod vězňů z koncentračního tábora v doprovodu německých vojáků je dalším jevem, který popisuje O. Filip (viz 3. kap., s. 45, cit. 99) a H. Bienek (viz 3. kap., s. 73, cit. 175 a cit. 176), a přiřazuje se k nim také Sigmund s popisem pochodu vězňů, kteří pravděpodobně směřovali do Terezína.

Na autorově líčení této scény zaujme vedle naturalistického popisu neutěšeného stavu vězňů také charakteristika jejich strážců, kteří v Bienkově popisu vězně agresivně popohánějí a některé i bijí (viz 3. kap., s. 74, cit. 177), ale v Sigmundově podání působí zahanbeně a k vězňům se chovají soucitně.⁵⁰⁰

Dalším zajímavým rysem popisu pochodu vězňů je Sigmundův postřeh, že vězňům spontánně házeli chléb němečtí občané, nikoliv čeští, ovšem neopomene označit tuto scénu jako výmluvný obraz nacistického násilí⁵⁰¹ (SIGMUND 2006: 86).

⁴⁹⁹ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 77.

⁵⁰⁰ „*Stráže, které tento smutný průvod doprovázely, byli většinou mladí vojáci v zelených uniformách. Měli helmy a zbraně připevněné na řemenech přes ramena. Určitě to nebyl vítězný pochod. Bylo mi nápadné, že jejich pohledy směřovaly strnule a jakoby zahanbeně k zemi a jejich krok byl pomalý a vleklý, přizpůsobený tempu celé kolony.*“ (SIGMUND 2006: 85–86).

PADEVĚT, Jiří: Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích. Praha 2015, 274.

Padevět popisuje jeden z pochodů smrti v okrese Karlovy Vary, který přišel v dubnu od obce Zlatý Kopec a účastnilo se ho asi 1200 vězňů a válečných zajatců. Z tohoto počtu zemřelo v Božím Daru a okolí 16 osob (převážně Rusové, Židé a Belgičané). Pochod doprovázely stráže SS a místní obyvatelstvo mělo během pochodu zákaz vycházení. Pochod pokračoval do Mostu.

⁵⁰¹ „*Z ojedinělých oken, která si ještě dodnes pamatují, někdo tu a tam zpod zatažené záclony hodil do kolony housku nebo kousek chleba, který byl žádostivě chytán, aniž to strážci viděli, nebo také vidět ani nechtěli. Jedno bych k tomu chtěl podotknout, v těch bytech, odkud byla ta troška chleba zajatcům házena, bydleli jen Němci, a žádní Češi. Toho dne byla pochodeň krutosti nacistického režimu nesena také ulicemi našeho města, a nikdo nemohl zapírat, že nic neviděl.*“ (SIGMUND 2006: 86).

Zprávy o blížícím se konci války přicházejí do Mostu 3. května rozhlasem, který referuje o Pražském povstání. Dne 5. května pozoruje autor velký zmatek, při němž prchají němečtí vojáci před Sověty na západ. Jejich důstojníky autor viděl utíkat již dříve. Přicházejí také první zprávy o tom, že mnozí z prchajících vojáků byli ubiti Čechy na cestě z Mostu do Chomutova (SIGMUND 2006: 89–90).

Přicházejí zmatené zprávy o pohybu sovětských a amerických vojsk a obyvatelé Mostu řeší momentálně komplikovanou otázku, jaké mají vyvěsit vlajky. V některých domácnostech tedy šíjí vlajku sovětskou, americkou a připravují se také vlajky české a bílé. Bloková důvěrnice Reitová přináší zprávu, že se blíží Rusové a že jsou v Chomutově údajně již Američané, a tak se mají všichni zachránit útekem do Chomutova (SIGMUND 2006: 90).

Nepřehlednou situaci a nejistotu, kterou vlajku vlastně vyvěsit, živě popisuje Sigmund v následujícím citátu: „[...] a odebrali se před domovní vrata, kde se právě strýc Bohouš pokoušel vyvěsit bílou vlajku. Když ale pan Tůma, český obchodník s pivem odnaproti, šermuje rukama vykládal, že Chomutov už je v rukou Američanů, byla bílá vlajka zase stažena a na stožár vytažena vlajka americká. Najednou přišel někdo zpoza rohu a řekl strýci Bohoušovi, že přece musí vyvěsit vlajku českou. Protože všichni byli zbabělí, poslali mne na nejbližší roh ulice podívat se, jaké vlajky se vlastně vyvěšují. Viděl jsem jen jednu vlajku ruskou a mnoho českých, a tak byla americká vlajka opět stažena a místo ní vyvěšena vlajka česká.“⁵⁰²

Do Mostu dorazili skutečně Rusové. Tanková armáda maršála Koněva jen projela a pokračovala dále do Prahy – je totiž právě 5. května a do města přišla sovětská pěchota. Sigmund tento ruch pozoroval a při té příležitosti byl svědkem, jak je nadšeně rusky vítá v té chvíli již bývalý člen NSDAP Pleil, oblečený pro tuto příležitost do rubášky. Tento člověk, který byl schopen tak náhle tzv. „obrátit kabát“, podle další autorovy zmínky udělal stranickou kariéru v pozdější NDR⁵⁰³ (SIGMUND 2006: 91, 141).

Takový člověk není v Sigmundových vzpomínkách žádnou výjimkou, je první v poměrně dlouhé řadě a později se k tomuto jevu ještě vrátíme.

⁵⁰² SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 90.

⁵⁰³ „V rohovém okně soudruha Pleila vlála při příchodu Rusů rudá vlajka, na které bylo ještě vidět vybledlé místo, kde byl dříve hákový kříž. Zapomněl němčinu a rozuměl najednou jen rusky. Také nešel do lágru a později přesídlil s rodinou do východní zóny, kde prý vykonával vysokou funkci v komunistické straně.“ (SIGMUND 2006: 141).

Podobně bezcharakterně se chovali také někteří Češi. Sigmund vzpomíná, že občas viděl mezi sovětskými tanky na motorkách jedoucí členy Revolučních gard, kteří si tímto způsobem patrně vylepšovali profil⁵⁰⁴ (SIGMUND 2006: 91).

K době osvobození Mostu, jak ji viděl Sigmund, ještě můžeme doplnit vzpomínku pana Franze, který byl jako člen Hitlerjugend v posledních dnech války nasazen k Volkssturmu a 8. května byl právě na pochodu z Mostu na východ vstříc sovětské armádě. Při tomto pochodu potkávali oddíly pravidelné německé armády, jak jdou právě opačným směrem a jejich vojáci si při pohledu na ně ťukali na čelo (PEROUTKOVÁ 2008: 165–166).

Tato vzpomínka je dalším příkladem nemorálního chování německého velení k starším civilistům a mladým členům HJ, kteří tvořili jednotky Volkssturmu a které neváhali tito fanatičtí velitelé obětovat, aby případně zpomalili postup Sovětů a patrně tak ulehčili útěk pravidelných německých jednotek před nimi.

Stejně téma jsme zmínili také u O. Filipa, kdy jeho literární alter ego Jan má se skupinou členů HJ u Odry zastavit puškami sovětské tanky (viz 3. kap., s. 42, cit. 89). Velmi podobnou situaci líčí v posledním z hlivických románů také H. Bienek, kdy členové Volkssturmu čekají v ulicích města na příchod Sovětů (viz 3. kap., s. 79, cit. 190, 191).

Pan Franz zažil jako člen Volkssturmu návrat své jednotky 8. května do Mostu, přičemž velitelé jim řekli, že si mají vzít domů dostatek střeliva a zbraně a mají čekat na další zprávy. Sám přiznává, že si rozhodně nemyslel, že je válka u konce a věřil v „nějaký zázrak“.

Měl štěstí, že ho jeho česká kamarádka varovala před smrtelným nebezpečím v případě, že u něho naleznou zbraň, a všeho se včas zbavil (PEROUTKOVÁ 2008: 166).

Události nabraly velmi rychlý spád. Den po osvobození Mostu, tedy 6. května, byl podle autorových vzpomínek vydán výnos, že německé obyvatelstvo musí nosit bílou pásku a Rakušané jen bílo-červenou stuhu (SIGMUND 2006: 93).

Začíná čas rabování a okrádání Němců nejen Sověty, ale k Sigmundovu údivu i Čechy, dokonce v případě dobrých sousedů, jak o tom svědčí následující citát: „*Za těchto podmínek jsme byli pro každého jako lovná zvěř, kola, hodinky, všechno, co mělo*

⁵⁰⁴ „V řadách kolony jeli tu a tam na motorkách ozbrojení civilisté v koženém oblečení, kteří měli na rukávech červeno-modro-bílou pásku. Jak jsme se dozvěděli později, přidali se ke koloně někde u Horního Litvínova. Všichni vypadali, že jsou hrozně důležití, a tvářili se, jako by po boku ruské armády bojovali od Moskvy až do Mostu.“ (SIGMUND 2006: 91).

nějakou cenu, nám otevřeně na ulici mohl kdokoli sebrat. Slova 'Davaj časy!' nepoužívali jen Rusové, ale i naši čeští sousedé. Dodnes nedokážu pochopit, jak bylo tenkrát možné, že někteří Češi – ještě jednou bych chtěl zdůraznit slovo někteří – dokázali svým německým sousedům, s kterými přece celý čas společně žili, měli stejné potravinové lístky, dokonce se s nimi dělili o prožitý strach a úzkosti v krytu při náletech, všechno sebrali.“⁵⁰⁵

Z citátu vyplývá velké zklamání autora nad chováním některých českých spoluobčanů. Sám však přitom zdůrazňuje slovo „některých“. K tomuto problému se dostává ve své práci také M. Peroutková a dochází k závěru, který je výsledkem nejen logické úvahy, ale je také podložen výpověďmi pamětníků, že místní Češi se k Němcům v pohraničí chovali lépe než Češi, kteří přišli po válce z vnitrozemí.⁵⁰⁶

Tuto skutečnost potvrzuje rovněž Andreas Wiedemann a zmiňuje stížnosti starousedlíků na násilí na Němcích, na rabování jejich domovů a veřejné popravy údajných nacistických zločinců (WIEDEMANN 2016: 292).

S tímto tématem souvisí i další Sigmundovy vzpomínky na poválečnou dobu v Mostě, kdy raději nemluvil německy a hrál němého, protože mu jinak hrozil výprask a případně se také mohlo stát, že by v obchodě nedostal chleba, kterého tenkrát bylo málo a muselo se chodit i do okolních obcí, protože mouky byl nedostatek (SIGMUND 2006: 96).

Podle Andrease Wiedemanna byl Němcům podle zákona ze 17. 5. 1945 vyměřen stejný příděl potravin jako židovskému obyvatelstvu v době okupace. Tento příděl byl Němcům zvýšen od podzimu téhož roku. Od této doby mohli dostat tzv. dodatkové lístky na maso také Němci, kteří fyzicky pracovali v určitých průmyslových továrnách, pokud tak rozhodla místní závodní rada (WIEDEMANN 2016: 179).

Wiedemann dále zmiňuje stížnosti obyvatelstva pohraničních oblastí na kvalitu potravin. Často si stěžovali na nekvalitní chleba a na nedostatek zeleniny, ovoce, mléka, vajec a masa. Z okresu Loket přišla stížnost na špatnou kvalitu mléka, které mělo tučnost jen 0,06% (WIEDEMANN 2016: 180). Podobnou zkušenost měl také Hubert Sigmund.

⁵⁰⁵ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 93.

⁵⁰⁶ „Zábrany a etické dilema zažívali většinou Češi, kteří žili před válkou v pohraničí nebo měli osobní kontakt s Němci. Ti, kteří přicházeli z vnitrozemí, byli z nízké sociální vrstvy a v pohraničí mohli díky odchodu Němců najít lepší materiální zázemí.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 84).

Pravidelný přísun potravin a hlavně mléka byl v Sigmundově rodině naléhavější od poloviny dubna roku 1945, kdy se autorovi narodila sestra, a tak ho denně posílali rodiče do mlékárny. Vzpomíná, jak jednoho dne stál jako každý den v mlékárně nedaleko svého bydliště a v řadě pro Němce, protože tito dostávali jen mléko odstředěné, zatímco Češi mohli dostat mléko plnotučné. A toho dne autora z této řady vytáhla skupina českých výrostků a jako Němce ho svlékli do naha za posměchu ostatních zákazníků, vzali mu oblečení a domů musel jít nahý (SIGMUND 2006: 97).

K tomuto zážitku však Sigmund dodává, že ti výrostci nebyli místní, ale „lumpenproletariát z periferie“ a z blízkého venkova. Tímto potvrzuje také výše zmíněnou tezi Peroutkové. Autorovi čeští sousedé se k němu chovali velmi dobře: „*Čeští kluci ze sousedství, které jsem znal, ať to byl Václav, nebo syn paní Lisé, se mnou dál mluvili německy a snažili se mi všechno vysvětlovat v češtině, aby bylo pro mě lehčí naučit se tuto řeč.*“⁵⁰⁷

Vzhledem k incidentu v mlékárně se autor rozhodl lépe „maskovat“ a nenosil, stejně jako Althammer-Švorčíková, bílou pásku a na otázku, zda je Čech nebo Němec, odpovídal vždy: Austria. Tento trik údajně fungoval na sedmdesát procent (SIGMUND 2006: 97).

Sigmund měl možnost sledovat velmi zblízka praktiky Revolučních gard, protože jejich členové obsadili školu, v jejímž sousedství Sigmundovi bydleli, a autor měl výhled na školní dvůr z okna svého pokoje. Pro desetiletého chlapce to byly zjevně nezapomenutelné obrazy, kterým ne vždy mohl porozumět, ale byly tak silné, že je byl schopen živě vylíčit i po více než padesáti letech. Ostatně některé jevy v té době a stejně jako dnes byly a jsou těžko pochopitelné i pro dospělé.

Autor například jednou pozoroval z okna, jak přivádějí na školní dvůr spoutaného německého vojáka dva muži s bílými páskami, tedy Němci, v doprovodu partyzána. Poté, co byl voják odveden do budovy školy, sejmul jeden revoluční gardista dvěma Němcům bílé pásky a prohlásil je za partyzány. Oba se nato postavili do pozoru a se zatnutou pěstí pozdravili „Heil Moskva“ (SIGMUND 2006: 99–100).

Jak už jsme výše naznačili, nad takovým jednáním zůstane tzv. „rozum stát“ nejen dítěti, ale i dospělému.

Další autorův zážitek z té doby jen potvrzuje, že revoluční gardisté byli i v Mostě stejně bezohlední a brutální nejen k unifomovaným Němcům, ale i k civilistům a nijak

⁵⁰⁷ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 97.

nešetřili ani velmi staré lidi: „*Další případ se stal u nás přímo před domovními dveřmi. Naše sousedka z přízemí, osmdesátiletá stará paní, byla před naším domem zřackována mladým partyzánem, protože si doma zapomněla bílou pásku.*“⁵⁰⁸

Z dalších autorových vzpomínek vyplývá, že koncem května roku 1945 začaly v Mostě Revoluční gardy připravovat divoký odsun se všemi průvodními jevy, tedy excesy neomezených rozměrů, které Sigmund se svou rodinou viděl a částečně i zažil.

Jednoho dne odpoledne byli všichni Němci vyhnáni na ulici s tím, že musí své okolí uklidit a přitom gardisté všechny počítali. Brzy ráno 1. června vtrhli gardisté až do ložnice k Sigmundovi a k jeho matce, která se tehdy starala o svou dvouměsíční dceru, a museli se rychle připravit k odchodu. Při registraci autorově matce nijak nepomohlo, že hovoří česky (SIGMUND 2006: 100–101).

Potom byla Sigmundova rodina vedena s ostatními Němci ulicemi Mostu a přitom si autor všimnul syna blokové důvěrnice Reitové, za války přesvědčeného národního socialistu, jak stojí před domem v „novém kabátu“, podobně jako výše zmíněný bývalý člen NSDAP Pleil (viz 5. kap., s. 205, cit. 503), se svou novou identitou.⁵⁰⁹

Při pochodu městem Sigmund upozoroval také strýce Bohouše, jak hovoří s jedním z velitelů Revolučních gard, ale jeho intervence bohužel nepomohla. Autor se s ním setkal ještě jednou o něco později.

Gardisté ze skupiny zajatých Němců oddělili muže a odvedli je do internačního tábora ve Střimicích. Ženy s dětmi, tedy autora s matkou, bratrem a sestrou odvedli na faru mostecké Komendy, kde všichni spali na kamenné podlaze. Tam se autor setkal krátce se strýcem Bohoušem, který mu jen sdělil, že teta Anna a strýc Hubert, sympatizanti s národním socialismem, spáchali v noci sebevraždu.

Na faru se také snažili dostat sovětští vojáci, ale místní farář zabránil jejich vstupu, a tak uchránil ženy před potupou. Autor také zmiňuje, že i v okolních stodolách byly ubytovány německé ženy a dívky, sám ovšem nevěděl, zda měly stejné štěstí jako ženy v Komendě (SIGMUND 2006: 102–103).

Situace mosteckých Němců se stále zhoršuje. Z fary jsou opět vedeni městem v doprovodu gardistů, přičemž někteří z nich mají důtky a biče. Cesta zajatců končí v místní sklárně, nyní internačním táboře, kde autor pozoruje údajně nejhorší obrazy ve

⁵⁰⁸ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 100.

⁵⁰⁹ „*Přišli jsme k domu v Kovářské ulici, kde bydlela stranická důvěrnice NSDAP za náš blok paní Reitová. Tam jsme uviděli jejího syna v bílé košili, na které měl našitého českého lva, stát před domem. Valda, jak si teď říká, se na nás jen hloupě díval. Stal se z něj přes noc, stejně jako z mnoha dalších, pravý český vlastenec.*“ (SIGMUND 2006: 102).

svém životě – do vzduchu střílející gardisty, hromady ukořistěných zlatých prstenů a hodinek a gardisty odvádějící ženy do stanu za účelem „hledání zlata“ (SIGMUND 2006: 104).

Byť to byl tábor pro ženy a děti, vládly v něm neuvěřitelně nelidské podmínky: „*Už byla noc, když jsme si měli najít místo na přespání ve slámě, kde jsme vyčerpáním a hladem hned usnuli. Příští ráno, když jsme se vzbudili, přikázala nám matka ihned to místo opustit. Jak jsme totiž ráno zjistili, spali jsme celou noc na mrtvolách, které ležely pod námi a byly zakryté jen slámou.*“⁵¹⁰

Takové internační tábory v té době v Československu zjevně nebyly výjimečným jevem. Také v táboře Hanke v Moravské Ostravě docházelo ze strany revolučních gardistů k fyzickému násilí, zabíjení a znásilňování (viz 4. kap., s. 85, cit. 201, 202).

V mosteckém táboře byl nedostatek jídla, a tak Sigmund trávil většinu dne jeho sháněním. To znamená, že musel stát v dlouhých řadách na vodovou polévku a chleba.

Sigmundovi však měli velké štěstí, protože je z tábora zachránili dva podnikatelé, kteří si je odvedli na práci do továrny na zpracování hadrů. Sigmundova matka se později od jedné přítelkyně dozvěděla, že v noci po jejich odchodu svolali gardisté všechny ženy a děti k bráně s tím, že je pustí domů. Po otevření brány však do tábora vtrhli sovětští vojáci a začalo hromadné znásilňování, na kterém se podíleli také čeští revoluční gardisté (SIGMUND 2006: 104–105).

Za zmínku stojí, že německy mluvící podnikatelé Stückbauer a Proper se o všechny dobře postarali – mohli se umýt a dobře najíst a po dvou dnech se mohli všichni vrátit domů a do továrny jen docházeli.

Pan Proper byl židovského původu a za války byl vězněn v koncentračním táboře, byl však stejně jako jeho společník vstřícný a nejevil žádné známky nenávisti (SIGMUND 2006: 105).

Sigmundovi se vrátili do vyrabovaného bytu, a tak našli útočiště u tety Gusty. Nábytek, který si z vlastního bytu odnesli, jim byl zabaven sousedkou s povolením národního výboru.

Nejhorší událostí, která je v té době zastihla, byla smrt autorovy malé sestry Anity, která zemřela na následky hladovění v internačním táboře. Tato tragická událost však měla ještě neméně tragickou dohru. Při zařizování pohřbu Sigmundově matce nový majitel pohřebního ústavu oznámil, že pro Němce nejsou žádné hroby, a tak stála rakev

⁵¹⁰ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 104.

se zesnulou nějaký čas v garáži strýce Bohouše. Po náročném vyjednávání mohla být sestra pohřbena do hrobu tety Anny a strýce Huberta, kteří nedávno předtím spáchali sebevraždu (SIGMUND 2006: 106–107).

K Sigmundovým vzpomínkám ještě můžeme doplnit, co v té době ve stejném městě zažíval pan Franz (1929), jak na to vzpomíná v knize M. Peroutkové. Revoluční gardisté ho zbili dvakrát.⁵¹¹

Pan Franz se nedostal do internačního tábora, protože se, ovšem také nedobrovolně, dostal na práci do dolů a později díky referencím českých kolegů z bývalého zaměstnání mohl vykonávat lehčí práci.⁵¹²

Nakonec i pan Franz musel do odsunu. Část rodiny – matka, dva bratři, sestra a babička – musela do odsunu dříve. Během cesty babička zemřela a sestra zažila násilí ještě před odsunem⁵¹³ (PEROUTKOVÁ 2008: 168–169).

Na odsun vzpomíná také Sigmund. Pozoroval, jak se vyprazdňují celé ulice a Němci s třicetikilovými zavazadly jsou nákladními auty odváženi k hranici a dále musí pěšky⁵¹⁴ (SIGMUND 2008: 108).

Po odeznění poválečných excesů a divokého odsunu zažíval Sigmund jako Němec další diskriminaci. Byť jako desetiletý byl školou povinný, do roku 1947 nesměl navštěvovat školu. Místo bílé pásky na rukávu musel nosit na hrudi bílý kruh s písmenem N. Jako Němec také musel navštěvovat pravidelně filmová představení – nejdříve to byly dokumentární filmy z koncentračních táborů a později sovětské válečné filmy. Musel platit poměrně vysoké vstupné, ale bylo to nutné, protože jinak by ztratil nárok na potravinové lístky.

⁵¹¹ „Měli nějakou uniformu, ale nebyla to policejní ani vojenská, byli něco jako paramilice, a ptali se mě, jestli jsem byl v HJ. Byl tam každý Němec, takže když někdo ze strachu řekl, že v HJ nebyl, tak ho taky zmlátili, protože to byla lež. Natrhli mně sluchový bubínek a od té doby ve mně narůstala nenávisť. Nikomu jsem nic neudělal a bylo mi teprve šestnáct let. Pak se to stalo ještě jednou.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 168) .

⁵¹² „Po válce jsem byl okamžitě poslán do dolů. Chytili mě na ulici, dali mně zelenou pásku, kterou měli ti z dolů, a čtyři týdny jsem byl v dolech. Potom jsem se dostal před komisi asi šesti nebo sedmi lidí, mezi nimi byli také dva nebo tři kolegové z bývalé firmy, kteří o mně vypověděli, že jsme vždycky dobře vycházeli a že se mnou nebyly žádné problémy. Dostal jsem se z dolů a šel jsem do závodů Hydrierwerke. Na dveřích jsme měli lístek ze závodů, aby nás neodvedli do sběrného tábora.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 168).

⁵¹³ „Cestou z Mostu do Neustrelitz v dobytčáku zemřela babička. Moje sestra jela s nimi, měla za sebou tragický zážitek. Na konci války ji znásilnil Mongol, sestra porodila dítě, ale nechtěla ho ani vidět a nechala ho v Mostě.“ (PEROUTKOVÁ 2008: 169).

⁵¹⁴ Češi tomu říkali 'Domů do říše.' Jak mi o desítky let později potvrdili čeští přátelé, mnohým bylo ještě i těch 30 kg sebráno. Stávalo se také, že těsně před německou hranicí byly ještě německé dívky a mladé ženy znásilněny členy Rudých gard, a potom se smíchem hnány přes hraniční potok 'domů do říše.'“ (SIGMUND 2006: 108).

Vzpomínky na první poválečné léto jsou v autorově podání smíšené, protože jako Němec nesměl chodit na mosteckou plovárnu, kde byl umístěn nápis: „Němcům a psům vstup zakázán.“ Také „nebylo radno“ Němcům chodit do restaurací, tam však údajně žádné zakazující nápisy nebyly (SIGMUND 2006: 112, 127).

Němci nesměli až na určité výjimky používat veřejnou dopravu, měli také zakázáno shromažďování ve větším množství, nesměli chodit do lesa a od určité večerní hodiny pro ně platil zákaz vycházení. Bylo však zjištěno, že národní výbory v obcích s německou většinou povolovaly pořádání veřejných shromáždění a mohlo se na nich hovořit německy. V době krátce po konci války se mohli Němci shromažďovat na katolických bohoslužbách v německém jazyce, ale členové bývalé Německé evangelické církve v Čechách, na Moravě a ve Slezsku měli takové bohoslužby zakázány. Němci také museli odevzdat jízdní kola, rozhlasové přijímače a v mnoha případech také psací stroje. Pro muže od čtrnácti do šedesáti let a pro ženy od čtrnácti do padesáti pěti let platila pracovní povinnost. Pro Němce byla rovněž přísně omezena prodejní doba, byla zakázána činnost všech německých spolků, byly uzavřeny německé školy a byly zakázány německé časopisy. Zákaz vlastnictví radiopřijímačů přestal platit až v roce 1950. Od roku 1951 byl vydáván německy psaný týdeník *Aufbau und Frieden. Wochenblatt der deutschen Werktätigen in der Tschechoslowakei* (Výstavba a mír. Týdeník německých pracujících). Toto periodikum vydávaly odbory s úmyslem informovat německou menšinu o tématech, která ji zajímají a posílit účast Němců na budování socialismu (WIEDEMANN 2016: 239, 380).

Dvouletou absenci školní docházky musel pak Sigmund dohánět a rozhodně to nebylo pro něho jednoduché. Jak sám uvádí v úvodu svých pamětí, po válce se musel zdokonalovat jak v němčině, tak především v češtině, kterou do té doby téměř vůbec neovládal. Němčině se však mohl věnovat jen soukromě a v prvních dvou poválečných letech, kdy nesměl chodit do české školy, se česky učil soukromě u přátel strýce Bohouše, kteří uměli česky i německy (SIGMUND 2006: 15–16, 130).

Když potom mohl Sigmund začít chodit do školy, velmi pilně se věnoval především českému jazyku, ale tato skutečnost mu nepomohla, když chtěl využít svého hereckého talentu, který se projevil již za války, kdy v protileteckém krytu úspěšně bavil ostatní hrou na harmoniku a drobnými scénkami⁵¹⁵ (SIGMUND 2006: 51).

⁵¹⁵ „Má česká výslovnost se sice stále zlepšovala, ale přece jen v ní byl ještě slyšet německý přízvuk. Tento handicap a skutečnost, že sudetské Němce radši viděli pracovat v dolech než hrát na prknech, která znamenají svět, moje herecké plány zničily.“ (SIGMUND 2006: 51–52).

Složitou situaci ve školství v pohraničí popisuje také Andreas Wiedemann. Stejně jako hospodářství, trpí také školství nedostatkem pracovních sil. Proběhl intenzivní nábor učitelů z vnitrozemí do pohraničí, ovšem musel být brzy zastaven, protože ve vnitrozemí hrozil takový nedostatek pedagogů, že by musely být uzavřeny některé školy. Dále se ukazuje, že se ve třídách pohraničních škol setkávají děti rodičů – novoosídlenců z vnitrozemí s dětmi českých rodičů, kteří za okupace zůstali v pohraničí. Tyto děti byly často nuceny navštěvovat německé školy, a tak neovládají vůbec nebo jen velmi špatně český jazyk. Byly zjištěny případy ze severních Čech, kdy čeští žáci nebyli kvůli neznalosti české gramatiky přijati na měšťanské, střední a vyšší školy (WIEDEMANN 2016: 361–362).

Nemalé komplikace zjevně působila ve školství pestrá struktura nového obyvatelstva českého pohraničí a přeplněné třídy: „*V některých okresech například západních Čech seděli ve třídách žáci z českého vnitrozemí, Slovenska, z rodin reemigrantů různého původu a Ukrajinci. V sokolovském okrese se učitelé v některých případech ocitali před třídami se 60 žáky, z nichž někteří neměli češtinu jako svoji mateřštinu.*“⁵¹⁶

Reemigranti a repatrianti přišli do československého pohraničí z Německa, Rakouska, Francie, Belgie, Polska, Maďarska, Sovětského svazu (Podkarpatská Rus a Volyně), Rumunska, Bulharska a z Jugoslávie. Některé děti reemigrantů sice ovládaly český jazyk, ale jejich jazykový projev nesl výrazné stopy země jejich původu. Nedostatky ve znalostech českého jazyka mělo odstranit jazykové doučování. Tato výuka se zaměřovala vedle dětí reemigrantů a repatriantů, také na děti, které absolvovaly během války výuku v německých školách. Dalším problémem školního provozu byla velká absence dětí z rumunských rodin v době mezi jarem a podzimem, protože musely pomáhat rodičům na poli. Největší absenci vykazovaly děti z romských rodin (WIEDEMANN 2016: 256, 362).

Výše zmíněné problémy školství byly, podobně jako ty ostatní, zjevně nad síly státních institucí také začátkem padesátých let. V roce 1953 bylo nově zřízené ministerstvo kultury také zapojeno do programu „dosídlení“, který začal v září tohoto roku. Tento program měl snížit počet osídlenců navracejících se do vnitrozemí a podpořit příchod nových pracovních sil do zemědělství. Tento záměr měla zlepšit také příznivější situace v kultuře a ve školství. Jazykové problémy v pohraničí zjevně přetrvávaly, protože ze zprávy vládní komise pro plnění usnesení vlády v oblasti

⁵¹⁶ WIEDEMANN, Andreas: „Pojď s námi budovat pohraničí!“. Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha 2016, 362.

kulturní výstavby z roku 1955 obsahuje požadavek na vysílání jazykově fundovaných učitelů, aby mohli vyučovat žáky slovenské, německé a maďarské národnosti v jejich rodném jazyce. Vzhledem k tomu, že německé školy byly zrušeny a německý jazyk nebyl žádoucí ani jako vyučovací předmět, došlo k následujícímu opatření: *„Bylo povoleno zřídit jen kroužky německého jazyka na základních školách některých měst. Němečtí a čeští učitelé tam poskytovali žákům několik hodin výuky v jejich mateřštině týdně. Do těchto kroužků měli přístup i čeští žáci. O jejich účast příslušné orgány dokonce stály, protože nechtěly dopustit nežádoucí tvoření skupin německých dětí.“*⁵¹⁷

Wiedemann dále uvádí, že v roce 1955 fungovalo 294 těchto kroužků a ve školním roce 1957/1958 se výuky jazykových kroužků zúčastnilo 4 500 žáků (WIEDEMANN 2016: 383).

V dubnu roku 1946 se vrátil z válečného zajetí Sigmundův otec a díky pozitivním referencím sousedů o jeho loajalitě k českému obyvatelstvu – například, že mluvil v obchodě v německé uniformě česky – dostal u soudu příslušné dokumenty.

Soud nabídl autorově matce, že si může požádat o českou národnost, protože podle jejího rodného listu byla její matka Češka, což ale matka odmítla se slovy: *„Můj otec byl Němec a já zůstanu také Němka.“*⁵¹⁸ (SIGMUND 2006: 123–124).

Na příkladu Sigmundovy matky je patrný problém identity potomků ze smíšených manželství. Rozhodně byl rok po válce takový výrok odvážný. Nicméně podle autorových vzpomínek tím soudce pohoršen nebyl, protestoval jen přítomný autorův dědeček a soudce ho uklidnil tvrzením, že si cení matčiny upřímnosti, že není jako mnozí ostatní, „co jsou kam vítr, tam plášt“ (SIGMUND 2006: 124).

Odebrání československé státní příslušnosti Němcům vyplývá z Košického vládního programu z dubna roku 1945. Toto opatření neplatilo pro německé antifašisty a později byli k této výjimce přiřazeni Němci, kteří se podíleli na československém odboji. Dále se toto opatření vztahovalo na osoby vězněné z politických a rasových důvodů. V květnu roku 1949 byla ministerstvem vnitra stanovena lhůta pro podání žádosti o nabytí československé státní příslušnosti do konce listopadu téhož roku a ze 155 702 osob německé národnosti si podala žádost sotva polovina. Oficiální místa zdůvodňovala tento malý zájem údajným negativním vztahem Němců k Československu, případně kvůli „přehmatům“, ke kterým docházelo po konci války. Wiedemann však vidí jako

⁵¹⁷ WIEDEMANN, Andreas: dtto, 383.

⁵¹⁸ SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006, 124.

hlavní důvod skutečnost, že navrácení československého státního občanství neznamenal návrat zabaveného majetku. Další nevýhoda spočívala v branné povinnosti. Tuto situaci následně vyřešilo vládní nařízení o udělení československé státní příslušnosti všem Němcům, kteří měli v československém státě stále bydliště. Německá spolková republika je však považovala stále za německé občany, a tak měli vlastně dvojí občanství (WIEDEMANN 2016: 240–241, 373–375).

Právě pragmatické náhlé změny národnosti a případně politické příslušnosti jsme již v této části věnované textu H. Sigmunda zmínili v případě člena NSDAP Pleila a syna blokové důvěrnice Reitové.

Zmínili jsme také přítele Sigmundova otce a kolegu u Říšských drah, člena NSDAP Kotschku, který udal Sigmundova otce, že se spolčuje s francouzskými zajatci a otec byl za to okamžitě povolán na frontu.

Kotschku můžeme bez nadsázky označit za mistra přizpůsobení se momentální situaci a režimu.⁵¹⁹

Stejně tak se náhle „změnila“ již výše zmíněná bloková důvěrnice, členka NSDAP Reitová, která ještě v zimě roku 1945 šířila v bydlišti Sigmundových zprávy, že německá vojska do další zimy porazí Sověty (viz 5. kap., s. 204, cit. 499).⁵²⁰

Podobně „flexibilní“ jako Kotschka, později Kočka, byl i další „partyzán“ z blízkého okolí Sigmundových, Patzek. Také on se svou rodinou využil tragické situace autorovy rodiny a vyraboval její byt.⁵²¹

V roce 2003 dostal Sigmund od jednoho čtenáře z Berlína zprávu, že velitel jednoho oddílu mostecké Hitlerjugend, Fähnleinführer Womatschka, se stal po roce 1945 vedoucím komunistické stranické školy v Postupimi (SIGMUND 2006: 141).

Na tomto poměrně dlouhém výčtu Němců, kteří se angažovali v národně socialistických strukturách, je vidět, že tito bez problémů doslova ze dne na den změnili

⁵¹⁹ „Pan Kočka, jak se teď jmenoval muž, který udal mého otce u NSDAP, se po příchodu Rusů stal přesvědčeným Čechem, a tak zatímco jsme byli v lágru, jejich rodina se obohatila o náš majetek. Když pak v roce 1948 přišli k moci komunisté, emigroval do západního Německa, kde podle slov mé matky má nějakou továrnu na domácí obuv nebo něco podobného.“ (SIGMUND 2006: 140).

⁵²⁰ „Také paní Reitová, důvěrnice NSDAP za náš blok, se stala přesvědčenou Češkou a nemusela do lágru. Ona a její syn zapomněli přes noc německý jazyk, ačkoli Walter, neboli Valda, jak se teď jmenoval, byl kdysi hrdým členem Hitlerjugend.“ (SIGMUND 2006: 140–141).

⁵²¹ „Ani partyzán Patzek a jeho žena, novočesky Patzeková, nemuseli do lágru a také oni v době, kdy my jsme v lágru byli, rabovali náš byt. Víím, že matka viděla u jejich dcery své šperky a náramkové hodinky, které mi kdysi strýc Hubert daroval k narozeninám. Později se Patzekovi přestěhovali do západního Německa. Když maminka po letech zase potkala paní Patzekovou v Mostě, měla na sobě zelený bavorský kroj a vyprávěla pyšně, že teď bydlí v Norimberku a pracuje na cizineckém úřadě.“ (SIGMUND 2006: 140).

svou národní identitu a naprosto amorálně využili neštěstí svých německých spoluobčanů, které mnohdy znali osobně, ke svému obohacení.

Zmínili jsme již amorálnost českých revolučních gardistů a v souvislosti s texty O. Filipa také amorálnost a kariérismus českých kolaborantů, kteří byli za války udavači Gestapa a v okamžiku příchodu osvoboditelů se stali partyzány a případně členy Revolučních gard (viz 4. kap., s. 91, cit. 214; s. 91, cit. 216; s. 96, cit. 228, 229).

Jejich pohnutky k takovému chování jsme si objasnili ve výše uvedených pasážích hlavně díky tezí M. Peroutkové, která nám naznačila i politické pozadí jejich chování. Aktivní prací v Revolučních gardách a později v komunistických strukturách si „vykupovali své hříchy“ z období okupace. V tomto směru již tedy není co objasňovat.

Otázkou však zůstává, jak bylo možné, že zprvu Revoluční gardy, případně poválečné národní výbory a později, když se chaotická poválečná situace stabilizovala, československé úřady nijak nezasáhly v případě Němců, kteří byli aktivními národními socialisty a po válce se najednou vydávali za Čechy, často jenom díky jazykovým znalostem.

Když například použila češtinu Sigmundova matka při komunikaci s revolučními gardisty, nijak jí to nepomohlo.

Takových amorálních Němců muselo být poměrně mnoho, když si jeden pamětník jako Sigmund, kterému bylo v té době deset let, rozpomene na skupinu šesti lidí.

Pro úplnost však musíme dodat, že Sigmund zažil ve svém okolí i pozitivní vzory morálního chování.

Pan Abeles, soused židovského původu, který po návratu z Terezína pracoval jako strážný německých válečných zajatců ve Stalinových závodech v Mostě, nosil těmto zajatcům jídlo (SIGMUND 2006: 141).

Nesporné morální kvality také prokázali němečtí podnikatelé Stückbauer a Proper, kteří zachránili z mosteckého tábora alespoň část internovaných Němců včetně Sigmundovy rodiny. Jak jsme již výše zmínili, pan Proper byl židovského původu, za války byl vězněn v koncentračním táboře, ale neprojevoval k Němcům ve své továrně žádnou nenávisť (SIGMUND 105, 141).

Na závěr ještě uvedeme autorovu vzpomínku na 1. máj 1946, kdy se konal průvod, ve kterém vedle členů Sokola a baráčníků pochodovali komunisté, muži a ženy s červenými šátky na hlavách a s portréty Stalina v rukou. Němci se této oslavy nezúčastnili a z obavy z možných provokací Sigmundův strýc Bohouš uzamkl všechny vchody do dvora. To však nepomohlo, protože se tito stalinovci nakonec na dvůr dostali

a neuvěřitelným způsobem dali najevo své opovržení německými spoluobčany, že ztratili pro tuto příležitost u normálního člověka běžné sociální zábrany. A tak došlo k těžko uvěřitelné scéně, kterou autor barvitě popsal⁵²² (SIGMUND 2006: 126–127).

V souvislosti s výše uvedeným zážitkem se nám zákonitě vybaví líčení prvního výročí květnového osvobození v podání Althammer-Švorčíkové (viz 5. kap., s. 184–185, cit. 454), kdy se měli na náchodské náměstí dostavit místní Němci „ke kontrole“ a v rámci této „oslavy“ byli cestou k tribuně lynčováni tzv. „českou uličkou“.

Při líčení takových excesů je zjevné, že určitá část těch, kteří je prožili nebo je prožili jejich příbuzní, přátelé a známí, zahořkla a dodnes vidí Čechy jako nepřátele a monstra. To samé platí i pro ty sudetské Němce, kteří v rámci řádění Revolučních gard nebo při divokém odsunu přišli o své blízké.

Mnozí z těch, kteří takto zahořkli, nepřijeli později ani jednou do Čech a jsou do jisté míry právem „alergičtí“ na jakoukoliv zmínku o Češích.

H. Sigmund, byť sám zažil a viděl mnoho zlého, nezahořkl a od devadesátých let jezdil do Mostu a navštěvoval příbuzné a přátele, přičemž s některými z nich si zahrál svůj oblíbený jazz, který mu v životě pomohl překonat mnohé problémy.

⁵²² „Někdo musel tato vrata úmyslně otevřít, neboť náhle se tu objevilo několik žen v červených šátcích ozdobených srpem a kladivem. Podřeply si se smíchem přímo na dvoře, zvedly sukně, sundaly kalhotky a začaly čůrat. Nejdřív jich bylo jen pár, ale mělo být hůř. Najednou zde byla záplava rudých šátek a na našem dvoře to vypadalo, jako by tu slepice s červenými hlavičkami snášely vejce. [...] Teď ještě přišli i muži, kteří bez ostychu před ženami začali močit na zed' dílny a garáže.“ (SIGMUND 2006: 126–127).

5.5. Gerold Tietz

Gerold Tietz se narodil v roce 1941 v Horkách u Dubé (Horka) v severních Čechách v rodině sudetských Němců. V jeho rodné vsi žili Němci, Češi, Židé a Romové. Tietzova rodina měla také české příbuzné a někteří z německé části příbuzenstva hovořili i česky a udržovali styky s českými kulturními kruhy (KUBICA 2010: 12).

Po druhé světové válce se rodina dostala do divokého odsunu a usadila se v Bavorsku. Tietz navštěvoval gymnázium v Tuttlingenu a pak studoval na univerzitách v Tübingenu, Berlíně a Paříži historii, francouzštinu a politologii. V roce 1969 získal doktorát z filozofie v oboru historie a více než třicet let vyučoval na gymnáziu ve Wendlingenu. Žil v potom v Esslingenu s manželkou Anne Birk, která byla také spisovatelkou (KUBICA 2010: 12).

Tietz se také podílel na společenském a politickém životě. Působil v odborech, v mládežnické organizaci Kreisjugendring a v cizineckých sdruženích, později jako zastupitel v SPD (KUBICA 2010: 12).

Gerold Tietz zemřel v Esslingenu v roce 2009.

Z roku 1989 pochází autorův debut – svazek satirických textů *Satiralien, Berichten aus Beerdita* (Satirálie – zprávy z Pohřbenova). Tietz v této próze kritizuje maloměstřáctví některých svých spoluobčanů.

Böhmische Fuge (Česká fuga) z roku 1997 je Tietzův první román, je částečně autobiografický a tematizuje život jedné německé rodiny v Horkách v době od nástupu národních socialistů k moci do konce války, divoký odsun a období integrace vyhnanců do německé společnosti. Tietz si vedle toho všímá také soužití Čechů, Němců, Židů, případně Romů v předválečném a válečném Československu. Autor se identifikuje se synem výše uvedené rodiny, Gernotem.

Následující román *Große Zeiten Kleines Glück* (Velká doba Malé štěstí) z roku 2005 obsahuje opět téma soužití Čechů, Němců a Židů v Praze, kde Tietz sleduje osudy pražské německé úřednické rodiny od počátku války až po divoký odsun.

Tietzův román z roku 2007 *Böhmisches Richtfest* (Česká zdvižná) je možné považovat za pokračování prvního románu. Opět zde vystupuje Gernot a autor sleduje z jeho pohledu opět divoký odsun a velký prostor věnuje problematice uplatnění se sudetských vyhnanců v Německu. Dospělí mají problém najít práci a žáci jako Gernot

jsou jako uprchlíci terčem posměchu spolužáků. Děj románu končí okupací Československa v roce 1968.

Také poslední Tietzův román z roku 2009 *Böhmische Grätschen* (České skrčky) je autobiografický a popisuje návštěvu Gernota u českých příbuzných po roce 1989. Seznamuje se s dalšími příbuznými a dozvídá se nové rodinné příběhy, a tak se dostává opět k válečnému i předválečnému období, kdy byl jeden z jeho předků členem Sokola.

Autobiografické prózy, tedy hlavně první, třetí a čtvrtý román Gerolda Tietze, nám poskytnou materiál pro sledování jeho dětství a mládí.

Gerolda Tietze můžeme ve srovnání s E. Althammer-Švorčíkovou a H. Sigmundem považovat za spisovatele, který ovšem s literární tvorbou začal až téměř po třiceti letech práce středoškolského profesora historie. Právě toto profesní zaměření je velmi zřetelné v jeho prózách, které jsou – s výjimkou jedné – silně autobiografické.

Vzhledem k tomu, že se Tietz narodil čtyři roky před koncem války, týkají se jeho vzpomínky hlavně odchodu z Čech do Německa a života odsunutých sudetských Němců v poválečném Německu.

Tento autor nám ovšem přináší ve svých prózách také vzpomínky svých předků, takže nám vlastně zprostředkovává jejich zážitky, což označuje M. Hirsch termínem „postmemory“.⁵²³

Prózy G. Tietze jsme vybrali nejen proto, že pojednávají o životě v multikulturní oblasti severních Čech v předválečném a válečném období, ale také proto, že autor v nich věnuje poměrně velký prostor tématu usazování sudetských vyhnanců v Německu.

Tomuto tématu jsme se ještě podrobněji nevěnovali a myslíme si, že vzhledem k zaměření naší práce do ní jistě patří.

Především ve třech výše zmíněných autobiograficky laděných prózách *Böhmische Fuge* (Česká fuga), *Böhmisches Richtfest* (Česká zdvižná) a *Böhmische Grätschen* (České skrčky) popisuje Tietz osudy své literární rodiny. Jak jsme již výše naznačili, autor neidentifikuje přímo žádnou literární postavu se skutečným členem své rodiny, nicméně velkou podobnost naznačuje jménem hlavní postavy – Gernot, které zvolil záměrně pro jeho podobnost s vlastním křestním jménem Gerold. Tato literární postava také poměrně věrně kopíruje autorův život.

⁵²³ Veronika Tuckerová zmiňuje tento termín Marianne Hirschové v souvislosti s označením traumatických zážitků matky od Herty Müllerové, když autorka hovoří o své knize *Atemschaudel*. (TUCKEROVÁ 2010: 27).

Je to rodina národnostně smíšená, část příbuzenstva je českého původu a mnozí němečtí členové rodiny ovládají český jazyk a věnují se aktivně českému umění, hlavně hudbě a literatuře.

S nástupem národních socialistů k moci však i v této rodině dojde mezi některými jejími členy ke konfliktům v souvislosti s jejich různou ideologickou a politickou orientací.

V rodné Tietzově vsi Horkách vlastní tchán Gernotovy matky, Gustav, selskou usedlost. Jako velitel oddílu SA získal v září roku 1938 v partyzánských bojích, než obsadila pohraničí německá armáda, jisté zásluhy, díky kterým mohl zaměstnat na svém vzorovém říšském statku (Reichsmusterhof) v rámci nucených prací pracovní síly z východu. Později je také vyzván vedoucím župy, aby převzal správu obce (TIETZ 2005: 72–73).

Ještě než došlo v Horkách k výše uvedeným národně socialistickým opatřením, byla to obec s výrazným multikulturním charakterem, na který autor poukazuje v následujícím citátu: „*Hier in Horka lebte man jedenfalls zusammen. Man hatte einen ungarischen Kutscher, slowakische Dienstmädchen, einen Prager Studenten, der beim Dorfschullehrer in den Ferien Deutsch lernte. Den schwarzen Hengst im Stall hatte sein Vater einem Zigeuner abgekauft und der Grünhopfen, der ging an die jüdischen Händler in Dauba, die ihn an alle Welt verkauften.*“⁵²⁴

Z výroku vyplývá, že i Tietz pochází, podobně jako ostatní autoři tohoto pojednání, z multikulturního prostředí, které se vytvářelo i v rodinném kruhu. Výše uvedený citát můžeme doložit autorovým výrokiem z jednoho rozhovoru pravděpodobně z roku 2007.⁵²⁵

Gustavův strýc Wenzel, profesor tělocviku v Praze, hovořil také česky a byl členem českého pěveckého spolku. Jezdívával občas o víkendu se svými pražskými přáteli

⁵²⁴ TIETZ, Gerold: *Böhmische Grätschen*. Passau 2009, 130.

„*Zde v Horkách se žilo každopádně pohromadě. Byl tady maďarský kočí, slovenské děvečky, pražský student, který se u venkovského učitele o prázdninách učil německy. Černého hřebce ve stáji koupil otec od jednoho Cikána a chmel byl dodáván židovským obchodníkům v Dubé, kteří ho prodávali do celého světa.*“ (překl. aut.).

⁵²⁵ „*Ich stamme selbst aus einem kleinen Dorf in Nordböhmen namens Horka, ein Dorf, wo es deutsche Bauern gab, einen tschechischen Kolonialwarenhändler, Roma, die Pferdehandel getrieben haben, Juden, die einen Hopfenhandel hatten.*“ (BACHORÍKOVÁ, JAHODOVÁ 2007: 23).

„*Sám pocházím z malé vsi v severních Čechách, z Horek, z vesnice, kde byli němečtí sedláci, v koloniálu český obchodník, Romové, kteří obchodovali s koňmi, Židé, kteří se věnovali obchodu s chmelem.*“ (překl. aut.).

k Máchovu jezeru a v rámci tohoto výletu se vždy zastavil v Horkách na návštěvu a společně zpívali české lidové písně česky a také německy⁵²⁶ (TIETZ 2009: 130–131).

V knize *Böhmische Grätschen* popisuje Tietz dvě Gernotovy poválečné cesty do Čech v 60. a 90. letech za českými příbuznými. Při jedné jeho návštěvě vzpomíná Jana, sestřenice jeho dědečka, na multikulturní charakter této rodiny. Vedle výše zmíněného Wenzela, což je strýc dědečka Gustava, vzpomíná Jana na „tauš“ Gernotovy matky a tetu Rózu, která se, podobně jako Wenzel, také zabývala zpěvem⁵²⁷ (TIETZ 2009: 9).

Tietz také potvrzuje multikulturní charakter své rodiny, jak se o něm dozvěděl z vyprávění českých příbuzných: *„Aus der Geschichte meines tschechischen Verwandten in Mladá Boleslav habe ich jetzt erfahren, dass Mitglieder unserer Familie in Prag im tschechischen Gesangsverein waren und nicht in einem deutschen Gesangsverein, dass sie gut tschechisch gesprochen haben.“*⁵²⁸

Od českých příbuzných se autor také dozvěděl, že se jeho dědeček aktivně zajímal o českou a německou kulturu a ve třicátých letech rozhodně odmítl spolupracovat s národními socialisty⁵²⁹ (BACHORÍKOVÁ, JAHODOVÁ 2007: 23).

⁵²⁶ „Zuerst auf Tschechisch:

‘Až ráno, až ráno,
až bude bílý den -
domů nepůjdeme...’

Und dann auf Deutsch:

‘Nach Hause, nach Hause,
nach Hause gehn wir nicht,
bis daß der Tag anbricht...’“ (TIETZ 2009: 131).

⁵²⁷ „‘Eines mußst du dir merken’, fuhr Jana fort, ‘unsere Familien, waren immer schon gemischt. Deine Mutter, die Zborschilová, die ist als elfjähriges Mädchen auf ‘Tausch’ nach Doubrava ins Isergebirge gegangen, um Tschechisch zu lernen. Und der Onkel deines Großvaters, der Turnprofessor, der ist in Prag in einem tschechischen Gesangsverein gewesen. Und deine Tante Rosa, die ist in der Böhmisches Brüdergemeinde gewesen und hat aus dem ‘New Gsengbüchlein’ gesungen, ein Liederbuch, das schon Luther kannte und das 1531 in Jungbunzlau erschienen ist.’“ (TIETZ 2009: 9).

„‘Jedno si musíš zapamatovat’, pokračovala Jana, ‘naše rodiny byly vždy smíšené. Tvoje matka, Zborschilová, šla v jedenácti letech na ‘tausch’ do Doubravy v Jizerských horách, aby se naučila česky. A strýc tvého dědečka, profesor tělesných cvičení, byl v Praze v jednom českém pěveckém spolku. A tvoje teta Róza, byla ve sboru Českých bratří a zpívala z ‘New Gsengbüchlein’, zpěvníku, který znal již Luther a který vyšel v roce 1531 v Mladé Boleslavi.’“ (překl. aut.).

⁵²⁸ BACHORÍKOVÁ, Katka; JAHODOVÁ, Lenka: Anne Birk und Gerold Tietz in Olmütz. Interview. In: Germling. Germanisten für Germanisten/Sommersemester 2007. Ed. Birgit GUNSENHEIMER, Olomouc 2007, s. 23.

„Z vyprávění mého českého příbuzného z Mladé Boleslavi jsem se teď dozvěděl, že členové naší rodiny v Praze byli v českém pěveckém spolku a nikoliv v německém, hovořili dobře česky.“ (překl. aut.)

⁵²⁹ „Und mein Großvater, der in den 20er und 30er Jahren im deutschen Kulturverband war, war auch sehr aufgeschlossen für die tschechische Kultur. Deshalb lehnte er es ab, als die Nazis diesen Kulturverband in den nationasozialistischen Lehrerverband überführen wollten.“ (BACHORÍKOVÁ, JAHODOVÁ 2007: 23).

„A můj dědeček, který byl ve 20. a 30. letech v německém kulturním svazu, byl také velmi otevřený české kultuře. Proto odmítl začlenění tohoto svazu do Národněsocialistického svazu učitelů, když tak chtěli učinit nacisté.“ (překl. aut.).

Další zajímavou zmínku o tom, jak jde někdo na „tausch“ do české rodiny, uvádí Tietz v knize *Große Zeiten Kleines Glück*, kdy si dva Němci na výletu v severních Čechách povídají o tom, kde probíhá v Čechách jazyková hranice mezi českou a německou oblastí, a jeden z nich si vzpomíná, co mu jeho babička odpověděla, když se jí zeptal, jak poznala, kde končí německá a začíná česká oblast. Byla jako mladá dívka na „tauši“ u českého truhláře v jedné obci nedaleko Bezdězu a z její výpovědi vyplývá, že české prostředí údajně poznala podle stohů slámy ve tvaru tzv. panáků. Autenticitu výroku této ženy autor výstižně vyjádřil její hovorovou němčinou⁵³⁰ (TIETZ 2005: 29, KUBICA 2008: 228).

Tento pohled prosté venkovské ženy je dobrým příkladem spontánního vnímání multikulturního prostředí, kdy lidé nepozorovali žádné podstatné rozdíly mezi jazykovými oblastmi, protože nějaké vymezení přesných hranic mezi nimi nebylo v podstatě možné a pro tyto lidi nebylo ani nijak důležité. A vzhledem k tomu, že si mnozí díky „tauši“ osvojili další zemský jazyk, neměli důvod rozlišovat tyto oblasti ani podle jazykového kritéria.

V knize *Böhmische Grätschen* popisuje autor, jak Gernot poslouchá vyprávění jedné příbuzné o jeho babičce, která jako učitelka z vlastního zájmu učila německé děti v obci Klein-Bösig (Bezdědice u Dubé) zadarmo, protože zde české úřady chtěly zrušit německou školu⁵³¹ (TIETZ 2009: 58).

Omezování počtu německých škol bylo nejen zásahem do kulturní oblasti německé menšiny, ale bylo samozřejmě motivováno také politicky. V této kapitole (viz s. 173, pozn. 427) jsme zmínili, že v rámci přijetí česko-německého kompromisu v roce 1890 bylo stanoveno, že minimální počet čtyřiceti dětí v okrese je podmínkou pro zřízení menšinové školy, přičemž rodiny dětí musely v okrese žít nejméně pět let.

⁵³⁰ „Das tschechische und das Deutsche? Weißt du, Kind, ich bin damals mit eim Sackl zu Fuß nach Katosiče [Katusice] gelaufen. Als ich hab hinterm Besigbarge die Kornhäusl stahn gesahn, da hab ich gewisst, ich bin im Bimschen.“ (TIETZ 2005: 29).

„České a německé? Víš, chlapče, já jsem tenkrát šla pěšky s ranečkem do Katosič [Katusic]. Když jsem za Bezdězem uviděla slaměné panáky, to už jsem věděla, že jsem na českém.“ (překl. aut.).

⁵³¹ „Dort war doch deine Großmutter ein paar Jahre Lehrerin. Damals herrschte doch Krieg um jede Schulbank. Die Prager Schulamtsidioten wollten die deutsche Dorfschule schließen. Und wie macht man das? Man behauptet, man habe kein Geld, um die Lehrer zu bezahlen. Und da ging deine Großmutter zu Fuß von Woken nach Klein-Bösig und gab dort in der Dorfschule den Kindern kostenlos Unterricht.“ (TIETZ 2009: 58).

„Tam byla přece tvoje babička několik let učitelkou. Tenkrát se přece vedla válka o každou školní lavici. Pražští idioti ze školního úřadu chtěli zavřít německou venkovskou školu. A jak se to dělá? Tvrdí se, že nejsou peníze, aby se zaplatili učitelé. A tak šla tvoje babička pěšky z Oken do Bezdědic u Dubé a vyučovala tam v místní škole děti zadarmo.“ (překl. aut.).

Se vznikem Československé republiky začaly české úřady v některých oblastech hustě osídlených Němci nekompromisně rušit místní německé školy. V. Plaček uvádí, že v roce 1920 bylo na Hlučínsku s výjimkou dvou obcí zrušeno německé školství, a tak rodiče museli zapsat své děti do německých škol v Opavě. Podle nařízení hlučínského vládního komisaře Šrámka z téhož roku musely být tyto děti z opavských škol propuštěny. Toto nařízení bylo v roce 1923 Nejvyšším správním úřadem v Praze zrušeno. Dojíždění žáků do Opavy bylo komplikované, proto bylo s pomocí Německého kulturního svazu zřízeno v Hlučíně soukromé německé vyučování. Později vznikly další soukromé německé školy v několika obcích na Hlučínsku (PLAČEK 2007: 46).

V roce 1935 došlo k dalšímu omezení německého školství na Hlučínsku na základě výnosu Zemské školní rady.⁵³²

V roce 1936 byl schválen zákon zvaný Lex Uhlíř, kterého podle Plačka využila Henleinova strana jako prostředku pro snadnější semknutí místního německého obyvatelstva proti československému státu⁵³³ (PLAČEK 2007: 69).

Se školním prostředím je také spojena pasáž z Tietzovy knihy *Česká fuga*, ve které autor líčí, jak se národně socialističtí ideologové snažili působit na mládež prostřednictvím cukrovinek a hraček⁵³⁴ (TIETZ 2005: 62).

Jak jsme již zmínili v úvodu části o G. Tietzovi, měl na konci války čtyři roky, takže se jeho osobní vzpomínky mohou týkat divokého odsunu, který zažil. Tento zážitek popisuje nejprve v románu *Česká fuga* (Böhmische Fuge) a v románu *Böhmisches Richtfest* (Česká zdvižná), přičemž v prvním románu je popis podrobnější. Z obou textů však nelze jednoznačně poznat, zda si divoký odsun skutečně pamatuje nebo zda ho zná z vyprávění své matky. S jistotou můžeme tedy jen říci, že je tento popis velmi podobný zážitkům pamětníků v textu M. Peroutkové a stejně tak v podání E. Althammer-Švorčíkové a H. Sigmunda.

⁵³² „Výnosem zemské školní rady v Brně z 12. 8. 1935 byl zredukován počet tříd na německých školách v Opavě tak, aby zde již nemohli být přijímáni žáci z Hlučínska.“ (PLAČEK 2007: 69).

⁵³³ Podle tohoto zákona povolovala domácí vyučování pouze okresní školní rada, která všechny žádosti z Hlučínska zamítla, a tak všechny tyto děti museli přejít do českých škol. Henleinova strana jim proto nabídla místo zakázaného domácího vyučování (Privatunterricht) tzv. doplňkové doučování (Nachhilfe-Unterricht) (PLAČEK 2007: 69).

⁵³⁴ „V onom roce, kdy Nacionálně socialistická péče o blaho lidu v Drážďanech začala vydávat plynové masky a na festivalu v Chebu s velkou pompou zavraždili Valdštejna, přivezli školáci ze Zbyn z výletu do Saského Švýcarska nacistická cukrátká, ale nejen malinově červené bonbony s malými hákovými kříži, ale také vystřihovánky s přilbou a orlem, šavlí a lebkou a společenskou hru, prý neobyčejně veselou, nazvanou Židi ven.“ (TIETZ 2005: 62).

V Horkách se vystřídali v polovině července roku 1945 Sověti, čeští partyzáni a vojáci z armády Ludvíka Svobody. Majitel vzorového říšského statku Gustav byl odveden partyzány do sběrného tábora v České Lípě. Sověti odvezli ženy z vesnice neznámo kam, přičemž Anna toho byla ušetřena, protože ji včas varovala hospodyně z jejich statku. Potom přišli na statek čeští četníci, kterým musela podepsat dokument o tom, že „dobrovolně“ odchází ze vzorového říšského statku a následně byla četníky vyzvána, aby urychleně odešla do Německa. Anna sbalila nejnütější věci na cestu a s celou rodinou – Gernotem, jeho mladším bratrem Hagenem a tetou Rosou se vydávají pěšky a později povozem do nedaleké obce Okna (Woken) (TIETZ 2005: 108–111).

V Oknech musela Anna s ostatními Němci absolvovat prohlídku zavazadel prováděnou českými partyzány, kteří jí chtěli vzít i péřovou podušku, ořechy a boty. Měla však štěstí, že se mezi partyzány objevil jeden známý, který ji poznal a tyto věci jí vrátil.

Na stole partyzánů s ukořistěnými věcmi dominuje mísa plná zlatých hodinek, prstenů a řetízků, tedy podobný obraz, který viděl H. Sigmund v mosteckém internačním táboře (viz 5. kap., s. 209–210, viz SIGMUND 2006: 104) (TIETZ 2005: 118, TIETZ 2007: 36).

Po této kontrole a při hledání místa v přeplněném vlaku, který vyhnance odvezl do České Lípy, mohla Anna pozorovat, jak z příjíždějícího vlaku od Prahy vystupují Češi, kteří vypadají jako turisté, kteří však mají nápadně mnoho prázdných tašek a batohů. Rosa ji upozornila, že to jsou tzv. „zlatokopové“, kteří jen čekají na okamžik, až Němci všechny domy opustí (TIETZ 2005: 119).

Pro Tietzovo psaní je typické, že poměrně často při líčení epizody některé ze svých postav popisuje, co probíhalo ve stejné době na jiném místě, a to v rámci často mimořádných tzv. dějintvorných událostí. A tak při popisu jedné epizody divokého odsunu Anny s rodinou, kdy stojí na plošině mezi vagony, protože se do žádného vagonu již nedostala, autor líčí, co se v té době patrně odehrává na konferenci v Postupimi, která skutečně probíhala v červenci a srpnu 1945.⁵³⁵

⁵³⁵ „Zatímco Anna děti pevně objímala, aby je pohyb při rozjezdu vlaku nesrazil z plošiny, radili se v Postupimi v Cäcilienhofu muži v módních letních oblecích, co se má s Annou stát.

Že se něco stát musí, v tom byli zajedno. Koneckonců se sešli u konferenčního stolu, aby uplatnili svou dějinnou odpovědnost. Měli Annu 'odsunout', nebo 'odstranit'? Bylo diplomatictější mluvit o 'transferu', nebo o 'evakuaci'? A pokud je pravda, co v pražském rozhlase tvrdil ministr propagandy Kopecký, totiž že Sudety byly beztak odjakživa původní slovanské území, proč pak nemluvit o 'čistce' nebo 'očistě'?

Anna ještě netušila, že se pánové v Postupimi shodnou na termínu 'odsun – Überführung'. 'Odsun... řádným a humánním způsobem.'“ (TIETZ 2005: 120).

Ve sběrném táboře strávila Anna dva dny a před násilím sovětských vojáků se uchránila zakrytými vlasy a začerněnými tvářemi. Náhodou potkala Gustava, který byl vyslýchán policií a přitom fyzicky týrán a musel v táboře zůstat. Anna musela s ostatními vyhnanci na povoze na saskou hranici, kde byli všichni vyhozeni z vozů a dál museli pěšky. Po třech dnech bloudění, kdy měli s dětmi k jídlu jen sáček ořechů a občasnou střelbou je pronásledovali sovětsí vojáci, se na pokraji sil dostali do Bad Schandau. Je na místě citovat, jak autor popisuje Annino zamyšlení nad právě prožitými hrůzami, protože se z jejího pohledu nedají vůbec definovat pojmy, které vzešly při jednání vítězných mocností na postupimské konferenci, jak jsme již uvedli v pozn. 509⁵³⁶ (TIETZ 2005: 121–123).

Velmi podobný způsob pěšího vyhnání přes hranici zmiňuje také H. Sigmund (viz 5. kap., s. 211, cit. 514) a H. Hellerová v části o E. Althammer-Švorčíkové (viz 5. kap., s. 186, cit. 457).

Ani na německé straně neměla Anna klidnou cestu. Z Bad Schandau se dostali parníkem do Drážďan a pak pokračovali dále vlakem směrem na Hof, ale před Plavnem jejich cestu ukončil zničený most a ocitli se na území kontrolovaném Sověty, ze kterého se šťastně dostali povozem do Hofu k Američanům. Místo v tomto povozu však Anna musela místnímu sedlákovi zaplatit zlatým prstenem. V Hofu ve sběrném táboře si všichni konečně mohli odpočinout a nabrat síly, protože tam dostali skromné, ale přece jen vydatné jídlo – náhražkovou kávu, chléb a eintopf. Příděly jídla se však postupně zmenšovaly, protože přicházeli stále noví utečenci. Pokračovali tedy dále dalším povozem, tentokrát za pár elegantních bot, které se Anně podařilo uchránit před rabujícími gardisty, do Norimberka. Zanedlouho se dostali do Simmelreithu u Traunsteinu. Anna měla totiž do tohoto místa doporučení od svého manžela, protože tam bydlel jeho přítel z fronty, Pohlding (TIETZ 2005: 125–131).

V domě již nebylo mnoho místa, protože tam bydlela rodina, které byl v Hannoveru vybombardován dům, a dalších několik dobrodruhů a propuštěných vojáků. Anna s dětmi a Rosou dostali malou místnost se stropem napadeným plísní. Aby mohla získat potravinové lístky a odběrní poukazy na další zboží, musela se Anna zaregistrovat na

⁵³⁶ „Neutekla. Na tom bude Anna stále trvat, ani nebyla odsunuta, tím méně rádným a humánním způsobem, byla vypuzena a vyhnána, vyvržena. Odhozena na hranici jako historická přítěž, zbavili se jí v lesní rokli, mezi vodou a skalami. A jestli z těch skalních strží nenajde cestu ven, tak už se nikdy nikam nedostane.“ (TIETZ 2005: 123).

místních úřadech. Na těchto oficiálních místech se také nesetkala s pochopením a vstřícností⁵³⁷ (TIETZ 2005: 141).

Muselo být opravdu těžké pro utečence, kteří se museli vyrovnávat s traumatickými zážitky během divokého odsunu, vyrovnat se ještě s další nepříjemnou skutečností, že nejen jejich noví spoluobčané, ale také správní úředníci jim otevřeně dávají najevo, že jsou jako noví obyvatelé příslušné obci na obtíž.

A tak se Anna se setkala také s necitlivostí a arogancí sedláka, u kterého těžce fyzicky pracovala⁵³⁸ (TIETZ 2005: 144–145).

Anna sice byla vystudovanou učitelkou, ale vzhledem k tomu, že od školního úřadu nedostala povolení, musela se živit fyzickou prací v zemědělství a později začala plést svetry.

Problém s povolením k výuce souvisel se členstvím Anny v Národně socialistickém svazu žen (NS-Frauenschaft). Školní rada jí sdělil, že má přísný zákaz zaměstnat učitele s takovou minulostí. Anna přitom byla vlastně pasívní členkou této organizace a zúčastnila se jen jednou dožínkové slavnosti v České Lípě a k členství ji v podstatě přinutili její tchán a manžel (TIETZ 2005: 142–143).

Touto epizodou se Tietz dotýká závažného tématu denacifikace v poválečném Německu, která byla přirozeně neodmyslitelnou součástí poválečného vývoje německé společnosti, ale v některých případech, jako byl ten Annin, byla kritéria nespravedlivá.

Anna se totiž následně setkala se dvěma případy, kdy dotyční velmi aktivně pracovali v národně socialistických strukturách, a přesto mohli po válce v Německu vykonávat práci na politicky i společensky důležitých místech.

Když se Anna s rodinou později přestěhovala do města Wurmlingen, seznámila se tam na setkání sudetoněmeckého landsmanšaftu s paní Moorlechnerovou, která jí vyprávěla, že za války spolupracovala na Ukrajině s vysokými důstojníky zpravodajské služby (Sicherheitsdienst /SD/) včetně H. Himmlera. V denacifikačním dotazníku však tuto skutečnost zamlčela, pravidelně chodila v neděli k svatému přijímání a stala se nejprve mluvčí utečenců a později mluvčí CDU pro zahraničně-politické záležitosti (TIETZ 2005: 165–166).

⁵³⁷ „Zeptal se Anny: ‘Z kterého světadílu pocházíte?’ Annu píchlo u srdce, a než se mohla rozhodnout pro Horky, Litoměřice nebo Ústí, dodal úředník: ‘Koho to chce paní Pohlđingová ještě vzít k sobě, vřdyt’ má dům už nacpaný propuštěnými vojáky. Nejvyšší čas, aby se pan Pohlđing vrátil’ [...] ‘A co je s vašimi rodiči? Ty bude mít obec nejspíš taky brzy na krku.’“ (TIETZ 2005: 141).

⁵³⁸ „Když si Anna brala mzdu, vyložila sedlákovi, že v práci nemůže pokračovat, protože má úplně oteklé paže. Reinhuber odpověděl, že má na sklizeň brambor čeledě dost. A hned nato se Anny nepokrytě zeptal, zda by se nemohl někdy zastavit u ní doma, nejlíp, když tam nebudou děti.“ (TIETZ 2005: 144–145).

Dále se Anna dozvěděla, že známý jejího muže – Paul, který byl za války dozorcem v koncentračním táboře v Dachau, se stal ředitelem jedné školy v Porýní. Anna se sice později stala učitelkou na odborné škole, ale mohla tam vyučovat jen vaření. Není divu, že Anna litovala, svého čestného přiznání při přijímacím pohovoru se školním radou, že byla členkou Národně socialistického svazu žen (TIETZ 2005: 164, 168).

Tietz uvádí v knize *Böhmisches Richtfest* také epizodu, ve které vystupuje sudetoněmecký antifašista Grasselt, na nějž vzpomíná jeho dcera Mizzi, později hospodyně na statku v Horkách. Jejímu otci hrozilo během války zatčení a internace v koncentračním táboře, protože na veřejnosti dával najevo svůj nepřátelský postoj vůči henleinovskému hnutí například tím, že odmítal zdravit národně socialistickým pozdravem. Jeho spoluobčané se mu vyhýbali a nazývali ho „českým vazalem“ a „bolševickým psem“. Po válce byl však, stejně jako ostatní sudetoněmečtí spoluobčané, nazván „nacistickou sviní“⁵³⁹ a musel jako ostatní do divokého odsunu (TIETZ 2007: 119–121).

Podle Wiedemanna komplikovalo situaci německých antifašistů především rozdílné pojetí v zemědělském konfiskačním dekretu z 21. 6. 1945, který obsahoval jako jedinou výjimku z konfiskace, kategorii „aktivní účasti na boji za zachování a osvobození republiky“. A v dekretu č. 108 o nezemědělském majetku, který obsahoval i kategorii „pronásledování nacistickým režimem“. Wiedemann dále uvádí, že situace německých antifašistů byla podle regionů velmi různá a místní civilní nebo vojenské orgány často nerespektovaly jejich zvláštní postavení a jak to výše zaznamenal Gerold Tietz, byly tyto osoby s ostatními krajany internovány a vyháněny (WIEDEMANN 2016: 296–297).

Antifašisté, kteří zůstali, to však také neměli jednoduché: „*Na mnoha místech, kde němečtí antifašisté společně s českými odbojáři uváděli do života první revoluční národní výbory, byli antifašisté na nátlak českých novoosídlenců a státních orgánů ze svých pozic odstraňováni. Vládní nařízení z 5. května 1945 totiž stanovilo, že do národních výborů smějí být voleny pouze osoby 'slovanské národnosti'.* Další vyhláška

⁵³⁹ „*Bisher waren wir die 'roten Schweine' und über Nacht auf einmal die 'Nazischweine'. Die Tschechen machten da keinen Unterschied. Außer dem Postboten, der hat meinen Vater aufgefordert, zu bleiben, er sei doch Antifaschist gewesen. Für die anderen Tschechen aber galt er als Hitlerist.*“ (TIETZ 2007: 120)

„*Doposud jsme byli 'rudé svině' a přes noc jsme najednou byli 'nacistické svině'. Češi v tomto směru nerozlišovali. S výjimkou poštovního doručovatele, který mého otce vyzval, aby zůstal, byl přece antifašistou. Pro jiné Čechy ale platil za hitlerovce.*“ (překl. aut.).

z 25. července 1945 neslovanskému obyvatelstvu zásadně odmítala aktivní i pasivní volební právo.⁵⁴⁰

Již v části věnované E. Althammer-Švorčíkové jsme zmínili společné aktivity českých a německých antifašistů, sociálních demokratů a dalších sympatizantů těchto uskupení, přičemž jsme citovali hlavně z textu C. Kučery (viz 5. kap., s. 179, cit. 444; s. 180, cit. 445, 446).

Zdeněk Radvanovský píše, že antifašistický odboj v době války sice v pohraničních oblastech neměl centrální vedení, nicméně v oblasti severních Čech je doložena činnost několika odbojových skupin v oblasti Děčína, Duchcova, Teplic a Mostu. Za nejvýznamnější Radvanovský považuje skupinu antifašistické mládeže v oblasti Teplic pod vedením Herty Lindner⁵⁴¹ (RADVANOVSKEJ 1999: 34–35).

Radvanovský se k odboji v oblasti severních Čech vyjadřuje také v následujícím citátu: „*Gegen den aufkommenden Nationalsozialismus stellten sich jedoch in Nordwestböhmen nicht nur tschechische und deutsche Kommunisten und Sozialdemokraten, sondern auch tschechoslowakische Staatsbürger jüdischer Herkunft.*“⁵⁴²

Jako zástupce židovského odboje Radvanovský uvádí rodáka z Ústí nad Labem Ernsta Neuschula (1895–1968), absolventa pražské umělecké akademie, který se stýkal s F. Kafkou a M. Brodem. Byl členem uměleckých skupin „Novembergruppe“ a „Neue Sachlichkeit“ (Nová věcnost). Počátkem 30. let se stal příznivcem německé komunistické strany, do které však nikdy nevstoupil. S nástupem národního socialismu k moci začal svými malbami a kresbami proti tomuto hnutí protestovat⁵⁴³ (RADVANOVSKEJ 1999: 37–38).

⁵⁴⁰ WIEDEMANN, Andreas: „Pojď s námi budovat pohraničí!“. Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha 2016, 297.

⁵⁴¹ Tato skupina se na veřejnosti prezentovala jako klub horolezců a již v předmnichovském období v rámci svých výletů do pohraničních skal převáděla přes hranici německé antifašisty. Během války členové této skupiny překládali a psali letáky, které pak také doručovali do Drážďan. Skupina byla na podzim roku 1941 zničena, 39 jejích členů bylo uvězněno a H. Lindner byla v lednu roku 1943 popravena v Berlíně-Plötzensee. (překl. aut.) (RADVANOVSKEJ 1999: 35).

⁵⁴² RADVANOVSKEJ, Zdeněk: Deutsche Antifaschisten in Nordwestböhmen. In: Unbekannte Schicksale. Internationales Seminar in Liberec (Reichenberg), Oktober 1997. Ed. Bernard Bolzano Stiftung, Praha 1999, 32–42, zde 37.

„*Proti narůstajícímu národnímu socialismu se postavili v severních Čechách nejen čeští a němečtí komunisté a sociální demokraté, ale také českoslovenští občané židovského původu.*“ (překl. aut.).

⁵⁴³ V roce 1932 se stal Neuschul profesorem na Vysoké škole výtvarného umění v Berlíně a v následujícím roce mu národní socialisté zavřeli výstavu, zkonfiskovali a zničili jeho obrazy a zbavili ho profesury. Poté se vrátil do rodného města a stal se tam předsedou Svazu přátel sovětského svazu. Portrétoval T. G. Masaryka a E. Beneše. Roku 1935 dostal pozvání do Moskvy, kde se podílel na výstavě nového západního umění a portrétoval na vlastní žádost J. V. Stalina. Sověští kolegové ho varovali před hrozícími represemi a když byl zatčen komisař pro kulturu Bubnow, Neuschul rozčarován odjel ze

S necitlivostí a posměchem se setkával také Gernot ve škole. Pro spolužáky byl uprchlíkem z východu s nejasným původem, a tak mu říkali „Watzlaw“ nebo „Polack“. Problém své identity si Gernot uvědomil, když se ho jednoho dne učitel zeptal, odkud pochází. Do Wurmlingu se Gernot přestěhoval z Bavorska, a tak přemýšlel, zda má odpovědět Bavorsko anebo spíš Čechy, odkud byl sice vyhnán, ale narodil se tam. S odpovědí váhá tak dlouho, až zazvoní a s odpovědí tedy může počkat do další hodiny. Náhle však Gernota napadne odpověď, kterou slyšel od matky, a to, že pochází z šestého kontinentu – z Čech (TIETZ 2007: 84–85).

Tento fantaskní přídomek k zemi původu věrně odráží vztah člověka k rodné zemi, kterou musel nedobrovolně opustit. Tato země již pro něho neexistuje, a proto ji také nazval kontinentem, který neexistuje.

Podobný problém zažívá Gernotova matka Anna, když si potřebuje vyřídit nový osobní průkaz a úředník se jí ptá, ve kterém státě leží její rodiště. Narodila se v roce 1913 v Brocně (Brotzen) v tehdejší Rakousko-Uherské monarchii, to by bylo úředníkovi patrně k smíchu. Když začala v Brocně chodit do školy, vznikla z monarchie Československá republika, o tom by úředník patrně také neměl ponětí. Poté jako vdaná žila od roku 1938 v Sudetech, které byly součástí Velkoněmecké říše, která později zanikla. V červenci roku 1945 byla vyhnána a pražská vláda Anně odebrala československou státní příslušnost a spojenci jí neuznali německou státní příslušnost, a tak byla nepřislušná k žádnému státu. Pokud by uvedla jako zemi původu Československou socialistickou republiku, byla by patrně považována za komunistku, tak raději mlčela. Úředník tedy nechal kolonku státu u místa narození prázdnou (TIETZ 2007: 203–204).

Sovětského Svazu. Nicméně po návratu poměry v SSSR chválil v německém komunistickém časopise *Rote Fahne*. V té době se setkal také s K. Gottwaldem.

V roce 1940 odešel Neuschul s rodinou do Velké Británie, kde během války uspořádal několik svých výstav. V Londýně byl v kontaktu W. Jakschem a K. Kreibichem. Jaksch chtěl po válce Neuschula navrhnout na funkci ministra kultury německých autonomních oblastí v ČSR, a tak se Neuschul s Kreibichem domluvili na vytvoření Kulturního programu pro německé obyvatelstvo v poválečném Československu. Podíl Němců na politickém životě však Beneš vzhledem k aktuálnímu vývoji odmítl, protože se ztotožnil s myšlenkou jejich vysídlení.

V osobním hovoru s Benešem se Neuschul údajně snažil argumentovat, že není Němec, ale Žid, a že byl vždy loajální k ČSR a již ve dvacátých letech ostře vystupoval proti národnímu socialismu. Neuschul se chtěl přesto po válce vrátit do vlasti, bylo mu i jeho rodině opět přiznáno československé občanství, ovšem vzhledem ke Kreibichovu varování, že se může stát opět obětí politického pronásledování, od návratu upustil.

Vlivem mocenského rozdělení Evropy a politického vývoje v Československu v roce 1948 Neuschul upustil od své víry v socialismus a v roce 1948 přijal anglické občanství a jméno Ernest Norland. (překl. aut.) (RADVANOVSKEJ 1999: 37–42).

Také tato pasáž ukazuje, jak bylo pro obyvatele multietnických oblastí problematické ztotožnit se s aktuálním státním útvarem, k němuž momentálně patřila oblast, ve které se narodili a kde žili, než museli nuceně odejít. Z Annina přemítání vyplývá, že si vytvořila úzký vztah k Brocnu, kde se narodila, později k Oknům (Woken), kde učila, a k Horkám, kde žila s rodinou na říšském dědičném statku. Stát, ať už to bylo Rakousko-Uhersko, ČSR nebo Velkoněmecká říše, byl pro ni vždy jen abstraktním, případně nereálným konstruktem, tedy neexistujícím šestým světadílem (TIETZ 2007: 201).

Podle vlastních zkušeností Anna nepovažovala státy, ve kterých žila, za stabilní politické útvary a z následujícího citátu vyplývá, že patrně vzhledem k těmto zkušenostem nepovažuje za stabilní ani poválečné Německo: „*Das hatte wohl auch der Beamte erkannt. Er ließ den Platz hinter Annas Geburtsort Brotzen einfach frei. Warum sollte der Staat als solcher hier keine Pause machen? Schließlich diente auch er nur einem Staat, der als Provisorium galt.*“⁵⁴⁴

K výše uvedeným příkladům problémů s „nejednoznačným“ původem můžeme uvést ještě podobně zaměřenou epizodu z Tietzovy knihy *Česká fuga*, ve které autor líčí počátek Gernotových studií na začátku šedesátých let v Paříži, když si hledal ubytování. Majitelka bytu trvala na tom, že rozhodně nepronajme pokoj Němci – jednak kvůli ostatním nájemníkům a dále proto, že zažila za války s matkou zoufalý útěk z jedné normanské vsi před Němci.

Gernot jí podle pravdy „[od]pověděl, že je sice Němec, ale že pochází z české vesnice, která předtím dlouho patřila k Rakousku. ‘Rakušan,’ pravila Mme Montoile, ‘to už je lepší, ale nevím.’“⁵⁴⁵

Z tohoto citátu vyplývá Francouzčin stereotypní vztah k Němcům, což se Gernota, jako sudetského Němce narozeného čtyři roky před koncem války, muselo jistě nepříjemně dotknout. Ovšem když nato dodal, že z dřívějšího Rakouska vzniklo Československo, dáma se zaradovala a uznala, že je Gernot v jejích očích Čechem a mohl se nastěhovat s tím, že ani v celé čtvrti, kde se její byt nacházel, nesmí zmínit svůj německý původ (TIETZ 2005: 185).

⁵⁴⁴ TIETZ, Gerold: *Böhmisches Richtfest*. Passau 2007, 204.

„*To si uvědomil snad také ten úředník. Nechal místo za Anniným místem narození Brocnem volné. Proč by si stát jako takový na tomto místě neměl udělat volno? Nakonec i tento úředník také jen sloužil státu, který byl vlastně provizoriem.*“ (překl. aut.).

⁵⁴⁵ TIETZ, Gerold: *Česká fuga*. Olomouc 2005, 185.

K tomuto zážitku můžeme jen dodat, že v dané situaci zainteresované osobě sudetoněmecký původ pomohl v dobré věci.

Na závěr můžeme říci, že se Gernot i Anna postupně sžili s novým prostředím, i když jejich minulost je neustále doprovází, což si neuvědomují jen v rámci sebereflexe, ale jejich minulost, respektive jejich původ jim stále více méně připomíná i jejich okolí. S postupem času to však pro ně není již taková zátěž, protože si na takový přístup okolí postupně zvykli.

Gernot si zvykl na to, že spolužáci na gymnáziu nemají zájem o jeho příběhy uprchlíka a nechtějí již takové „špatné zprávy z východu“ poslouchat. Raději se baví o cyklistice a nových druzích zmrzliny v místní kavárně (TIETZ 2007: 105).

Anna se vyrovnala s tím, že není ten typ jako někteří její sudetoněmečtí krajané, kteří záměrně nadhodnotili cenu majetku ve formulářích pro náhradu škod způsobených odsunem a úspěšně s takto získaným kapitálem v Německu podnikají. Anně zbyly jen příběhy, o které kromě Gernota nikdo nemá zájem (TIETZ 2007: 95).

Zajímavý pohled na vztah Čechů a Němců přináší Tietz v epizodě, kdy vzpomíná na setkání s tetou Rosou. Tato žena se Gernotovi snaží toto téma přiblížit biblickým příměrem a tvrdí, že u posledního soudu nechá Bůh Němce hovořit česky a Čechy německy. Když jí však nato Gernot namítne, co se bude dít, když se ani potom Němci a Češi nesnesou, pomůže si tetá následujícím vtipným a výstižným příměrem z oblasti židovské, německé a české literární tradice: „*Ja, dann, dann leiht sich der Ewige in der jüdischen Abteilung des Paradieses vom Rabbi Löw den Golem aus. Aus der deutschen Abteilung läßt er Alfred Kubins großen Schreckensherrscher kommen. Und in der tschechischen Abteilung bittet er Karel Čapek darum, seinen Roboter in Bewegung setzen. Wenn dann der Golem, der Patera und der Roboter losziehen, dann ist Ruhe im böhmischen Laden.*“⁵⁴⁶

Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem můžeme říci, že nám Tietz prostřednictvím svých postav dává najevo svůj smířený a vyrovnaný postoj k příkořím, která zažil on a jeho rodina během divokého odsunu. Vidí kriticky nejen jednání Čechů v tomto složitém období, ale kritizuje také chování svých nových německých spoluobčanů, stejně jako vypočítavost některých sudetoněmeckých krajanů.

⁵⁴⁶ TIETZ, Gerold: *Böhmisches Richtfest*. Passau 2007, 99–100.

„*Ano, potom, potom si vypůjčí Věčný v židovském oddělení ráje od Rabbiho Löwa Golema. Z německého oddělení nechá přijít velkého hrozivého vládce od Alfreda Kubina. A v českém oddělení poprosí Karla Čapka o to, aby uvedl do pohybu svého Robota. Když potom Golem, Patera a Robot odtáhnou, potom bude v českém krámě klid.*“ (překl. aut.).

Závěr

Tématem této práce bylo přiblížit život ve třicátých a čtyřicátých letech dvacátého století v multikulturních regionech střední Evropy, jak ho reflektují v převážně autobiograficky laděných prózách německy píšící autoři O. Filip, H. Bienek a skupina dalších autorů (F. Sikora, E. Althammer-Švorčíková, H. Sigmund a G. Tietz).

Jak jsme již zmínili v úvodu, jedná se tedy o literární vyprávění, které je však převážně autobiograficky laděné, a tak se místy blíží spontánnímu vyprávění pamětníků. Tento druh sdělení se odborně nazývá orální historií a zažívá v posledních letech i u nás zvýšený zájem.

V první části práce, věnované literárním autobiografiím, se místy objevují případy, kdy je autenticita vytlačena fabulací. Zde se nabízí otázka, jak jsme naznačili již v úvodu (s.6–7, cit. 2; s.7. cit. 3), zda tyto texty „ztrácí na hodnotě“. Týká se to např. epizody o národnostně smíšeném pěveckém sboru Slavík ve Filipově ostravském románu *Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy* (kap. 3., s. 36, cit. 69). Autor sám „přiznává“ ve své knize *Verspätete Abrechnungen*,⁵⁴⁷ že žádný takový sbor v Ostravě neexistoval. Někdo to může považovat za „falšování minulosti“, někdo za „roztomilou historku“. Myslíme si, že z literárně-vědného hlediska je to fabulace, která má v takovém literárním tvaru své opodstatnění, protože se jedná o román, u kterého autor připouští jisté autobiografické prvky. Máme za to, že je v tomto směru vhodný termín „literární autobiografie“. Jako motivace pro tuto fabulaci se jeví snaha autora místy odlehčeným a místy konfrontačním způsobem poukázat na problémy soužití různých etnik, jejichž některé elity se v zápalu boje o prosazení svébytnosti vlastní kultury (a tedy i jazyka) nedokázaly vyhnout stereotypním odsudkům.

Skutečně problematická ve vztahu autenticity a fabulace je epizoda v románu s autorem přiznanými autobiografickými prvky *Erde und Feuer*. Horst Bienek tímto románem uzavírá tzv. Hlivickou tetralogii. Jeho literární postava, Kotik, je ve svých patnácti letech donucen Sověty demontovat stroje v hlivických továrnách, aby mohly být odvezeny jako válečná kořist.⁵⁴⁸ Protože autor při práci na hlivických románech

⁵⁴⁷ FILIP, Ota: *Verspätete Abrechnungen. Mit einem Beitrag von Walter Schmitz sowie einer Biographie*. Dresden 2012, 106–107.

⁵⁴⁸ BIENEK, Horst: *Erde und Feuer*. München 1987, 325.

často čerpal z vlastních rešerší historických pramenů, korespondence očitých svědků a dalších archivních materiálů, sestavil po dokončení tetralogie publikaci *Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen* (Popis jedné provincie. Poznámky), ve které některé archivní dokumenty, mapky, fotky přímo otiskl a doplnil je vlastním textem, který tvoří vlastní vzpomínky na dětství a zápisky, jak postupoval při psaní hlivické tetralogie. Objevuje se tam také pasáž o tom, jak byl nuceně nasazen na demontážní práce do drátoven VOH, kde balil stroje do olejového papíru a nakládal na vagóny.⁵⁴⁹ V kapitole 4. (s. 123), zmiňujeme svědectví autorovy sestřenice z roku 2011, ze kterého vyplývá, že na nucené práce Bienek nikdy nebyl nasazen, nýbrž několik prvních poválečných měsíců strávil ukrytý u své tety.⁵⁵⁰ V tomto případě tedy autor skutečně vědomě zkreslil jedno období svého života a až do své smrti v roce 1990, pokud je nám známo, se k němu jinak nevyjádřil. Zbývá tedy jen spekulovat, zda patrně ze studu nechtěl přiznat, že první neklidné poválečné měsíce strávil v bezpečí tetiny domácnosti.

V úvodu také zmiňujeme důležitý smysl a význam „vzpomínek na minulé události“, jak je pojmenovává M. Peroutková, přičemž podtrhuje jejich důležitost pro naši současnost i budoucnost (viz 1. kap., s. 6, cit. 1).

Texty, kterými jsme se v této práci zabývali, přinášejí vlastně vzpomínky autorů na rodinný život, dětství, mládí a v některých případech i dospělost na pozadí dramatických událostí třicátých a čtyřicátých a mnohdy jejich důsledků na počátku padesátých let. Často zasáhly tyto události tragickým způsobem do života těchto autorů a jejich rodin, případně nejbližšího okolí (sousedé, spolužáci, učitelé, služebnictvo), a tak se vyrovnávají s jejich traumatickým účinkem.

Dramatické události často zkoušejí charakter lidí, které zasáhly, a také je často nutí zaujmout určitý politický, případně morální postoj. Autoři a další aktéři jejich textů prožili danou dobu převážně v etnicky smíšených regionech střední Evropy, a tak je u nich často velmi složité zaujmout jednoznačný postoj k určitým událostem. Připomeňme jen pro názornost nedůvěru velitele skupiny Hitlerjugend, který si nebyl jistý, zda postava O. Filipa, Jan, bude považovat za „své“ sovětské nebo německé vojáky (viz 3. kap., s. 42, cit. 90).

⁵⁴⁹ BIENEK, Horst: *Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen*. München 1986, 198.

⁵⁵⁰ PETERSEN, Andreas: „Meine Damen und Herren. Ich breche hier ab.“ Zu Horst Bieneks ungeschriebenen Workuta– Roman. In: Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts. Ed. Reinhard LAUBE, Verena NOLTE, Göttingen 2012, 189–208, zde 201.

Podobné dilema řeší také postava H. Bienka, Janosz, který jako hornoslezský Němec má narukovat do německé armády a obává se, že bude muset střílet na své polské příbuzné (viz 3. kap., s. 57, cit. 128, 129).

Souhrnně bychom mohli říci, že autoři textů pojednaných v této práci se snaží ukázat, jak dějinné události ovlivnily jejich soukromé životy a životy jejich blízkých. Snažili jsme se tedy výběrem autorů a textů postihnout v rámci možností široké spektrum názorů, postojů či druhů chování a prožívání dějinných událostí třicátých a čtyřicátých let.

V tomto směru jde tedy především o postoj k národnímu socialismu, jeho ideologii, jeho mocenským strukturám a praktikám. Se vstupem do národně socialistických organizací z pragmatických důvodů se setkáváme u otců O. Filipa, H. Bienka, a F. Sikory. Zatímco rodiče E. Althammer-Švorčíkové, H. Sigmunda a prarodiče G. Tietze toto členství zásadně odmítají.

Podobně nejednoznačný je také postoj mladší generace, tedy dětí-autorů ke členství v Hitlerjugend, případně v Bund deutscher Mädel. O. Filip a H. Bienek vstoupili do HJ na přání rodičů, zatímco F. Sikora do této struktury vstoupil s nadšením a byl na své členství hrdý.

Později vstoupil Sikora dobrovolně do armády, přičemž jako jeden z rozhodujících důvodů uvádí touhu po hrdinství prokázaném v boji.

Dále z textů výše zmíněných autorů vyplývá, že otcové Bienka a Sikory vstoupili do NSDAP, přičemž členství v této organizaci, která byla po válce považována za zločineckou, bylo důležitým kritériem při hodnocení viny jejich členů na zločinech druhé světové války.

Zde je nutno zmínit skutečnost, že funkcionáři NSDAP většinou stačili utéct na konci války do americké okupační zóny, zatímco řadoví členové padli do rukou Sovětů nebo českých revolučních gardistů a často byli vystaveni brutální perzekuci.

K hodnocení tohoto členství se zajímavě vyjadřuje Tomáš Kosta v rozhovoru s Vladimírem Mlynářem v souvislosti s otázkou, zda považuje KSČ za zločineckou organizaci, což potvrzuje, a na otázku, zda je možné klást rovnítko mezi komunismus a nacismus, již neodpovídá tak jednoznačně, ale v určitých aspektech vidí jisté shody. Rozlišuje, zda byl dotyčný řadovým členem KSČ, případně v NSDAP, anebo se podílel na zločinných akcích⁵⁵¹ (MLYNÁŘ 2008: 65).

⁵⁵¹ „Podle mého názoru nelze klást rovnítko mezi nacismus a komunismus, ale pokud jde o fanatické nadchnutí se pro ideologii, pak podle mne není velký rozdíl, jestli jsi byl řadovým členem NSDAP nebo

K osobnosti T. Kosta je nutno ještě dodat, že výrazně přispěl k pozitivnímu vývoji česko-německých vztahů jako zastávce usmíření mezi Čechy a Němci tím, že byl neformálním poradcem Jiřího Gruši, který se stal prvním československým a později českým velvyslancem v Německu. Spolupracoval také s Helmutem Kohlem v době přípravy Česko-německé deklarace a doprovázel Gerharda Schrödera při návštěvě Terezína. Byl také zahraničněpolitickým poradcem se zvláštním pověřením pro Německo ve vládách Vladimíra Špidly, Stanislava Grosse a Jiřího Paroubka. Díky jeho aktivitám uznala česká vláda v roce 2006 zásluhy sudetských antifašistů a byly zřízeny fond a komise pro dokumentaci jejich činnosti (MLYNÁŘ 2008: 128–129).

Dalším závažným tématem všech textů je poválečný divoký odsun a jeho průvodní jevy jako rabování a fyzické a psychické násilí. Z tohoto období si pochopitelně postižení odnášejí celoživotní traumata jak ze strany Čechů, případně Sovětů, tak ze strany svých krajanů, kteří kolaborovali s poválečným československým režimem, a následně ze strany Němců, když se usazovali v novém domově – poválečném Německu.

Za jeden z hlavních důvodů odsunu Němců z Československa se považuje princip jejich kolektivní viny, ke kterému se fundovaně vyjadřuje T. Kosta, když se ho V. Mlynář ptá na jeho motivaci k angažovanosti v oblasti česko-německého smíření: *„Několik Němců mi za války zachránilo život. Ale hlavně odmítám princip kolektivní viny. A čím jsem starší, tím je to silnější. Až dnes vím, jak moc Němců – i těch sudetských – bylo antifašisty. Angažuji se, protože jsem přesvědčen, že i Češi se jednou musí začít vyrovnávat se svojí nedávnou historií. A to v sobě zahrnuje také kritický pohled na česko-německé vztahy a nutnost přestat se konečně schovávat za kolektivní pohled na Němce.“*⁵⁵²

S tímto vůči Němcům smířlivým výrokem ostře kontrastuje výrok českého prezidenta Václava Klause z roku 2003 u příležitosti oslavy výročí vzniku samostatného Československa a Peroutková označuje tento výrok, podle našeho mínění opodstatněně, za většinový pohled Čechů na odsun: *„V politickém diskursu artikuluje tento většinový pohled na odsun zejména Václav Klaus: Němci si určili svůj osud sami tím, že se drtivá většina našich tehdejších spoluobčanů [...] odvrátila od*

KSČ. To je stejné! Rozumím tomu, že se to mohlo stát. Ale rozlišuji, když byl někdo řadovým členem NSDAP nebo obyčejným vojákem wehrmachtu, nebo jestli byl SS v Osvětími. Anebo jestli byl jen v KSČ, nebo byl u StB a mučil v padesátých letech vězně. V tom je zatraceně velký rozdíl, který se nedá relativizovat.“ (MLYNÁŘ 2008: 65).

⁵⁵² MLYNÁŘ, Vladimír: Kosta. Rozhovor přes dvě generace. Praha 2008, 130.

*demokratického státu a za svůj přijala Hitlerův nacistický program, který vyústil v okupaci a protektorát.*⁵⁵³

Můžeme říci, že tyto dva výše uvedené výroky dvou osobností politického života reprezentují dvě různá stanoviska ke vztahu Čechů k Němcům. To první je fundované a druhé stereotypní, přičemž skutečnost, že ho veřejně zastává nejvyšší představitel českého státu, by mohla být tématem dalšího pojednání.

V rámci závěru je také na místě zmínit několik problémů a otázek, které formulovala M. Peroutková a které jsme uvedli ve 4. kapitole v části věnované dílu O. Filipa ve vztahu k poválečnému období.

Peroutková se pozastavuje nad skutečností, že KSČ přehlížela kolaboraci některých jedinců s nacistickým režimem pod podmínkou vstupu do jejích řad (viz 4. kap., s. 105).

Dále Peroutková poukazuje na to, že se ani v současné době nevěnuje v českých odborných kruzích pozornost možné souvislosti mezi událostmi na konci války (např. divoký odsun) a nastolením totalitního režimu v roce 1948 (viz 4. kap., s. 105, cit. 257).

Z výše zmíněného citátu (viz 4. kap., s. 105, cit. 257) tedy vyplývá, že prosazování nedemokratických principů v české společnosti v letech 1945–1948, mezi které můžeme začlenit také divoký odsun Němců, přispělo k provedení únorového komunistického puče (srov. 4. kap., s. 109, cit. 270).

K myšlenkám Peroutkové můžeme ještě přidat výrok M. Sládka, který označuje jako přímý důsledek odsunu Němců oslabení sociálního a ekonomického potenciálu státu, přičemž toto oslabení umožnilo vzestup komunismu v roce 1948 (viz. 4. kap., s. 106, cit. 258).

K tvrdému postoji českých komunistů k Němcům se vyjadřuje také D. Brandes a konstatuje, že sovětské vedení v létě roku 1945 nesouhlasilo s násilnými praktikami českých Revolučních gard (viz 4. kap., s. 110, cit. 275).

Na závěr také můžeme říci, že česká strana úspěšně dohání dluh v dokumentaci a bádání v oblasti česko-německých vztahů, hlavně v oblasti tématu divokého odsunu a dalších případů diskriminace německého etnika v poválečném Československu. Tento dluh vznikl především tabuizací výše zmíněných témat do roku 1989.

Konkrétními čísly se k nárůstu počtu textů, které se věnují česko-německým vztahům, případně vyhnání, vyjadřuje Tomáš Staněk: *„Die Anzahl von*

⁵⁵³ PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008, 22.

*Veröffentlichungen, denen wissenschaftliche Quellenforschung zugrunde lag, aber auch der allgemeiner angelegten Betrachtungen, ja polemisch zugespitzten Texte vervielfachte sich ungewohnt rasch. In den meisten Fällen ist diese Literatur für nützlich zu halten. Die unlängst zusammengestellte Auswahlbibliographie zur Vertreibungsproblematik zählte für den Zeitraum 1990 bis 2001 mehr als 200 selbständige Veröffentlichungen auf (Monographien, Sammelbände, Memoiren, Zeugnisse, Tagebücher, Nachdrucke, Teilbibliographien u. ä., einschließlich bislang unveröffentlichter, vorwiegend studentischer Arbeiten), davon mehr als hundert von tschechischen Autoren, bzw. auf tschechisch erschienen. Die Zahl von Zeitungs- und Sammelbandartikeln beläuft sich im gleichen Zeitraum auf ungefähr 300 Einträge, davon rund 250 auf tschechisch. Den Umfang und die Intensität der Beschäftigung mit diesem Thema bekräftigen auch weitere Verzeichnisse aus dieser Zeit.“*⁵⁵⁴

T. Staněk také uvádí, že velmi cenné jsou studie regionálního a lokálního charakteru na téma vyhnání, které vhodně doplňují všeobecné poznatky o poválečných poměrech v konkrétních oblastech, přičemž jmenuje celou řadu českých autorů regionálních monografií.⁵⁵⁵ Staněk u prací těchto autorů oceňuje skutečnost, že se nevyhýbají stinným stránkám poválečné historie, přičemž se jejich práce vyznačují objektivitou a věcností (STANĚK 2006: 288).

Tento autor také zmiňuje, že od počátku devadesátých let (asi do roku 2000 – pozn. aut.) vzniklo na českých vysokých školách a univerzitách asi 60 diplomových a disertačních prací regionálního a lokálního charakteru na téma česko-německých vztahů, přičemž většina z nich se věnuje vyhnání. Zvláštní místo ve vztahu k takto zaměřeným aktivitám přisuzuje Staněk Katedře historie na Pedagogické fakultě v Ústí nad Labem (STANĚK 2006: 289).

⁵⁵⁴ STANĚK, Tomáš: Deutsche Einwohner in den böhmischen Ländern nach 1945. Die tschechische Historiographie im vorigen Jahrzehnt und der internationale Kontext. (Německé obyvatelstvo v českých zemích po roce 1945. Česká historiografie v minulém desetiletí a mezinárodní kontext.) In: Sudetenland. Europäische Kulturzeitschrift. Erinnerungsraum Mähren. Zur Vorgeschichte, Verlauf und Folgen eines unüblichen Treffens. (Sudety. Evropský kulturní časopis. Oblast vzpomínek Morava. K historii, průběhu a důsledkům neobvyklého setkání.) Ed. Ingeborg FIALA-FÜRST, München 2006/Heft 3, 286–310, zde 287–288.

„Počet publikací, které vznikly na základě studia pramenů, ale také obecně zaměřených úvah a polemicky přiosřněných textů se nezvykle rychle zvýšil. Ve většině případů je třeba považovat tuto literaturu za potřebnou. Nedávno sestavená výběrová bibliografie k problematice odsunu čítala za období 1990–2001 více než 200 samostatných publikací (monografie, sborníky, memoáry, svědectví, deníky, reprinty, částečně bibliografie a pod., včetně doposud nezveřejněných, převážně studentských prací), z toho více než sto pochází od českých autorů, případně vyšly česky. Počet článků v novinách a sbornících se pohybuje ve stejném časovém období přibližně okolo počtu 300 záznamů, z toho 250 v češtině. Rozsah a intenzita zaměření na toto téma potvrzují také další soupisy z této doby.“ (překl. aut.).

⁵⁵⁵ Zdeněk Radvanovský, Sláva Kindl, Marek Poloncarz, František Hýbl, Vilém Plaček, Martin Merkel, Ján Mlynárik, Jiří K. Nebeský, Jana Hradilová (STANĚK 2006: 288).

Staněk uvádí, že k rozšíření faktografických znalostí české odborné i laické veřejnosti přispívají také české překlady stěžejních děl k výše uvedené problematice od renomovaných německých autorů.⁵⁵⁶

Dále konstatuje, že během prvního desetiletí po roce 1989 byly českými historiky pojednány všechny hlavní okruhy problémů zpracování tématu vyhnání, a dodává: „*Dank der publizierten synthetischen Arbeiten, regionalen Studien und auch dem Dialog tschechischer und deutscher (österreichischer) Forscher hat sich die allgemeine Kenntnis der Zeitereignisse und Zusammenhänge erweitert und vertieft. Objektive und unbefangene Auslegungen verifizierter Fakten haben ihren Platz auch in den für die breitere Öffentlichkeit bestimmten Texte gefunden.*“⁵⁵⁷

Jak vyplývá z tohoto Staňkova výroku, objektivní fakta a souvislosti z oblasti dříve tabuizovaných témat jsou české odborné i laické veřejnosti k dispozici z dnešního pohledu již deset let a k tomu můžeme dodat, že tato situace se příznivě vyvíjela i v dalším desetiletí.

Zde je na místě uvést záslušnou výzkumnou aktivitu badatelského týmu pod vedením Tomáše Staňka a Adriana von Arburga, kteří od roku 2010 začali vydávat publikační řadu dokumentů pod názvem *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*.⁵⁵⁸

Jak jsme již zmínili na konci 4. kapitoly (viz s. 114–116), v roce 2002 zahájili svůj výstavní a knižní projekt členové česko-německé občanské iniciativy Antikomplex *Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland*. Příznivý ohlas putovní výstavy (Česko, Německo, Polsko) a skutečnost, že stejnojmenná publikace během čtyř let (2002–2006) zaznamenala čtyři vydání, svědčí o značném zájmu odborníků a laiků o danou problematiku. Z této skutečnosti rovněž vyplývá, že většina tohoto publika má zájem o usmíření mezi Čechy a Němci a má objektivní pohled na česko-německé vztahy – svědčí o tom například mnoho pozitivních ohlasů v knihách návštěvníků výše uvedeného výstavního projektu.

⁵⁵⁶ F. Seibt, D. Brandes, V. Zimmermann, H. Lemberg, R. Hilf, W. Jaksch (STANĚK 2006: 290).

⁵⁵⁷ STANĚK, Tomáš: Deutsche Einwohner in den böhmischen Ländern nach 1945. Die tschechische Historiographie im vorigen Jahrzehnt und der internationale Kontext. In: *Sudetenland. Europäische Kulturzeitschrift. Erinnerungsraum Mähren. Zur Vorgeschichte, Verlauf und Folgen eines unüblichen Treffens*. Ed. Ingeborg FIALA-FÜRST, München 2006/Heft 3, 286–310, zde 293.

„*Díky publikovaným syntetickým pracem, regionálním studiím a také díky dialogu českých a německých (rakouských) badatelů se rozšířila a prohloubila všeobecná znalost dobových dějů a souvislostí. Objektivní a nezaujaté výklady ověřených skutečností našly své místo také v textech, určených širší veřejnosti.*“ (překl. aut.)

⁵⁵⁸ Komentář k této publikaci uvádíme na s. 116–117.

Jako další pozitivní příklady snah o zpracování do roku 1989 tabuizovaných témat můžeme namátkou jmenovat publikaci F. Emmerta *Češi ve Wehrmachtu. Zamlčované osudy* (2005). Stejným tématem se zabývá A. Koudelka ve filmovém dokumentu *Sloužil jsem ve wehrmachtu* (2009).

Záslužný je počín dokumentaristy Davida Vondráčka, který uvedl v květnu roku 2010 v České televizi svůj filmový dokument *Zabíjení po česku*, v němž se detailně zabývá několika masakry českých Němců v poválečném období.

Tento autor uvedl v dubnu roku 2011 další filmový dokument pod názvem *Řekni, kde ti mrtví jsou*, kterým navázal na svůj předchozí film, a zmapoval místa masových hrobů českých Němců na českém území.

D. Vondráček se v rozhovoru o svém novém dokumentu vyjadřuje ke smyslu své práce: *„Jenom se odkrývají věci, které byly léta utajovány nebo zamlčovány. Když si však dáme dohromady fakta, tak zjistíme, že výzkum a studium událostí toho, co se tady odehrálo po válce, představuje pouhý zlomek pozornosti, která se věnovala a věnuje událostem tomu předcházejícím. A to je naprosto správné. Je nutné a nezbytné připomínat zločiny genocidního německého nacionálního socialismu. Ale tím, že se staly, nemizí zločiny, které byly spáchány po válce bez jakéhokoli soudu, často sadistickým způsobem.“*⁵⁵⁹

Tímto výrokiem Vondráček výstižně formuloval problém, který vězí v rozdílu mezi stavem vyrovnávání se s minulostí Němců ve vztahu ke zločinům národního socialismu a Čechů ve vztahu ke zločinům na českých, případně sudetských Němcích.

Bude teď na místě uvést v rámci výše zmíněného rozhovoru reakci předsedkyně Českého svazu bojovníků za svobodu Anděly Dvořákové, která označila Vondráčkův film *Zabíjení po česku* za rozvracení české státnosti (PEŇÁS 2011: 27).

Tato reakce naznačuje, že témata Vondráčkových dokumentů vzbuzují v české společnosti vzrušené reakce, což potvrdil také poslanec Evropského parlamentu Jan Zahradil, který se rozezlil v souvislosti s autorovým novým filmem (PEŇÁS 2011: 27).

Zajímavý je další moment, kdy se Vondráček snaží objasnit motiv své filmařské práce: *„Může to být ale také tím, že následkem toho, jak byla věc celá desetiletí ideologicky přibarvována, ba falšována, máme teď – mluvím tedy aspoň za lidi, jako jsem já – sklony ukazovat podobné zlo, které páchala i druhá strana. Je v tom asi i jistá*

⁵⁵⁹ PEŇÁS, Jiří: Řekni, kdo ti mrtví jsou. In: Lidové noviny 22. 1. 2011, s. 27.

touha po narušování, ba provokování toho stereotypu, jak máme nezkrvavené ruce a holubičí povahu.“⁵⁶⁰

K tomuto tématu se velmi podobně vyjadřuje M. Peroutková v citátu, který jsme zmínili ve 4. kapitole, tím, že nespravedlnost na Němcích v poválečném období část Čechů alibisticky obhajuje „kontextem doby“, nicméně politické řešení tzv. „německého problému“ bylo nespravedlivé. A skutečnost, že jiné řešení v roce 1945 nebylo možné, nemusí znamenat, že bylo spravedlivé (viz 4. kap., s. 113–114, cit. 282).

K tématu vyrovnávání se Němců a Čechů s totalitní minulostí se výstižně vyjadřuje také T. Kosta: *„Němci jsou obecně pečlivější než Češi. Ale hlavně prohráli válku a to válečné utrpení bylo strašné. Byla to po válce totálně zničená země a v tomto smyslu si Němci sáhli na dno, což vede k určité katarzi. Ztratili skoro všechno, a to vedlo k vystřízlivění z nacismu. U nás se naopak většině společnosti dařilo i za komunismu jakžtakž, takže lidé mohou vzpomínat na něco dobrého. To Němci po válce opravdu neměli.*“⁵⁶¹

Dále Kosta hovoří o tom, že nacismus trval v Německu dvanáct let, ale totalitní období nacismu a komunismu trvalo v Československu padesát let, a tak u nás na rozdíl od Německa vymizely demokratické elity, a po roce 1989 tedy nebylo možno navázat na žádnou demokratickou tradici. Češi měli podle Kosty po roce 1989 pocit vítězů a v éře materiálního blahobytu není vůle se zabývat „nepříjemnými věcmi“ (MLYNÁŘ 2008: 132).

Na závěr bude patrně prospěšné ocitovat reakce dvou německých čtenářů časopisu *Der Spiegel* na článek v uvedeném titulu *Wie die Tschechen um die Erinnerung an die Vertreibung der Sudeten streiten* (Jak jsou Češi ve sporu o vzpomínku na vyhnání sudetských Němců).

V prvním čtenářském dopise pisatel vyjadřuje vlastně v podstatě stejný pohled na možné smíření mezi Čechy a Němci, který zastává ve výše uvedených citátech (viz s. 239, cit. 559; s. 240, cit. 560) D. Vondráček – historické události by měla zhodnotit na české i německé straně mladší generace. Pisatel tímto míní generaci mladší než je v Německu tzv. generace osmašedesátníků a v Česku generace mladší než tzv. Benešovi tradicionalisté⁵⁶² (SENDELE 2009: 14).

⁵⁶⁰ PEŇÁS, Jiří: dtto, s. 27.

⁵⁶¹ MLYNÁŘ, Vladimír: Kosta. Rozhovor přes dvě generace. Praha 2008, 131–132.

⁵⁶² „Die nationalen Verblendungen und Verbrechen, die es zwischen 1919 und 1946 in Tschechien auf beiden Seiten gab, können erst die Historiker der nächsten Generation objektiv beurteilen. Eine wirkliche Versöhnung zwischen Tschechen und Deutschen kann es erst dann geben, wenn in Deutschland die 68-

Z tohoto citátu vyplývá poměrně logický problém osobní zainteresovanosti starších generací na válečných a poválečných událostech. Tito zainteresovaní a především určitá část z nich postižená nacismem nebo českým poválečným nacionalismem není schopna se zbavit traumat a přiklonit se ke smíření.

K řešení tohoto problému by mohla přispět literární tvorba, jak naznačuje Václav Petrbok: „*Události vyhnání a odsunu Němců z Československa zaujímají v německé i české kolektivní paměti jedno z centrálních míst. Beletristická česká i německojazyčná tvorba jednak zrcadlí tuto kolektivní paměť, jednak ji spoluvytváří. Beletristická tvorba je však ambivalentnější a komplexnější, objevuje se zde i stanovisko druhé strany, které je často protichůdné a rozbíjí stereotypy.*“⁵⁶³

Výrok z dalšího dopisu čtenáře se přímo dotýká jádra výše zmíněného problému vztahu Čechů a Němců ke zločinům svých předků. Interpretace tohoto vztahu je totiž na obou stranách zákonitě nejednoznačná, protože je přímo závislá na přímé či nepřímé (především zprostředkování zkušenosti potomkům) životní zkušenosti s válečnými zločiny Němců a poválečnými zločiny Čechů.

Z tohoto vztahu pochází pojem viny, která je také interpretována v určitých zainteresovaných skupinách na české a německé straně odlišně. Naši pozornost přirozeně váže různá interpretace kolektivní viny Němců na české straně, kterou, jak jsme již výše uvedli, T. Kosta odmítá a konstatuje, že velký počet Němců a sudetských Němců bylo antifašisty (viz s. 235, cit. 552).

Na druhé straně jsme výše zmínili výrok V. Klause, v němž tvrdí, že velká většina sudetských Němců se ztotožnila s národním socialismem (viz s. 235–236, cit. 553) a stálo by za další úvahu, jak mohl nadstranický prezident České republiky ve své době veřejně zastávat názor, který je v podstatě totožný s pohledem poválečných i dnešních českých komunistů.

Generation und in Tschechien die Beneš-Traditionalisten nicht mehr präsent sind und die Schulbücher beider Länder das wahre Ausmaß der Tragödie gleichermaßen beschreiben.“ (SENDELE 2009: 14)
„Nacionální zaslepenost a zločiny, ke kterým docházelo v letech 1919–1946 v Česku na obou stranách, mohou objektivně posoudit teprve historikové příští generace. Ke skutečnému usmíření mezi Čechy a Němci může dojít teprve tehdy, když už v Německu nebude přítomna generace osmašedesátníků a v Česku nebudou Benešovi tradicionalisté, a když školní učebnice obou zemí budou popisovat skutečný rozsah tragédie stejným způsobem.“ (překl. aut.).

⁵⁶³ PETRBOK, Václav: *Obraz a vzpomínka. Několik poznámek k odsunu/transferu/vyhánění sudetských Němců v české a německojazyčné beletrii.* In: *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin.* eds. M. POLIAKOVÁ, J. RAŠKA, V. SMYČKA, Praha 2014, 130–152, zde 147.
https://www.academia.edu/34715209/Obraz_a_vzpom%C3%ADnka_N%C4%9Bkolik_pozn%C3%A1mek_k_odsunu_transferu_vyhn%C3%A1n%C3%AD_sudetsk%C3%BDch_N%C4%9Bmc%C5%AF_v_%C4%8Desk%C3%A9_a_n%C4%9Bmeckojazy%C4%8Dn%C3%A9_beletrii (citováno 22. 1. 2019).

Citát z dopisu druhého čtenáře se také týká pro některé Čechy jistě nepříjemné skutečnosti, že již více než šedesát let se tito snaží opakovaným poukazováním na vinu Němců na válečných zločinech zakrýt vinu Čechů na poválečných zločinech na Němcích.⁵⁶⁴ Poslední věta tohoto výroku by mohla být, podle našeho názoru, vhodným mottem pro usmíření mezi Čechy a Němci: „*Jsme sousedy v radosti a utrpení, oběťmi a pachateli zároveň.*“⁵⁶⁵

Uvědomění si tohoto ambivalentního statutu Čechů a Němců může znamenat podle Václava Petrbocka s odvoláním na Paula Ricouera „znovuoživení minulosti“:

„*To znamená klást si otázky nepříjemné, ke kterým nás může přimět kromě četby textů historických i četba textů beletristických. Jak soukromé, tak kolektivní vzpomínky jsou stále s námi a spoluurčují do jisté míry i naši přítomnost. A rozvrhují budoucí možnosti.*

V tomto případě jsou to otázky kontinuální: Jak se to mělo s českou a sudetoněmeckou odvahou a zradou? kolaborací a statečností? právem a bezprávím za války a po válce? slušností a sprostotou? Nemoralizují, při vědomí jisté historické podmíněnosti těchto vznešených slov jsou, trvám, tyto otázky neodbytné: Zasahují nás, Češky, Čechy, Němky, Němce, dodnes.“⁵⁶⁶

Jak jsem se snažil naznačit v tomto pojednání, těmito složitými otázkami se zabývají literáti, publicisté, historikové, pamětníci a případně jejich potomci v Česku a v Německu. Tato témata také do určité míry zajímají laickou veřejnost a politickou reprezentaci. Někteří z politiků na obou stranách česko-německé, případně česko-rakouské hranice se snaží tato témata využít nebo zneužít pro své partikulární zájmy.

Tímto pojednáním jsem se pokusil na tyto otázky svým způsobem odpovědět.

⁵⁶⁴ „Über 60 Jahre zeigten Deutschlands Nachbarn zu Recht mit anklagendem Finger auf die Kriegsverbrechen, die wir vor der Geschichte zu verantworten haben. Seit einiger Zeit wird immer deutlicher, dass drei Finger auf die Ankläger zurückweisen. Es war menschlich verständlich und so leicht, auf diese Weise von den eigenen hässlichen Seiten abzulenken. Diese Sicht ist eventuell immer noch politisch unkorrekt, aber für eine gemeinsame Zukunft in Europa unerlässlich. Wir sind Nachbarn in Freud und Leid, Opfer und Täter zugleich.“ (NEUMANN 2009: 14).

„Více než 60 let ukazovali sousedé Německa právem jedním obžalujícím prstem na válečné zločiny, které si musíme zodpovědět před dějinami. Již po nějaký čas je stále jasnější, že tři prsty ukazují zpět na žalobce. Bylo to lidsky srozumitelné a tak jednoduché tímto způsobem odvádět pozornost od vlastních hrozných stránek. Tento pohled je snad stále politicky nekorektní, ale pro společnou budoucnost v Evropě je nezbytný. Jsme sousedy v radosti a utrpení, oběťmi a pachateli zároveň.“ (překl. aut.).

⁵⁶⁵ NEUMANN, Klaus: Nachbarn in Freud und Leid. In: Der Spiegel Nr.38/14.9. 2009, s. 14. (překl. aut.).

⁵⁶⁶ PETRBOK, Václav: Obraz a vzpomínka. Několik poznámek k odsunu/transferu/vyhánění sudetských Němců v české a německojazyčné beletrii. In: Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin. eds. M. POLIAKOVÁ, J. RAŠKA, V. SMYČKA, Praha 2014, 130–152, zde 149.

https://www.academia.edu/34715209/Obraz_a_vzpom%C3%ADnka_N%C4%9Bkolik_pozn%C3%A1mek_k_odsunu_transferu_vyh%C3%A1n%C3%AD_sudetsk%C3%BDch_N%C4%9Bmc%C5%AF_v_%C4%8Desk%C3%A9_a_n%C4%9Bmeckojazy%C4%8Dn%C3%A9_beletrii (citováno 22. 1. 2019).

Výběrový jmenný rejstřík

- Adler, Kurt 27
Althammer-Švorčíková, Eva 146, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 178, 181, 182, 183, 184,
185, 186, 188, 189, 190, 192, 194, 208, 232, 260
Améry, Jean 73
Arburg, Adrian von 83, 85, 89, 93, 94, 95, 103, 104, 110, 111, 116, 117, 170, 173, 180, 181,
197, 198, 238, 251
Aust, Stanislav 115
Baarová, Lída 93
Babák, Josef 112
Badeni, Kasimir Felix, hrabě 173
Bachoríková, Katka 220, 221, 251
Barenyi, Olga 148
Bauer, Stefan 147
Becher, Peter 147
Beer, Emil 105, 106, 109
Benda, Josef 95
Beneš, Edvard 102, 103, 104, 111, 125, 126, 196, 197, 228, 229, 240, 241, 262
Beneš, František 94
Beneš, Zdeněk 99, 100, 102, 251
Beníšek, Matěj 93
Bezruč, Petr 29, 31, 32, 63, 64
Bilke, Jörg Bernhard 147
Binar, Ivan 141
Birk, Anne 218, 221, 251
Bitta, Alois P. 35
Bobrowski, Johannes 137, 147
Böll, Heinrich 11
Born, Joachim 65, 129, 130, 252
Brandes, Detlef 102, 103, 110, 111, 115, 126, 127, 236, 238, 252
Brecht, Bertold 11, 131, 133
Brod, Max 228
Broszat, Martin 47, 123, 252
Brügel, Johann Wolfgang 197, 252
Bubnow, Andrej 228
Burian, Emil František 179
Caidler, Karel 96
Cornejo, Renata 144, 252, 262
Cysarz, Herbert 176
Czech, Ludwig 177
Čapek, Karel 39, 231
Čepek, František 18
Čepek, Petr 18
Čingischán 119
Deininger, Wunibald 17

Dickgießer, Sylvia 65, 129, 130, 252
Dimter, Walter 20, 252
Dolanský, Jaromír 180
Dostojevskij, Fjodor Michajlovič 19, 20
Dovara, Vilém 96, 97
Drapala, Richard 38
Drtina, Prokop 102
Dubček, Alexander 138
Dürrenmatt, Friedrich 11
Dvořáková, Anděla 239
Eden, Anthony 127
Eichmann, Adolf 43
Eisenhower, Dwight David 128
Eliášová, Patricie 146, 147, 148, 252
Emmert, František 239, 262
Faryar, Massum 141, 142, 143, 144, 145, 252
Faulkner, William 136
Fiala-Fürst, Ingeborg 148, 237, 238, 254, 256, 262
Fierlinger, Zdeněk 110
Filip, Bohumil 9, 13, 28, 30, 36, 83, 84, 90,
Filip, Pavel 9
Filipová (roz. Ledvinová), Marie 9
Filipová (roz. Mikolajczyk), Marie 9, 13, 36
Filipová, Hana 9, 141
Fischer, Otokar 176, 178
Fischlová, Marie 180
Forman, Wilhelm 147
Frank, Karl Hermann 103
Freytag, Gustav 27
Frisch, Max 11
Frühwald, Wolfgang 62, 63, 67, 68, 72, 253
Fuchs, Bohuslav 17
Fuchs, Rudolf 29
Fügner, Jindřich 172
Fürnberg, Louis 180
Fussenegger, Gertrud 9
Gajda, Radola 14
Geborski, Czeslaw 127
Ghon, Carl 172
Glos [Gloss], Heinrich 85, 86, 87, 89
Gočár, Josef 17
Gottwald, Klement 106, 110, 229
Grass, Günter 11, 130, 147
Gregor-Dellin, Martin 11, 134, 253
Grell, Günter 132
Grey, Zane 19, 20
Grobelný, Andělín 32
Gross, Stanislav 235
Gröschel, Bernhardt 26, 55, 56
Gruša, Jiří 143, 144, 235, 254

Gunsenheimer, Birgit 221
Halas, František 141
Hanke, Karl 80, 81
Harasko, Alois 171, 254
Harig, Ludwig 19, 253, 262
Härtling, Peter 147
Hartung, Rudolf 135, 253
Havel, Václav 99
Hauptmann, Gerhart 50, 80
Hradilová, Jana 237
Heigenmooser, Volker 139, 253
Helbig, Louis Ferdinand 146, 147
Hellerová, Helga 225
Henlein, Konrad 41, 115, 179, 180, 197, 199, 223
Hentschel, Gerd 61, 253
Hertl, Hanns 111, 113, 253
Heydrich, Reinhard 203
Hesse, Hermann 69, 70, 72
Hilbert, Kamil 17
Hilf, Rudolf 238
Himmler, Heinrich 72, 226
Hindemith, Paul 17
Hirsch, Marianne 219
Hitler, Adolf 14, 29, 32, 39, 41, 42, 80, 110, 115, 180, 199, 200, 236
Hobza, Vladimír 93
Hoffmann, Roland J. 171, 254
Hofmann, Andreas R. 75, 80, 123, 124, 129, 254
Hofman, Julius 113
Höhne, Steffen 31, 256, 263
Hübl, Milan 100
Huchel, Peter 11
Husák, Gustáv 138
Hýbl, František 237
Charous, Adolf 96, 97
Chopin, Fryderyk 19
Churaň, Milan 99
Churchill, Winston 127
Ilczyk, Malgorzata 80, 81, 122, 256
Jahodová, Lenka 220, 221, 251
Jaksch, Wenzel 173, 174, 198, 229, 238, 254
Jareš, Michal 105
Jeremiáš, Otakar 179
Jezdínský, Karel 140
Ježek, Jaroslav 179
Jindřich II. Pobožný 119
Jiřík, Karel 14, 16, 17, 30, 32, 37, 39, 40, 43, 44, 45, 87, 88, 89
Juhr, Arnim 132
Jurášek, Josef 85, 87, 89
Kaergel, Hans Christoph 49, 50
Kabeš, Petr 140

Kafka, Franz 228
Kantorowicz, Alfred 11
Kantůrková, Eva 141
Kaschnitz, Marie Luise 11
Kindl, Sláva 237
Kindler, Hubertus 128
Kirchner, Jan 89, 92
Kisch, Egon Erwin 180
Klaus, Václav 235, 241
Kliems, Alfrun 143, 144, 254
Klíma, Ivan 140
Kliment, Alexander 140
Kneschke, Karl 180
Knopp, Guido 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 254
Kocina [Kotzina], Karel (popravený) 95
Kocina, Karel (svědek) 94
Koestler, Arthur 132
Kohl, Helmut 66, 235
Kohout, Luboš 100
Kohout, Pavel 91, 140
Kokoschka, Oskar 17
Kölling, Daniela 145
Koněv, Ivan Stěpanovič 205
Korbel, Václav 93
Korfanty, Wojciech 61, 66, 67, 68
Kosta, Tomáš 234, 235, 240, 241, 255
Kotas, Josef 89
Kotas, Karel 17
Koudelka, Aleš 239
Kouřil, Johann 114
Kreibich, Karl 229
Krejčí, Iša 179
Kropík, Karel 95
Kroupík [Kropík], Josef 95
Krüger, Michael 24, 26, 47, 50, 135, 253, 254, 256
Kruntorad, Paul 181
Kryl, Karel 140
Krywalski, Dieter 177, 254
Křížová, Mája 116
Kubica, Jan 8, 9, 12, 14, 17, 28, 33, 57, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 150, 151, 158, 159,
160, 161, 162, 218, 222, 254, 255
Kubin, Alfred 231
Kučera, Ctirad 179, 180, 228, 254
Künzel, Franz Peter 147, 263
Kunert, Günter 131
Kural, Václav 99, 175, 178, 196, 251, 255
Kusz, Vladislav 85, 86, 87, 88, 89
Lahnstein, Sonja 81, 255, 256
Lange, Adolf 91
Langer, František 39

Lanz, Christl 151, 152, 153, 255
 Laube, Reinhard 123, 233, 255
 Lekavý, Petr 113
 Lemberg, Hans 238
 Lenz, Siegfried 147
 Liewehr, Ferdinand 178
 Lindner, Herta 228
 Lipus, Radovan 17, 18, 255
 Litvinov, Maxim Maximovič 126
 Loest, Erich 131
 Löw, Jehuda ben Becalel [Jehuda Löw ben Becalel] 231
 Lubos, Arno 63, 64, 263
 Lukomski, Krzysztof 80, 81, 122, 256
 Luther, Martin 221
 Machar, Josef Svatopluk 176
 Majskij, Ivan Michajlovič 126
 Maliszewska, Krzeslawa 128
 Malypetr, Josef 192
 Mandler, Emanuel 99
 Mann, Heinrich 180
 Martínek, Emil 85, 86, 87
 Masaryk, Tomáš Garrigue 103, 172, 195, 197, 228
 Mattausch, Rudolf 147
 Matějka, Ondřej 115, 116, 255, 264
 Matula, Vladimír 112
 Matýsek, Willi 192
 Maxa, Václav [Venca M.] 93, 94, 95
 Mayr-Harting, Robert 177
 Medek, Rudolf 179
 Mendelsohn, Erich 17
 Menger, Max 172
 Merkel, Martin 237
 Mikšíček, Petr 115, 116, 255, 263, 264
 Mikuláš, Roman 31, 256, 263
 Milik, Oskar 86
 Mlynárik, Ján [Danubius] 93, 99, 100, 237
 Mlynář, Vladimír 234, 235, 240
 Mlynář, Zdeněk 140
 Molotov, Vjačeslav Michajlovič 110
 Moníková, Libuše 143, 144, 254
 Müller, Armin 131
 Müller, Heiner 131
 Müllerová, Herta 219, 257
 Nebeský, Jiří K. 237
 Nejedlý, Vít 179
 Nekula, Marek 31, 256, 263
 Němec, František 93
 Neumann, Klaus 242, 255
 Neuschul, Ernst [Norland, Ernest] 228, 229
 Nitsch [Nyč], Bohumil 111

Nolte, Verena 123, 233, 255
 Nor, Pierre 7
 Nossol, Alfons 128
 Oberwandling, Alfred 85, 86, 87, 88, 89, 255
 Opasek, Anastáz 140
 Padevět, Jiří 204, 255
 Pachalyová [roz. Krebsová], Hildegarda 125
 Paroubek, Jiří 235
 Pedretti, Erica 147
 Pelikán, Jiří 140, 141
 Peňás, Jiří 239, 240, 255
 Peroutka, Ferdinand 103, 263
 Peroutková, Michaela 6, 7, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 105,
 109, 112, 114, 115, 128, 181, 184, 187, 189, 195, 197, 198, 206, 207,
 211, 233, 235, 236, 240, 255
 Pešek, Jiří 100, 102
 Petrbok, Václav 7, 8, 241, 242, 255
 Petersen, Andreas 123, 131, 233, 255
 Pieczka, Leopold 85
 Pillwein, Erich 111, 113, 254
 Plaček, Vilém 34, 35, 36, 41, 223, 237, 256
 Platschek, Hans 11
 Plener, Ernst 173
 Pleyer, Wilhelm 148
 Piontek, Slawomir 145, 252
 Pithart, Petr 99
 Pitronová, Blanka 14, 16, 17, 254
 Podsedník, Josef 111, 112, 256
 Poliaková, Martina 8, 241, 242, 255
 Poloncarz, Marek 237
 Procházková, Iva 141
 Procházková, Lenka 140
 Prokofjev, Sergej 17
 Proper 210, 216
 Příhoda, Petr 99
 Pustejovsky, Otfried 147
 Radvanovský, Zdeněk 175, 228, 229, 237, 256
 Raška, Jakub 8, 241, 242, 256
 Rautenberg, Hans-Werner 65
 Reinig, Christa 11, 132, 133, 134, 256
 Reiter, Norbert 60
 Reitor, Georg 124
 Retcliffe, John 19, 20
 Retschkowska, Ursula 125
 Rieger, František Ladislav 173
 Rinas, Karsten 31, 256
 Roosevelt, Franklin Delano 127
 Rydz-Smigly, Edward 62
 Říha, František ml. 92, 93, 94
 Říha, František st. 93

Sabais, Heinz Winfried 23, 24, 25, 26, 27, 47, 50, 59, 64, 65, 66, 256
 Saretzki, Adalbert 72
 Seibt, Ferdinand 238, 264
 Seliger, Helfried W. 147
 Selmer, Izabela 145, 252
 Sendele, Hermann 240, 241, 256
 Schmitz, Walter 36, 37, 144, 145, 232, 253, 260
 Schneider, Helmut 111, 113, 254
 Schneider, Miroslav 186, 188, 194, 256
 Schobers, Herbert 148
 Scholl-Schneider, Sarah 186, 188, 194, 256
 Scholtis, August 49, 50, 64
 Schröder, Gerhard 235
 Schubertová, Eva 29, 84
 Sigan, Josef 111
 Sigmund, Hubert 146, 192, 193, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209,
 210, 211, 212, 215, 216, 217, 219, 223, 224, 225, 232, 234, 256
 Sikora, Frank 150, 151, 153, 155, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 165, 167, 234, 256
 Silbergleit, Arthur 20, 46, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72
 Sitte, Camillo 17
 Skácel, Jan 134
 Sládek, Milan 100, 103, 104, 105, 106, 107, 172, 173, 177, 236, 256
 Smetana, Josef 96
 Smeykal, Franz 173
 Smolek, Karel 95
 Smolková, Terezie 95
 Smyčka, Václav 8, 241, 242, 256
 Sokol-Tůma, František 31, 32
 Solženicyn, Alexandr 125
 Spender, Stephen Harold 132
 Spina, Franz 176, 177, 178, 254
 Spurná, Susanne 115, 116, 255, 264
 Spurný, Matěj 115, 116, 186, 188, 194, 255, 256, 264
 Stalin, Josef Vissarionovič 14, 110, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 132, 133, 134, 216, 228
 Stalski, Patryk 80, 81, 122, 256
 Staněk, Tomáš 83, 85, 93, 94, 95, 103, 104, 110, 111, 116, 117, 170, 173, 180, 181, 197,
 198, 226, 227
 Staszewski, Stefan 123
 Stašek, Bohumil 102
 Stein, Edith 71
 Storjohan, Uwe 161, 162
 Stranka, Walter 131
 Stravinskij, Igor 17
 Strož, Daniel 140
 Stückbauer 210, 216
 Süßkind, Hans Walter 180
 Svoboda, Ludvík 104, 190, 224
 Šafr, Pavel 94
 Šedina, František 87, 89
 Škvorecký, Josef 139, 140, 141, 181

Špidla, Vladimír 235
Šrámek, Josef 223
Šulc, František 105
Šupáček 111
Švehla, Antonín 177
Švorčík, Luděk 182, 185, 186, 187, 188, 189
Tammen, Johann 139, 253, 254
Thürk, Harry 131
Tietz, Gerold 146, 148, 150, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 229, 230,
231, 232, 234, 251, 257, 261
Tigríd, Pavel 100, 140
Topol'ská, Lucy 148, 263
Torańska, Teresa 123
Trefulka, Jan 141
Trojan, Alois Pravoslav 171
Trojan, Emil 264
Trzcielińska-Polus, Aleksandra 25, 58, 61, 64, 65, 66, 129, 130, 257
Tuckerová, Veronika 219, 257
Tvrdík, Milan 31, 256, 263
Tyrš, Miroslav 172
Uhl, Petr 100
Uhlíř, František 223
Urbach, Tilman 11, 19, 20, 44, 45, 59, 63, 64, 65, 67, 68, 74, 131, 132, 133, 134, 138, 252,
253, 256, 257
Urbanec, Jiří 13, 257
Utitz, Otto 26
Vaculík, Ludvík 139, 140, 141
Valdštejn, Albrecht Václav Eusebius 176, 223, 260
Valouch, František 13, 14, 257
Vančura, Vladislav 180
Vašíček 91
Vlasov, Andrej Andrejevič 92, 97, 100, 101
Vlasta, Sandra 145, 252
Vlčková, Olga 93, 95
Volný, Slávek 140
Vondráček, David 239, 240
Vondráček, Pavel 92, 93, 94
Voskovec, Jiří 18
Vostrý, Jaroslav 18
Wagnerová, Alena 169, 193
Weber, Josef 94
Wegner, Konrad 64, 257
Weiskopf, Franz Carl 180
Weinrich, Harald 142, 143, 253
Werich, Jan 18
Werner, Vilém 39
Wiessalla, Josef 49
Wieczorek, Bartolomiej 80, 81, 122, 256
Wiedemann, Andreas 86, 97, 106, 107, 108, 109, 110, 170, 207, 212, 213, 214, 227, 228,
257

Wichard, Rudolf 25, 58, 64, 66, 257
Wolf, Christa 147
Wolfová, Irena 192
Zahradil, Jan 239
Zanecki [Schymiczek], Verena 123
Zeisel, Rudolf 39
Zeithammer, Ottokar 173
Ziegler, Karl 111, 113, 254
Ziembicki, Jan 128
Zimmermann, Volker 238
Zuckmayer, Carl 11
Zweig, Arnold 27
Žampach, Vojtěch 113, 257
Žáček, Rudolf 73, 119, 257

Bibliografie

- ALTHAMMER-ŠVORČÍKOVÁ, Eva: Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004.
- ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. I. Češi a Němci do roku 1945. Středokluky 2010.
- ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 1 *Duben – srpen/září 1945: „Divoký odsun“ a počátky osídlování.* Středokluky 2010.
- ARBURG, Adrian von; STANĚK, Tomáš (ed.): Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. II. 3 *Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování.* Středokluky 2010.
- BACHORÍKOVÁ, Katka; JAHODOVÁ, Lenka: Anne Birk und Gerold Tietz in Olmütz. Interview. Neuerscheinungen. In: Germling. Germanisten für Germanisten. Birgit GUNSENHEIMER (ed.), Olomouc, Sommersemester 2007.
- BAKALA, Jaroslav a kol.: Dějiny Ostravy. Ostrava 1993.
- BERNARD BOLZANO STIFTUNG (Ed.): Unbekannte Schicksale. Internationales Seminar in Liberec (Reichenberg), Oktober 1997. Sammelband authentischer Erinnerungen und Beiträge von Historikern über die schwierigen Schicksale ehemaliger tschechoslowakischer Staatsbürger deutscher Nationalität – Sozialdemokraten und weiteren Antifaschisten in den Jahren 1918–1948. Praha 1999.
- BENEŠ, Zdeněk; KURAL, Václav: Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948. Praha 2002.
- BIENEK, Horst: Gleiwitzer Kindheit. Gedichte aus zwanzig Jahren. München, Wien 1976.
- BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987.
- BIENEK, Horst: Die erste Polka. München 1990.
- BIENEK, Horst: Zeit ohne Glocken. München 1991.
- BIENEK, Horst: Septemberlicht. München 1980.
- BIENEK, Horst: Erde und Feuer. München 1987.
- BIENEK, Horst: Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986.
- BIENEK, Horst: Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-Vorlesungen. München 1987.
- BIENEK, Horst: Die Zelle. München 1990.

- BORN, Joachim; DICKGIEßER, Sylvia: Deutschsprachige Minderheiten. Ein Überblick über den Stand der Forschung für 27 Länder. Mannheim 1989.
- BRANDES, Detlef: Cesta k vyhnání 1938–1945. Praha 2002.
- BROSZAT, Martin: Eine zeitgeschichtliche Roman-Tetralogie. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 102–111.
- BRÜGEL, Johann Wolfgang: Češi a Němci 1918–1938. Praha 2006.
- CORNEJO, Renata: Heimat im Wort. Zum Sprachwechsel der deutsch schreibenden tschechischen Autorinnen und Autoren nach 1968. Eine Bestandaufnahme. Wien 2010.
- CORNEJO, Renata; PIONTEK, Slawomir; SELMER, Izabela; VLASTA, Sandra (Eds.): Wie viele Sprachen spricht die Literatur? Deutschsprachige Gegenwartsliteratur aus Mittel- und Osteuropa. Wien 2014.
- DIMTER, Walter: Der Autor, der in vielen Stimmen spricht. Zur Dichterpräsenz in Horst Bieneks *Gleiwitzer Tetralogie*. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 70–81.
- ELIÁŠOVÁ, Patricie: Im Schatten, doch kein Tabu. Literatur der vertriebenen deutschsprachigen böhmischen, mährischen und österreichisch-schlesischen Schriftsteller. Beobachtungen zum Sachstand 2004. In: Sudetenland. Europäische Kulturzeitschrift. Erinnerungsraum Mähren. Zur Vorgeschichte, Verlauf und Folgen eines unüblichen Treffens. Ed. Ingeborg FIALA-FÜRST, München 2006/Heft 3, 311–321.
- FARYAR, Massum: Fenster zur Zeitgeschichte – eine monographische Studie zu Ota Filip und seinem Werk. Berlin 2004.
- FIALA-FÜRST, Ingeborg (Ed.): Sudetenland. Europäische Kulturzeitschrift. Erinnerungsraum Mähren. Zur Vorgeschichte, Verlauf und Folgen eines unüblichen Treffens. München 2006/Heft 3.
- FILIP, Ota: Cesta ke hřbitovu. Ostrava 1990.
- FILIP, Ota: Sedmý životopis. Brno 2000.
- FILIP, Ota: Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy. Praha 1994.
- FILIP, Ota: Ein Schlesier mit einer schlawischen Seele. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 207–216.
- FILIP, Ota: ...doch die Märchen sprechen deutsch. Geschichten aus Böhmen. München 1996.
- FILIP, Ota: O du mein liebes fremdsprachiges Land. In: Verlegen im Exil. Reden, Vorträge, Statements, Fakten und Fiktionen, Lyrik und Prosa. Dokumentation des Bremerhavener P.E.N.–Symposiums. Volker HEIGENMOOSER und Johann P. TAMMEN [ed.], Bremerhaven 1997, 43–52.

- FILIP, Ota: Wo ist meine (sprachliche) Heimat? In: Viele Kulturen – eine Sprache. Hommage an Harald Weinrich zu seinem 75. Geburtstag von den Preisträgern und Preisträgerinnen des Adalbert-von-Chamisso-Preises der Robert Bosch Stiftung. Hg. v. Robert Bosch Stiftung, Stuttgart 2002, 29–31.
- FILIP, Ota: Verspätete Abrechnungen. Mit einem Beitrag von Walter Schmitz sowie einer Biographie. Dresden 2012.
- FRÜHWALD, Wolfgang: Grenzgänger der Erinnerung. Zum poetischen Verfahren in Horst Bieneks *Gleiwitzer Roman-Tetralogie*. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 13–35.
- GREGOR-DELLIN, Martin: Verloren und gefunden. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 125–128.
- GRÖSCHEL, Bernhard: Studien und Materialien zur oberschlesischen Tendenzpublizistik des 19. und 20. Jahrhunderts. Berlin 1993.
- GRÖSCHEL, Bernhard: Themen und Tendenzen in Schlagzeilen der *Kattowitzer Zeitung* und des *Oberschlesischen Kuriers* 1925–1939. Berlin 1993.
- GUNSENHEIMER, Birgit (ed.): Germling. Germanisten für Germanisten. Sommersemester 2007, Olomouc.
- HARIG, Ludwig: Gleiwitz am Kilimandscharo. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 83–89.
- HARTUNG, Rudolf: Die Welt des Gefangenen. In: Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk. Ed. Michael KRÜGER, München 1980, 165–170.
- HEIGENMOOSER, Volker; TAMMEN Johann P. [ed.]: Verlegen im Exil. Reden, Vorträge, Statements, Fakten und Fiktionen, Lyrik und Prosa. Dokumentation des Bremerhavener P.E.N.–Symposiums Bremerhaven 1997, 43–52.
- HENTSCHEL, Gerd: „Schlesisch“. In: Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens, Bd. 10: Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens. Ed. ? WIESER, Klagenfurt 2002, 437–442. <file:///E:/Academia.edu,%20Sprache,%20Schlesisch . In Wieser Enzyklopädie des.pdf> (citováno 8. 3. 2019).
- HERTL, Hanns; PILLWEIN, Erich; SCHNEIDER, Helmut; ZIEGLER, Karl (ed.): *Němci ven! Die Deutschen raus! Brněnský pochod smrti 1945*. Praha – Podlesí 2001.
- HOFMANN, Andreas R.: Die Nachkriegszeit in Schlesien. Gesellschafts- und Bevölkerungspolitik in den polnischen Siedlungsgebieten 1945–1948. Köln 2000.
- HOFFMANN, Roland J.; HARASKO, Alois: Odsun. Die Vertreibung der Sudetendeutschen/ Vyhánění sudetských Němců. Band 1/Svazek 1. München 2000.

JAKSCH, Wenzel: Ztracené vesnice, opuštění lidé... Reportáže z českého pohraničí 1924–1928. Praha 2018.

JIŘÍK, Karel; PITRONOVÁ, Blanka: Dějiny Ostravy. Ostrava 1967.

JIŘÍK, Karel (ed.): Dějiny Ostravy. Ostrava 1993.

KLIEMS, Alfrun: Im Stummland. Zum Exilwerk von Libuše Moníková, Jiří Gruša a Ota Filip. Frankfurt am Main 2002.

KNOPP, Guido: Exodus. Osud vyhnanců. Praha 2006.

KRÜGER, Michael: Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk. München, Wien 1980.

KRYWALSKI, Dieter: Franz Spina In: Lexikon Deutschmährischer Autoren. Ed. Silvie JAŠKOVÁ, Ingeborg FIALA-FÜRST, Jörg KRAPPMANN, Ludvík VÁCLAVEK, Olomouc 2006.

KUČERA, Ctirad: Der Volkskulturtag 1938 in Liberec. In: Unbekannte Schicksale. Ed. BERNARD BOLZANO STIFTUNG, Praha 1999, 43–47.

KUBICA, Jan: Ota Filip. Eine Monographie. Disertační práce. Olomouc 2004.

KUBICA, Jan: Die Aufarbeitung der gemeinsamen Vergangenheit von Deutschen und Tschechen in den Projekten von Jugendlichen sowie in der zeitgenössischen Literatur und Publizistik. In: Die deutsche Sprache und Literatur im europäischen Raum. Ed. Olga VOMÁČKOVÁ, Ivona DÖMISCHOVÁ, Jan KUBICA, Olomouc 2008, 260–267.

KUBICA, Jan: Literarische Autobiographien deutschsprachiger Autoren als Bestandteil des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache. In: Germanistische Literaturwissenschaft und die neuen Herausforderungen in Forschung und Lehre in Tschechien. Ed. Jaroslav KOVÁŘ, Aleš URVÁLEK, Brno 2009, 144–149.

KUBICA, Jan: Identitätsproblematik bei den deutschsprachigen Schriftstellern Horst Bienek, Ota Filip und Frank Sikora. In: Germanistik im interdisziplinären Gefüge. Ed. Iwona BARTOSEWICZ, Marek HALUB, Eugeniusz TOMICZEK, Wrocław 2010, 101–111.

KUBICA, Jan: Ausgewählte Werke der gegenwärtigen deutschen Schriftsteller. CD-Rom, Olomouc 2010.

KUBICA, Jan: Spisovatel Ota Filip. rukopis 2011.

KUBICA, Jan: Spisovatel Ota Filip. Brno 2012.

KUBICA, Jan: Život ve 30. a 40. letech dvacátého století v multikulturních regionech střední Evropy na základě autobiografických próz německy píšících autorů – Ota Filip, Horst Bienek a další. Olomouc 2016.

KURAL, Václav: Češi, Němci a mnichovská křižovatka. (Stručné čtení). Praha 2002.

- LAHNSTEIN, Sonja (Ed.): STEP 21 [Weiße Flecken]. Unsere Zeitung füllt journalistische Lücken aus der NS-Zeit. Eine Zeitung von 70 Jugendlichen aus Deutschland, Polen und Tschechien. Hamburg, Januar 2008.
- LANZ, Christl: So etwa... . Olomouc 2003.
- LAUBE, Reinhard; NOLTE, Verena (Eds.): Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts. Göttingen 2012.
- LIPUS, Radovan: Scénologie Ostravy. Praha 2006, 17-18.
- MAREŠ, Michal: Přicházím z periferie republiky. Praha 2009.
- MIKŠÍČEK, Petr; SPURNÝ, Matěj; MATĚJKA, Ondřej; SPURNÁ, Susanne: Zmizelé Sudety/Das verschwundene Sudetenland. Domažlice 2006.
- MLYNÁŘ, Vladimír: Kosta. Rozhovor přes dvě generace. Praha 2008.
- NEUMANN, Klaus: Nachbarn in Freud und Leid. In: Der Spiegel Nr.38/14.9. 2009, s. 14.
- OBERWANDLING, Alfred: Der Untergang der Deutschen in Mährisch-Ostrau. Konzentrationslager, Zwangsarbeit, Vertreibung. Salzburg 2000.
- Obyvatelstvo Slezska a Hlučínska v několika důležitějších směrech na základě sčítání lidu ze dne 15. února 1921. S dodatkem. Opava 1924.
- PADEVĚT, Jiří: Krvavé finále: jaro 1945 v českých zemích. Praha 2015.
- PEROUTKOVÁ, Michaela: Vyhnání. Praha 2008.
- PEŇÁS, Jiří: Řekni, kdo ti mrtví jsou. In: Lidové noviny, 22. 1. 2011.
- PETERSEN, Andreas: „Meine Damen und Herren. Ich breche hier ab.“ Zu Horst Bieneks ungeschriebem Workuta–Roman. In: Horst Bienek – Ein Schriftsteller in den Extremen des 20. Jahrhunderts. Ed. Reinhard LAUBE, Verena NOLTE, Göttingen 2012, 189–208.
- PETRBOK, Václav: Obraz a vzpomínka. Několik poznámek k odsunu/transferu/vyhání sudetských Němců v české a německojazyčné beletrii. In: Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin. eds. M. POLIAKOVÁ, J. RAŠKA, V. SMYČKA, Praha 2014, 130–152.
- https://www.academia.edu/34715209/Obraz_a_vzpom%C3%ADnka_N%C4%9Bkolik_pozn%C3%A1mek_k_odsunu_transferu_vyhn%C3%A1n%C3%AD_sudetsk%C3%BDch_N%C4%9Bmc%C5%AF_v_%C4%8Desk%C3%A9_a_n%C4%9Bmeckojazy%C4%8Dn%C3%A9_beletrii (citováno 22. 1. 2019).
- PLAČEK, Vilém: Prajzáci aneb k osudům Hlučínska. Háj ve Slezsku 2007.
- PODSEDNÍK, Josef: Kronika mého života. Brno 2000.
- RADVANOVSÝ, Zdeněk: Deutsche Antifaschisten in Nordwestböhmen. In: Unbekannte Schicksale. Internationales Seminar in Liberec (Reichenberg), Oktober 1997. Ed. Bernard Bolzano Stiftung, Praha 1999, 32–42.

- REINIG, Christa: Erinnerungen an einen Häftling. In: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Ed. Tilman URBACH, München 1990, 197–202.
- RINAS, Karsten: Die andere Grenzlandliteratur. Zu einigen tschechischen Romanen mit antideutschen Tendenz. In: Brücken. Germanistisches Jahrbuch. Tschechien – Slowakei 2008. Neue Folge 16, 1–2. Ed. Steffen HÖHNE, Marek NEKULA, Milan TVRDÍK, Roman MIKULÁŠ, Weimar, Regensburg, Prag, Bratislava 2008, 115–163.
- SABAIS, Hans Winfried: Bieneks epischer Schauplatz. In: Bienek lesen. Materialien zu seinem Werk. Ed. Michael KRÜGER, München 1980, 50–63.
- SENDELE, Hermann: Nachbarn in Freud und Leid. In: Der Spiegel Nr.38/14.9. 2009, 14.
- SCHMITZ, Walter: Fluchtversuche eines Geschichtenerzählers. Ota Filip tschechisch-deutsche Autorschaft. In: Verspätete Abrechnungen. Mit einem Beitrag von Walter Schmitz sowie einer Biographie. Ed. Walter SCHMITZ, Autor Ota FILIP, Dresden 2012.
- SCHOLL-SCHNEIDER, Sarah; SCHNEIDER, Miroslav; SPURNÝ, Matěj: Sudetské příběhy/Sudetengeschichten. Vyhnaní-starousedlíci-osídlení/Vertriebene-Alteingesessene-Neusiedler. Praha 2010.
- SIGMUND, Hubert: Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938 - 1948. Praha 2006.
- SIKORA, Frank: Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte. München 2006.
- SLÁDEK, Milan: Němci v Čechách. Německá menšina v Českých zemích a Československu 1848–1946. Praha 2002.
- STALSKI, P., WIECZOREK, B., ILCZYK, M., LUKOMSKI, K.: Flammenmeer und Trümmerhaufen. Der Kampf um die Festung Breslau im Spiegel der Presse. In: STEP 21 [Weiße Flecken]. Unsere Zeitung füllt journalistische Lücken aus der NS-Zeit. Eine Zeitung von 70 Jugendlichen aus Deutschland, Polen und Tschechien. Ed. Sonja LAHNSTEIN, Hamburg, 2. Ausgabe, Januar 2008, 11.
- STANĚK, Tomáš: Deutsche Einwohner in den böhmischen Ländern nach 1945. Die tschechische Historiographie im vorigen Jahrzehnt und der internationale Kontext. In: Sudetenland. Europäische Kulturzeitschrift. Erinnerungsraum Mähren. Zur Vorgeschichte, Verlauf und Folgen eines unüblichen Treffens. Ed. Ingeborg FIALA-FÜRST, München 2006/Heft 3, 286 - 310.
- TIETZ, Gerold: Böhmisches Grätschen. Passau 2009.
- TIETZ, Gerold: Böhmisches Richtfest. Passau 2007.
- TIETZ, Gerold: Česká fuga. Olomouc 2005.

- TRZCIELIŃSKA-POLUS, Aleksandra: Schlesien – das Migrationsland. In: Migration in Geschichte und Gegenwart. Ed. Rudolf WICHARD, Frankfurt am Main 2006, 85–98.
- URBACH, Tilman: Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. München 1990.
- TUCKEROVÁ, Veronika: Traumata Herty Müllerové. In: Lidové noviny, 26. 6. 2010, 27.
- URBACH, Tilman (Ed.): Horst Bienek. Aufsätze, Materialien, Bibliographie. Wien 1990.
- URBANEC, Jiří: Ota Filip Evropan? In: Zpravodaj ostravského střediska Obce spisovatelů. Ostrava, srpen 2005, Nr. 23, 20–27.
- VALOUCH, František: První román Oty Filipa – Cesta ke hřbitovu. In: Tvar 4, 2.12. 1993, 4–5.
- WEGNER, Konrad (1987): Zur Darstellung der deutschen Minderheit in der polnischen volkskundlichen Literatur nach dem Zweiten Weltkrieg. In: Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde, Bd. 30. Marburg, 'Elwert', 305–326.
- WICHARD, Rudolf (Ed.): Migration in Geschichte und Gegenwart. Dokumentation eines internationalen wissenschaftlichen Symposiums vom 26. bis 28. Oktober 2005 im Zentrum für Kultur und Wissenschaft der Theologischen Fakultät der Universität Opole (Oppeln) im Schloß Kamien Slaski (Groß Stein). Frankfurt am Main 2006.
- WIEDEMANN, Andreas: „Pojď s námi budovat pohraničí!“. Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952. Praha 2016.
- ŽAMPACH, Vojtěch: Vysídlení německého obyvatelstva z Brna ve dnech 30. a 31. května 1945 a nouzový ubytovací tábor v Pohořelicích 1. 6.–7. 7. 1945. 2015, nevydaný rukopis. (částečně dostupné na <http://www.novarepublika.cz/2015/07/vysidleni-nemeckeho-obyvatelstva-z-brna.html>, citováno 13. 12. 2016)
- ŽÁČEK, Rudolf: Dějiny Slezska v datech. Praha 2004.

Dopisy

FILIP, Ota: dopis zima 1966?, Bayerische Staatsbibliothek, München.

FILIP, Ota: dopis 11. 9. 1974. tamtéž

FILIP, Ota: dopis 10. 7. 1976. tamtéž

FILIP, Ota: dopis 14. 8. 1976. tamtéž

FILIP, Ota: dopis bez data, 1987. tamtéž

FILIP, Ota: dopis 1. 6. 1989. tamtéž

Výběrové bibliografie autorů

Ota Filip

- Cesta ke hřbitovu. Román. Ostrava.1968.
- Das Cafe an der Strase zum Friedhof. Roman. Frankfurt a. M.1968.
- Ein Narr fur jede Stadt. Roman. Frankfurt a.M. 1969.
- Blázen ve městě. Román. Zürich.1975.
- Die Himmelfahrt des Lojzek aus Schlesisch Ostrau. Roman.Frankfurt a. M. 1973.
- Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy I, II. Roman. Koln a. R. 1974.
- Nanebevstoupení Lojzka Lapáčka ze Slezské Ostravy III, IV. Román. Koln a. R. 1975.
- Zweikämpfe. Roman. Frankfurt a. M. 1975.
- Poskvrněné početí. Román. Toronto 1976.
- Maiandacht. Roman. Frankfurt a. M. 1977.
- Wallenstein und Lukretia. Roman. Frankfurt a.M. 1978.
- Valdštýn a Lukrecie. Román. Toronto 1979.
- Großvater und die Kanone. Roman. Frankfurt a.M. 1981.
- Tomatendiebe in Aserbajdschan und andere Satiren.
- Erzahlungen. Frankfurt a. M. 1981.
- Café Slavia. Roman. Frankfurt a. M. 1985.
- Kavárna Slavia. Román. Praha 1989.
- Die Sehnsucht nach Procida. Roman. Frankfurt a.M. 1988.
- Die stillen Toten unterm Klee. Wiedersehen mit Böhmen.Erzählungen. München 1992.
- Mein Prag. Buch mit Fotos von Michael Schilhansl.Dortmund 1995.
- ...doch die Marchen sprechen deutsch. Geschichten aus Böhmen. Erzählungen. München 1996.
- O du meine Heimat. Roman. Manuskriptversion. München 1997.
- Sedmý životopis. Román. Brno 2000.
- Der siebente Lebenslauf. Autobiographischer Roman. München 2001.
- Sousedé a ti ostatní. Román. Brno 2003.
- Das andere Weihnachten. Mährische Geschichten. München 2004.
- 77 obrazů z ruského domu. Román. Brno 2005.
- 77 Geschichten aus dem Russenhaus. Roman. München 2005.

Osmý čili nedokončený životopis. Memoáromán. Brno 2007.
Děda a dělo. Román. Brno 2009.
Valdštejn a Lukrecie. Román. Brno 2011.
Tři škaredé středy. A sedm dalších elegií o zlých snech. Brno 2012.
Verspätete Abrechnungen. Mit einem Beitrag von Walter Schmitz sowie einer Bibliographie.
Dresden 2012.

Horst Bienek

Gleiwitzer Kindheit. Gedichte aus zwanzig Jahren. München 1976.
Die erste Polka. München 1990.
Septemberlicht. München 1980.
Zeit ohne Glocken. München 1991.
Erde und Feuer. München 1987.
Beschreibung einer Provinz. Aufzeichnungen. München 1986.
Das allmähliche Ersticken von Schreien. Sprache und Exil heute. Münchner Poetik-
Vorlesungen. München 1987.
Die Zelle. München 1990.
Kobka. Plzeň 1992.
Workuta. Göttingen 2013.

Frank Sikora

Als Deutscher unterwegs. Gelebte Zeitgeschichte. München 2006.

Eva Althammer-Švorčíková

Češi jsou vlastně docela milí... Česko-německé vzpomínky. Praha 2004.

Hubert Sigmund

Dům ve Stecherově ulici. Vzpomínky na dětství v Sudetech v letech 1938–1948. Praha 2006.

Gerold Tietz

Böhmische Fuge. Weissach i. T. 1997.

Česká fuga. Olomouc 2005.

Große Zeiten – Kleines Glück. Karlsruhe 2005.

Böhmisches Richtfest. Passau 2007.

Böhmische Grätschen. Passau 2009.

Další studijní literatura

- ACKERMANN, Irmgard (Ed.): Fremde Augenblicke. Mehrkulturelle Literatur in Deutschland. Bonn 1996.
- BENEŠ, Edvard; NOVOTNÝ, Karel (Ed.): Odsun Němců z Československa. Výbor z Paměti projevů a dokumentů 1940-1947. Praha 1996.
- BERAN, Ladislav Josef: Odepřená integrace. Systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918–1938. Praha 2009.
- BIALEK, Edward; HUSZCZA, Krysztof (Ed.): Förderung der Lesekompetenz im schulischen und universitären Bereich. Beiträge zur Literatur- und Fremdsprachendidaktik. Dresden – Wrocław 2009.
- CORNEJO, Renata; HARIG, Ekkehard W. (Ed.): Aussiger Beiträge. Germanistische Schriftenreihe aus Forschung und Lehre 2. Ústí nad Labem 2008.
- BERGEROVÁ, Hana; HARIG, Ekkehard W. (Ed.): Aussiger Beiträge. Germanistische Schriftenreihe aus Forschung und Lehre 1. Ústí nad Labem 2007.
- BROSCHÉ, Wilfried; NAGL, Fritz: Sudetendeutsches Jahrbuch 1938. Böhmisch Leipa, Zwickau 1938.
- DEICHELMANN, Hans: Ich sah Königsberg sterben. Schnellbach 2000.
- DEMETZ, Peter: Dějiště: Čechy. Eseje. Praha – Litomyšl 2008.
- ELLIGER, Katharina: Und tief in der Seele das Ferne. Die Geschichte einer Vertreibung aus Schlesien. Reinbek bei Hamburg 2008.
- EMMERT, František: Češi ve Wehrmacht. Zamlčované osudy. Praha 2005.
- FILGAS, Josef: Zapomenutá Ostrava. Ostrava 1948.
- FÜHRLING, Günter G.: Endkampf an der Oderfront. Erinnerung an Halbe. München 1996.
- FIALA-FÜRST, Ingeborg (Ed.); TOPOŤSKÁ, Lucy; VÁCLAVEK, Ludvík: Beiträge zur deutschsprachigen Literatur in Tschechien. Olomouc 2000.
- FIALA-FÜRST, Ingeborg; KRAPPMANN, Jörg (Ed.): Deutschböhmisches Literatur. Beiträge der internationalen Konferenzen. Olmütz, 13.–16. 11. 2000 und 25.–28. 4. 2001. Olomouc 2001.
- GLOTZ, Peter: Die Vertreibung. Böhmen als Lehrstück. München 2003.
- GROTZKY, Johannes: Grenzgänge. Spurensuche zwischen Ost und West. Norderstedt 2010.

[file:///E:/Academia.edu,%20Wasserpolnisch,%20Grenzgange. Spurensuche zwischen Ost u nd.pdf](file:///E:/Academia.edu,%20Wasserpolnisch,%20Grenzgange.%20Spurensuche%20zwischen%20Ost%20u%20nd.pdf) (citováno 8. 3. 2019).

GRÖSCHEL, Bernhard: Die Presse Oberschlesiens von den Anfängen bis zum Jahre 1945. Berlin 1993.

GRULICH, Rudolf: „O Prag, wir zieh'n in die Weite...“. Sudetendeutsche in aller Welt. Augsburg 1992.

HÖHNE, Steffen; NEKULA, Marek; TVRDÍK, Milan; MIKULÁŠ, Roman (Ed.): Brücken. Germanistisches Jahrbuch. Tschechien – Slowakei 2008. Neue Folge 16, 1–2. Weimar, Regensburg, Prag, Bratislava 2008.

KLEMPERER, Victor: „LTI“ Die unbewältigte Sprache. München 1969.

KLEMPERER, Victor: Jazyk třetí říše. LTI. Poznámky filologovy. Praha 2003.

KÜNZEL, Franz Peter (Ed.): SUDETENLAND. Vierteljahresschrift für Kunst, Literatur, Volkskultur und Wissenschaft. Heft 3. München 1999.

LUBOS, Arno: Geschichte der Literatur Schlesiens. I. Bd. München 1960.

LUBOS, Arno: Geschichte der Literatur Schlesiens. II. Bd. München 1967.

LUBOS, Arno: Geschichte der Literatur Schlesiens. III. Bd. München 1974.

MIKŠÍČEK, Petr: Sudetská pouť aneb Waldgang. Praha 2005.

MORCINIEC, Norbert: Zum Wortgut deutscher Herkunft in den polnischen Dialekten Schlesiens. přepracovaná verze publikovaného článku v časopise Zeitschrift für Ostforschung 38/1989, 321–336.

NATHER, Friedrich: Imigrace a kolonizace v Čechách a na Moravě. Problém česko-německých vztahů/Immigration und Kolonisation in Böhmen und Mähren – ein Problem der tschechisch-deutschen Beziehungen. Olomouc 2007.

PLETICHA, Heinrich (Ed.): Weltgeschichte in 12 Bänden. Band 11. Diktatoren und Ideologien. Die Welt zwischen zwei Kriegen. Gütersloh 1996.

PEROUTKA, Ferdinand; URZIDIL, Johannes: O české a německé kultuře. Praha 2008.

PIVERKA, Walter: Býti Němcem/Deutsch zu sein. Středokluky 2006.

PRZYBYLOVÁ, Blažena a kol.: Ostrava. Ostrava 2013.

RALPHOVÁ-LEWISOVÁ, Brenda: Hitlerova mládež. Hitlerjugend ve válce a míru 1933–1945. Praha 2001.

SEIBT, Ferdinand: Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas. München 1993.

SERKE, Jürgen: Böhmisches Dörfer. Putování opuštěnou literární krajinou. Praha 2001.

SIWEK, Tadeusz: Česko-polská etnická hranice. Ostrava 1996.

- SPURNÝ, Matěj (Ed.); MATĚJKA, Ondřej; Mikšíček, Petr; SPURNÁ, Susanne: Proměny sudetské krajiny. Český les 2006.
- STANĚK, Tomáš: Odsun Němců z Československa 1945–1947. Praha 1991.
- STANĚK, Tomáš: Tábory v Českých zemích 1945–1948. Šenov u Ostravy 1996.
- STANĚK, Tomáš: Německá menšina v českých zemích 1948–1989. Praha 1993.
- STUPEK, Ivan: Deutsche Literatur der Zwischenkriegszeit im tschechischen Schlesien 1918–1938. Ostrava, Šenov u Ostravy 2002.
- SULDOVSKÝ, Antonín: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města. Ostrava 1974.
- ŠULEŘ, Oldřich: Bílý kůň ve znaku. Vyprávění z historie Ostravska. Český Těšín 2000.
- TROJAN, Emil: Tak přísahali... Partyzánský odboj v Orlických horách v letech 1939–1945. Ústí nad Orlicí 2001.
- VALÁŠEK, Martin (Ed.): Souvislosti. Revue pro literaturu a kulturu. 02. Praha 2005.
- VALÁŠEK, Martin (Ed.): Souvislosti. Revue pro literaturu a kulturu. 03. Praha 2005.